

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AHMED RAŞİD

§

MOZAIK

TALİBAN

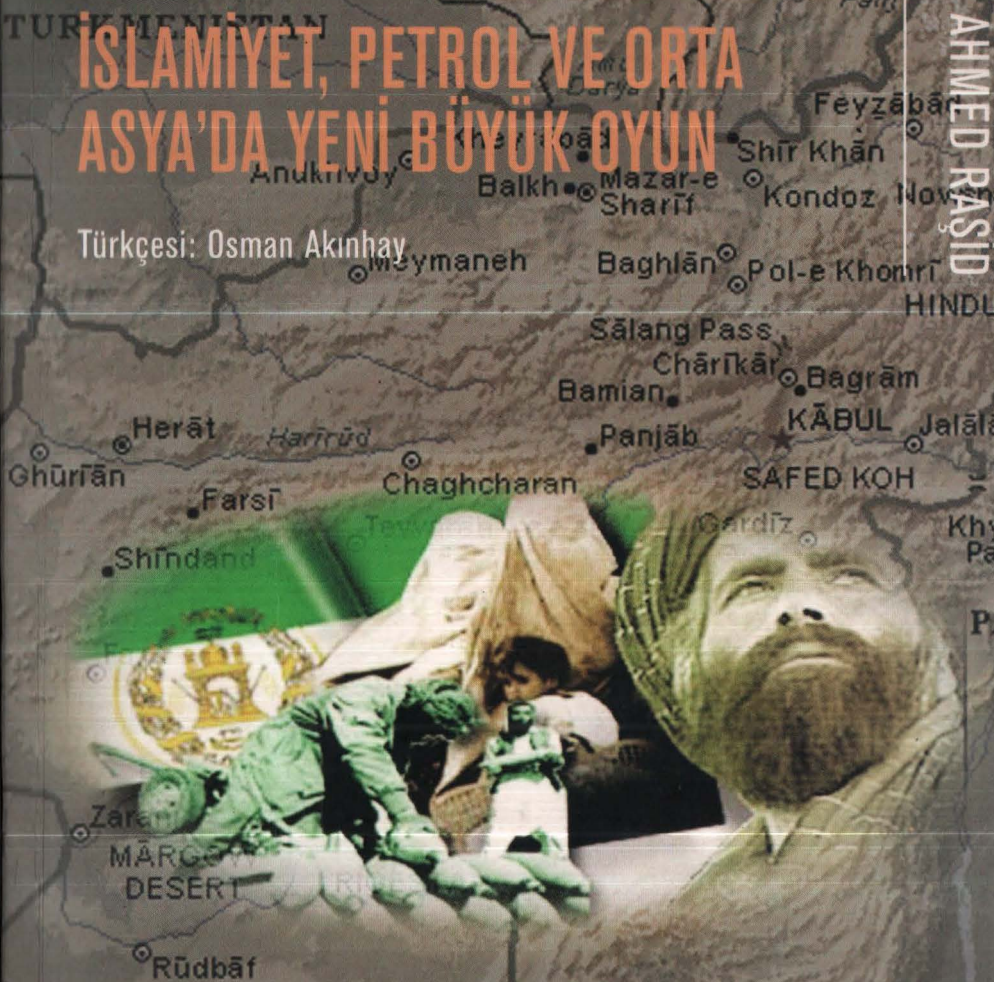
İSLAMİYET, PETROL VE ORTA
ASYA'DA YENİ BÜYÜK OYUN

Türkçesi: Osman Akınhay

TALİBAN

AHMED RAŞİD

HINDU

Ahmed Raşid

TALİBAN

İslamiyet, Petrol ve
Orta Asya'da
Yeni Büyük Oyun

Türkçesi: Osman Akınhay

Everest
İnceleme 5

Mozaik
İnceleme 3

Ahmed Raşid
Taliban
İslamiyet, Petrol ve
Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun

Özgün metin
Taliban:
Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia
I.B. Tauris, 2000, Londra

Kapak tasarımı: Mithat Çınar
Düzenleme: Brian Johnson
İngilizce'den çeviren: Osman Akınhay

© 2000, Ahmed Rashid
Published by arrangement with I. B. Tauris & Co Ltd. London
© 2001; bu kitap Everest Yayınları ile
Mozaik Yayınları'nın ortak yayınıdır.

Birinci Basım: Kasım 2001
ISBN: 975 - 316 - 970 - 1

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

EVEREST YAYINLARI

Çatalçeşme Sokak No: 52/2 Cagaloglu/İSTANBUL
Tel: 0 212 513 34 20-21 Fax: 0 212 512 33 76
e-posta: everest@alfakitap.com
www.everest yayinlari.com

MOZAIK YAYINLARI

Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4 Galatasaray/İSTANBUL
Tel: 0 212 293 03 78 - 245 68 38 Fax: 0 212 245 68 77
e-mail: arkeolojisanat@superonline.com
www.arkeolojisanat.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.
Mozaik, Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın bir serisidir.
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: 0 212 511 53 03 Fax: 0 212 519 33 00
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Anneme...

*Bana bakmayı öğrettiği şeyi
görmeyi umarım başarmışımdır.
Ve Angeles'e...*

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkürler ix

Giriş: Afganistan'ın Kutsal Savaşçıları 1

BİRİNCİ BÖLÜM:

TALİBAN HAREKETİNİN TARİHİ

- 1) Kandahar, 1994: Taliban'ın Kökenleri 25
- 2) Herat, 1995: Allah'ın Yenilmez Askerleri 47
- 3) Kabil, 1996: Müminlerin Komutanı 63
- 4) Mezar-ı Şerif, 1997: Kuzeyde Katliam
- 5) Bamyar, 1998-1999: Hiç Bitmeyen Savaş 106

İKİNCİ BÖLÜM:

İSLAMİYET VE TALİBAN

- 6) İslamiyet'e Meydan Okumak:
Taliban'ın Yeni Tarz Fundamentalizmi 133
- 7) Gizli Dernek: Taliban'ın Siyasal ve
Askeri Örgütlenmesi 154
- 8) Kaybolan Bir Cinsiyet: Kadınlar,
Çocuklar ve Taliban Kültürü 170
- 9) Eroin Cenneti: Uyuşturucu ve
Taliban Ekonomisi 191
- 10) Küresel Cihad: Arap-Afganlılar ve
Usame Bin Ladin 210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

YENİ BÜYÜK OYUN

- 11) Diktatörler ve Petrol Baronları:
Taliban ile Orta Asya, Rusya, Türkiye ve İsrail 233

- 12) Taliban'la Romans - 1:
Boru Hatları Savaşı, 1994-1996 257
- 13) Taliban'la Romans - 2:
Boru Hatları Savaşı, ABD ve Taliban, 1997 279
- 14) Efendi mi, Yoksa Kurban mı: Pakistan'ın Afgan Savaşı 303
- 15) Şiiliğe Karşı Sünnilik: İran ve Suudi Arabistan 325
- 16) Sonuç: Afganistan'ın Geleceği 344

EKLER

- Ek 1: 1996'da Kabil'in Ele Geçirilmesinden Sonra Taliban'ın Kadınlar ve Bazı Kültürel Konular Hakkında Yayınladığı Kararnamelerden Örnekler* 361
- Ek 2: Kaliban'ın Yönetim Yapısı* 366
- EK 3: Taliban Kronolojisi* 374
- Ek 4: Yeni Büyük Oyun* 394
- Ek 5: Afganistan'a İlişkin Bazı Kavramların Açıklanması* 406
- Ek 6: Kaynakça* 409

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER

Elinizdeki bu çalışma yirmi bir yıldır, yani yaklaşık olarak Afganistan'da muhabirlik yapmaya başladığım günlerden beri yazılmakta olan bir kitaptır. Pakistanlı bir gazeteci olarak her seferinde haberimi yaptıktan sonra ülkeme dönmüş olsam ve daha sonra Orta Asya'yla ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle ilgili haberler ön plana çıksa bile Afganistan'daki savaş benim hayatımın hep önemli bir parçası olagelmıştır.

Niçin Afganistan? Bir Afganlıyla ilişki kuran ya da bu ülkeyi gerek barış günlerinde gerekse savaş zamanında ziyaret eden herkes, benim bu ülkenin ve bu halkın, yeryüzünün en sıradışı ülkeleri ve halkları arasında sayılması gerektiğini söylerken neyi kastettiğimi anlayacaktır. Afganlılar ayrıca bu yüzyılın en büyük

trajedilerinden birini (bu çağda tarif edilmesi mümkün olmayan acılara neden olan en uzun iç savaşı) yaşamaktadırlar.

Afganlıların hikâyesi ve karakterleri her zaman kendi içinde müthiş çelişkiler barındırır. Cesur, onurlu, cömert, konuksever, kibar, görkemli ve güzel Afgan erkekleriyle kadınları, aynı zamanda kötücül, hilekâr ve gaddar insanlar da olabilmektedirler.

Yüzyıllardan beri Afganlıları ve onların ülkesini anlama çabaları başlı başına bir sanata dönüşmüş ve bu topraklar Perslerin, Moğolların, Britanyalıların, Sovyetlerin ve çok yakın zamanlarda Pakistanlıların taraf oldukları bir güç politikası oyununun sahnesi haline gelmiştir. Yine de dışarıdan gelen hiçbir yabancı güç onların topraklarını fethedememiş ya da ruhlarına hükmedememiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda iki imparatorluğa birden (Britanya'ya ve Sovyetler Birliği'ne) kafa tutmayı sadece Afganlılar başarabilmiştir. Ancak Afganlıların son yirmi bir yıllık sıcak çatışma döneminde muazzam bir bedel (1.5 milyonun üzerinde ölü ve bütün ülkenin baştan aşağı yıkılışı) ödedikleri de herkesçe bilinen bir gerçektir.

Benim Afganistan'la kurduğum ilişkide şansın da bir rol oynadığını daha baştan belirtmem gerekir. Birçok kere doğru zamanda doğru yerde bulunma fırsatına kavuşmuş biri olarak, 1978'de orduya ait tanklar Cumhurbaşkanı Muhammed Davud'un Kabil'deki sarayına giden yolu topa tuttuklarında (Afganistan'ın çözümlenme sürecini başlatan bir darbeydi bu) bu olayı kendi gözlemlerimle izlediğimi söylemeliyim. Bu olaydan bir yıl sonra, ilk Sovyet tanklarının paletleri sokaklarda dönmeye başladığında da ben Kandahar çarşısında çayımı yudumluyordum. Sovyetler Birliği'nin Mücahitlerle savaşını anlatan haberleri aktarırken, ailem de beni durmadan, o sıralarda birçok gazetecinin yaptığı gibi, bu konu üzerine bir kitap yazmaya teşvik ediyordu. O zamanlar nedense bundan kaçınmıştım. Doğrusunu isterseniz, söyleyecek çok şeyim vardı ama nereden başlayacağımı bilmiyordum.

Fakat 1988'de, birkaç ayımı Cenevre'de, Birleşmiş Milletler'in gözetimindeki dayanılmaz derecede yorucu müzakerelere (bu

müzakereler Cenevre Anlaşması'nın imzalanıp Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesiyle sonuçlanmıştı) ilişkin haberler toplamakla geçirdikten sonra bu konuda bir kitap yazmaya artık karar vermiş durumdaydım. Yine, 200 gazeteciyle birlikte Birleşmiş Milletler, ABD, Sovyetler Birliği, Pakistan, İran ve Afganistan'lı diplomatlar arasındaki gerginliklerin birçoğunu birinci elden takip edecek kadar talihliydim. Eğer benim ilk aşkım olan Afganlılar, Cenevre sürecinden sonra, bugün bile devam etmekte olan kanlı ve duygusuz bir iç savaşa sürüklenmemiş olsalardı bu kitap hiçbir zaman yazılmazdı.

Daha sonra, Afganlıların atalarını görmek amacıyla Orta Asya'ya gittim ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüne tanık oldum; bununla da kalmadım, Sovyetler Birliği'nin dağılışını, yeni kurulan bağımsız Orta Asya devletlerinin perspektifiyle ele alan bir de kitap yazdım. Ama Afganistan ülkesi beni kendine çekip duruyordu.

1992'de Cumhurbaşkanı Necibullah'ın rejimi çöküp, şehir Mücahitlerin eline geçerken, Kabil'de her bir taraftan atılan mermilerle bir ay geçirdiğimde bir kitap daha yazmış olmam gerekirdi. O zamana kadar Afgan destanı beni Moskova, Washington, Roma, Cidde, Paris, Londra, Aşkabad, Taşkent ve Duşanbe'ye götürmüştü. Sonunda beni Afganistan'ın tarihinin ve kendi kişisel tarihimin son yirmi bir yılının bir devamı olarak Afganların hikâyesini anlatmak zorunda olduğuma ikna eden şey de, Taliban hareketinin özgün niteliği ve onların çok hızlı yükselişi hakkında literatürde hiçbir şey bulunmaması olacaktı.

Uzun yıllar boyunca, savaş yan kapıda beklerken ve Afganistan, Pakistan'ın dış politikasına kan verip General Ziya-ül Hak'ın askeri rejiminin iktidarda kalmasını sağlarken bile, Afganistan hakkında ciddi biçimde haberler yapan tek Pakistanlı gazeteci bendim. Bu kitabı yazmam için başka bir sürekli dürtü daha aransaydı, o da herhalde, daha 1982 gibi erken bir tarihte bile Islamabad'ın sürdürdüğü Afgan politikasının Pakistan'ın gelecekteki ulusal güvenliğiyle iç politikasında can alıcı bir rol oynayacağını

cağına ve ülke içinde İslamî bir fundamentalist geri tepme yaratacağına inanmamdır diyebilirim. Bugün, Pakistan bir yandan siyasal, ekonomik ve toplumsal bir uçurumun eşiğinde debelenir, öbür yandan bütün ülkeyi bir uyuşturucu, silah, kokuşmuşluk ve şiddet kültürü sararken, Afganistan'daki gelişmeler Pakistan açısından çok daha önemli bir hale gelmiştir.

Pakistan'ın politikalarını belirleyenler, benim yazarak ifade ettiğim görüşlerimle hiçbir zaman aynı noktada buluşmadılar. İşin gerçeği, Ziya-ül Hak'a karşı fikirler ileri sürmek kolay bir şey değildi. Nitekim 1985 yılında Ziya-ül Hak'ın istihbarat ajanları tarafından birkaç saat sorgulandım ve onun politikasına karşı yönelttiğim eleştiriler nedeniyle altı ay boyunca hiçbir şey yazmamak konusunda uyarıldım. Gerçi ben de yazılarımı müstear isimlerle sürdürdüm, ama bu sürede telefonlarım sürekli dinlendi ve attığım her adımda hareketlerim takip edildi.

Afganlıların kendileri gibi Afganistan da yolu oraya düşen her muhabiri durmadan şaşkınlığa düşürüp çileden çıkaran bir çelişki ülkesidir. Aşırılık yanlısı Mücahit lider Gülbeddin Hikmetyar, BBC'den George Arney'le birlikte beni komünist sempatzımanı olduğum için ölüme mahkûm etmiş ve bir yıl boyunca adımları bir "aranan ilanı" şeklinde kendi parti gazetesinde yayınlamıştı. Daha sonra Kabil'de, Hikmetyar'ın ateşlediği bir roket Mikroyan sitesinde iki küçük çocuğu öldürdükten sonra olay yerine geldiğimde ise kalabalık bir grup üstüme yürüyüp beni katletmek istemişti. Bu sefer de Afganlılar benim roketin olay yerinde yol açtığı tahribatı kontrol etmeye gelen bir Hikmetyar ajanı olduğunu sanmışlardı.

1981'de Necibullah, KGB'yi model alarak kurulmuş olan ünlü Afgan komünist gizli istihbarat servisi KHAD'ın (Khedemat-i İttıla'at-i Devleti) başındayken, KHAD görevlileri tarafından Kabil Postanesi'nde *Time*'ın yasaklanmış bir sayısını okuduğum gerekçesiyle tutuklandığımda, kendisi şahsen sorgulamıştı beni. Necibullah cumhurbaşkanı olup onunla birkaç defa röportaj yaptığımda ise, kendisinden Başbakan Benazir Butto'ya bir uzlaşma mesa-

ji götürebileceğimi düşünüyordu. Oysa ona Benazir'in beni dinlemeyeceğini açıkça ifade etmiştim; nitekim dinlemedi de.

Burada, birçok defa Afgan komünist birlikleri ile Mücahitler arasında, Mücahitler içindeki birbirine rakip savaş beyleri arasında ve Taliban ile Ahmed Şah Mesud'un tanklarının makineli tüfeklerinin çapraz ateşleri arasında sıkışıp kaldığımı da eklemek istiyorum. Oysa hiçbir zaman savaşçı bir tip olmadığımı gibi genellikle ödlele bile sayılabilirim.

Benim Afganistan'a yönelik ilgim, eğer birçok insandan, öncelikle Afganlılardan yardım görmeseydim bugüne kadar süremezdi. Dolayısıyla burada Taliban mollalara, Taliban-karşıtı komutanlara, onların önünde giden savaş beylerine, savaş alanındaki savaşçılarla taksi sürücülerine, entelektüellere, yardım görevlilerine ve çiftçilere (sayılamayacak kadar çok sayıda insana ve tarif edemeyeceğim kadar çeşitli duygularla) teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Afganlıların dışında en büyük yardımı ise, ya beni olayların dışına çıkarmak isteyen ya da görüşlerime içtenlikle sempati duyan Pakistanlı bakanlar, diplomatlar, generaller, bürokratlar ve istihbarat görevlilerinden gördüm. Bunlardan birçoğuyla daha sonraları oldukça sağlam dostluklar kurdum.

Birleşmiş Milletler kuruluşları ile hükümet-dışı yardım örgütleri yıllarca Afganistan'ın her tarafında bana kucak açtılar ve değişik fikirler verip bilgi sunmanın yanı sıra ciddi destekler sağladılar. Birleşmiş Milletler Afganistan'a İnsani Yardım Koordinasyon Bürosu'nda, sırayla büro şefliği yapan Martin Barber, Alfredo Witschi-Cestari ve Erick de Mul ile Afgan meselesiyle en az benim kadar ilgilenmiş olan Brigitte Neubacher'a büyük minnet borçluyum. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nde Robert Van Leeuwen, Shamsul Bari, Sri Wijaratne, Jacques Muchet, Rupert Colville ve Monique Malha'ya teşekkür ediyorum. Dünya Gıda Programı'nda görevli yorulmak bilmez bir insan olan Adan Adar'ın, Taliban'ı diğer BM yetkililerinden daha iyi anlamış olduğuna ve onun görüşlerinden bir hayli yararlandığıma dikkat çekmek isterim.

Birleşmiş Milletler Afganistan Özel Heyeti'nden Francis Oke-lo, James Ngobi, Hiroshi Takahashi, Arnold Schifferdecker ve Andrew Tesoriere'ye, New York BM'den Benon Sevan ile Andrew Gilmour'a, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nden Thomas Gurtner ile Oliver Durr'a, ACTED yardım kuruluşundan Frederick Rousseau ile Marie Pierre Caley'e, Çocukları Kurtarın örgütünden Andrew Wilder ile Sofie Elieussen'e, ayrıca bu metni eleştirel bir gözle okuyan, BM Genel Sekreteri Afganistan Özel Temsilcisi Lahdar Brahmi'nin dostluğu ve desteğine teşekkür ediyorum.

On altı yıldan beri *Far Eastern Economic Review* için Afganistan haberleri yapıyorum ve bu dergideki editörlerime, özellikle de dergide bana bir yer açan, seyahat fonları temin eden ve şimdilerde Asya'nın bir ucunda artık pek fazla kimsenin umursamadığı bir savaş haline dönüşmüş olan bu çatışma haberleriyle ilgilenmeyi sürdürmemi sağlayan Nayan Chanda'ya kocaman teşekkürler ediyorum. Ondan önceki dış haberler editörüm V.G. Kul-karni de, kuşku içindeki amirlerini, 1997 yılında Afganistan ve Orta Asya'daki petrol ve doğalgaz boru hattı kavgası konusunda yaptığım haberin, onu kapağa çıkaracak kadar değerli bir hikâye olduğuna inandırıldığında gerçekten çok büyük bir risk almıştı. Bu haberden şimdi iyice yaygınlaşmış olan "yeni Büyük Oyun" deyişi çıktı. Dış haberler editörleri Andrew Waller ile Andrew Sherry de bu geleneği devam ettirdiler.

Bunların dışında, Afganistan'ı tamamen unutmadıkları için *Daily Telegraph*'daki dış haberler editörleri Nigel Wade, Patrick Bishop ve Stephen Robinson'a, görüşlerimi sürekli gündemde tuttukları için BBC World Service, Radio France International ve Radio Australia'daki gazeteci arkadaşlarımla dostlarıma teşekkür ediyorum.

Pakistan'da *Nation* dergisinin editörü Arif Nizami, Afganistan üzerine çeşitli yazılar yazarken beni hep destekledi. Her zaman benim haberlerime ön sayfada yer ayırdı ve hep kızgın olan Pakistan hükûmet yetkililerinden gelen uyarıcı, hatta tehdide varan telefonlara hiç aldırmadı. *Herald*'ın eski editörlerinden Sherry

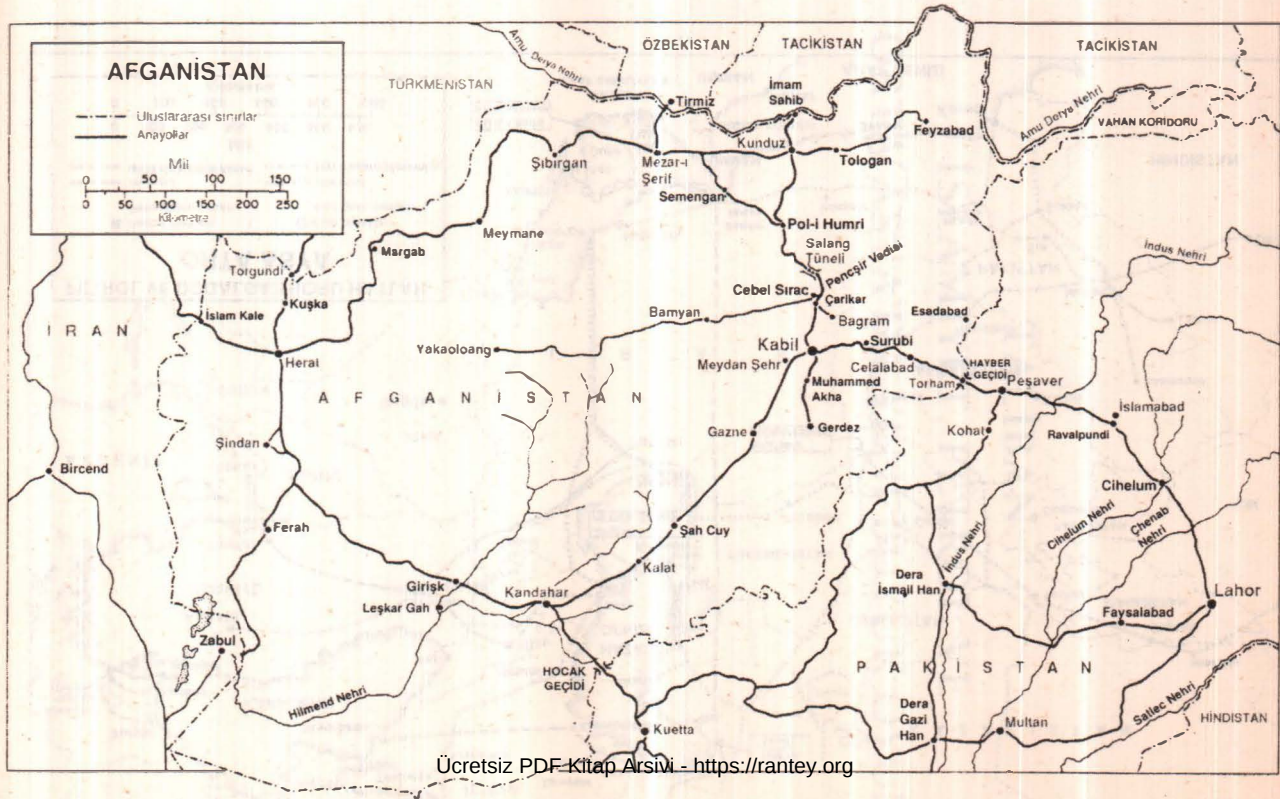
Rahman da kendi dergisini fotoğraflarım ve haberlerimle doldurmama izin verdi.

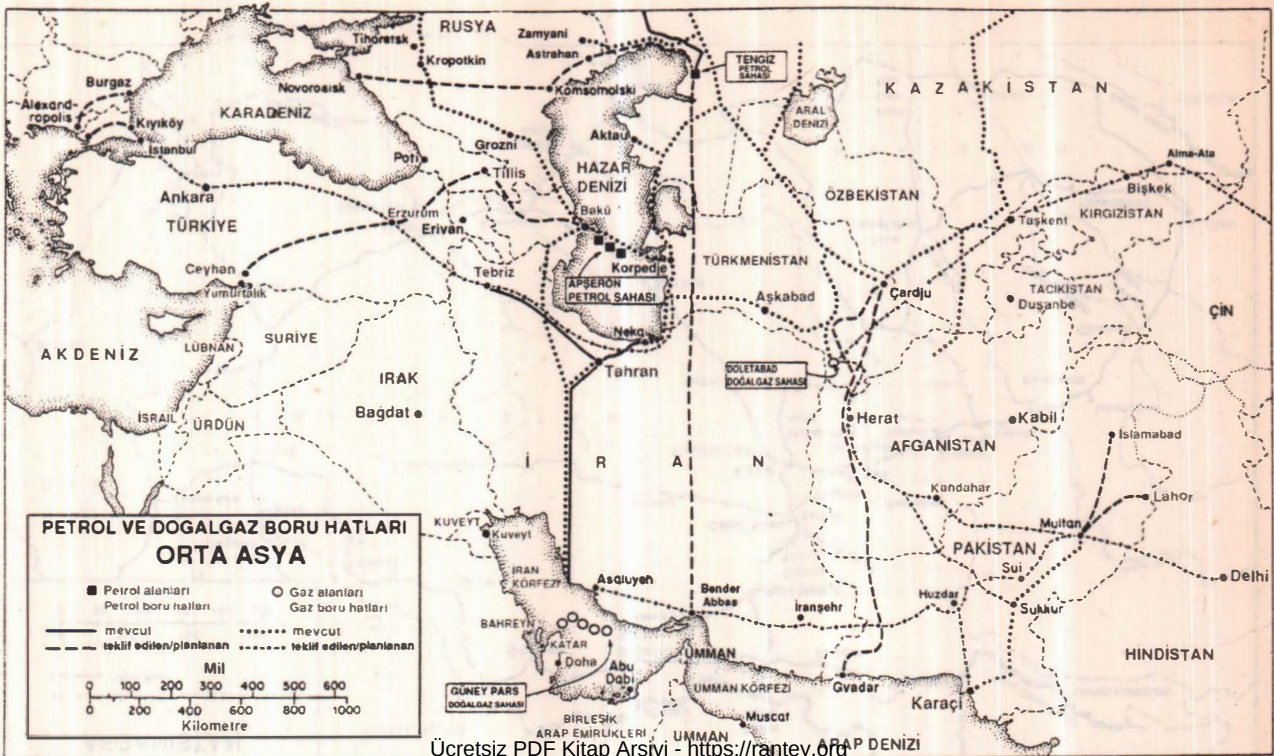
Afganistan konusunda benim tanıdığım insanlar arasında en fazla bilgiye sahip olan Barnett Rubin'in korkunç desteği ve dostluğu (web sitesinden sağladığım yararları söylemeye bile gerek duymuyorum) olmasaydı bu çalışma kesinlikle ortaya çıkmazdı. Kendilerinden çok şey öğrendiğim, Afganistan araştırmacıları, gazetecileri ve insan hakları eylemcileri takımında yer alan ve bu rayla ilgili haberlerin peşini hiçbir zaman bırakmayan şu insanlara da en içten teşekkürlerimi sunuyorum: Olivier Roy, Nancy Hatch Dupree, Eşref Gani, William Maley, Anders Fange, Citha Maass, Ikbâl Ahmed, Patti Gossman, Abbas Feyz, Steve Levine, Tony Davis, Edward Giradet, Sadao Sakai, Tim McGirk. Bob Nicklesberg, Maleeha Lodhi, Rahimullah Yusufzay, Leslie Cockburn, Francois Chipaux, Jennifer Griffin ve Gretchen Peters.

Yine, İslamabad ve Kabil'deki Associated Press büro şefi olan, cömertliği ve alçakgönüllülüğü bir kenara, uzun yıllardır geçtiği harika haberleriyle birkaç Pulitzer Ödülü'nü birden hak eden Cathy Gannon'a derinden minnettarlık duyuyorum. İslamabad'taki Reuters büro şefleri Jane Macartney, Alistair Lyon ve Andy Hill'e, ayrıca bu kitap projesine başından beri yürekten inanan ve bitirme tarihlerimi sürekli değiştirmeme sabırla katlanan I.B. Tauris yayınevindeki editörüm Sarah Hunt Cooke'a da çok teşekkür ederim.

Son olarak, bu çalışmanın, uzun seyahatlerime ve yokluklarıma rağmen bana destek veren, Afganistan için beslediğim duygularımı uzun sürelerle paylaşan karım Angeles ile iki çocuğumun sabrı, sevgisi ve anlayışı olmadan hiçbir şekilde bir kitaba dönüşemeyeceğini de hatırlatmak istiyorum.

Ahmed Raşid
Lahor

**TALİBAN:
İSLAMİYET, PETROL VE
ORTA ASYA'DA YENİ BÜYÜK OYUN**

GİRİŞ: AFGANİSTAN'IN KUTSAL SAVAŞÇILARI

Bir güney şehri olan Kandahar'da sıcak bir ilkyaz gününün akşam saatlerinde Afganlılar dükkânlarının kepenklerini indirerek hafta sonuna hazırlanıyorlardı. Uzun sakalları ve başlarının etrafına sıkıca doladıkları siyah sarıklarıyla tıknaz Peştunlar, dar ve tozlu ara sokaklardan geçip şehrin ana çarşısının hemen ilerisindeki futbol stadyumuna doğru yürümekteydiler. Çoğu yetim kalmış ve paçavralar içindeki çocuklar sokaklarda oraya buraya koşturuyor, seyredecekleri olayı düşündükçe heyecanla birbirlerine bağırıp duruyorlardı.

1997'nin Mart ayıydı ve Kandahar iki buçuk yıldan beri, Afganistan'ın üçte ikisini ele geçirmiş ve artık geri kalan toprakları da fethetmek için savaşmakta olan Taliban'ın haşin İslamcı sa-

vaşçılarının başkenti durumundaydı. O zamanki Taliban'ın içinde bulunanların küçük bir kısmı 1980'li yıllarda Sovyet Kızıl Ordusu'na karşı, ondan biraz daha fazla sayıda kişi ise Sovyet askerlerinin 1989'da Afganistan'dan çekilmesini takiben iktidara gelmiş olan Cumhurbaşkanı Necibullah rejimine karşı mücadele etmişken, geriye kalan çok büyük bir çoğunluk komünistlere karşı eline hiç silah almamış kimselerden ve Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarında bulunan yüzlerce medreseden çıkmış genç Kuran talebelerinden oluşuyordu.

Taliban, 1994'ün sonunda dramatik biçimde ve apansızın ortaya çıktıktan sonra, Kandahar ile onun civarındaki vilayetlere kısmi bir barış ve güvenlik getirmişti. Birbirleriyle savaş halindeki aşiret grupları ezilerek dağıtılırken liderleri asılmış, hayli teçhizatlı olan insanlar silahsızlandırılmış ve Pakistan, Afganistan, İran ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki, bu ülkelerin ekonomisinin temel dayanağı sayılan müthiş derecede kârlı kaçakçılığı kolaylaştıracak yollar açılmıştı.

Etnik gruplar içinde çoğunluğu meydana getiren Peştunların ağırlıkta olduğu Taliban, Afganistan'ın 20 milyonluk nüfusunun aşağı yukarı yüzde 40'ını oluşturuyordu ve şaşırtıcı bir hızla Peştun milliyetçiliğini harekete geçirmişti. Gerçi Peştunlar Afganistan'ı 300 yıl boyunca idare etmişlerdi zaten, ama son dönemlerde ülkedeki diğer daha küçük etnik gruplar karşısında ciddi kayıplara uğramış oldukları da bir gerçektir. Taliban'ın zaferleri, Peştunların Afganistan'a yeniden hâkim olabileceği şeklindeki umutları canlandırmıştı.

Fakat Taliban, birçok Afganlıyı ve Müslüman dünyasını dehşete düşürecek biçimde, Şeriat'ın aşırı bir yorumunu da savunuyordu. Nitekim bu doğrultuda bütün kız okullarını kapatmış, kadınların -alışveriş maksadıyla olsa dahi- evlerinin dışına çıkmasına çok sınırlı biçimde izin vermeye başlamıştı. Ayrıca müzik, televizyon, video, kâğıt oyunları, uçurtma uçurma, spor ve oyun dahil olmak üzere her türlü eğlence yasaklanmıştı. Taliban'ın kendi damgasını vurduğu İslami fundamentalizm o kadar aşırı boyutla-

ra varıyordu ki, ortada İslamiyet'in barış ve hoşgörü mesajlarını si-
lip atan, diğ er dini ve etnik gruplarla bir arada yaşama becerisini
fiilen yok eden bir durum doğmaktaydı. Artık Taliban, geleneksel
İslami değerlerle, toplumsal yapılarla ya da mevcut devlet sistem-
leriyle uzlaşmayı reddeden fundamentalizmin yeni ve aşırı bir bi-
çimini Pakistan'a ve Orta Asya'ya doğru yaymakta olan bir g   t .

Taliban birkaç hafta önce, Kandahar'da futbol karşılaşmaları
 zerinde uzun s reden beri uyguladığı yasağı kaldırmıştı. Birleşmiş
Milletler (BM) yardım kuruluşları (bu ender fırsattan yararlanarak
toplu eğlenceye katkıda bulunmak için), bombardımanlar sonucu
harabeye dönmüş futbol stadının tribünleri ve oturulacak diğ er
yerlerini yeniden düzenlemeye yönelik hummalı bir faaliyet için-
deydiler. Fakat bu sıcak Perşembe akşam st nde (Müslümanlar
için hafta sonunun başladığı saatlerde) stadyumun açılış törenini
izlemeye, o sırada şehirde bulunan yabancı yardım görevlilerinden
hiçbiri  ağırılmamıştı. Zaten stadyumda bir futbol maçı yapılacak
da değildi. Onun yerine, halkın da katılacağı bir infaz töreni düzen-
lenecek ve kurban, kale direkleri arasında kurşuna dizilecekti.

O sırada ben, Pakistan'dan hareket eden bir Birleşmiş Millet-
ler uçağından yeni inmiş ve olaylardan yılmış, sıkıntı içindeki
yabancı yardım görevlilerinin fısıltılı seslerle infazdan söz ediş-
lerini dinlemiştim. "Bu olay uluslararası topluluğu Afganis-
tan'daki yardım projelerine daha fazla fon aktarmaktan kesinlik-
le caydıracak bir gelişme. Taliban'ın, kendi ellerimizle yeniledi-
ğimiz bir stadyumu böyle bir amaçla kullandığını onlara nasıl
açıklarız?" diyordu Batılı yardım görevlilerinden birisi.

Ayrıca, Amerikalı bir gazeteci olan meslektaşım Gretchen Pe-
ters'a da sinirli sinirli bakıyorlardı. Geniş yüzlü, biçimli hatları,
ipince ve uzunca boyuyla çekici bir sarışın kadın olan Gretchen,
kendisine bir boy küçük gelen bir şalvar kamis (pamuklu bol pan-
tolonlardan oluşan yerel elbise, dizin altına kadar gelen uzun bir
etek ve başını örten uzun bir eşarp) giyyordu. Ama giydikleri
onun, Taliban'ın uygulamaya çalıştığı her türlü girişime bir tehdit
oluşturan boyunu ve etkileyici Amerikalı görünüşünü saklamaya

yetmiyordu tabii (kadınlar ne ortalarda görünmeli ne de konuştukları şeyler dinlenmeliydi, çünkü erkekleri İslamiyet'in emrettiği yoldan onlar çıkarmışlar ve ayartarak vahşi zevklere yönlendirmişlerdi). İster kadınlardan korkmaları isterse dişiliğe karşı nefret duymaları sebebiyle olsun, Taliban liderler başka ülkelerden kadın gazetecilerle görüşmeyi de çoğunlukla reddediyorlardı.

Ben, Taliban'ın ilk defa esrarengiz biçimde ortaya çıkıp Kandahar'ı fethettiği ve daha sonra, Eylül 1996'da Kabil'i zaptetmek üzere kuzeye yöneldiği 1994 kışından beri Taliban fenomeni üzerine haberler yapan, Taliban'ın Kandahar, Herat ve Kabil'deki üslerini onlarca defa ziyaret eden bir gazeteci idim. En çok da onların kim olduğunu, hangi dürtülerle harekete geçtiklerini ve İslamiyet'in bu şiddete dayalı, aşırı yorumuna nasıl ulaştıklarını ortaya koymaya çalışmakla ilgileniyordum.

İşte o gün, bir gazetecinin gözünde hem bir kâbus hem de bir hediye olan başka bir Taliban sürpriziyle (korkudan ve neler olacağını beklemekten beni iliklerime kadar titreten, korkunç bir olaydı bu) karşı karşıyaydım. Savaş yıllarında ölüme defalarca tanık olmuşum gerçi, ancak gördüklerimin hiçbirisi bir insanın idam edilmesine seyirci olmayı kolaylaştıracak şeyler değildi. Üstelik böyle bir infazın binlerce insanın katıldığı bir eğlence şekline dönüştüğünü, İslami adaletin ve Taliban denetiminin bir göstergesi olarak kutlandığını görmeye dayanmak benim açımdan çok daha zordu.

Taliban askerleri ilk başta bizim stadyuma girmemize engel olmuşlar, daha sonra, taç çizgisinin kenarında sessiz sedasız oturmam ve kimseyle konuşmamaya söz vermem kaydıyla benim içeri girmeme izin vermişlerdi. O sırada Gretchen Peters da benimle birlikte stadın kapısından girmek için birkaç adım atacak olduysa da, birden paniğe kapılan Taliban muhafızlar tarafından, ellerindeki Kalashnikov otomatik tüfekleriyle sırtından dürtülerek apar topar dışarı çıkarılmıştı.

Akşamüstüne doğru 10 binden fazla erkek ve çocuk stadyumu hınca hınç doldurmuşlar, hatta tribünlere sığmayıp tozlu sahaya taşmışlardı. Çocuklar, kızgın muhafızlar tarafından itile ka-

kıla taç çizgisinden çıkarılana kadar oraya buraya koşturup bir tür cesaret oyunu oynuyorlardı. Sanki şehrin bütün erkek nüfusu oradaydı. Kadınlarınsa halka açık herhangi bir olayda görünmeleri zaten yasaktı.

Üstü ve yanları açık plastik sandaletler giymiş, siyah sarıklar takmış ve şalvar kamisin erkekler için olanlarını üstlerine geçirmiş yirmiyi aşkın silahlı Taliban hızla sahaya girince kalabalığın gürültüsü birden kesilivermişti. Muhafızlar taç çizgisinin kenarında oynayan çocukları silahlarının namlularıyla dürterek tribünlere doğru sürüklediler ve kalabalığa sessiz olmalarını emrettiler. İnsanlar bu emre hemen itaat ederken, bütün stadyumda duyulan tek ses artık Taliban askerlerinin sandaletlerinden çıkan şapırtılardı.

Sonra, Taliban'ın en sevdiği ulaşım aracı olan birkaç Datsun marka iki-kapılı pikap futbol sahasına daldı. Pikapların (Pakistan ve Afganistan'da binlercesi görülen türde) biri teneke gibi ses çıkaran bir hoparlör taşıyordu. Ak sakallı, yaşlıca bir adam, aracın arkasında ayağa kalkarak kalabalığa dönüp bir nutuk atmaya başlamıştı. Taliban'ın Kandahar Yüksek Mahkemesi'nin yargıçlarından olan Gazi Halilullah Ferozi, bu şekilde bir saati aşkın bir süre konuşmuş ve Taliban hareketinin erdemlerini, İslami cezalandırmanın faydalarını ve kendi davalarının tarihini anlatarak kalabalığı coşturmuştu.

Yirmili yaşlarının başlarında olan Abdullah Afgan adındaki bir genç, sözde Kandahar yakındaki köylerinde yaşayan bir çiftçi olan Abdül Veli'nin ilaçlarını çalmak istemiş, Veli de buna direnince Abdullah onu vurarak öldürmüştü. Veli'nin akrabaları, katilin kim olduğunu birkaç hafta araştırdıktan sonra Abdullah'ın izini bulup onu yakalamışlar ve adaleti yerine getirmesi için Taliban'a teslim etmişlerdi. Abdullah, önce Kandahar Yüksek İslam Mahkemesi, daha sonra kararın değiştirilmesi istenince Taliban Yüksek Mahkemesi tarafından yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmişti. Ancak bunların hepsi, sanığın suçlu olduğunun baştan öngörüldüğü ve kendi kendisini savunması beklenmediği için avukatsız yapılan duruşmalardı zaten.

Taliban'ın şeriat yorumuna göre, katilin infazı kurbanın ailesi tarafından yerine getirilmeliydi; fakat infaz, yargıcın kurbanın yakınlarına bir son dakika başvurusunda bulunup katilin hayatını esirgemelerini istemesinden önce gerçekleştirilmiyordu. Eğer kurbanın ailesi merhamete gelip katilin canını bağışlarsa, bunun karşılığında katilden maddi tazminat olarak bir kan parası alınıyordu. Gelgelelim, Taliban'ın İslam hukukunu bu şekilde yorumlamasında payın ne kadarının şeriata, ne kadarının da Peştun kabilesinin davranış kurallarına (*Peştunveli*) ait olduğu, Afganistan'ın gerek içindeki gerek dışındaki ilahiyatçılar tarafından bugün bile tartışılmakta olan bir konudur.

O dakikaya kadar kurbanın yirmi kadar erkek yakını sahaya girmiş, Gazi Halilullah da konuşmasını sürdürürken yüzünü onlara dönmüştü. Kollarını gökyüzüne doğru kaldırarak, onlardan kan parasının ödenmesi karşılığında Abdullah'ın hayatını esirgemelerini istiyordu: "Eğer bu adamın hayatını bağışlarsanız on defa Mekke'ye gideceksiniz. Eğer onu affederseniz liderlerimiz size Beytül Mal'dan [İslami fon] yüklüce bir miktar para sözü verdiler." Ne var ki kurbanın yakınlarının hepsi de başlarını olumsuz anlamda sağa sola sallarlarken, Taliban muhafızlar silahlarını sahada olup bitenleri seyreden kalabalığa doğru çevirmişler ve yerinden kıpırdayan herkesi vuracakları uyarısında bulunmuşlardı. Tribünlere tam bir sessizlik çökmüştü.

Bütün bunlar olup biterken Taliban muhafızların gözetiminde ikinci pikapta oturmakta olan Abdullah araçtan indirilmişti. Parlak sarı renkte bir takke ve yeni elbiseler giymiş olan Abdullah'ın ayakları ağır prangalara vurulmuş, kolları arkasından zincirlenmiş ve kendisine sahanın diğer tarafındaki kale direklerinin olduğu yere doğru yürümesi emredilmişti. Sahayı ağır adımlarla kat ederken bacakları uzaktan görülecek şekilde korkudan tir tir titriyor, şakır şakır ses çıkaran zincirleri güneş ışıklarının yansımından parıltıyordu. Kale direklerinin olduğu yere varınca, yüzü kalabalığın olduğu tarafa bakmayacak bir şekilde yere diz çöktürülmüştü. Bir muhafız kulağına eğilerek artık son duasını edebileceğini fısıldıyordu.

. Muhafızlardan birisi, elindeki Kalaşnikof tüfeği öldürülen kurbanın yakınlarından birisine uzattı. Bu adam hemen Abdullah'ın yanına seğırtti, otomatik tüfeğin mekanizmasını çalıştırdı ve birkaç adım ötesinden sırtına üç kez ateş ederek katili öldürdü. Abdullah sırt üstü yere yıkılırken, infazcısı can çekişen kurbanının etrafından dolaşarak bu kez yakın mesafeden üç el de göğsüne ateş edecekti. Birkaç saniye geçmeden Abdullah'ın cesedi pikabın arkasına atılmış ve araç hemen hareket ederek sahadan çıkıp gitmişti. Kalabalık da stadyumu çabucak ve sessizlik içinde terk etti. Biz arabayla şehir merkezine doğru giderken, çay tezgâhları ve kebabçılar akşam alışverişine hazırlanıyor, çarşıdan göğre doğru ince dumanlar yükseliyordu.

Korkunç savaş yıllarından ve 1.5 milyonu aşkın ölüden sonra korku, kabullenme, tamamen tükenme ve yıkımdan oluşan bir ruh hali birçok Afganlıyı Taliban adaletini benimsemeye zorlamıştı. Ertesi gün de Kabil yakınındaki bir köyde bir kadın, kan bağı olmayan bir erkekle birlikte Afganistan'dan kaçmaya çalıştığı için öfkeden uluyan bir kalabalık tarafından taşlanarak öldürülecekti. Taliban'ın hırsızlık yaparken yakalananları ya bir elini, ya bir ayağını ya da ikisini birden keserek cezalandırması da bilinen bir usuldü. Taliban birlikleri Eylül 1996'da Kabil'i ele geçirdiklerinde ilkin kurtarıcılar olarak sevinçle karşılanmışlar, ancak Taliban'ın sabık cumhurbaşkanı Necibullah'ı (dört yıldır BM koruması altında bir BM binasında yaşayan, güçlü bir eski komünistti) önce işkenceden geçirip, ardından ortalık bir yerde asarak idam etmeleri üzerine çok sayıda Kabil'liyle beraber bütün dünya, dehşete düşmüş bir şekilde onlara sırt çevirmişlerdi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra İslam dünyasındaki başka hiçbir siyasal hareket Afganistan'daki Taliban hareketi kadar dikkatleri üzerine toplamış değildi. Bazı Afganlıların gözünde Taliban'ın yarattığı umut, ülkeye barış getireceğini iddia eden basit İslam talebelerinin önderliğindeki bir hareketin, Nisan 1992'de Kabil'deki komünist rejimin devrilmesinden sonra bütün bir halkın hayatını mahvetmiş olan savaş beylerini saf dışı

bırakmayı başarabileceği şeklindeydi. Bazı Afganlılar ise açıkça Taliban hareketinin kısa sürede yozlaşp, talihsiz Afgan halkını despotça yönetmeye kararlı olan yeni bir savaş beyi hizbine dönüşmesi ihtimalinden korkuyorlardı.

Peştun Talibanı, çok-etnik yapıli bir devlette etnik gruplar arası ilişkilerin ön plana çıkması sorununu olduğu kadar boylara karşı İslamiyet'in rolü, aşiret yapısı ve feodal bağlar, modernleşme meselesi ve muhafazakâr bir İslam toplumunda iktisadi kalkınma gibi sorunları gündeme getirmişti. Politik yapılarını, liderlik anlayışlarını ve hareket içindeki karar verme süreçlerini kuşatan aşırı gizlilik, Taliban fenomenini kavramayı iyice zorlaştıran etkenlerdi. Taliban hiçbir basın açıklaması yapmaz, politikasını açıkça ilan etmez ve düzenli basın toplantısı falan düzenlemezdi. Fotoğraf çekmeyi ve televizyon izlemeyi de yasakladıkları için liderlerinin neye benzediklerini dahi kimse bilmiyordu. Tek gözlü Taliban lideri Molla Muhammed Ömer, neredeyse muamma derecesinde estarengiz biriydi. Dolayısıyla Kamboçya'daki Kızıl Kmer rejiminden sonra, bugün Taliban'ın dünyanın en sır dolu siyasal hareketi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yine de Taliban hareketi, elinde olmadan, Afganistan'ın komşuları üzerinden yaydığı şok dalgalarıyla bütün bölgedeki İslami radikalizmin önüne yeni bir gündem koymuştur. Bu yüzden İran, Türkiye, Hindistan, Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinden dördünün (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan), Taliban'ın ilerleyişini durdurmaya çaba harcaması için Taliban-karşıtı Kuzey İttifakı'nı silah ve parayla desteklemesi şaşırtıcı değildir. Buna karşılık Pakistan ile Suudi Arabistan Taliban'a destek vermişlerdir. Soğuk Savaş sonrası çağda böylesine bir bölünme bütün bölgede daha önce benzerine rastlanmadık bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Taliban'ın 1998 yazında kuzey Afganistan'da kazandığı zaferler ve ülkenin yüzde 90'ını kontrolü altına almasıyla sonuçlanan gelişmeler, İran'ın Afganistan'ı işgal etme tehdidi ve Pakistan'ı da Taliban'ı desteklediği için suçladığı örneklerde görüldüğü gibi çok daha şiddetli bir bölgesel çatışmanın zeminini oluşturmuştur.

Bu bölgesel cepheleşmenin temelinde, denize hiçbir çıkışı olmayan Orta Asya'nın muazzam zenginlikteki petrol ve doğalgaz rezervleri (dünyadaki son el değmemiş enerji kaynakları) için verilen savaş yatmaktadır. Bunun yanında, üretilen enerjiyi Avrupa ve Asya pazarlarına taşımak için gerekli olan, son derece kârlı boru hatlarını kimin yapacağı konusunda, bölge devletleriyle Batılı petrol şirketleri arasında süregelmekte olan yoğun rekabet de aynı derecede önemli bir etkidir. Bu rekabet sonuçta yeni bir Büyük Oyun'u (on dokuzuncu yüzyılda Orta Asya ve Afganistan'ı denetleyerek bölgeye kimin hâkim olacağı konusunda Rusya ile Britanya arasında süregelmiş olan Büyük Oyun'un yenisini) ortaya çıkarmıştır.

Washington ise Taliban'ın denetimindeki Afganistan üzerinden Türkmenistan'dan Pakistan'a ulaşacak bir doğalgaz boru hattı inşa etme kavgasında, 1995'in sonlarından beri güçlü bir biçimde ABD şirketi Unocal'i desteklemiştir. Ancak bu Yeni Büyük Oyun'da hiç beklenmedik bir yeni oyuncu daha sahneye çıkmıştır artık.

Stadyum infazının gerçekleşmesinin ertesi günü, kendisiyle bir görüşme yapmak amacıyla Kandahar Valisi Molla Muhammed Hasan'ın kaldığı eve gitmiştim. Fakat ağır silahlarla donanmış Taliban muhafızların yanından geçip bahçeden eve doğru yürürken gördüğüm manzara karşısında hayretten neredeyse donakaldığımı itiraf etmeliyim. O sırada Vali'nin bürosundan, yakışıklı, gümüşî renk saçları olan, altın düğmeli mavi bir spor ceket giyip sarı bir ipek kravat takmış, İtalyan makosen ayakkabılı bir firma yöneticisi çıkıyordu. Beraberinde, yine dört dörtlük giyimli ve şişkin çantalar taşıyan iki işadamı daha vardı. Kandahar'ın tozlu dar sokaklarında bir İslami gerillalar çetesiyle pazarlıktan çıkmaktan ziyade, sanki Wall Street'te bir anlaşmayı yeni bağlamış gibiydiler.

Orada gördüğüm bu üst düzey yönetici, Afganistan'dan geçecek doğalgaz boru hattı yapımını üstlenmek için 1994'ten beri Taliban'la ve Kuzey İttifakı'yla gizli pazarlıklar yürütmekte olan bir Arjantin petrol şirketi Bidas Corporation'ın yönetim kurulu

başkanı Carlos Bulgheroni'ydi. Bridas Corporation, boru hattının inşası konusunda Unocal'le yoğun bir rekabet içindeydi ve hatta Kaliforniya'da açılan bir davada Unocal'i kendi fikirlerini çalmakla suçlamıştı.

Ben de bir yıldır, dünyanın bu tarafında adı sanı duyulmamış Arjantinli bir şirketin, Afganistan gibi riski son derece yüksek bir yerde ne aradığını keşfetmeye çalışıyordum. Ama Bridas firması da Unocal yetkilileri de bu konuda tamamen ketum davranıyorlardı. Bir Taliban liderinin bürosundan çıkarken bir gazete-ciye yakalanmak Bulgheroni'nin kesinlikle isteyeceği en son şey olurdu herhalde. Nitekim daha sonra bu ziyaretine bir bahane uydurmuş ve kendi şirketinin uçağının onu Mezar-ı Şerifteki Kuzey İttifakı'na götürmek üzere beklediğini söylemişti bana.

Orta Asya'dan geçecek olan boru hatları savaşı iyice kızışırken, İslam dünyasının ve Batı'nın ilgisini çeken başka bir konu, Taliban'ın İslami fundamentalizmin yeni geleceğini (Afgan toplumunu yedinci yüzyıla, Hazreti Muhammed zamanındaki Arabistan'ın hayali bir modeline geri döndürmek amacıyla saldırı, genişlemeci ve en katı taleplerinde uzlaşmaz politika izleyen bir İslamiyet'i) temsil edip etmediği idi. Batı dünyası bunun yanı sıra, Afganistan üzerinden yapılan ve durmadan genişleyen uyuşturucu ticaretinin ve Taliban'ın aşırılık yanlısı grubu El Kaide'yle Ağustos 1998'de ABD'nin Kenya ve Tanzanya büyükelçiliklerini bombalayıp büyük kayıplara yol açan Suudi asıllı aşırılık yanlısı Usame bin Ladin gibi uluslararası teröristlere kucak açmasının sonuçlarından çekiniyordu.

Uzmanların meraklarını çelen başka bir konu, Taliban'ın ilk çıkış zamanındaki İslami ideallere dönme arzusunun, bazı Amerikalı entelektüellerin uğursuz öngörülerini, yani Soğuk Savaş'tan sonraki çağda yeni bir militan İslam dünyasının Batı'ya kafa tutup yeni bir uygarlıklar çatışmasıyla Soğuk Savaş'ın yeni bir biçimini yaratacağı görüşlerini doğrulayıp doğrulamayacağıydı.¹

1) Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of the New World Order*, Simon and Schuster, New York 1996.

Afganistan açısından böyle bir çatışmanın merkezinde yer almak yeni bir şey değildir. Bugünün Taliban'ı, Afgan koridorundan geçip daha eski uygarlıkları ve dinleri devirip yenilerini kuran fatihler, savaş beyleri, vaizler, azizler ve filozoflar barındırmış bir ülkenin uzun tarihinin yalnızca son halkasıdır. Eski çağların kralları, Afganistan bölgesinin dünyanın asıl merkezini oluşturduğuna inanmışlardı ve bu görüş modern çağa kadar geçerliliğini korumuştur. Ünlü Hintli şair Muhammed İkbâl, Afganistan'ı "Asya'nın kalbi" sözleriyle betimlerken, Hindistan'ın yirminci yüzyıl başındaki Britanya Genel Valisi Lord Curzon, Afganistan için "Asya'nın horoz döğüşü alanı" diyordu.²

Dünyanın gerçekten çok az yöresinde coğrafyanın bir halkın tarihine, politikasına ve doğasına bu ölçüde hâkim olduğunu görürsünüz. Afganistan'ın bir taraftan İran, Arap Denizi ile Hindistan, diğer taraftan Orta Asya ile Güney Asya arasında bir kavşak noktasını oluşturan jeo-stratejik konumu, bu bölgeye ve dağ geçitlerine 6.000 yıl önceki Âri işgallerinden beri müthiş bir önem kazandırmıştır. Afganistan'ın katı, sarp kayalıklı, çöllerle kaplı ve kurak doğal koşulları, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en iyi savaşçıların bazılarını çıkarmış, çıplak dağlar, gür ağaçlı yeşil vadileri ve meyve dolu ağaçlarıyla göz kamaştırıcı manzaraları ise şairlere harika bir esin kaynağı olmuştur.

Yıllar önce akıllı bir ihtiyar Afgan Mücahid, Allah'ın Afganistan'ı nasıl yarattığının efsanevi bir hikâyesini anlatmıştı bana. "Allah dünyayı yarattıktan sonra geriye bir sürü çer çöp kaldığını görmüş ve onlara uygun bir yer bulamamış. Sonra da bunların hepsini toplayıp yeryüzüne serpmiş. İşte, onların düştüğü yerde Afganistan ortaya çıkmış."

Modern Afganistan 653 bin kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Heybetli Hindukuş dağları ülkeyi bir bıçak gibi kuzeye ve güneye ayırmıştır. Yirminci yüzyılda bu topraklarda yaşa-

2) Verrier, Anthony, *Francis Younghusband and the Great Game*, Jonathan Cape, Londra 1991.

yan çok sayıda ırk bulunmakla birlikte, kaba bir ayrımlla, Hindukuş dağlarının güneyinde Peştunların büyük bir çoğunluğuyla Farsça konuşan bazı etnik grupların, kuzeyinde ise Pers ve Türk etnik grupların yaşadığı söylenebilir. Hindukuş'ta ise Farsça konuşan Hazariler ve Tacikler yerleşiktir. Ülkenin uzak kuzeydoğu köşesinde, Marco Polo'nun "dünyanın çatısı" diye adlandırdığı ve Tacikistan, Çin ve Pakistan'a taşan Pamir dağları bulunur. Pamir dağlarına çıkmanın neredeyse imkânsız oluşu, bu yüksek, karla kaplı vadilerde yaşayan çok çeşitli ve egzotik etnik gruplar arasındaki iletişimin çok sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.

Hindukuş'un güney tepelerinde Kabil şehri uzanır; onun hemen etrafındaki vadiler ise ülkenin tarım bakımından en verimli bölgesidir. Batı ve güney Afganistan, İran platosunun doğu ucunu (yerleşim yerlerinin seyrek, nüfusun ise az olduğu çorak ve kurak bölgeler) oluşturmaktadır. O yörenin Afganlıları bu bölgenin büyük kısmına "rigestan", yani "çöl" derler. Bunun tek istisnası, 3.000 yılı aşkın bir süredir uygarlık merkezi bir vaha şehri olan Herat'tır.

Hindukuş dağlarının kuzeyindeki çorak Orta Asya stepleri, binlerce kilometrelik bir mesafeyi içine alarak Sibiry'a kadar uzanmaktadır. İklim ve toprak koşullarının sertliği nedeniyle kuzeydeki Türk halkları dünyanın en dayanıklı insanları arasındadır ve en vahşi savaşçıları çıkarmışlardır. Doğu Afganistan'da, Pakistan'la sınırda duran ve her iki tarafında da Peştun kabilelerinin yaşadığı Süleyman dağlarını barındıran daha küçük dağ silsileleri bulunur. Bu dağlar içindeki ünlü Hayber Geçidi gibi geçitler, yüzyıllardan beri verimli Hint ovalarına ulaşmaya çalışan fatihlerin çok işine yaramıştır.

Afganistan'ın topraklarının sadece yüzde 10-12'si işlenebilir durumdadır ve bazısı dağ eteklerinden başlayan arazilerin çoğunda verimliliği korumak için olağanüstü bir çaba harcamak ge-

3) Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, Dell Publishing, New York 1961.

rekmeektedir. 1970'lere kadar göçebelik (dolgun kuyruklu Afgan koyunu ve keçi besleyerek sürdürülen) büyük bir geçim kaynağıydı ve Koçi göçbeleri her yıl iyi otlaklar arayışı içinde Pakistan, İran ve Afganistan arasında binlerce kilometre kat ediyorlardı. Sovyetler'e karşı yürütölen savaş 1980'lerde Koçi költürünü ve geçim kaynaklarını neredeyse yok etmiş olmasına rağmen, bu yoksul çiftçilerin hayatını sürdürmesinde hayvancılık hâlâ büyük önem taşımaktadır. Dünün Afgan göçmenleri, bugünün tüccarları ve kamyon sürücöleri haline gelmiş olup, kamyonlarıyla Afganistan üzerinden geçen kaçakçılık yollarını denetim altında tutarak Taliban'a can alıcı bir destek üssü işlevi görürler ve büyük bir gelir kaynağı sağlarlar.

Bütün anayollar ve geçitler tarihin şafağından beri Afganistan'ın merkezinde yer almıştır. Denize çıkışı olmayan bu topraklar, eskiden beri Asya'nın kavşak noktasıydı ve iki büyük uygarlık merkezinin (Orta Asya'nın batısına yayılmış ve daha yerleşik bir uygarlık olan Pers imparatorlukları ile kuzeyinde bulunan göçebe Türk imparatorlukları) buluşma noktası ile savaş alanını oluşturuyordu. Buna bağılı olarak, Afganistan'ın arkeolojik kalıntılar bakımından müthiş derecede zengin bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

Büyükölük ve fetihler bakımından tarihin ivmesi karşısında geride kalan bu iki eski uygarlık açısından, Afganistan'ı denetlemek onların hayatta kalmalarında can alıcı bir rol oynamıştır. Bazı zamanlarda Afganistan, bu iki imparatorluğu birbirinden ayıran bir tampon işlevi görürken, bazı zamanlarda da Hindistan'ı işgal etmek için yanıp tutuşan orduların kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru düzenledikleri seferlerde bir koridor hizmetinde bulunmuştur. Burası, ilk antik dinler olan Zerdüştlük, Manicilik ve Budizmin serpilip geliştiğı bir bölgeydi. Yıkıntıları Mezar-ı Şeriften birkaç kilometre uzaklıkta hâlâ görölebilecek bir yer olan Belh, UNESCO'ya göre, dünyanın en eski şehirlerinden birisidir ve Budist, Pers ve Türk sanatlarıyla mimarisi açısından bir gelişme merkezi olmuştur.

Afganistan'dan geçen eski İpek Yolu'nun tüccarları ve hacıları Budizmi Çin'e ve Japonya'ya da taşımışlardı. Fatihler her zaman bu bölgeyi yerle bir edip taş üstünde taş koymamışlardır. M.Ö. 329 yılında Büyük İskender yönetimindeki Makedon Grekleri, Afganistan'ı ve Orta Asya'yı fethedip Hindistan'ı işgal etmenin eşiğine gelmişlerdi. Yalnız Grekler geri çekilirken, Hindukuş dağlarında arkalarında yeni ve güçlü bir Budist-Grek krallık ve uygarlık bırakacaklardı ve bu, Avrupa ile Asya kültürleri arasında tarihin tanık olduğu tek tarihsel kaynaşmayı oluşturacaktı.

M.S. 654 yılında Arap orduları, Orta Asya'yla sınırdaki Oxus nehrine ulaşmak için Afganistan'ı yerle bir etmişlerdi. Tabii oraya beraberlerinde, eşitlik ve adalet vazedip bütün bölgeyi çabucak etkisine alan yeni dinleri İslamiyet'i de getirerek. M.S. 874-999 yılları arasında egemen olan Sâ mâniler hanedanı döneminde, Afganistan sanatta ve edebiyatta gözlenmiş olan yeni bir Pers rönesansının parçasıydı. 977'den 1186'ya kadar hüküm süren Gazneliler hanedanı ise kuzeybatıdaki Hint Pencap'ı ve doğu İran'ın bazı bölgelerini ele geçirmişti.

1219'da Cengiz Han ve onun Moğol akıncıları da Belh ve Herat gibi şehirleri yıkıp binlerce insanın cesedini üst üste yığarak Afganistan'ı tarumar etmişlerdi. Fakat Moğollar, arkalarında modern çağımızın Hazarilerini bırakarak, Moğollar ile yerel kabileler arasındaki evliliklere bir katkıda da bulunmuşlardı.

Bir sonraki yüzyılda Cengiz Han'ın torunlarından Timur, ya da Batı'da bilinen adıyla Timurlenk, günümüz Özbekistan'ının başkenti Semerkand'tan yönettiği ve Rusya'ya, Pers bölgesine kadar uzanan muazzam büyüklükte bir imparatorluk kurmuştu. Timur Herat'ı 1382'de ele geçirmiş, oğlu Şahruh ise Timur imparatorluğunun başşehrini 1405'de Herat'a taşımıştı. Pers uygarlığının yörüngesi içindeki Orta Asya'nın göçmen Türk kültürünü taşıyan bir Türk halkı olan Timurlular, dünyanın en kültürlü ve gelişmiş şehirlerinden biri olan Herat'ta yerleşeceklerdi. Orta Asya ve Pers kültürlerinin bu şekilde karışması, Afganistan'ın gele-

ceği açısından önemli bir mirastı. Bir yüzyıl sonra, Timur'un torunlarından imparator Babür Han, Herat'ı ziyaret etmiş ve "Yeryüzünde insanoğlunun yerleştiği hiçbir bölgede Herat gibi bir şehir görülmemiştir," diye yazmıştı.⁴

Sonraki 300 yılda doğu Afgan kabileleri sürekli olarak Delhi'yi fethedip büyük Hint-Afgan imparatorlukları kurarak Hindistan'ı işgal etmişlerdi. Afgan Lodi hanedanı Delhi'de 1451'den 1526'ya kadar hüküm sürmüştü. 1500'de Timur'un torunlarından Babür Han, Özbekistan'da Fergana vadisindeki yurdundan sürülünce, önce 1504'te Kabil'i, ardından Delhi'yi eline geçirmiş; bu fetihlerle, Britanya İmparatorluğu'nun bölgeye gelişine kadar Hindistan'a egemen olacak Moğol hanedanını kurmuştu. Aynı zamanda Perslerin gücü batıda gerilerken, Herat da Özbek Şeybani hanlarının eline geçiyordu. On altıncı yüzyılda ise batı Afganistan yeniden Safevi hanedanının yönetiminde Pers egemenliğine geçecekti.

Bütün bu işgallerin sonucu doğal olarak Afgan ulusunun ortaya çıkmasını son derece zorlaştıran yoğun bir etnik, kültürel ve dinsel karışımdı. Afgan Fars lehçesi iyi bilindiği için Batı Afganistan'a Farsça, yani Dari lehçesini konuşanlar hâkimdi. Dari lehçesini ayrıca, Persler tarafından Şii'liğe geçirilmiş olan, böylece Sünni bir bölgede en büyük Şii grup haline gelen, orta Afganistan'daki Hazariler de konuşuyordu. Batıda antik Pers kültürünün mirasçısı olan Tacikler de Dari lehçesiyle konuşmaktaydı. Kuzey Afganistan'da Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar ve diğerlerinin konuştukları dil Orta Asya Türk dilleriydi. Güneyde ve doğudaki Peştunların diliyse, kendi dilleri olan ve Hint-Pers dillerinin bir karışımı olan Peştun diliydi.

On sekizinci yüzyılda batıda Pers Safevi hanedanının, doğuda Hindistan'daki Moğolların ve kuzeyde Özbek Câni hanedanının bir gerileme dönemine girdikleri tarihsel konjonktürde, modern Afganistan devletini kurmak güneydeki Peştunlara düşse-

4) *Babürname*, çev. Nette Beveridge, Sang-e-Meel Publications, Lahor 1979.

cekti. Peştun kabileleri sık sık birbirleriyle savaşa tutuşan iki büyük hizbe ayrılmıştı: Gılzaylar ile daha sonra kendilerine Dürrani adını veren Abdaliler.

Peştunların soyağacının kökü Hazreti Muhammed'in silah arkadaşlarından Kays'a kadar uzanmaktadır. Kendilerini, aslında antropologların gözünde tarih boyunca çeşitli etnik grupların asimilasyonu ile ortaya çıkan Hint-Avrupalılar kategorisine girmelerine rağmen, Semitik bir ırk olarak görmektedirler. Dürraniler kendilerinin Kays'ın en büyük oğlu Sarbenar'ın soyundan geldiklerini iddia ederlerken, Gilyazların iddiası Kays'ın ikinci oğlunun soyundan geldikleridir. Kays'ın üçüncü oğlunun ise Kandahar'daki Kakarlar ve Peşaver civarındaki Safiler gibi diğer çeşitli Peştun kabilelerinin atası olduğu söylenmektedir. Altıncı yüzyılda Çinli ve Hintli kaynaklar, Gazne'nin doğusunda yaşayan Afganlar/Peştunlardan bahsetmektedir. Bu aşiretler, on beşinci yüzyıldan itibaren batıya, Kandahar, Kabil ve Herat'a doğru bir göç başlatmışlardı. Bir sonraki yüzyılda ise Gılzaylar ve Dürraniler, Kandahar civarındaki toprak anlaşmazlıkları üzerine birbirleriyle savaşa başlamışlardı bile. Bugün Gılzayların anayurdu, batıda Hazaracat'ın doğusuna, güneyde Kandahar'dan aşağıya, Sefid Koh ile Süleyman dağları arasında Kabil nehrinin güneyine uzanmaktadır.⁵

1709'da Kandahar'da Gılzay Peştunlarının Hotak kabilesinin şefi olan Mir Veys, Safevi Şah'a başkaldırmıştı. Bu isyan kısmen Şah'ın Sünni Peştunları Şii mezhebine geçirme girişimlerine karşı bir tepkiydi (Taliban'ın İran'a ve Afgan Şiiilerine karşı düşmanlığının üç yüzyıl sonra yeniden ortaya çıkmasının nedeni olan bir tarihsel düşmanlık).

Birkaç yıl sonra Mir Veys'in oğlu Safevileri yenilgiye uğratmış ve İran'ı fethetmişti. Ancak Afganlar İran'da 1729'a kadar kalabileceklerdi. Gılzaylar iktidardan çekilirken, Kandahar'daki gele-

5) Noelle, Christine, *State and Tribe in Nineteenth Century Afghanistan*, Curzon Press, Londra 1997.

neksel rakipleri olan Abdaliler bir konfederasyon oluşturmuş ve 1747'de aşiret reislerini bir araya getiren dokuz günlük bir Loya Cirge'den sonra Ahmed şah Abdali'yi kral seçmişlerdi. Kabile şef-leri başlarının etrafına bir sarık sarıp onun üzerine sadakati sim-geleyen yapraklar takarlardı. Loya Cirge daha sonra, kalıtsal bir monarşiden kaçınmak isteyen yeni hâkimlerin tutumunu meşru-laştıran geleneksel hukuki kuruma dönüşecekti. Ülkenin hâkim-leri böylece, kendilerini Loya Cirge'de temsil edilen aşiretlerin seçtiklerini iddia edebiliyorlardı. Ahmed şah daha sonra Abdali konfederasyonunun adını Dürrani'ye çevirmiş, bütün Peştun ka-bilelerini bir araya getirmiş ve günümüzün Pakistan ülkesinin büyük kısmı üzerinde kısa sürede denetimi sağlayarak bir dizi büyük fetih başlatmıştı.

1761'de Ahmed şah Dürrani, Hindu Marathaları yenilgiye uğratarak Delhi tahtını ve Keşmir'i ele geçirip, ilk Afgan impara-toruğunu kuruyordu. Afgan milletin'in atası olarak düşünülen Ahmed şah Dürrani, ldğu zaman başşehri Kandahar'da, Af-ganlıların bugün bile dua etmeye gittikleri şatafatlı bir kabre g-mlmştı. Birçok Afganlının gözünde bir azizdi o. Oğlu Timur şah ise 1772'de imparatorluğun başşehrini Kandahar'dan Kabil'e taşıyarak, Hindukuş dağlarının kuzeyinde ve Indus nehrinin doğusunda, yeni fethedilen toprakların denetlenmesini kolaylaştı-ran bir adım atacaktı. 1780 yılına gelindiğinde Dürraniler, Orta Asya ile Afganistan'daki yeni Peştun devleti arasındaki sınır olâ-rak eski adıyla Oxus, daha sonraki adıyla Amu Derya nehrinin yer aldėı Orta Asya'nın baş hâkimi Buhara Emiri'yle bir anlaşma yapmışlardı. Bu, yeni Afganistan'ın kuzey sınırının çizildiği ilk olaydı.

Ertesi yüzyılda Dürraniler, eşitli Dürrani boyları arasındaki kan davaları yüzünden güçleri zayıflayınca Indus nehrinin doğu-sundaki topraklarını kaybetmişlerdi. Bununla birlikte, 1973 yı-lında Kral Zahir şah kendi kuzeni Muhammed Davud Han tara-fından tahttan indirilip Afganistan'ın cumhuriyet ilan edilmesine kadar, 200 yılı aşkın bir süre boyunca Afganistan'a Dürrani boy-

lardan birisi hâkim olacaktı. Bu arada, Gılzaylar ile Dürrani Peştunları arasındaki kıyasıya rekabet devam edecek ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesinin akabinde ve ondan sonra da Taliban'ın sahnede boy göstermesiyle iyice yoğunlaşacaktı.

Zayıflamış ve durmadan savaşan Dürrani kralları, iki yeni imparatorluğa, doğuda Britanya İmparatorluğu'na, kuzeyde Ruslara karşı savaşmak zorundaydılar. Orta Asya'da sürekli genişleyen Rus imparatorluğunun Britanya'nın Hint imparatorluğuna karşı bir ileri kol olarak Afganistan'a göz dikebileceğinden korkulan on dokuzuncu yüzyılda Britanya, dik başlı Afganlıların savaşla alt edilmekten ziyade satın alınarak daha kolayca denetlenebileceklerini fark edene kadar, Afganistan'ı fethedip orada kalmak için üç ciddi girişimde bulunmuştu. Britanyalılar bu dönemlerde Afganlılara nakit para yardımı teklif etmişler, aşiret reislerini kendi istedikleri gibi yönlendirmişler ve Afganistan'ı bir uydu devlete dönüştürmenin yollarını bulmuşlardı. Bunun peşinden sökün edecek olansa, Rusya ile Britanya arasındaki "Büyük Oyun"; yani, kurnazlığı, rüşveti ve yer yer de askeri baskıyı kapsayan, iki devletin de birbirlerine karşı saygılı bir mesafe bıraktıkları, aralarında tampon devlet olarak ise Afganistan'ı tutan gizli bir savaştı.

Egemen olan Dürraniler arasında, Britanya istihbarat yetkililerinin kışkırtmasıyla durmadan tazelenen kan davaları, Afgan krallarının zayıf olmaları ve kendi gelirlerini toplayamamaları yüzünden Britanya'ya muhtaç kalmalarına yol açmıştı. Bütün bunların sonucunda, kuzeydeki Peştun-dışı gruplar Kabil'deki merkezi denetimden özerkliklerini arttırmışlardı. Ayrıca, Britanya'nın kuzey-batı Hindistan'ı fethetmesi de zayıflatmıştı Peştunları; böylece Peştun aşiretleri, ilk defa olarak Britanya Hindistanı ile Afganistan arasında bölünmüş oluyorlardı. Britanya'nın 1893'te resmi sınır olarak Durand Hattı'nı belirlemesi de Peştunların bölünmesini resmileştirmişti.

İkinci Anglo-Afgan savaşından sonra Britanyalılar, Emir Abdurrahman'ın tahta çıkma isteğini kullanacaklardı. Adlandırıldığı biçimiyle "Demir Emir" dönemi (1880-1901), Britanya'nın deste-

ğini alarak Afgan devletini merkezileştirip kuvvetlendirmişti. Emir, Britanya'nın para ve silah yardımı vasıtasıyla etkili bir idare ve kalıcı bir ordu yaratmaya çalışıyordu. Önce isyancı Peştun aşiretlerini dize getirmiş, sonra kuzeye yönelerek Hazari ve Özbeklerin özerkliğini acımasızca sona erdirmişti. Emir, bir yüzyıl sonra Taliban'ın yakından izleyeceği yöntemlerden yararlanıp Peştun olmayan muhaliflerini katlederek ve Peştunları kuzeydeki çiftliklere taşıyarak, böylece de diğer etnik azınlıklar arasında kendisine sadık bir Peştun nüfusu yaratarak, etnik temizliğin bir nevi on dokuzuncu yüzyıl versiyonunu sahnelemiş oluyordu.

Abdurrahman, kendi hükümdarlığı zamanında Peştun olmayanların kırkın üzerindeki isyanını acımasızca ezmiş, bu dönemde, 1980'lerdeki komünist gizli istihbarat örgütü KHAD'ın habercisi olan, Afganistan'ın ilk vahşi gizli polis gücünü kurmuştu. Bu politika bütün etnik grupların Afganlarını birleştirmiş ve Afgan devletine daha önce asla rastlanmamış bir sağlamlık kazandırmıştı; bu yüzden, kuzey Afganistan'da daha sonra yaşanan etnik gerginliklerin büyük kısmının ve 1997'den sonraki etnik gruplar arası katliamların izlerinin Demir Emir'in politikalarına kadar sürülebileceğini söyleyebiliriz. Demir Emir'in, Taliban'ı dolaylı yoldan etkileyecek olan başka miraslarının içinde, Afganistan'ın diğer Batıcı ya da modernleşmeciler etkilerin dışında tutulması (buna uygun bir eğitim politikası, Peştun mollaların gücünü arttırıp, Loya Cirge'nin geleneksel seçim anlayışı yerine bir ilahi egemenlik hakkı anlayışını yerleştirerek İslamiyet'e yaptığı vurgu) ülkenin geleceği açısından çok önemli sonuçlar doğuracaktı.

Demir Emir'in yirminci yüzyılın ilk kısmındaki halefleri, büyük ölçüde, 1919'da Britanya'dan tam resmi bağımsızlığı kazanan, ülkenin ilk anayasasını yapan ve küçük bir şehirli eğitimli elit kesim ortaya çıkarmaya koyulan modernleşmecilerdi. Bununla birlikte, iki Afgan kralının öldürülüp periyodik aşiret isyanlarının yaşanması, egemenlerin çok etnik yapıları bir kabile toplumunu modern bir devlete dönüştürmekte karşılaştıkları güçlükleri göstermekteydi.

1933'ten sonra başa geçen Kral Zahir Şah, kendi kuzeni ve kayınbiraderi Serdar Muhammed Davud tarafından tahttan indirilip Roma'da sürgüne gönderilince Dürrani hanedanının sonu gelmiş oldu. Bunun üzerine Afganistan'ın bir cumhuriyet, Davud'un da cumhurbaşkanı olduğu ilan edildi. Davud'a, yeni palazlanmakta olan İslami fundemantalist hareketi ezmekte, ordudaki solcu subaylar ile Babrak Karmal liderliğindeki küçük, şehir tabanlı Perçem partisi de yardım etmişti. Bu hareketin liderleri 1975'te Peşaver'e kaçmışlar ve Davud'a karşı muhalefetlerini sürdürmek için Pakistan Başbakanı Zülfikâr Ali Butto'nun desteğini almışlardı. Bu liderler içinde Gülbeddin Hikmetyar, Burhaneddin Rabbani ile Ahmed Şah Mesud daha sonra Mücahitlerin liderliğini üstleneceklerdi.

Davud, devleti modernleştirme çabalarında yardım almak için yüzünü Sovyetler Birliği'ne dönmüştü. 1956'dan 1978'ye kadar Sovyetler Birliği, Afganistan'a tam 1.26 milyar dolarlık ekonomik, 1.25 milyar dolarlık da askeri yardım gönderirken, Soğuk Savaş'ın en yoğun zamanlarında Afganları kendi nüfuz alanları içine almışlardı. Aynı dönem içerisinde ABD de Afganistan'a 533 milyon dolar toplam yardımda bulunmuş ve bu miktarın büyük kısmı 1950'li yıllarda gönderilmiş, ondan sonra Washington bölgeye ilgisini kaybetmişti. Davud iktidara geldiğinde Afganistan, devlet gelirinin yüzde 40'ı yurt dışından gelen bir rantiyeye devlet durumundaydı. Yine de Davud, kendisinin selefi olan krallar gibi, kalıcı kurumlar yaratmayı başaramamıştı. Tam tersine, büyük ölçüde Loya Cirge'de somutlanan çok sınırlı halk temsili dışında, mevcut toplumu yöneten kesim, esnek yapıya sahip bir merkezi bürokrasiydi.⁶

Bundan sadece beş yıl sonra, Nisan 1978'de, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş olup bir kısmı Davud'un 1973'te iktidara geçmesine yardımcı olan ordudaki Marksist sempatizanlar, kanlı

6) Rubin, Barnett, "Afghanistan the forgotten crisis", *Refugee Survey Quarterly*, Cilt 15, No: 2, UNHCR 1996.

bir askeri darbe yaparak Davud'u devirmişlerdi. Davud, ailesi ve muhafızlarıyla birlikte katledilirken, komünistler de ("kitleler" denilen Halk ile "bayrak" denilen Perçem grupları arasında) keskin bir bölünme içindeydiler ve onların Afganistan'ın karmaşık aşiret toplumunu kavrayamamaları kendilerine karşı kırsal bölgelerde yaygın isyanların çıkmasına yol açmıştı. Mollalar ve hanlar kâfir komünistlere karşı cihad ilan ederlerken, komünist yönetici eliti kendi kendilerini yok eden bir şiddet ortamına yakalanmıştı. İlk Halki komünist cumhurbaşkanı Nur Muhammed Taraki öldürülürken, onun halefi Hafızullah Emin de Aralık 1979'da Sovyet birlikleri Afganistan'ı işgal ettiği zaman öldürülecek ve cumhurbaşkanlığına Perçemi lider Babrak Karmal getirilecekti.

Birkaç ay gibi kısacık ve dramatik bir süre sonunda Afganistan, Sovyetler Birliği ile ABD arasında sürmekte olan yoğun Soğuk Savaş'ın göbeğine çekilmiş oluyordu. Afgan Mücahitleri çok geçmeden ABD'nin desteklediği, Sovyet-karşıtı şok birlikleri durumuna geleceklerdi. Fakat Afganlıların gözünde, Sovyet işgali zaten yabancıların kendilerini boyun eğdirmeye, yüzyıllardır yerleştirdikleri dinleri ve toplumlarının yerine yabancı bir ideolojik ve toplumsal sistem kurmaya yönelik girişimlerinin bir başkasıydı. ABD, Çin ve Arap devletlerinin Mücahitlere para, silah ve teçhizat akıtmalarıyla cihad yeni bir ivme kazandı. 1.5 milyonu aşkın Afganlının canını alan ve tek sonucu Sovyet birliklerinin 1989'da Afganistan'dan geri çekilmesi olan bu çatışmadan, kendilerine Taliban (yani, İslam talebeleri) adını veren ikinci bir Mücahitler kuşağı doğacaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM: TALİBAN HAREKETİNİN TARİHİ

1 KANDAHAR, 1994: TALİBAN'IN KÖKENLERİ

Taliban'ın Kandahar Valisi Molla Muhammed Hasan Rahmani'nin, sağlam olan bacağıyla önündeki masayı itmek gibi karşı-sındaki insanı tedirgin edici bir alışkanlığı vardır. Bu nedenle onunla yapılan her konuşma sona erdiğinde, ahşap masanın kendi sandalyesinin etrafında defalarca dönüp durduğuna tanık olmuşsunuzdur. Hasan'ın sinirli tepkisi, herhalde hâlâ bir bacağının olduğunu hissetmek gibi psikolojik bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır, ya da sağlam bacağını sürekli hareket halinde tutarak sadece egzersiz yapıyordur.

Hasan'ın ikinci bacağı, Robert Louis Stevenson'ın *Hazine Adası*'ndaki korsan Uzun John Silver'inki gibi bir tahta bacaktı. Bu, eskimiş bir tahta parçasıydı. Tahtanın üzerindeki vernik çoktan si-

linmiş, sıyrıklar tahtanın her tarafını kaplamış ve bazı yerleri dökülmüştü; bu yüzden kendi bürosu dışındaki kayalık bölgelerde görüşmelere katıldığında büyük güçlük çekiyordu. Kırk yaşın üzerindeki en yaşlı Taliban liderlerinden birisi ve Sovyet birliklerine karşı savaşmış az sayıdaki insandan birisi olan Hasan, Taliban'ı kuran kişiler arasında yer alıyordu ve hareket içinde eski arkadaşı Molla Ömer'den sonra 2 numaralı adam olarak bilinmekteydi.

Molla Muhammed Hasan, bacağına 1989'da Kandahar cephesinde, Sovyet birlikleri Afganistan'dan çekilmeye başlamadan hemen önce kaybetmişti. Uluslararası yardım kuruluşlarının çabaları sayesinde ülkedeki milyonlarca sakat ve özürlü için yeni yapay uzuvlar takılması mümkün olduğu halde, Hasan bu tahta bacağı kendisinin tercih ettiğini söylemektedir. Bir şarapnelin yol açtığı başka bir yaranın sonucunda da bir parmağının ucu kopmuştur. Taliban liderliği bugün dünyada en fazla sakata sahip kadrolar olmakla övünebilirler ve onları ziyaret eden kişiler bu insanları görünce nasıl tepki vereceklerini bir türlü bilememektedirler. Molla Ömer de bir roket mermisinin çok yakınında patlaması sonucunda sağ gözünü kaybetmiştir. Yine Adalet Bakanı Nureddin Turabi ile eski Dışişleri Bakanı Muhammed Gavs da tek gözlüdürler. Kabil Belediye Başkanı Abdül Mecid'in ise bir bacağı ve iki parmağı yoktur. Diğer liderlerde ve askeri komutanlarda da buna benzer kayıplar görebilirsiniz.

Taliban'daki yaralar, 1.5 milyonun üzerindeki insanın canına mal olup bütün ülkeyi harabeye çeviren yirmi yıllık savaşı hatırlatıp duran yaralardır. Sovyetler Birliği, Mücahitleri ezmek için Afganistan'a bir yılda 5 milyar dolar, toplam olarak 45 milyar dolar para akıtmış, ama sonunda savaşı kaybetmekten kurtulamamıştır. ABD de 1980 ile 1992 yılları arasında Mücahitlere yardım etmek amacıyla 4-5 milyar dolar harcamıştır. ABD fonlarına yakın bir miktar da Suudi Arabistan tarafından karşılanmış, diğer Avrupa ve İslam ülkeleri de kendi güçlerince bu mücadeleye destek olmuşlardır. Böylece Mücahitlerin toplam 10 milyarın üzerinde bir

yardım aldıkları görülmektedir.¹ Bu yardımın büyük kısmı, basit köylülere teslim edilen ve onların da bunları vahşice kullandığı öldürücü modern silahlar biçiminde gelmiştir.

Taliban liderlerindeki savaş yaraları, 1980'lerde Kandahar'da ve civarında gerçekleşen kanlı ve vahşi savaşın niteliğini de gözler önüne sermektedir. Güneyde oturan Dürrani Peştunları ile Kandahar şehri sakinleri, Mücahitleri silahlandıran, finanse eden ve tıbbi malzemeler gibi lojistik destek sağlayan CIA ve Batı'nın yardım boru hattından, ülkenin doğusu ile Kabil çevresindeki Gılzay Peştunlarından çok daha az faydalanmışlardır. Bu yardım, Kandahar'ı kendi arkasındaki bir durgun su olarak görüp Dürranilere şüpheyile yaklaşan Pakistan gizli servisi ISI (Interservices Intelligence) tarafından dağıtılmıştır. Sonuçta bir çatışmada yaralanan bir Kandahar'lı Mücahit, en yakın tıbbi malzemelere, Pakistan sınırı boyunca Kuetta'ya yapılan ve insanı müthiş derecede yoran iki günlük bir deve yolculuğundan sonra ulaşabilmiştir. Bugün bile Taliban birlikleri arasındaki ilkyardım hizmetleri oldukça enderdir, doktorların sayısı çok azdır, cephede ise hiç cerrah yok gibidir. Ülkenin fiilen tıbbi bakım yapılan tek yerleri Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin (ICRC) hastaneleridir.

Ben 1979'un Aralık ayında tesadüfen Kandahar'daydım ve ilk Sovyet tanklarının şehre girişini seyrediyordum. Daha yirmi yaşına varmamış Sovyet askerleri, Orta Asya'daki Sovyet Türkmenistan Cumhuriyeti'nden Herat'a, daha sonra Sovyetler'in 1960'da kendilerinin inşa ettikleri kırık taşlarla kaplı bir anayol üzerinden Kandahar'a iki günde gelmişlerdi. Tahmin edilebileceği üzere, Sovyet askerlerinin pek çoğu Orta Asya kökenliydi. Askerler Kandahar'a varınca tanklarından çıkmışlar, üniformalarının tozlarını silkmişler ve hem Afganistan'da hem de Orta Asya'da vazgeçilmez

1) ABD yardımı 1980'de 30 milyon dolarla başladı, 1989'a kadar 1983'te 80 milyon dolara, 1985'te 250 milyon dolara, 1986'da 470 milyon dolara, 1987'de ise 630 milyon dolara çıktı. ABD yardımı 1992'de Kabil, Mücahitlerin eline düşene kadar devam etti. 1986 ile 1989 arasında Mücahitlere yapılan toplam yardım yılda 1 milyon doları aşmıştı. Rubin, Barnett, "Afghanistan the forgotten crisis", *Refugee Survey Quarterly*, Cilt 15, No: 2, UNHCR 1996.

bir alışkanlık olan bir fincân şekersiz yeşil çay içmek için en yakındaki çay tezgâhına doğru ilerlemişlerdi. Çarşıdaki Afganlılar ise onları öylece durup seyretmişlerdi. Fakat 27 Aralık'ta Sovyet Spetsnatz'ı, yani Özel Güçler'i, Kabil'de Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin'in sarayına saldırarak Emin'i öldürecek, Kabil'i işgal edecek ve cumhurbaşkanlığına Babrak Karmal'ı getirecekti.

Kandahar civarında direniş başladığında, bu karşı koymanın dayandığı temel Dürranilerin aşiret ağıydı. Kandahar'da Sovyetler'e karşı mücadele, İslamcılarının başını çektiği bir ideolojik cihad olmaktan ziyade, boy şeflerinin ve ulemanın liderliğindeki bir aşiret cihadıydı. Peşaver'de Pakistan'ın tanıdığı ve CIA boru hattı yardımıyla pay alan yedi ayrı Mücahit parti vardı ve bu yedi partinin hiçbirinin başında Dürrani Peştunları yoktu. Kandahar'da yedi partinin de tabanı vardı, ama güneyde en popüler olanları, Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi'nin liderliğindeki Hareket-i İnkilab-ı İslami (İslami Devrim Hareketi) ile Mevlevi Yunus Halis'in liderliğindeki Hizb-i İslami (İslam Partisi) gibi aşiret bağlarına sahip olanlardı. Savaşın önce iki lider de Peştunlar içinde iyi tanınıyorlar ve kendi medreselerini idare ediyorlardı.

Güneydeki komutanlar açısından partiye sadık kalmak, Peşaver'deki liderin kendilerine para ve silah temin etmesine bağlıydı. Molla Ömer, Halis'in Hizb-i İslami'sine katılırken, Molla Hasan da Hareket-i İnkilab-ı İslami saflarında yer almıştı. "Ömer'i çok iyi tanıyordum, ancak farklı cephelerde ve farklı gruplarda dövüşüyor, bazen de aynı safta yer alıyorduk," diyordu Hasan.² Bütün bunların yanında, Dürrani sabık kral Zahir Şah'ın Afgan direnişinin başına geçmek üzere ülkeye dönmesini (Pakistan'ın ve ABD'nin şiddetle karşı çıktıkları bir yol) savunan Pir Seyid Ahmed Geylani'nin liderliğindeki Milli İslam Cephesi de popülerdi. Sabık kral Zahir Şah o sırada Roma'da yaşıyor ve onun geri dönüşünün Dürrani kabilelerinin liderlik rolünü yeniden gündeme getireceğini umut eden Kandaharlılar arasında sevilen bir kişi olmayı sürdürüyordu.

2) Ben Kandahar'da Molla Hasan'la 1995, 1996 ve 1997 yıllarında birkaç kez röportaj yaptım.

Savaş ilerledikçe Peştun Mücahit liderleri arasında başgösteren çelişkiler de Peştunları zayıflatacaktı. Ulema, erken dönem İslam tarihinin tarihsel ideallerine büyük değer veriyor ve Loya Cirge gibi Afgan aşiretlerinin geleneksel yapılarına çok ender durumlar dışında karşı çıkmıyordu. Etnik azınlıklara karşı da daha ılımlıydılar. İslamcılar ise aşiret yapısını kötülüyorlardı ve Afganistan'da bir İslam devrimi gerçekleştirmek üzere radikal bir siyasal ideoloji benimsemişlerdi. Dışlayıcı tutumları yüzünden ülke içinde var olan azınlıklar kendilerine kuşkuyla yaklaşmaktaydılar.

Hareket-i İnkılab-ı İslami, tutarlı bir parti yapısına sahip değil; çoğu sadece temel bir medrese eğitimi almış aşiret reisleri ile komutanlar arasındaki gevşek bir ittifaka dayanıyordu. Öte yandan Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'si, kadroları eğitilmiş şehir Peştunlarından oluşan, gizli ve oldukça merkezi bir siyasal örgütlenme kurmuştu. Savaştan önce İslamcıların Afgan toplumdaki tabanları çok sınırlıyken, CIA boru hattından gelen para ve silahlarla Pakistan'dan gelen destek sayesinde güçlü bir nüfuza sahip olmuşlardı. Gelenekselciler ile İslamcılar birbirlerine karşı öylesine merhametsizce bir savaşa tutuşmuşlardı ki, 1994 yılına gelindiğinde Kandahar'daki gelenekselcilerin lider kadrosu neredeyse tamamen yok olmuş ve meydana kendisinden çok daha aşırılık yanlısı yeni bir İslamcılar dalgasına (Taliban) terk etmişti.

Kandahar için verilen savaşın sonucunun belirlenmesinde bu şehrin kendine has özellikleri de rol oynamıştı. Kandahar, 1979 savaşından önce yaklaşık 250 bin kadar olan, bugün ise 500 bine yaklaşan nüfusuyla Afganistan'ın ikinci büyük şehridir. Eski şehirde yerleşim süreci M.Ö. 500 yıllarında başlamıştır, fakat şehirden sadece elli kilometre kadar uzaklıkta, M.Ö. 3000 yıllarına ait, o zamanlar İndus Vadisi uygarlığının parçası bir Bronz Çağı köyü olan Mundigak'ın kalıntılarını görebilirsiniz. Şehir antik ticaret yollarının kesişme noktasında (doğuya doğru Bolan Geçidi'yle Sind, Arap Denizi, batıya doğru ise Herat ve İran) bulunduğu için Kandaharlılar daima büyük tüccarlar olmuştur. Şehir, önceden beri İran ile Hindistan arasında ticaret, sanat ve za-

naatlar alanında ana buluşma noktası rolünü oynamıştır. Kandahar'ın çok sayıdaki pazarı yüzyıllardan beri yayılarak ün kazanmış bir önem taşımaktadır.

Dürrani hanedanının kurucusu Ahmed Şah Dürrani'nin 1761'de tasarladığı haliyle kıyaslandığında yeni şehir çok az değişmiş durumdadır. Kandaharlı Dürranilerin Afgan devletini kurup ülkeyi 300 yıl boyunca yönetmesi, Kandaharlılara Peştunlar arasında özel bir statü kazandırmıştı. Kabil kralları, kendi yurtlarındaki tabanlarına verdikleri bir ödün olarak, Kandaharlıları orduya insan gücü sağlama zorunluluğundan muaf tutmuşlardı. Ahmed Şah'ın kabri ana çarşıya hâkim bir yerde yapılmıştı ve bugün bile binlerce Afganlı, dua edip ülkenin kurucusuna saygılarını sunmak üzere hâlâ buraya gelmektedir.

Ahmed Şah'ın mezarının yanında, Hazreti Muhammed'in harmanisinin bulunduğu türbe (Afganistan'ın en kutsal ibadet yerlerinden birisi) vardır. Harmani daha önce Kral Emanullah'ın 1929'da kabileleri bir araya getirme çabaları ya da 1935'te bir kolera salgınının bütün şehri kırıp geçirmesi gibi çok ender durumlarda gösterilmişken,³ 1996'da Molla Ömer, kendi lider rolünü ve Allah tarafından Afgan halkına kılavuzluk etmesi emredilmiş biri olma konumunu meşrulaştırmak amacıyla harmaniye yerinden çıkarmış ve kendisini Emir-ül-Müminin, Müminlerin Önderi diye isimlendiren kalabalık bir Taliban topluluğuna göstermişti.

Yine de Kandahar'ın bölgedeki esas ünü onun meyve bahçelerine dayanmaktadır. Kandahar, çölde kurulmuş bir vaha şehridir ve yaz sıcakları bu bahçeleri kurutmaktadır, ancak şehrin civarı gür, yeşil tarlalarla, bütün Hindistan ve İran'da çok ünlü olan üzüm, kavun, dut, incir, şeftali ve nar veren gölgeli bahçelerle kaplıdır. Kandahar narları bin yıl önce yazılmış Pers elyazması mektupları süslemiş ve geçen yüzyılda Delhi'deki Britanya Hindistanı Genel Valisi'nin masasında ziyaretçilere sunulan en

3) Dupree, Nancy Hatch, *A Historical Guide to Afghanistan*, Afgan Turist Derneği, Kabil 1970.

cazip armağan olmuştur. Taliban'ın ülkeyi fethetme çabalarında büyük mali destek sağlayan şehrin kamyoncuları ise ticaret yapmaya geçen yüzyılda, Kandahar meyvelerini Delhi ve Kalküta gibi bölgelere taşımak üzere başlamışlardır.

Meyve bahçeleri, gerek Sovyetler'in gerekse Mücahitlerin bütün tarlaları çok sık biçimde mayınladıkları, köylülerin Pakistan'a kaçıp tarlaların terk edildiği savaş yıllarına kadar gelişkin ve iyi bakılan bir sulama sistemiyle sulanmıştır. Kandahar hâlâ dünyanın en yoğun biçimde mayınlanmış şehirlerinden birisidir. Aslında düz bir toprak yapısı olan bu bölgede meyve bahçeleri ve su kanalları, kırsal bölgelerin denetimini çabucak ele geçiren Mücahitlere harika bir kalkan işlevi görüp, şehirdeki Sovyet garnizonunu tecrit etmelerini sağlamıştır. Sovyetler ise buna misilleme olarak binlerce ağacı kesip sulama sistemini yerle bir ederek karşılık vermişlerdir. Mülteci olarak topraklarını bırakanlar, 1990 yılından sonra yurtlarına geri dönüp harabeye çevrilmiş meyve bahçeleriyle yüz yüze geldiklerinde, geçinmek için haşhaş çiçeği yetiştirmekten başka çare bulamayacaklar ve böylece Taliban'a müthiş bir gelir kaynağı sağlayacaklardı.

Sovyetler'in 1989'da çekilmesinin ardından Cumhurbaşkanı Necibullah rejimine karşı uzun bir mücadele verilmiş ve bu savaş Necibullah'ın 1992'de devrilip Mücahitlerin Kabil'i ele geçirmeleriyle son bulmuştu. Fakat Afganistan'da daha sonra yaşanan iç savaşın sonucunun belirlenmesinde asıl etken Kabil'in düşmesiye, burada Burhaneddin Rabbani ve onun askeri komutanı Ahmed Şah Mesud'un daha organize ve daha birleşik Tacik birliklerinin ve General Raşid Dostum komutasındaki Özbek birliklerinin rolü, Peşaver'de üslenmiş iyi donanımlı ve savaştan yorgun düşmüş Peştun gruplarından daha fazla olacaktı. Bu sonuç Peştunların gözünde muazzam bir psikolojik darbeydi, çünkü Peştunlar 300 yıldır ilk defa başkentini denetimini kaybediyorlardı. Fakat bunun üzerinden neredeyse hiç vakit geçmeden, Hikmetyar'ın Peştunları bir araya toplama girişimi ve Kabil'i kuşatıp şehre acımasızca gülle yağdırmasıyla da kıyasıya bir iç savaş başlayacaktı.

Afganistan, 1994'ün sonunda Taliban'ın ortaya çıkmasından önce fiilen neredeyse dağılmış durumdaydı. Ülke savaş beylerinin imtiyazlı toprakları arasında bölünmüştü; savaş beylerinin hepsi birbirleriyle savaşıyor, durmadan taraf değiştiriyor ve şaşırtıcı bir ittifaklar, ihanetler ve kan dökmeler dizisi içinde başka bir savaşa giriyorlardı. Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani'nin ağırlıkla Taciklerden oluşan hükümeti Kabil'i, çevresini ve ülkenin kuzeydoğusunu denetlerken, merkezi Herat olan batıdaki üç vilayet İsmail Han'ın denetimindeydi. Pakistan sınırının doğusundaki üç Peştun vilayeti ise Celalabad'ta üslenmiş bir Mücahit komutanlar şurasının bağımsız denetimi altındaydı. Kabil'in güneyi ve doğusuna uzanan küçük bir bölgeyi de Gülbeddin Hikmetyar kontrol ediyordu.

Kuzeyde Özbek savaş beyi General Raşid Dostum altı vilayete hâkimdi ve Ocak 1994'te Rabbani hükümetiyle yaptığı ittifaktan ayrılıp Kabil'e saldırmak üzere Hikmetyar'la birleşmişti. Orta Afganistan'da Hazariler de Bamyân vilayetinin kontrolünü ellerinde tutuyorlardı. Güney Afganistan ile Kandahar, halka karşı yağmalar düzenleyen ve küçük küçük onlarca Mücahit savaş beyi ile eşkiya arasında bölünmüştü. Aşiret yapısı ve ekonominin darmadağın olması, Pakistan'ın Dürranilere Hikmetyar'a yapıldığı türden bir askeri yardım sağlamadaki isteksizliği ve bir Peştun liderliği üzerinde görüş birliğine varılmaması karşısında, güneydeki Peştunlar birbirleriyle savaşa girmişlerdi.

Şehir savaştan gruplar arasında bölünürken, uluslararası yardım kuruluşları Kandahar'da çalışmaktan bile korkar hale gelmişlerdi. Bu grupların liderleri ellerindeki her şeyi para kazanmak için Pakistanlı tüccarlara satıyor, telefon telleri ve direklerini tahrip ediyor, ağaçları kesiyor, fabrikaları, makineleri, hatta yol kenarındaki tabelaları söküp parça parça satmak amacıyla yerle bir ediyorlardı. Savaş beyleri evlere ve çiftliklere el koyuyor, buraların sahiplerini yerlerinden çıkarıyor ve işgal ettikleri yerleri kendi taraftarlarına veriyorlardı. Komutanlar da kendi cinsel zevkleri için

genç kızların ve oğlanların ırzına geçerken hemen herkese kötü davranıyor, çarşılardaki dükkân sahiplerini soyuyor ve sokaklarda olay çıkararak durmadan kavga ediyorlardı. Mültecilerin Pakistan'dan geri dönmeye başlaması bir tarafa, Kandahar'ı terk edip Kuetta'ya gitmeye çalışan yeni bir mülteci dalgası ortaya çıkmıştı.

Kuetta ve Kandahar'da üslenmiş ve oldukça güçlü olan kamyoncular mafyası açısından işlerini sekteye uğratan bu duruma katlanmak çok zordu. Ben 1993'te Kuetta'dan Kandahar'a giden 200 kilometrelik yolu kat etmiş ve yolda, zincirlerle önümüzü kesip geçiş parası isteyen en az yirmi farklı grup tarafından durdurulmuştum. Kuetta ile İran ve bağımsızlığını yeni kazanmış Türkmenistan arasındaki kaçakçılık yollarını açmaya çalışan nakliye mafyası, bu durumu işlerinin sürmesi açısından kabul edilemez bulup harekete geçmek istiyordu.

Necibullah rejimine karşı savaşıp daha sonra yurtlarına dönmüş, Kuetta ve Kandahar'daki medreselerinde çalışmaya devam etmeye başlayan Mücahitleri de çok kızdırıyordu bu manzara. Molla Hasan bu durumu, "Hepimiz (Molla Ömer, Molla Gavs, Molla Muhammed Rabbani –bu Rabbani'nin Cumhurbaşkanı'yla bir ilişkisi yoktur) birbirimizi tanıyorduk, çünkü hepimiz de ilk başta Oruzgan vilayetinden gelmiştik ve orada birbirimizle savaşıyorduk," diye anlatıyordu. "Kuetta'dan bir oraya bir buraya gidip geliyor ve oradaki medreselere giriyordum, ama ne zaman bir araya gelsek bu eşkiyaların gölgesinde yaşayan halkımızın korkunç sefaletini tartışırdık. Hepimiz aynı fikirdeydik ve birbirimizle çok iyi geçiniyorduk, bu yüzden bir karar almamız gerektiğinde aramızda hiçbir sorun çıkmıyordu."

Taliban yönetiminin dışişleri bakanı, tek gözlü Molla Muhammed Gavs da yaklaşık olarak benzer şeyler söylüyordu: "Saatler boyunca oturup, içinde bulunduğumuz korkunç durumun üstesinden nasıl gelebileceğimizi tartışırdık. Yine de harekete geçmeden önce görüşlerimiz çok net değildi ve başaramayacağımızı düşünüyorduk, fakat onun talebeleri olduğumuz için Al-

lah'ın yanımızda olduğuna da inanıyorduk. Şu noktaya gelmemiz Allah'ın sayesinde olmuştur.”⁴

Güneydeki diğer Mücahit grupları da aynı problemleri tartışmaktaydılar. “Birçok insan çözüm peşindeydi. Ben Zabul vilayetinde (Kandahar'dan 130 kilometre kadar uzaklıkta) Kalat'ta büyümüş ve orada medreseye gitmiştim, ancak durum o kadar kötüydü ki, medrese öğrenimini bırakıp bir grup arkadaşla birlikte bütün zamanımızı ne yapılması gerektiği konularını tartışmakla geçirir olmuştuk,” diyordu, daha sonra Kabil'de Halk Sağlığı Bakanlığına getirilecek olan Molla Muhammed Abbas. “Eski Mücahit liderleri barışı sağlamak adına en ufak bir başarı sağlayamamışlardı. Ben de bir grup arkadaşım ile beraber Herat'a gidip Ismail Han'ın topladığı Şura'ya katılmışım, ancak yine bir çözüm noktası üzerinde birleşilememiş ve durum daha da kötüleşmişti. Bunun üzerine Molla Ömer'le konuşmak üzere Kandahar'a geldik ve ona katıldık,” diye ekliyordu Abbas.

Çok ayrı telden çalan ama birbirleriyle çok yakın ilişkileri de bulunan bu gruplar, bir sürü tartışmadan sonra Taliban'ın ilan edilmiş hedeflerini (barışı getirmek, halkı silahsızlandırmak, Şeriat'ı uygulamak ve Afganistan'ın büyüklüğü ile İslami karakterini savunmak) oluşturan bir ortak gündemde buluşmayı başarmışlardı. Bu grupların büyük kısmı medreselerde yarım gün ya da tam gün çalıştıkları için, kendilerine seçtikleri isim de son derece doğaldı. *Talib*, bilgi veren kişi olan mollanın karşısında, bilgi arayan bir İslam talebesidir. Taliban (*talib*'in çoğuludur), kendisine böyle bir isim seçmekle Mücahitlerin parti siyasetiyle arasına bir mesafe koymuş ve iktidarı ele geçirmeye çalışan bir parti olmaktan ziyade, bütün toplumu arındırıp temizlemeyi hedefleyen bir hareket olduğunu göstermiştir.

Molla Ömer'in çevresinde toplananlar cihad çocuklarıydı, ancak bir zamanlar ideallerinde yücelttikleri Mücahit liderlerinin suçları ve hizipçiliğiyle derinden hayal kırıklığına uğramışlardı.

4) Molla Gavs'la 1996 ve 1997 yıllarında birkaç kez röportaj yaptım.

Bu yüzden kendilerini, yolundan sapmış bir gerilla savaşının, yanlış işleyen bir toplumsal sistemin ve aşırılıklarla çürümüşlük yüzünden tehlikeye düşmüş İslami hayat tarzının düzelticileri ve arılaştırıcıları olarak görüyorlardı. İçlerinden pek çoğu Pakistan mülteci kamplarında doğmuş, Pakistan medreselerinde eğitim görmüş ve savaş becerilerini Pakistan'da üslenen Mücahit partilerinden öğrenmişlerdi. Bu haliyle genç Taliban, kendi ülkesi ve tarihi hakkında bile çok sınırlı bilgiye sahip, Hazreti Muhammed'in 1.400 yıl önce kurduğu ideal İslam toplumunu medreselerden öğrenmiş ve bu ideali günümüzde yeniden taklit etmeyi amaçlayan bir topluluğu oluşturmaktaydı.

Bazı Talibanlar, Molla Ömer'in siyasal ya da askeri yeteneğinden dolayı değil, koyu dindarlığı ve İslamiyet'e sarsılmaz bağlılığıyla lider seçildiğini söylüyorlardı. Bazılarına göreyse onu Allah seçmişti. "Biz Molla Ömer'i bu harekete önderlik etsin diye seçtik. O, eşitler arasında birinciydi; biz ona bizi yönetmesi için yetki verdik, o da bize halkın sorunlarıyla uğraşacak güç ve otoriteyi verdi," diyordu Molla Hasan. Molla Ömer'in kendisi de Pakistanlı gazeteci Rahimullah Yusufzay'a basit bir açıklama yapmıştı: "Elimize silah almamızın nedeni Afgan cihadının amaçlarına ulaşmasını sağlamak ve halkımızın Mücahit denilen adamların elinde daha fazla acı çekmesini önlemektir. Allah'ın kudretine sonsuz derecede inanan insanlardık. Bunu asla unutmadık. Allah ya bize zafer ihsan eyler ya da bizi yenilgi sınavından geçirirdi."⁵

Bugün dünyada başka hiçbir lider Molla Muhammed Ömer kadar gizlilik ve esrarla kuşatılmamıştır. Şimdi otuz dokuz yaşında olan Ömer, hiçbir zaman fotoğraf çektirmemiş ya da Batılı diplomatlar ve gazetecilerle bir araya gelmemiştir. Onun bir BM diplomatiyle ilk buluşması Ekim 1998'de, yani Taliban'ın ortaya çıkışından dört yıl sonra, Taliban'ın İran'dan gelen ve muhtemelen büyük yıkımlara yol açacak bir saldırıdan korkması üzerine,

5) Yusufzay, Rahimullah, "Taliban head says Rabbani sabotaging UN peace efforts", News, 2 Şubat 1995.

Birleşmiş Milletler Afganistan Özel Temsilcisi Lahdar Brahmi'yle görüşmesiyle gerçekleşmiştir. Molla Ömer Kandahar'da yaşamaktadır ve başkent Kabil'i sadece iki kere, o da çok kısa sürelerle ziyaret etmiştir. Hayatıyla ilgili tüm bu bilgi kırıntılarını bir araya getirdiğimizde, onun Afganlıların çoğuna ve diplomatlara göre bütün zamanını davasına adanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Molla Ömer 1959 yılı içinde, Kandahar yakınlarındaki Nodah köyünde, Peştunların Gılzay boyundan Hotak aşiretine bağlı, yoksul ve topraksız bir köylü ailesinde dünyaya gelmişti. Hotakilerin şefi Mir Veys, 1721'de İran'da İsfahan'ı ele geçirmiş ve çok geçmeden onun yerini Ahmed Şah Dürrani almış olsa bile, İran'da ilk Gılzay Afgan imparatorluğunu kurmuştu. Ömer'in aşiret içinde herhangi bir yeri ve sosyal statüsü yoktu, ayrıca Kandahar'ın ileri gelenleri onun ailesinden bahsedildiğini de duymamışlardı. 1980'lerdeki cihad sırasında Ömer'in ailesi, ülkenin en geri ve ulaşılmaz bölgelerinden birisi olan, Sovyet askerlerinin bile çok ender sızabildikleri Oruzgan vilayetinde Tarıngut'a taşınmıştı. Babası kendisi küçükken ölmüş, bunun üzerine annesiyle geniş ailesine bakma yükümlülüğü genç Ömer'in omuzlarına düşmüştü.

Sonra, iş aramak üzere Kandahar vilayetinin Mevan kasabasındaki Singesar köyüne geldi, orada köyün mollası oldu ve küçük bir medrese açtı. Ömer'in Kandahar medreselerindeki çalışmaları iki defa, birincisi Sovyet işgaliyle, ikincisi de Taliban'ın kuruluşuyla yarıda kesilecekti.⁶ Bu arada, Halis'in Hizb-i İslami'sine katılmış ve 1989-1992 yılları arasında Nek Muhammed'in komutası altında Necibullah rejimine karşı savaşmıştı. Bu savaşlarda dört defa yaralanmış, sağ gözü tamamen kör olmuştu.

Taliban'ın kazandığı başarılarla rağmen, Singesar köyü hâlâ diğer Peştun köylerine benzemektedir. Kerpiç evler neredeyse çamurla sıvanmış, yüksek bina duvarları çalılar ve samanlarla kap-

6) Buradaki Molla Ömer profili, Taliban liderleriyle yapılan onlarca görüşmeden sonra ortaya çıkarılmıştır. Bu vesileyle, Molla Ömer'le görüşen tek kişi o olduğu için Rahimullah Yusufzay'a minnettar olduğumu özellikle belirtmek isterim.

lanmıştır (Peştun evlerinin geleneksel bir savunma özelliği). Yağmur yağdığı zaman her tarafı çamur deryasına dönen dar, tozlu ara sokaklar köyün evlerini birbirine bağlar. Ömer'in medresesi (kirli bir zemini olan küçük bir kulübe ve erkek çocuklarının uyuması için serilmiş şilteler) hâlâ işlemektedir. Ömer'in köyde yaşayan üç karısı vardır ve üçü de peçelidir. İlk ve üçüncü karıları Oruzgan'danken, henüz yirmisine gelmemiş olan, 1995'te evlendiği ikinci karısı Gülcan, Singesar köyündendir. Ayrıca, hepsi kendi medresesinde çalışan beş çocuğu vardır.⁷

Uzun, siyah sakalları olan ve siyah bir sarık takan, uzun boylu, yapılı Ömer, espri duyusundan da alaycı bir zekâdan da yoksundur. Yabancıların, özellikle başka ülkelerden gelenlerin karşısında çok çekingendir, fakat Taliban içinde son derece rahattır. Hareket başladığında Kandahar'daki ana camide Cuma vaazlarına katılıp halkın arasına karışır, ama sonraları yeniden Kandahar'ın yönetim binalarının dışındaki yalnızlığına dönermiş. Şimdilerde ise köyüne çok az gelmekte ve geldiği zaman da kendisine, karartılmış pencereleriyle gösterişli Japon ciplerinden oluşan bir konvoyla birlikte onlarca muhafız eşlik etmektedir.

Ömer şura toplantılarında çok az söz alıp, genellikle başkalarının bakış açılarını dinlemeyi tercih eder. Çekingenliği nedeniyle halk önünde güçlü konuşmalar yapamaz ve şimdi etrafını kuşatan efsaneye rağmen karizmatik yanı da çok sınırlıdır. Bütün gün evindeki küçük ofisinden günlük çalışmalarını yürütür. İlk başta Talibanlar kendisini ziyarete geldiğinde çimento zeminde oturuyordu, ama artık diğerleri yere otururken, liderlik konumunu vurgulayan bir hareketle kendisi bir yatağın üstüne tünemektedir. Komutanlarla, sıradan askerlerle, ulemayla ve davacılarla konuşmalarını kayda geçiren birkaç sekreteri vardır ve bürosunun arkasında ülkenin her tarafındaki komutanların onunla bağlantı kurmasını sağlayan teleksin sürekli cızırdadığı duyulur.

7) Goldenberg, Suzanne, "Place where the Taliban began and certainty ends", *Guardian*, 13 Ekim 1998.

Ömer'in işi, uzun tartışmalar yapmak ve bu görüşmelerin sonunda komutanların bir saldırıya geçmelerine izin veren, bir Taliban valisinin bir davacıya yardım etmesini ya da BM müzakerecilerine bir mesaj yollamasını emreden yazılı talimatların kâğıda aktarıldığı "pusulalar" çıkarmaktır. İslamabad'ta yabancı büyükelçiliklerle yürütülen resmi yazışmalar genellikle Pakistanlı danışmanlar tarafından dikte edilmektedir.

Taliban hareketinin ilk günlerinde, sigara kutularının ya da kâğıt rulolarının üstüne yazılan ve benim bir şehirden bir başka şehre seyahat etmeme izin veren bir sürü pusula toplamıştım. Tabii şimdi böyle talimatlar için daha düzenli kâğıtlar kullanılmaktadır. Bunun dışında Ömer, elinin altında bulundurduğu bir saç sandıkta muhafaza ettiği Afgan notlarını komutanlara ve gerektiğinde davacılara dağıtmaktadır. Başarılar geldikçe buna bir saç sandık (içine ABD dolarlarını koymak için) daha eklenmiştir. Bu saç sandıklar Taliban hareketinin hazinesidir.

Önemli toplantılarda Ömer'in güvenilir sırdaşı ve resmi sözcüsü Molla Vekil Ahmed genellikle onun yanında bulunur. Kakar kabilesinden, Ömer'in hocalığında öğrenim görmüş genç bir medrese talebesi olan Vekil, görevine onun muhafızı, şoförü, yiyecek tadicısı, çevirmeni ve not tutucusu olarak başlamış, çok kısa bir süre içinde Taliban'ı ziyarete gelen yabancı diplomatlarla, yardım kuruluşu yetkilileriyle iletişimi sağlamak, Taliban komutanlarıyla buluşmak üzere başka yerlere gitmek ve Pakistan yetkilileriyle bir araya oturmak gibi daha üst düzey işlere getirilmiştir. Ömer'in sözcüsü olarak, Taliban'ın yabancı basınla esas kontağı o olduğu gibi, gazetecilerin Taliban'a çok ağır eleştiriler yönelttiklerini düşündüğü durumlarda da en sert açıklamaları yapmakla görevli olan kişidir. Vekil, Ömer'in hem gözü ve kulağı, hem de kapıcısıdır. Vekil'in önünden geçmeden hiçbir önemli Afgan yetkilisi Ömer'e ulaşamaz.

Şimdilerde, Ömer'in küçük bir Taliban grubunu zorba Kanda-har savaş beylerine karşı nasıl seferber ettiği konusunda çok sayıda efsane ve hikâye üretilmiş durumdadır. Bunların içinde en

inandırıcı olup tekrar tekrar anlatılanı, 1994 ilkbaharında Singesar köyündeki komşularının ona gelip bir komutanın iki genç kızı kaçırdığını, daha sonra saçlarını tıraş edip askeri bir kampa götürerek defalarca tecavüz ettiğini haber vermeleriyle başlayan olaylardır. Ömer, aralarında yalnızca on altısı tüfekli olan otuz *Talib*'i yanına alıp o askeri kampa saldırmış ve kızları ellerinden kurtararak kamp komutanını bir tankın namlusuna asmıştır. Bu baskında çok miktarda silah ve cephane de ele geçirmişlerdir. Ömer daha sonra o günler için, "Biz yanlış yapan Müslümanlara karşı da savaşıyorduk. Kadınlara ve fakirlere karşı işlenen suçları kendi gözlerimizle gördüğümüzde nasıl sessiz kalabilirdik?" demiştir.⁸

Birkaç ay sonra iki komutan Kandahar'da, iki adamın ilişkiye girmek istediği genç bir oğlan üzerine çıkan bir tartışmada karşı karşıya geldiler. Bunun akabinde meydana gelen çatışmada bazı siviller öldürüldü. Ömer'in grubunun oğlanı kurtarmasının ardından, başka yerel tartışmalarda da Taliban adına duruma müdahale etmesi başvuruları çoğalmaya başlamıştı. Ömer, bir nevi Robin Hood gibi çıkmıştı sahneye; zorba komutanlara karşı yoksullara yardım ediyordu. Yardım ettiği insanlardan hizmetinin karşılığında hiçbir şey talep etmediği, sadece adil bir İslam sistemi kurma konusunda kendi peşine takılmalarını istediği için de prestiji gün geçtikçe artmaktaydı.

Ömer'in elçileri aynı zamanda başka komutanların ruh hallerini de takip etmekteydiler. Meslektaşları İsmail Han'la buluşmak için Herat'a gitmişler, Eylül ayında da Taliban kurucularından Molla Muhammed Rabbani Kabil'e bir ziyarette bulunup Cumhurbaşkanı Rabbani'yle görüşmeler yapmıştı. Yalnız kalan Kabil hükümeti, Kabil'e hâlâ gülle yağdıran Hikmetyar'a karşı çıkacak yeni Peştun güçlerinden destek istiyordu, Rabbani de Hikmetyar'a karşı olmaları durumunda Taliban'a çeşitli fonlarla yardım edeceğine dair söz vermişti.

8) Burns, John ve Levine, Steve, "How Afghans's stern rulers took hold", *New York Times*, 11 Aralık 1996.

Öte yandan, Taliban'ın en yakın bağlantıları Pakistan'laydı. İçlerinden birçoğu, Pakistan'da dönecek Mevlana Fazıl Rahman ile Belucistan'daki Peştunların ve Kuzeybatı Sınırı Vilayeti'nin büyük desteğine sahip bir fundamentalist parti olan, onun Cemiyet-i Ulema-ı İslami'sinin yönettiği medreselerde öğrenim görmüştü. Daha önemlisi, Mevlana Fazıl Rahman artık Başbakan Benazir Butto'nun siyasal müttefiklerindendi ve yeni ortaya çıkan bu gücü anlatmak için hükümete, orduya ve ISI'ye ulaşabiliyordu.

Pakistan, Afganistan'a karşı temkinli bir politika izliyordu. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra birbiri peşi sıra başa geçen Pakistan hükümetleri, Orta Asya cumhuriyetleriyle karadan doğrudan ticaret yolları açma konusunda büyük bir endişe içindeydiler. Bu konuda en büyük engel, bütün yolların keşişme noktasındaki Afganistan'da sürmekte olan iç savaşı. Dolayısıyla Pakistan'ın politikasını belirleyenler stratejik bir ikilemle yüz yüzdiler. Pakistan, ya Kabil'de iktidara Pakistan-dostu bir Peştun grubunu geçirme arzusuyla Hikmetyar'ı destekleyecekti, ya da yön değiştirip, bunun Peştunlara getireceği bedel ne olursa olsun, istikrarlı bir hükümetin Orta Asya yollarını açabileceği düşüncesiyle iktidarı bütün Afgan hizipleriyle paylaşan bir anlaşma yapacaktı.

Pakistan ordusu, diğer etnik grupların kendi isteklerini yerine getiremeyecekleri kanısındaydı ve bu nedenle Hikmetyar'ı desteklemeye devam etti. Pakistan ordusunun yaklaşık yüzde 20'si Pakistanlı Peştunlardan oluşmaktaydı ve gerek ISI gerekse ordu içinde Peştun yanlısı ve İslami fundamentalizmi öne çıkaran gruplar Afganistan'da bir Peştun zaferi gerçekleştirmeye kararlıydılar. Yine de 1994'e gelindiğinde, Hikmetyar açıkça başarısızlığa uğrarken, bir yandan kendi aşırılıkçı tutumlarıyla büyük çoğunluğu ondan nefret eden Peştunları bölmüş, öbür yandan askeri açıdan büyük mevziler kaybetmişti. Pakistan, kaybeden tarafı desteklemekten yorgun düşmüştü ve artık kendisine başka potansiyel Peştun vekiller arıyordu.

Benazir Butto 1993'te başbakanlığa seçildiğinde, Orta Asya yolunu açmaya eğilimliydi. En kısa yol Peşaver'den Kabil'e, Hindu-kuş dağları üzerinden Mezar-ı Şerife, oradan da Özbekistan'da Tirmiz ve Taşkent'e uzanıyordu, ancak bu yol Kabil civarında sürmekte olan savaştan dolayı kapalıydı. Sonra, hayal kırıklığı içindeki Pakistan, nakliye ve kaçakçılık mafyasının, Cemiyet-i Ulema'nın ve Peştun askeri ve siyasal yetkililerinin güçlü desteğiyle yeni bir öneriyle ortaya çıktı. Kuzey yolu yerine Kuetta'dan Kandahar, Herat ve Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'a ulaşılabilirdi. Güneyde savaş yoktu ve yolları zincirlerle kapatmış olan onlarca komutana yeterince rüşvet verilmesi her türlü engeli ortadan kaldırırdı.

Eylül 1994'te Pakistan gözlemcileri ile ISI yetkilileri, Pakistan sınırındaki Çemen'den Herat'a giden yolda sessizce gözlemlerde bulunuyorlardı. O ay Çemen'i Peştun doğumlu İçişleri Bakanı Nasrullah Babür de ziyaret etmişti. Kandahar savaş beyleri bu plana karşı hiç güven duymuyor, Pakistanlıların kendilerini ezmek için bir askeri müdahale tezgâhlamaya çalıştığından kuşkuluyorlardı. Komutanlardan Emir Lalay, Babür'e açık bir uyarı göndermişti: "Pakistan, yollarımızı yeni baştan inşa etmeyi öneriyor, fakat ben bizim yollarımızın düzelmesiyle kendiliğinden barışın geleceğini sanmıyorum. Komşu ülkeler bizim içişlerimize karışmayı sürdürdükçe barışın gelmesini umut edemeyiz," demişti Lalay.⁹

Yine de Pakistanlılar, Kandahar savaş beyleri ve Herat'ta Ismail Han'la Türkmenistan yolunun trafiğe açılması için görüşmelere başlamışlardı. 20 Ekim 1994'te Babür, altı Batılı büyükelçiden oluşan bir grubu, Kabil hükümetine haber bile vermeden Kandahar'a ve Herat'a götürmüştü.¹⁰ Bu heyetin içinde demiryolları, karayolları, telefon ve elektrik idarelerinin üst düzey yöneticileri de vardı. Babür, Kuetta'dan Herat'a giden yolun yeniden yapılması için uluslararası yardım kuruluşlarından 300 milyon

9) Dawn, 4 Kasım 1994.

10) Bunlar ABD, Birleşik Krallık, İspanya, İtalya, Çin ve Güney Kore büyükelçileriydi. Delegasyonun içinde Birleşmiş Milletler yetkilileri de bulunuyordu.

dolar toplanmasını istediğini söylüyordu. 28 Ekim'de Benazir Butto, Aşkabad'ta General Raşid Dostum ve İsmail Han'la bir araya gelip, onları güneye doğru, kamyonların sadece bir defa para ödeyeceği ve seyir güvenliğinin güvence altına alacağı bir yol açmayı kabul etmeye zorlamıştı.

Fakat bu toplantıdan önce meydana gelen büyük bir olay Kandahar savaş beylerinde büyük bir sarsıntı doğurmuştu. 12 Ekim 1994'te Kandahar ve Pakistan medreselerinden gelen 200 kadar Taliban, Çemen'in tam karşısındaki Pakistan-Afganistan sınırında bulunan küçük Afgan sınır karakolu Spin Baldak'a ulaşmışlardı. Çölün ortasındaki bu yerleşim yeri nakliye mafyası için önemli bir yükleme ve yakıt ikmal merkeziydi ve Hikmetyar'ın adamlarınca kontrol ediliyordu. Burada Afgan kamyonları, Afganistan'a girmelerine izin verilmeyen Pakistan kamyonlarından gelen malları devralıyorlardı. Pakistan'dan savaş beylerinin ordularını desteklemek için gönderilen yakıt da bu yolla kaçak olarak içeriye sokuluyordu. Nakliye mafyasının gözünde, şehrin kontrol altında tutulması can alıcı önemdeydi. Bunun karşılığında Molla Ömer'e birkaç yüz bin Pakistan rupisi vermişler, zincirli yolları ve eşkiyaları temizleyip kamyon trafiğinin güvenliğini sağarlarsa Taliban'a her ay bir ödeme yapmayı daha vaat etmişlerdi.¹¹

Taliban güçleri bunun üzerine üç gruba ayrılıp Hikmetyar'ın garnizonuna saldırdılar. Kısa ve kanlı bir çarpışmadan sonra Hikmetyar'ın askerleri arkalarında yedi ölü ve birkaç yaralı bırakıp kaçtılar. Taliban'ın kaybı ise sadece bir kişiydi. Pakistan, Hikmetyar'ın adamlarınca korunan Spin Baldak'ın dışında büyük bir silah deposunu ele geçirmelerini sağlayarak Taliban'a yardım etmişti. Bu cephane, Cenevre Anlaşması hükümlerinin Islamabad'a Pakistan topraklarında Afganlılar adına silah bulundurmama yükümlülüğünü verdiği 1990 yılında sınır boyunca Pakistan'dan Afganistan'a taşınmıştı. Cephane de Taliban 18 bin

11) Kıdemli Pakistan hükümet yetkilileri ve nakliyecileriyle yapılan görüşmeler, Kuetta, Mart 1995.

kadar Kalaşnikof tüfek, onlarca topçu malzemesi, çok miktarda cephane ve birçok araç ele geçirmişti.¹²

Spin Baldak'ın düşmesi Kandahar savaş beylerini endişelendirmiş ve bunun üzerine Pakistan'ı Taliban'ı desteklemekle suçlamışlar, ancak bu yeni tehdide karşı birbirleriyle didişmekten vazgeçmemişlerdi. Babür giderek sabırsızlaştığı için, ilaç ve tıbbi malzemeyle yüklü otuz kamyonluk bir test konvoyunun Aşkabad'a doğru yola çıkmasını emretti. Kandahar'da bulunan Pakistanlı bir yetkili bana daha sonra şunları aktaracaktı: "Babür'e Kandaharlı komutanlarla aramızda hiçbir anlaşma olmadığı için iki ay daha beklememiz gerektiğini söyledim, fakat Babür konvoyu göndermekte ısrar etti. Komutanlar, konvoyun gelecek bir Pakistan birliği için silah taşıyor olabileceğinden korkuyorlardı."¹³

29 Ekim 1994'te, ISI'nin 1980'lerde ABD silahlarını Mücahitlere ulaştırmak amacıyla kurduğu ordunun Ulusal Lojistik Hücresi'nden (NLC) temin edilen bir konvoy, eski ordu mensubu 80 Pakistanlı şoförle birlikte Kuetta'dan ayrıldı. ISI'nin en seçkin sahra subayı olan ve güneyde faaliyet gösteren Albay İmam ile Herat'taki Pakistan Konsolosu da konvoyun içindeydi. Onların yanında iki genç Taliban komutanı Molla Barcan ile Molla Turabi bulunuyordu. (Bu komutanların ikisi de daha sonra Taliban'ın, Molla Barcan'ın şehit düşeceği Kabil'e ilk saldırısına önderlik edeceklerdi.) Kandahar'ın yirmi kilometre dışında olan Kandahar havaalanının yakınındaki Taht-i Pul'da konvoy bir grup komutan (Emir Lalay, havaalanını kontrol eden Mansur Açakzay ile Üstad Halim) tarafından durduruldu ve konvoyun alçak dağların eteğindeki bir köyde park etmesi emredildi. Ben birkaç ay sonra bu bölgede gezerken o kamp ateşinin kalıntıları ve yemek artıklarını kendi gözlerimle görmüştüm.

12) Davis, Anthony, "How the Taliban became a military force", Maley, William (der.), *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, C. Hurst, Londra 1998. Davis'in askeri yorumu bugüne kadar Taliban'ın Spin Baldak ve Kandahar'ı ele geçirmesi konusunda yazılmış olan en ayrıntılı metindir.

13) Pakistan istihbarat yetkilileriyle yapılan görüşmeler, Kandahar, Nisan 1995.

Komutanlar konvoydan para, mallardan pay ve Pakistan'ın Taliban'a verdiği desteğin durdurulmasını istediler. Komutanlar ile Albay Imam arasındaki görüşmeler sürerken, Islamabad konvoyun kaçırılması konusunda üç gündür sansür uyguluyordu. "Mansur'un silahları alıkoyup Pakistan'ı suçlamasından endişeliydik. Onun için, Özel Hizmet Grubu'nun (Pakistan ordusunun komandoları) bir baskını ve bir paraşüt birliğinin o mevkiye indirilmesi dahil olmak üzere konvoyu kurtarmak için başvurabileceğimiz bütün askeri seçenekleri gözden geçirdik. Bu seçenekler çok tehlikeli bulununca Taliban'dan konvoyu kurtarmaları isteğinde bulunduk," diye açıklamıştı, Pakistanlı bir yetkili o anki durumu. 3 Kasım 1994'te Taliban konvoyu elinde tutanlara karşı yeni bir saldırıya geçti. Saldırının Pakistan ordusunun bir baskını olduğunu düşünen komutanlar kaçtılar. Taliban, Mansur'u çöle kadar kovalayıp yakaladı ve yanındaki on muhafızıyla birlikte ele geçirdi. Daha sonra cesedi herkesin görüp ibret alması için bir tankın namlusuna asıldı.

Aynı akşam Taliban, iki günlük çarpışmalardan sonra komutanların güçlerini topladığı Kandahar'a karşı harekete geçti. Şehir içindeki en önde gelen komutan olan ve emrinde 2.500 adam bulunan Molla Nakib, Taliban'a karşı hiçbir direniş göstermedi. Onun yardımcılarının bazıları, daha sonra, Nakib'in, komutasını sürdüreceği garantisiyle, teslim olması için ISI'den rüşvet aldığını iddia edeceklerdi. Taliban, Nakib'in adamlarını kendi komutasına aldı ve onu da emekliye ayırıp Kandahar dışındaki köyüne gönderdi. Taliban bu süreçte onlarca tank, zırhlı araba, askeri araç ve silah ele geçirmişti. Ganimetlerin arasında en önemlisi ise, havaalanındaki Sovyet işgalinden kalma altı nakliye helikopteri ile altı Mig-21 avcı uçağıydı.

Adı sanı çok az duyulmuş olan bir güç, birkaç hafta gibi kısacık bir zaman diliminde ve sadece on kişi civarında can kaybı vererek Afganistan'ın ikinci en büyük şehrini ele geçirmiş oluyordu. Islamabad'ta Taliban'ın Pakistan'dan destek aldığından hiçbir yabancı diplomatın ve analistin kuşkusu yoktu. Kandahar'ın düşüşü-

nü Pakistan hükümeti ve Cemiyet-i Ulema sevinçle karşılayacaktı. Babür, Taliban'ın başarısını kendisi üstlenirken, gazetecilerle yaptığı bir özel sohbette Taliban için "bizim çocuklar" diyordu. Fakat Taliban güçleri, hiç kimsenin kuklası olmadıklarını göstererek Pakistan'dan bağımsızlığını ortaya koyacaklardı. 16 Kasım 1994'te Molla Gavs, Pakistan'ın gelecekte konvoy gönderirken Taliban'ı yok saymaması, tek tek savaş beyleriyle anlaşma yapmaması gerektiğini bildirdi. Gavs'ın dikkat çektiği başka bir konu, Taliban'ın Pakistan kamyonlarıyla Afganistan'a mal taşınmasına izin vermeyeceğiydi (bu, nakliye mafyasının çok önemli bir talebiydi).¹⁴

Taliban yollardaki zincirli engelleri kaldırmış, Spin Baldak'ta Afganistan'a giren kamyonlar için tek defalık bir ödeme sistemi kurmuş ve Pakistan'dan gelen anayollarda devriye gezdirmeye başlamıştı. Nakliye mafyası bayram ediyordu. Nitekim Kasım ayında Türkmenistan'dan ham pamuk taşıyan 50 kamyonluk ilk Pakistan konvoyu, Taliban'a 200 bin rupi (5 bin ABD doları) ödedikten sonra Kuetta'ya ulaştı. Bu arada Belucistan'da öğrenim gören binlerce genç Afgan Peştunlu ile Kuzeybatı Sınırı Vilayeti gönüllüsü, Taliban'a katılmak üzere Kandahar'a doğru hareket etmişlerdi. Bunları kısa süre sonra, Cemiyet-i Ulema medreselelerinden gelen, Afganistan'da yeni bir İslami hareketin doğuşundan büyük heyecan duyan Pakistanlı gönüllüler takip etti. Aralık 1994'te 12 bin kadar Afganlı ve Pakistanlı talebe Kandahar'da Taliban güçlerine katılmış durumdaydı.

Pakistan'ın konumunu açıklama yönündeki uluslararası ve iç baskılar sürekli artarken, Butto ilk kez resmi bir açıklamayla Pakistan'ın Şubat 1995'te Taliban'ı desteklediğini reddetmişti. "Bizim Afganistan'da hiçbir çıkarımız yok ve Afganistan'a karışmayı düşünmüyoruz," diyordu, Manila'ya yaptığı ziyaret sırasında.¹⁵ Daha sonra ise Pakistan'ın Taliban'a katılmak üzere sınırı geçenler arasında yer alan gönüllüleri durduramayacağını söyle-

14) Muslim, 17 Kasım 1994.
15) Nation, 18 Şubat 1995.

yecekti. “Ben Bay [Cumhurbaşkanı Burhaneddin] Rabbani’nin savaşını onun adına sürdüremem. Afganlılar sınırı geçmek isterlerse onları durdurmam. Geri dönmek istediklerinde de durduramam, çünkü çoğunun ailesi burada,” demişti.¹⁶

Taliban da vakit geçirmeden, Müslüman dünyasında Şeriat’ın şimdiye kadar görülmuş olan en katı yorumlarını uygulamaya geçirmeye başladı. Kız okulları kapatıldı ve kadınların ev dışında çalışmaları yasaklandı, televizyon cihazları kırılıp parçalandı, her türlü spor karşılaşması ile eğlence yasaklandı ve bütün erkeklerin uzun sakal bırakmaları emredildi. Ondan sonraki üç ayda Taliban, Afganistan’ın 31 vilayetinin 12’sinin kontrolünü eline geçirecek ve trafiği açıp halkı silahsızlandırmaya başlayacaktı. Taliban kuzeye, Kabil’e doğru yürürken, yerel savaş beyleri ya kaçıyorlar, ya da beyaz bayrak çekip onlara teslim oluyorlardı. Molla Ömer ile talebelerinden oluşan ordusu, Afganistan yürüyüşündeydi artık.

16) *Dawn*, 18 Mart 1995.

2
HERAT, 1995:
ALLAH'IN YENİLMEZ ASKERLERİ
❧

Mart 1995'te Deşt-i-Mango'nun (Ölüm Çölü) kuzey ucunda, Kandahar'ı 560 kilometre uzaklıktaki Herat'a bağlayan yamru yumru karayolunun dar şeridinin üstünde ince, beyaz bir toz bulutu kalkıyordu. Rusların 1950'lerde inşa ettikleri bu yol, dünyanın en sıcak ve en susuz çöllerinden birinin çalıları ve kumları arasından ilerlemekteydi. Uzun savaş yıllarından sonraysa artık, trafiğin hızını saatte 30 kilometreye kadar indiren tank paletlerinin izleriyle, bomba kraterleriyle ve yıkılmış köprülerin yıkıntılarıyla doluydu.

Taliban savaş arabaları (Japonların, arkası açık iki-kapılı pikapları), şehri ele geçirme arzusuyla yanıp tutuşan, ağır teçhizatlı genç adamlarla yüklü bir şekilde Herat'a doğru yol almaktay-

di. Karşı yönden de, üzerine atıldıkları ip yataklarda kıvranan ve Herat'ı elinde tutan İsmail Han'ın güçlerinden alınmış esirlerle birlikte pikapların arkasına yığılmış yaralı Talibanlar geliyordu.

Taliban, Kandahar'ın zaptedilmesinden sonra geçen ilk üç ayda, Afganistan'ın 31 vilayetinden 12'sini ele geçirerek Afgan iç savaşındaki kilitlenmeyi bozmuş ve kuzeyde Kabil eteklerine, batıda Herat'a kadar ilerlemişti. Taliban askerleri Kandahar'da komutanlarının bakışları altında konuşmaya yanaşmadıkları için, kendileri hakkında bir şey öğrenmenin tek çaresi yol boyunca onlara eşlik etmektir. Onu aşkın savaşçının cephanesi parçaları, roketler, el bombası kasaları ve buğday çuvallarıyla birlikte sıkış tepiş dolduruldukları pikapların arkasında hayat öykülerini anlatmaya fazlasıyla istekliydiler çünkü.

Kandahar'ın ele geçirilmesinden sonra 20 bin kadar Afganlı ile yüzlerce Pakistanlı medrese öğrencisinin Pakistan'daki mülteci kamplarından akın akın Molla Ömer'e katılmaya geldiğini söylüyorlardı. Kuzeye doğru yürüyüşe geçtiklerinde bunlara binlerce Afganlı Peştun daha eklenmişti. Bu insanların çoğunluğu inanılmaz derecede gençti (14 ile 24 yaş arasındaki delikanlılar) ve içlerinden büyük bir kısmı, bütün Peştunlar gibi, bir silahı nasıl kullanacaklarını bilmekle birlikte ömürlerinde hiç savaşmamışlardı.

Birçoğunun hayatı da Belucistan'daki mülteci kamplarında ve Pakistan'ın kuzeybatı sınırı vilayetlerinde geçmiş, buralarda Afgan mollaların ya da Pakistan'daki İslami fundamentalist partilerin sınırın her tarafında yerden mantar biter gibi açtıkları yüzlerce medresede hep birlikte Kuran'ı öğrenmişlerdi. Gencecik insanlar buralarda hatim indiriyorlar, Hazreti Muhammed'in hadislerini ve okuma yazmasını bile doğru düzgün bilmeyen hocalarının yorumlarıyla İslam hukukunun temellerini öğreniyorlardı. Tabii hocaların da talebelerin de matematik, bilim, tarih ya da coğrafya konusunda en ufak bir temel bilgileri yoktu. Bu genç savaşçıların büyük çoğunluğu kendi ülkelerinin tarihlerini veya Sovyetler'e karşı yürütülen cihadın öyküsünü bile bilmiyorlardı.

Bu genç erkekler, benim 1980'lerde tanıma fırsatını bulduğum Mücahitlerden; aşiret ve boy kökenlerini rahatlıkla aktarabilecek, terk ettikleri çiftlikleriyle vadileri nostaljik bir hüznle hatırlayan, Afgan tarihinden efsaneler ve hikâyeler anlatabilen insanlardan apayrı bir dünyanın çocuklarıydı. Kendi ülkelerini barış içinde (işgalcileriyle ve kendi içlerinde savaş halinde olmayan bir Afganistan) asla görmemişlerdi. Aşiretleri, ihtiyar büyükleri, mahalleleri ya da köyleri ve yurtlarını meydana getiren karmaşık etnik yapıdaki komşularıyla ilgili hiçbir anıları yoktu. Denizin tarihin kumsalına teslim olması gibi, onlar da savaşın kıyıya vurduğu gençlerdi.

Geçmişe ilişkin hiçbir anıları, geleceğe ilişkin hiçbir planları olmadığından her şey şimdiki zamanda olup bitiyordu. Tam anlamıyla savaş yetimleri, köksüz ve endişeli, işsiz ve çok az bilgi sahibi oldukları için ekonomik açıdan muhtaç durumdaydılar. Uyum sağlayabilecekleri tek meşgale o olduğu için savaşa karşı derin bir hayranlıkları vardı. Sade köy mollalarının köylerine getirdiği kurtarıcı, püriten bir İslama duydukları basit inanç, ona sarılıp hayatlarına bir anlam katabilecek tek şeydi. Atalarının çiftçilik, hayvancılık ya da el zanaatlarıyla uğraşmak türünden geleneksel işleri hakkında bile bilgi sahibi olmadıklarından, Karl Marx'ın lumpen proletarya tanımı aslında tam da Afganistan'daki gençlere uygun bir saptamaydı.

Ayrıca bütün kalpten bağlılıklarıyla ve ondan başka hiçbir şey görmemiş oldukları için, Taliban liderlerinin yüceltmeye koyulduğu bütün-erkeklerin-kardeşliği ülküsü altında toplanıyorlardı. Aslında içlerinden birçoğu, kadın (anne, kız kardeş ya da kuzen) görmeden büyümüş yetim çocuklardı. Bazıları da medrese öğrencileriydi ya da kadın akrabaların normal geliş gidişlerinin bile engellendiği mülteci kamp hayatının katı kurallarıyla büyümüşlerdi. Köylerin veya göçmen kamplarının sıkı sıkıya iç içe geçmiş topluluklardan oluştuğu ve erkeklerin akrabaları olan kadınlarla hâlâ birbirlerine yakın yaşadıkları muhafazakâr Peştun aşiret toplumunun normlarıyla kıyaslandığında bile kaba ve

sert hayatlar sürüyordu bu oğlanlar. Kadınların muhabbetini hiç tatmamışlardı.

Bu öğrencilerin ders aldıkları hocalar, kadınların erkekleri ayartmaktan başka işe yaramadığını, Allah'a hizmet etmelerini engelleyen gereksiz yaratıklar olduğunu anlatıp durmaktaydılar. Dolayısıyla Taliban, Kandahar şehrine girip çalışmalarını, okula gitmelerini, hatta çarşıya çıkıp alışveriş yapmalarını yasaklayarak kadınları evlerine kapattıklarında, bu medrese çocuklarının büyük kısmı böylesi önlemlerde olağandışı hiçbir şey görmeyeceklerdi. Asla tanımadıkları insan ırkının bu diğer yarısı, onların gözünde bir tehditten başka bir şey değildi; bu yüzden, özellikle de İslam hukukunda yeri olmayan ilkel İslami hükümleri dayatan mollalar tarafından emredildiği için, onları kendilerinden uzak yerlere kapatmak işlerine geliyordu. Kadınların boyunduruk altında tutulması, Taliban'ı kendilerinden önceki Mücahitlerden farklılaştıran temel bir gösterge oluyor ve gerçek müminlerin görevinin bunda somutlanması şeklinde önlerine çıkıyordu.

Erkek-kardeşliği, bu genç delikanlılara salt uğruna savaşılacak dinsel bir dava sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda canı gönülden benimseyecekleri ve varoluşlarına anlam katacak bütün bir hayat tarzı sunmuş oluyordu. Ne kadar ironik bir durumdu ki, Taliban, hedeflerine ulaşma konusunda disiplinli, fazlasıyla istekli ve acımasız bir hareket olarak, İslamiyet'le savaşmak için düzenlenen Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyanlık'ta ortaya çıkan askeri dinsel tarikatların yeniden canlanmış haliydi.¹ Taliban'ın her tarafı kasıp kavurduğu zaferlerinden sonraki ilk birkaç ayda, yalnızca Allah'ın askerlerinin ulaşabilecekleri yenilmezlik konusunda tam bir efsane yaratılmıştı. İşte bu zafer sarhoşluğunun getirdiği bir ruh halinin egemen olduğu ilk zamanlarda, kazanılan her zafer kendi misyonlarının doğrulamış olduğu gerçeği pe-

1) Seward, Desmond, *The Monks of War, the Military Religious Orders*, Penguin, Londra 1972. Büyük askeri tarikatlar, Templier Tarikatı (Şövalyeleri), Hospitaller Tarikatı ve Töton Şövalyeleri on ikinci yüzyılda kurulmuştu.

kiştiriyor, Allah'ın onların yanında olduğunu, tek İslam yorumlarının kendilerinininki olduğunu kanıtlıyordu.

Saflarına katılan yeni gençlerle iyice güçlenmiş olan Taliban, daha sonra Oruzgan ve Zabul vilayetlerine yönelip, buraları tek bir el ateş etmeye gerek kalmadan ele geçirdi. Kendi destekçilerinin şüpheli sadakatlerini sınamaya bile gerek duymayan çapulcu Peştun komutanlar beyaz bayrak çekerek derhal teslim olmuşlar ve bağlılıklarını gösteren bir hareketle bütün silahlarını onlara vermişlerdi.

Taliban güneyde ise, kendi boyuyla Hilmend vilayetini ve 1980'lerin büyük bölümünde son derece kârlı imkânlar sunmuş haşhaş çiçeği tarlalarını kontrol eden Gaffar Ahundzade'nin birlikleriyle karşı karşıyaydı. Burada önce şiddetli bir direnişle karşılaşmışlar, ancak daha sonra Taliban, uyuşturucuyla geçinen daha küçük savaş beylerini Ahundzade'ye karşı kışkırtarak ve başka aşiretlere açıktan rüşvet vererek, Ocak 1995'te bu vilayeti de ele geçirmeyi başarmıştı. Taliban daha sonra batıya dönüp Kandahar-Herat karayolunda Dilram'a ve İsmail Han'ın denetimindeki üç vilayetin sınırına ulaşmıştı. Bir koldan da, direnişten daha ziyade kitlesel teslim olmalarla karşılaştıkları Peştun yerleşim kuşağını kolaylıkla aşarak Kabil'e doğru yürüyorlardı.

Küçük rütbeli komutanların başkaldırma ihtimalinin bulunduğu tek yer olan, kaos ve anarşi içindeki Peştun güneyi kolayca Taliban'ın eline düşmüştü, fakat ülkenin diğer bölgelerinde görülen karmaşık ve siyasal etnik yapıları ve güçlü savaş beylerini çözmek o kadar kolay olmayacaktı. Ocak 1995'te Kabil'deki Cumhurbaşkanı Rabbani yönetimine karşı saldırıya geçmek üzere bütün muhalif gruplar güçlerini birleştirmişlerdi. Hikmetyar, kuzeydeki Özbek savaş beyi General Raşid Dostum'la ve Kaşil'in bir kısmını elinde tutan orta Afganistan'ın Hazarileriyle ittifak yapmıştı. Yeni ittifakı Pakistan da desteklediğinden Hikmetyar hâlâ İslamabad'ın en gözde grubuydu ve o yılın başında şehri bombalamak için Pakistan'dan büyük miktarlarda roket yardımı almıştı. Fakat Taliban'ın hızlı ilerleyişi İslamabad açısından bile korkunç bir

sürprizdi. Butto hükümeti Taliban'a tam bir destek verdiği halde, ISI onların yeteneklerine hep şüpheyile yaklaşmış ve güneyde yararlı ama çevresel bir güç olarak kalmaktan öteye gidemeyecekleri inancına göre hareket etmişti.

Kendisine rakip olan bu Peştun gücünün güneyden her tarafı silip süpürerek gelmesi Hikmetyar'ı açıkça endişelendirdiğinden, bir yandan Kabil'e karşı yoğun roket saldırıları düzenleyip yüzlerce sivilin ölümüne ve şehrin geniş yollarının yerle bir olmasına yol açarken, öbür yandan Taliban'ın ilerleyişini durdurmak için yoğun çabalar harcamaya başlamıştı. 2 Şubat 1995'te Taliban, Kabil'in sadece 55 kilometre uzağındaki Vardak'ı ele geçirince, Hikmetyar'ın Kabil civarındaki üsleri ilk defa gerçek bir tehdit altına girdi. Taliban ise ilerlemesini şimşek hızıyla sürdürdü, 10 Şubat 1995'te, arkasında 200 ölü bıraktığı şiddetli bir çarpışmadan sonra Meydan Şehr'i, ertesi gün de Muhammed Akha'yı aldı. Hikmetyar artık kuzeyde hükümet birlikleri ile güneyde Taliban'ın arasında sıkışmış durumdaydı ve askerlerinin morali sifıra inmişti.

Taliban 14 Şubat 1995'te Hikmetyar'ın Çarasyab'taki karargâhını ele geçirecek ve böylece Hikmetyar'ın askerlerini panik içinde doğuya, Celalabad'a doğru kaçmaya zorlayacaktı. Cumhurbaşkanı Rabbani'nin, silah arkadaşı Ahmed Şah Mesud komutasındaki birlikleri Kabil şehrine doğru çekilmişlerdi. Taliban daha sonra bütün yolları açıp, Hikmetyar'ın uyguladığı ve aylar süren ambargodan sonra yiyecek konvoylarının Kabil'e ulaşmasına izin verdi. İstisnasız herkesi sevince boğan bu adım, Taliban'ın, Kabil'de kendisine kuşkuyla bakan halk arasındaki prestijinin artmasını sağlayacak ve böylece Taliban'a destek veren nakliye mafyasının en önemli talebi yerine gelmiş olacaktı. Artık birbirleriyle karşı karşıya olan Mesud ile Taliban, BM Afganistan Özel Temsilcisi, Tunuslu diplomat Mahmud Mestiri'nin ateşkes çağrılarına hiçbir şekilde kulak asmyorlardı.

Mesud'un hayati önem taşıyan başka bir problemi daha vardı. Hikmetyar kaçmaya zorlanmasına rağmen, Mesud hâlâ, başken-

tin güney mahallelerini kontrolünde tutan Hizb-i Vahdet partisinin kontrolündeki  ii Hazarilerin birlikleriyle karşı kar ıyaydı. Zaman kazanmaya  alı an Mesud, Taliban komutanları Molla Rabbani, Barcan ve Gavs'la Çarasyab'ta iki kere bir araya gelmişti. Bu bulu malar Taliban'ın, dört yıldan beri kendilerini cezalandırmaya ant i mi  en büyük rakibiyle ilk defa masaya oturu uydu. Taliban'ın talebi Rabbani'nin cumhurbaşkanlığından istifa edip Mesud'un teslim olmasıydı, ama böyle bir taleple müzakere masasından istediğini alarak çıkması pek mümkün değıldi. Taliban bunun yanı sıra Hazarilerle de görüşmelere ba lamı tı.

Taliban, BM desteğindeki barış sürecine katılmaları için   koşul  ne süren BM arabulucusu Mestiri'yle de g r  uyordu. Taliban'ın talebi, kendi birliklerinin Kabil'de "tarafsız bir g  " oluşturması, Kabil'de sadece "iyi Müslümanlar"dan oluşan bir ara yönetim kurulması ve bu yönetimde ülkenin 30 vilayetinin hepsinin temsil edilmesi idi. Taliban'ın sadece kendi birliklerinin Kabil'de yeni bir hükümetin ba a ge ebileceğinde ısrar etmesi, Rabbani hükümeti ile BM'yi bu talepleri geri çevirmek zorunda bırakmıştı.

Mesud, d  manlarıyla bir defalık anla maya karar vermişti. 6 Mart 1995'te tanklarını Kabil'in güney mahallelerine göndererek Hazarilere karşı bir yıldıırım harekatı başlattı ve onları ezip Kabil'den çıkardı. Hazariler  aresizlik içinde, Kabil'e doğru ilerlemekte olan Taliban'a bir anla ma önerdiler ve ağır silahlarıyla mevzilerini onlara devrettiler. Ancak ondan sonraki devir teslim ve karışıklık sırasında, Hazari lideri Abdül Ali Mezari, Taliban'ın elinde g zaltındayken öldürüldü. Hazariler daha sonra Mezari'nin, savaş esiri olarak Kandahar'a götürülürken nöbetçilerin elinden bir tüfek kapmaya çalıştığı için Taliban tarafından bir helikopterden aşağı atılarak öldürüldüğünü iddia ettiler.

İster kazayla isterse kasten olsun, Mezari'nin  l m , Taliban'ın Afgan  iilerinin ve onların asıl patronu İran'ın gözlerinde sonsuza kadar mahkûm olmalarına yol açacaktı. Hazariler, Mezari'nin ölümünden dolayı Taliban'ı asla affetmeyecekler ve   -

lerini iki yıl sonra, kuzeyde binlerce Taliban askerini katlederek alacaklardı. Böylece Peştunlar ile Hazariler, Sünniler ile Şiiler arasında alttan alta yürümekte olan kanlı bir etnik bölünme ve mezhep çatışması iyice açığa çıkmış oluyordu.

Bu arada Mesud, Taliban'ın güney Kabil'de Hazarilerin yerini almasına izin vermeyecekti. Nitekim 11 Mart 1995'te, yüzlerce Taliban'ın ölümüne yol açan kanlı sokak çarpışmalarının akabinde Taliban'ı şehirden çıkararak yeni bir cezalandırma saldırısına girişti. Bu, Taliban'ın savaşa girip de kaybettiği ilk büyük çarpışmaydı. Zayıf askeri yapıları ve kötü taktikleri yüzünden, Mesud'un daha deneyimli savaşçıları karşısında yenilgiye uğramaktan kurtulamamışlardı.

Taliban'ın Peştunların ağırlıkta olduğu güneyde zafere ulaşmasının nedeni, tamamen tükenmiş ve savaştan yılmış halkın, onları, Tacikler ve Özbekler karşısında kendilerini aşağılanmış hissetmelerine yol açan duruma son verip Peştun iktidarını canlandıracak bir potansiyel güç olmasalar bile, kurtarıcı ve barışı getirecek güç olarak görmeleri idi. Açıkta para vermek ve komutanlara taraf değiştirmeleri için rüşvet dağıtmak gibi yöntemler, Taliban'ın daha sonraki yıllarda bir sanata dönüştüreceği ve uyuşturucu ticaretinden, nakliye işinden ve Pakistan ile Suudi Arabistan'dan alınan dış yardımlardan gelen gelirin artmasıyla pekiştirerek devam ettireceği bir taktikti. Ayrıca yeni zaferler kazanarak ilerlerken, askerlerini daha geniş bölgelere yaymalarını sağlayacak muazzam miktarlarda küçük silahlar, tanklar, hatta helikopterler elde ettikleri unutulmamalıydı. Taliban, kendi hâkimiyeti altında olan bölgelerde halkı silahsızlandırmış, hukuku ve düzeni baştan tesis etmiş, katı şeriat hukukunu uygulamaya koymuş ve yiyecek fiyatlarının derhal düşmesine yol açan bir sonuçla yolları trafiğe açmıştı. Bu önlemler, uzun zamandan beri sıkıntı çekmekte olan halkın gözüne son derece iyi görünüyordu. Bütün bunları bir araya getirdiğimizde, Kabil'deki yenilginin Taliban'ın -kararlılığı değilse bile- prestiji açısından korkunç bir darbe olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz sanıyorum.

Taliban dikkatini daha sonra Herat'ı alabilmek için batıya çevirecekti. Nitekim Şubat 1995'te yoğun bir çarpışmadan sonra, İsmail Han'ın denetimindeki iki şehir olan Nimroz ile Ferah'ı ele geçirmişler ve daha eski bir Sovyet hava üssü olan Herat'ın güneyindeki Şindan'a yönelmişlerdi. Taliban'ın ilerleyişi ve İsmail Han'ın onları karşılayacak bir hat oluşturmaması Kabil rejimini açıkça endişelendiren gelişmelerdi. Mesud'un Kabil'den havalanan uçağı Taliban'ın cephe hatlarına yönelik bir bombardımana girişirken, Şindan ve Herat'ı savunmak için de bir hava köprüsü kurarak Kabil'den 2 bin kişilik, savaşta pişmiş Tacik savaşıyı ön saflara getiriyordu. Hava gücü hiç olmayan, Kandahar'daki üslerinden doğru düzgün bir lojistik destek alamayan ve henüz komuta yapısını da oluşturmamış haldeki Taliban, Şindan civarındaki hükümet mevzilerine karşı saldırılara giriştikçe ağır kayıplar vermeye başlamıştı.

Mart 1995'in sonunda Taliban, Şindan'dan sürülmüş durumdaydı. En az 3 bin kayıp vererek daha önce ele geçirdikleri toprakların büyük kısmını terk etmek zorunda kalmışlardı. Taliban'ın cephede tıbbi olanakları da bulunmadığından yüzlerce yaralı askeri çölde ölmeye terk edilmiş, lojistik zayıflıkları nedeniyle askerlerine su ve yiyecek temin edemez hale gelmişlerdi. Kandahar'a geri dönerken yaralanan bir Taliban olan Salih Muhammed o günleri şöyle anlatmıştı bana: "Daha önce hiç böyle sine dayanılmaz bir ortam görmemiştik. Her gün on-on beş defa bombalanıyorduk. Yiyecek ya da su yoktu, arkadaşlarımdan çoğu susuzluktan öldüler. Komutanlarımızla iletişimi kaybettiğimiz gibi, diğer birliklerimizin nerede bulunduğunu da bilmiyorduk. Cephanemiz tükenmişti. Son derece sefil koşullardaydık."²

Hükümet birlikleri Taliban'ı iki cephede kesin bir biçimde geri püskürtürken, siyasal ve askeri yönetimleri de darmadağın olmuştu. Bunun sonucunda barışı sağlayan potansiyel güç olma imajları kötü biçimde zedelenmiş, Afganlıların çoğunun gözünde zafer peşinde koşan diğer savaş beylerinden hiçbir farkları

2) Taliban askerleriyle yapılan görüşmeler, Kandahar, Mart 1995.

kalmamıştı. Böylece Cumhurbaşkanı Rabbani de Kabil ve Herat civarındaki siyasal ve askeri konumunu geçici olarak sağlamlaştırmış oluyordu. Mayıs 1995'te hükümet birlikleri Kabil civarında ve kuzeyde altı vilayeti doğrudan denetimleri altında tutarlarken, İsmail Han da batıdaki üç vilayeti kontrol etmekteydi. Taliban'ın ilk başta on iki vilayet üzerinde sağladığı denetim, bu yenilgilerden sonra sekize düşecekti. Ancak Herat, sadece Taliban için değil, Herat üzerinden İran ve Orta Asya'ya giden yolları açıp işlerini düzeltmenin peşinde olan Peştun nakliye ve uyuşturucu mafyası için de kahır çektirip kıvrandırıcı bir ödül olmayı sürdürüyordu.

Çok az Mücahit komutan İsmail Han'ın prestijine sahipti ve yine içlerinden çok azı Sovyetler'le yapılan savaş sırasında Heratlılardan daha fazla fedakârlıklarda bulunmuşlardı. İsmail Han, Ruslar Afganistan'ı işgal ettiğinde Afgan Ordusu'nda bir subaydı ve güçlü İslami, milliyetçi eğilimlere sahipti. Sovyet birlikleri Herat'ı işgal edince, Farsça konuşan Heratlıları uysal, savaşı sevmeyen, bütün Afganlar içinde en kültürlü insanlar olarak niteleyeceklerdi. Heratlıların savaşımaya zorlandıkları son örnek, yüz yılı aşkın bir süre önce, 1837'de bir Pers işgaline karşı direndikleri zamandı. Burada hiçbir direnişle karşılaşmaktan korkmayan Sovyetler, Şindan'da Afganistan'daki en büyük hava üslerini kurmuşlar ve kendi subaylarının ailelerinin Herat'a yerleşmesine izin vermişlerdi.

Fakat 15 Mart 1979'da şehir halkı ayaklanarak, benzeri görülmedik bir şehir isyanı başlatmıştı. Halk Sovyet subaylarını, danışmanlarını ve ailelerini katlederken, İsmail Han da bir darbe yaparak şehir garnizonuna el koymuş, Sovyet ve komünist Afgan subaylarını öldürmüş ve buldukları silahları halka dağıtmıştı. Bu isyanda yüzlerce Rus öldürüldü. İsyanların diğer Afgan şehirlerine yayılmasından korkan Moskova, isyanı bastırmak amacıyla Sovyet Türkmenistanı'ndan 300 tank gönderdi ve dünyanın en eski şehirlerinden birini hiçbir hedef ayrımı gözetmeden bombalamaya başladı. On beş yıl sonra bile şehirde bu saldırıdan dola-

yı açılmış büyük çukurlar, sokaklara hâlâ ufka doğru uzanan ay yüzeyinden bir kesit görünümünü vermektedir. Ondan sonraki birkaç günde 20 bini aşkın Heratlı canından oldu. İsmail Han, yanında yeni gerilla ordusuyla kırsal bölgelere kaçarken, binlerce sivil de İran sınırlarına yönelecekti. İsmail Han daha sonraki on yılda da Sovyet işgaline karşı sert bir gerilla savaşı yürütmüş ve halkın saygısını kazanarak kırsal bölgelerde etkili bir yönetim kurmayı başarmıştı. Bu da Sovyet birliklerinin çekilişinden sonra Herat'a yeniden dönme zamanının kendi gözünde ne kadar değerli olduğunu ortaya koyan bir göstergeydi.

Herat, Afganistan tarihi ve uygarlığının beşiği idi. Bir vaha şehri olarak 5.000 yıl önce kurulmuştu. Dağlarla çevrili bir vadi de sulanan toprakları Orta Asya'nın en zengin bölgeleri arasında sayılıyordu. Antik Yunan tarihçisi Herodotus, Herat'ı Orta Asya'nın tahıl ambarı diye nitelemişti. İmparator Babür Şah da anılarında, "Yeryüzünde insanoğlunun yerleştiği hiçbir bölgede Herat gibi bir şehir görülmemiştir," diye yazıyordu. Britanyalılar Herat'ın güzelliğini İngiltere'nin iç bölgelerindeki kasabalara benzetmekten hoşlanırlardı. "Tepeler arasındaki yerler köyler, bahçeler, üzüm bağları ve mısır tarlalarıyla nefis manzaralar sunuyor. Ovaları her yönden kesen küçük ırmaklar bu zengin tabloyu daha da güzelleştiriyor," diye yazıyordu, Britanyalı serüvenci ve casus Yüzbaşı Connoly, 1831 yılında.³

Bu şehir yüzyıllardır birbiriyle kapışan Türk ve Pers imparatorlukları arasında bir kavşak noktası olmuş ve şehir halkı ilk önce İslamiyet'i seçmişti. Şehrin ana çarşısındaki en büyük caminin yapılış tarihi yedinci yüzyıla kadar uzanıyordu ve 1200 yılında Gori hanedanı tarafından yeniden inşa edilmişti. Ortaçağ'da Herat, hem Nasturi Kilisesi kontrolünde Hristiyanlığın merkezlerinden biriydi, hem de İslamiyet'in tinsel ve mistik yüzü olan Sufizmin. Nakşibendi ve Çiştîye Sufi kardeşliklerinin takipçileri arasından daha sonraları birçok başbakan ve bakan çıkmıştır. He-

3) Sikorski, Radek, *Dust of the Saints*, Chatto and Windus, Londra 1989.

rat'ın en önemli azizi, 1088'de ölen, Afganistan'da hâlâ çok sayıda izleyeni olan ünlü Sufi şair ve filozof Abdullah Ensari'dir. Cengiz Han 1222'de Herat'ı fethettiğinde, şehrin 160 bin sakininin sadece yüzde 40'ı canını kurtarabilmişti. Ne var ki bunun üzerinden daha iki yüz yıl geçmeden, Timur'un oğlu Şahruh ile onun kraliçesi Gevher Şad, 1405'te Timurlenk imparatorluğunun başşehrini Semerkand'tan Herat'a taşıdıklarında şehir yine eski şaşaalı günlerine kavuşacaktı.

Timurlular, Türklerin göçmen step kültürünü, yüzlerce muhteşem anıt inşa etmek üzere Hindistan ve Orta Asya'dan zanaat-kâr getirterek yerleşik Pers topraklarının ustalıklarıyla birleştiren ilk kişilerdi. Şahruh ile Gevher Şad, Herat'ı camiler, medreseler, hamamlar, kütüphaneler ve saraylar yapılan dev bir şantiyeye çevirmişlerdi. Herat çarşılarında en güzel halılar, mücevherler, silahlar, zırhlar ve çiniler pazarlanıyordu. Tüm zamanların en iyi Pers minyatür sanatçısı sayılan Behzad sarayda çalışmaktaydı. "Herat'ta nereye ayağınızı sallarsanız bir şaire çarpacağınız kesindir," diyordu Şahruh'un veziri, aynı zamanda bir sanatçı, şair ve yazar da olan Ali Şir Nevai.⁴ Herat'ta gömülü bulunan ve modern Özbekistan'ın ulusal şairi olarak kabul edilen Ali Şir Nevai, Farsça'dan ziyade Türki diliyle şiirler yazan ilk kişi olarak edebi Türki dilinin babası kabul edilmektedir. Fars dilinin ustası şair Camî de o sırada sarayda bulunuyordu ve ölünce Herat'a gömülmüştü. Şahruh'un oğlu Uluğ Bey ise Semerkand'taki gözlem evinden yıldızların hareketini izleyen bir astronomdu. Uluğ Bey'in takvimi ve yıldızlar çizelgesi 1665'te Oxford University'de yayımlanmıştır ve hâlâ şaşırtıcı derecede doğru görünmektedir.

1417'de, onlarca cami inşa etmiş birisi olan Gevher Şad, şehrin eteklerinde bir cami, medrese ve kendi mezarından meydana gelen muhteşem bir külliye inşaattını tamamlamıştı. Çiçek süsleriyle bezenmiş ve Kuran'dan alınmış göz kamaştırıcı beyazlıkta yazıtlarıyla süslenmiş bir mavi kubbeye kapatılmış mavi Pers

4) Byron, Robert, *The Road to Oxiana*, Macmillan, Londra 1937.

kiremitlerinden örölü duvarlarıyla bu mezar, hâlâ dünyanın herhangi bir yerindeki İslam mimarisinin en güzel örneklerinden sayılmaktadır. Byron 1937 yılında bu mezarı gördüğünde, onu “şimdiye kadar Tanrı’nın ululuğu ve kendi şerefi adına bir insan tarafından tasarlanmış en güzel renkli mimari örneği,” diye betimlemişti.⁵ Gevher Şad Afganistan, İran ve Orta Asya’da 300 kadar yapıyı inşa ettikten sonra 80 yaşında hayata gözlerini yumduğunda, mezarının üstüne “Çağının Belkıs’ı” diye yazılmıştı (Belkıs, Seba Melikesi demektir).⁶ Britanyalılar 1885 yılında bu külliye’nin büyük bir kısmını tahrip etmişler, Sovyetler de daha sonra bu alanı Mücahitlerden korunmak için mayınlamışlardı.

Sovyet birlikleri 1979’da Herat’ı bombaladığında, şehre verdikleri zarar Moğolların gazabından bile daha büyüktü. “Herat bugün dünyanın en çok yakıp yıkılmış ve en ağır biçimde mayınlanmış şehri, yine de hiçbir yerden yardım alamıyoruz,” demişti bana İsmail Han, 1993 yılında kendisiyle görüştüğümde.⁷ Çevresindeki harabelere rağmen İsmail Han halkı silahsızlandırılmış ve üç vilayette sağlık bakımı ile okulların düzgün biçimde işlediği, etkili bir yönetim kurmayı başarmıştı.

Kısa boylu ve kurnaz biri olup, yanaklarına kendisini 47 yaşından çok daha genç gösteren muzip bir gülümseme yayan İsmail Han, Herat okullarında 45 bin çocuk okutuyordu ve 1993’te bunların yarısı kız çocuğuydu (o sırada bu üç vilayetdeki toplam öğrenci sayısı 75 bindi). 1993’te İsmail Han beni, Herat’ın tarihindeki eğitim geleneğini bir kez daha ortaya koymaktan başka

5) Byron, minareleri ilk görüşü üzerine şunları yazmıştı: “Minyatürlerin gökmavisine bürünmüş renklerini, ya da onlara inanılmaz bir derinlik ve parlaklık kazandıran çapraşık kıvrımlarını hiçbir fotoğraf ya da betimleme ifade edemez. Sekiz tarafı beyaz mermer panolarla desteklenmiş kaidelere, sarı, beyaz, zeytin yeşili ve paslı kırmızının, bir çay fincanının üstündeki desenler kadar güzel çiçekler, arabeskler ve metinlerin işlendiği labirentle iki ayrı maviyle iç içe geçtiği baroktan Küfi yazılar hakkedilmiş,” (Bayron, *The Road to Oxiana*).

6) Dupree, Nancy Hatch, *A Historical Guide to Afghanistan*, Afgan Turist Derneği, Kabil 1970.

7) İsmail Han’la yapılan görüşme, Eylül 1993.

bir şeye yaramayan bir öğrenim gayretiyle, tek bir sınıf, sıra, kitap, kâğıt ya da mürekkep olmadığı için açıklık bir alanda yerlere oturan 1.500 kız çocuğunun iki posta halinde öğrenim gördüğü Atun Heirvi okulunu görmeye götürmüştü. Buna karşılık Taliban, Kandahar'ı ele geçirdiğinde, halen faaliyetini sürdürmekte olan 45 okulu kapatmış ve sadece 3 okulu açık tutmuştu. Taliban daha sonra Herat'ı zaptedince de şehirdeki bütün okulları kapatırken, kız çocuklarının evlerinde eğitim görmelerine bile izin vermemişti.

Fakat 1995 yılına gelindiğinde İsmail Han muazzam sorunlarla karşı karşıyaydı. Halkı silahsızlandırmayı başarmış ve pek sevilmeyen bir gönüllü ordusu yaratmıştı. Bu durumda Taliban'ın karşısına dikilmek için halkı yeniden silahlandırması gerekiyordu. Onun toplama ordusu artık yozlaşmışlıktan, moralsizlikten ve kaynaksızlıktan neredeyse dağılmış durumdaydı. Resmi rüşvet ve sivillere karşı zorbalık şehirde o kadar yaygınlaşmıştı ki, gümrük görevlileri Herat'tan geçen kamyonlardan 10 bin Pakistan rubisi (300 Amerikan doları) gibi fahiş bir rakam istemeye bile başlamışlardı. Tabii bu, nakliye mafyasını düşman edinmenin en kesin yoluydu. Taliban, İsmail Han'ın yüz yüze olduğu problemlerin çok iyi farkındaydı. "İsmail zayıf, askerleri de para alamadıkları için savaşmaz, idaresindeki rüşvet furyasından dolayı kendi halkı arasında bile itibarı yok. Bu yüzden tek başına ve Me-sud'un desteğine muhtaç," demişti bana Molla Vekil Ahmed.⁸

İsmail Han askeri açıdan da ciddi bir hesap hatası yapmıştı. Aldığı yenilgiler üzerine Taliban'ın dağılmanın eşiğine gelmiş olduğuna inandığından, onlara karşı yeterince hazırlanmadan ve zamanını kötü ayarladığı bir saldırıya girişmişti. Geniş ve hareketli güçleriyle 23 Ağustos 1995'te Dilram'ı ele geçirmiş, bir hafta sonra da Hilمند'i alarak Kandahar'ı tehdit etmeye başlamıştı. Fakat birlikleri düşman topraklarında oldukça geniş bir bölgeye yayılmışken, Taliban da yaz aylarını birliklerini Pakistan'ın ve

8) Mollâ Vekil Ahmed'le yapılan görüşme, Kandahar, Mayıs 1995.

Suudi Arabistan'ın desteğinde yeniden silahlarla donatarak, cep-hane ve araç takviyesi yaparak değerlendirmiş, ayrıca ISI danış-manlarının yardımıyla yeni bir komuta yapısı kurmuştu. ISI bu-nun yanında, Taliban ile General Raşid Dostum arasında, hiçbir zaman açıklanmamış olan bir anlaşmaya da aracılık etmişti. Dos-tum, Taliban'ın bir yıl önce Kandahar'da ele geçirmiş olduğu Mig avcı uçakları ile helikopterlerini onarmak, böylece Taliban'ın ilk hava gücünü ortaya çıkarmak amacıyla Özbek teknisyenlerini Kandahar'a göndermişti. Bu arada Dostum'un kendi uçakları da Herat'a yönelik bir bombardıman saldırısı başlatıyordu.

Taliban, İsmail Han'ın tehdidini savuşturmak için hemen se-ferberlik ilan edip, çoğu Pakistan'dan yeni gelmiş gönüllüler olan 25 bin kadar kişiyi askere aldı. Taliban'ın daha deneyimli savaşı-çıları, İsmail'in tedarik yollarını kesmek için Datsun marka pi-kaplarıyla seyyar müfrezeler olarak dolaşıyorlardı. Taliban Ağus-tos ayının sonunda Girişk'teki çarpışmada kesin bir üstünlük sağlayınca İsmail Han kendi birliklerine geri çekilme emrini ver-mişti. Birkaç gün içinde Taliban, İsmail Han'ın birliklerini Şin-dan'a kadar püskürtmüş, 3 Eylül 1995'te ise savaşılmaya bile gerek kalmadan oradan da çıkarmıştı. İsmail Han iki gün sonra, Tali-ban'ın seyyar birliklerinin her tarafı kuşatmasının doğurduğu kör bir panikle, komutanları ve birkaç yüz askeriyle birlikte İran'a kaçmak üzere Herat'ı terk edecekti. Ertesi gün, Herat'ın kaybedil-mesinden çılgına dönen Kabil'deki hükümet-yanlısı bir kalabalık Pakistan Büyükelçiliği'ne saldırıp binayı yerle bir etmiş, hükümet askerleri duruma müdahale edene kadar büyükelçiye yaralamış-lardı. Cumhurbaşkanı Rabbani, Pakistan'ı açıkça Taliban'ı araya sokup kendisini yerinden etmeye çalışmakla suçlarken, Kabil ile Islamabad arasındaki ilişkiler bütün zamanların en kötü düzeyi-ne gelecekti.

Taliban artık, İran'la en hassas sınır bölgesini oluşturan bü-tün batı tarafını kontrolü altına almış ve ilk defa Peştunların ağırlıkta olmadığı bir bölgeye hâkim duruma gelmişti. Herat'ı iş-gal edilmiş bir şehir sayan Taliban, zaferinden sonra yüzlerce

Herathıy tutukladı, bütün okulları kapattı ve hatta kendi şeriat hukukunu Kandahar'dan bile daha katı bir biçimde zorla uygulamaya başladı. Şehir, mahalli işbirlikçilerin değil, Kandahar'dan getirtilen Peştun Talibanların garnizonu durumuna gelmiş ve yönetim tamamen Dürrani Peştunlara devredilmişti; bunların büyük kısmı Farsça'yı bile konuşamadığından yerel halkla iletişim kurmaları dahi mümkün değildi oysa. Sonraki birkaç yıl içinde tek bir Herat'lı bile idari kademelerde yer alamadı. Artık eğitilmiş bir halk, şehrin muhteşem geçmişi ve tarihi hakkında en ufak bir fikri olmayan, eğitimsiz Peştunların yönetimindeydi. Bu durumda yapılacak tek şey Cami'nin mezarına gitmek ve onun hü n verici yazıtını okumaktı:

Karanlık geceye saklanmış ay gibi yüzünüzü benden saklarsanız ben de yıldız gibi gözyaşlarımı akıtırım, ama yine de parlayan bütün yıldızlara rağmen gecem karanlıkta kalır.⁹

Herat'ın düşüşü, Rabbani yönetiminin sonunun da başlangıcıydı. Kazandığı zaferlerle kendine güveni iyice pekişen Taliban, bundan sonra Ekim ve Kasım aylarında, kar yağışları başlayıp savaşın sürmesini engellemeden önce mevzi kazanmayı umarak Kabil'e doğru yeni bir saldırıya geçecekti. Mesud da Kasım sonlarında karşı saldırıya geçmiş ve yüzlerce ölü verdirerek onları püskürtmeyi başarmıştı. Fakat Taliban ısrarlıydı ve şimdi, tank ateşinden ziyade rüşvet vererek, Mesud'un  n saflarını zayıflatıp şehri fethetmenin başka yollarını arıyordu.

9) Dupree, *A Historical Guide to Afghanistan*.

3
KABİL, 1996:
MÜMİNLERİN KOMUTANI
❧

1996'nın serin ilkyazında yüzlerce Afganlı molla ciple, kamyonla ve at sırtında Kandahar'a akmaya başlamıştı. 20 Mart'a gelindiğinde Afganistan'ın güney, batı ve orta kesimlerinden 1.200'ü aşkın Peştun dini lideri Kandahar'a varmış durumdaydı. Bu mollalar, uyuyabilsinler diye yerlere yüzlerce halı serilerek kolayca dev yatakhanelere dönüştürülmüş olan hükümet bürolarında, eski kalede ve kapalı çarşıda konuk edilip ağırlandılar.

Modern Afgan tarihinin en büyük mollalar ve ulema toplantısı olacaktı bu. Gelenler içinde eksikliği hissedilenler ise mahalli askeri komutanlar, geleneksel aşiret ve boy reisleri, Sovyetler'e karşı savaşa katılmış siyasal önderler ile kuzey Afganistan'ın Peştun-olmayan temsilcileriydi. Molla Ömer gelecekteki hareket

planını tartışmayı, daha önemlisi kendisinin hem Taliban lideri hem de ülkenin en güçlü lideri olma konumunu meşrulaştırmayı amaçladığı bu toplantıya sadece dini liderleri çağırmişti.

Kabil'e yönelik on aylık Taliban kuşatması şehrin direncini kırmaya yetmemiş ve Taliban'ın kayıpları çoğaldıkça hoşnutsuzların sayısı artmaya başlamıştı. Hareket içindeki ılımlı insanlar uzun kış ayları boyunca Kabil rejimiyle görüşmelerin başlatılması gerekliliğinden açıkça bahsediyorlardı. Sertlik yanlıları ise bütün ülkenin fethedilmesi kavgasının sürdürülmesini savunmaktaydılar. Peştunlar içinde de derin ayrılıklar vardı. Ömer'in etrafında toplanan Kandaharlı gruplar savaşın devam etmesini isterlerken, Taliban'ın yeni fethettiği bölgelerdeki Peştunlar barış yollarının aranması ve çatışmaların sona erdirilmesi taraflıydılar.

Taliban'ın bir yol ayrımına geldiğinin ülkenin dışındakiler de farkındaydı. BM arabulucusu Mahmud Mestiri, kendisiyle görüştüğümde, "Ne Taliban Kabil'i alabilir, ne de Mesud Kandahar'ı. Taliban Kabil'i almayı başaramazsa nasıl büyüyecek? Kabil'i almayı başarırsa da Afganistan'ın diğer kesimleri onların uyguladığı İslami sistemi benimseyecekler mi bakalım?" diye açıklamıştı bu durumu.¹ İki haftayı aşkın bir süre boyunca şura toplantıları gece gündüz devam etti. Siyasal ve askeri gelecek, şeriat hukukunun en iyi nasıl uygulanacağı ve Taliban'ın elindeki bölgelerde kız çocuklarının nasıl eğitim alacağı gibi konular ayrı ayrı şura toplantılarında tartışıldı. Tabii bu tartışmalar son derece gizli sürdürülüyordu ve bu süre boyunca yabancıların Kandahar'a girmesi tamamen yasaklanmıştı. Yalnız Pakistanlı gözlemcilerin (Pakistan'ın Kabil Büyükelçisi Gazi Hümayun ile Herat'taki Pakistan Konsolosu Albay İmam gibi çeşitli ISI yetkililerinin) şura toplantılarını izlemelerine izin verilmişti.

Molla Ömer'in çevresindeki Kandaharlılardan oluşan çekirdek grup, farklılıklarını kapatmak için onu, cihadın tartışmasız lideri

1) Islamabad'ta Mahmud Mestiri'yle yapılan görüşme, 2 Şubat 1996. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Mesud ready to launch offensive says Mestiri", *Nation*, 4 Şubat 1996.

ve Afganistan Emiri yapacak bir İslami unvan olan “Emir-ül Mümin”liğe aday göstermişlerdi. (Taliban daha sonra ülkenin adını da Afganistan Emirliği şeklinde değiştirecekti.) Derken 4 Nisan 1996’da Ömer, altmış yıldır ilk defa türbesinden çıkarılmış Hazreti Muhammed’in harmanisini giymiş olarak şehrin ortasındaki bir binanın çatısında görüldü. Ömer harmaniyi üstüne giyip çıkarır, böylece onun rüzgârla birlikte dalgalanmasını sağlarken, binanın aşağıdaki avlusunda toplanmış ve “Emir-ül Müminin” diye teza-hürat tutan mollalar tarafından çılgıncasına alkışlanıyordu.

Bu bağlılık yemini (biat) Halife Ömer’in Hazreti Muhammed’in ölümünden sonra Arabistan’daki Müslüman cemaatinin önderliğinin onaylanmasına benzer bir işlemi temsil ediyordu. Siyasal açıdan ustaca bir darbeydi, çünkü Molla Ömer, Peygamber’in harmanisini giyerek, sadece Afganlılara değil, bütün Müslümanlara da önderlik etme hakkı bulunduğunu göstermekteydi. Bu toplantı Rabbani rejimine karşı cihad ilan edilmesiyle sona ermişti. Taliban, hiçbir düşmanıya görüşme masasına oturmamaya kararlıydı ve kadınların eğitim görmesine izin veren kesin bir kararın ancak “Afganistan’da meşru bir hükümet kurulunca” düşünülebileceğini bildirmişti. Galip gelen, sertlik yanlıları ile Molla Ömer’di.²

Fakat başka yerlerdeki birçok Afganlı ile Müslümanın gözünde, hiçbir ilmi bilgisi olmayan, Peygamber’in ailesiyle hiçbir kabile bağı ve akrabalığı bulunmayan yoksul bir köy mollasının bu role soyunması teamüllerin ciddi biçimde çiğnenmesi anlamına geliyordu. Kral Dost Muhammed Han’ın Peşaver’deki Şih krallığına karşı cihad ilan etmeden önce kullandığı 1834 yılından beri hiçbir Afganlı bu ünvanı almaya cesaret edememişti. Kaldı ki Dost Muhammed Han yabancılarla savaşmışken, Molla Ömer’in ilan ettiği cihad kendi halkını hedef alıyordu. Dahası, ülkenin bütün ulemalarının bir öndere bu rolün uygun görülmesi dışında İslamiyet’te bu ünvanın kullanılmasını onaylayan hiçbir dü-

2) AFP, “Ullema declare Jihad against Rabbani”, *Nation*, 4 Nisan 1996.

zenleme yoktu. Taliban, kendi toplantısının Kuran'ın öngördüğü "çözüp bağlamasını bilen insanlar"ı, yani meşru kararlar almaya yetkili insanları oluşturup bir araya getirdiğinde ısrarlıydı.

Bu ünvan Ömer'e şiddetle ihtiyaç duyduğu meşruiyeti sağlıyor ve Peştunlar arasında savaş sırasında başka hiçbir Mücahit lidere nasip olmamış bir yeni esrarengiz hava kazandırıyordu. Böylece kendisini gündelik politikadan daha uzak tutabilecek, yabancı diplomatlarla bir araya gelmemek için yeni bir bahane daha bulmuş olacak ve gerek Taliban liderliğinin genişletilmesi gerekse muhaliflerle tartışma konusunda daha katı bir tutum takınabilecekti. Ömer artık yeni ünvanının gerisine çekilip diğer muhalif liderlerle eşit zeminde bir araya gelmekten de kaçınabilirdi.

Fakat ulema toplantısında, Taliban'ın Afganistan'ı nasıl idare etmesinin planlandığı, ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesi için neler tasarlandığı gibi çok daha hassas sorunlarda bilinçli olarak herhangi bir karar alınmamıştı. Bu tür sorular, Kabil'in fethedilmesinden sonra bile hep cevapsız kalacaktı. "Kendi yapımızı henüz açığa vurmamak, çünkü henüz başbakanın ya da cumhurbaşkanının kim olacağına karar verecek kadar güçlü değiliz," diyordu Ömer'in yardımcısı Molla Vekil. "Şeriat siyasete de siyasal partilere de izin vermez. Bu yüzden biz görevlilere ya da askerlere maaş bağlamayız, sadece yiyecek, giyecek, bot ve silah sağlarız. Hazreti Muhammed'in 1.400 yıl önce yaşadığı gibi bir hayat sürmek istiyoruz ve cihad bizim hakkımız. Peygamber'in yaşadığı zamanı yeniden kurmak istiyor ve Afgan halkının son on dört yıldır gönlünden geçenleri yerine getiriyoruz," diye de eklemişti.³ Başka bir Taliban lider de bunu özlü bir biçimde ifade etmekteydi: "Düşmanlarımızı sevebiliriz, ama ancak onları yenilgiye uğrattıktan sonra."

Halbuki bundan yalnızca bir gün önce Taliban elçilikleri Mestiri'ye Islamabad'ta Cumhurbaşkanı Rabbani'yle konuşmaya

3) Vekil'le yapılan görüşme, Kandahar, Mart 1996.

hazır olduklarını bildirmişlerdi.⁴“Eğer Taliban konuşmaya hazır-
zırsa, Cumhurbaşkanı Rabbani de konuşmaya hazır, o zaman
bu gerçekten iyi bir şey,” diye karşılık vermişti Mestiri, umutlu
bir yaklaşımla. Ulema toplantısının nihai sonucu ise, ne Mesti-
ri’nin ne de BM’nin barış çabalarının toparlayabileceği bir darbe
niteliğindeydi ve Mestiri yapabileceği bir şey kalmadığı düşünce-
siyle Mayıs ayında görevinden istifa etme yolunu seçmişti.

Ulema toplantısının bu kararı almasını cesaretlendiren başka
bir etken, rejimin diğer muhalif liderleri yanına çekerek siyasal
başarılarını çoğaltması ve Cumhurbaşkanı Rabbani’nin uluslara-
rası etkisinin artmasıydı. Kabil’in Hikmetyar’ın peşine düşmek-
teki askeri başarıları, Hazariler ve Taliban saldırısı, sonunda re-
jimi, desteğini aldığı zemini genişletmeye çalışarak bunun siya-
sal açıdan kendini kabul ettirme imkânlarının zorlanacağı bir fır-
sat anı olduğuna ikna etmişti. Cumhurbaşkanı Rabbani, kendile-
rini de dahil edeceği yeni bir hükümet kurmaya hazır olduğu
şeklinde bir havuç politikasına meylederek diğer savaş beyleriyle
görüşmelere başladı. Ocak ve Şubat 1996’da Rabbani’nin elçi-
si Dr. Abdurrahman, Surubi’de Gülbeddin Hikmetyar’la, Mezar-
ı Şerifte General Raşid Dostum’la ve Bamyar’da Hizb-i Vahdet li-
derliğiyle ayrı ayrı toplantılar düzenledi. Şubat ayında Taliban
rejimin teslim olmasını talep etmeyi sürdürürken, Taliban dışın-
daki bütün muhalif gruplar, Kabil’le barış koşullarını müzakere
etmek üzere on kişilik bir heyet oluşturulması fikrini kabul et-
miş durumdaydılar. Birkaç hafta sonra Hizb-i İslami konseyi
Hikmetyar’a Rabbani’yle iktidarı paylaşan bir anlaşmanın koşul-
larını müzakere etme yetkisi verdi.

Rabbani’nin başarılarından endişeye kapılan Pakistan, aynı
savaş beylerini Taliban’dan yana çekmek ve bir Kabil-karşıtı itti-
fak oluşturmak için girişimlerde bulunmaya başladı. Bunun üze-
rine ISI, İslamabad’ta Hikmetyar, Dostum ve Celalabad şurasının

4) Pakistanlı diplomatlar ve istihbarat yetkilileriyle yapılan görüşmeler, İslama-
bad, Şubat 1996.

Peştun liderleri ile Hizb-i Vahdet şeflerini bir araya getirerek Taliban'la ittifak yapmalarını istedi. Müzakereler 7-13 Şubat tarihleri arasında bir hafta boyunca devam ederken, bu savaş beyleri Cumhurbaşkanı Faruk Leghari ve ordu komutanı General Cihangir Karmat'la bir araya geldiler. Pakistan bu toplantıda hem bir siyasal ittifak önerdi, hem de Kabil'e ortak saldırı düzenlenmesi arzusunu dile getirdi; Taliban güneyden saldırırken, Hikmetyar doğudan, Dostum da kuzeyden ilerleyecekti.⁵ Taliban'ı yumuşatmak için Babür, güney Afganistan'da Çemen'den Türkmenistan sınırındaki Torgundi'ye giden yolun onarılmasında harcanması için 3 milyar dolar harcamayı teklif etmişti. Fakat Taliban toplantı talebini reddetti ve İçişleri Bakanı Nasrullah Babür, Cemiyet-i Ulema şefi Fazlı Rahman ve ISI'nin özel çağrılarına rağmen Pakistanlı akıl hocalarına bir kere daha sırt çevirdi. Taliban, komünist kâfirler diye nitelendirerek mahkûm ettiği diğer savaş beyleriyle herhangi bir şekilde ortak hareket etmeye de karşıydı.

İslamabad'ın Kabil'e karşı bir birleşik cephe oluşturmaması Rabbani'yi iyice yüreklendirmişti. Rabbani bunun üzerine Mart ayı başlarında altmış kişilik bir heyetle, uluslararası destek arayışları ve askeri yardımın artırılması talepleriyle geniş kapsamlı bir İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan turuna çıktı. Kabil rejimini destekleyen İran, Rusya ve Hindistan, Kabil önlerinde başka bir savaşın çıkmasının siyasal-istikrarsızlığı arttırabileceği ve İslami fundamentalizmin Orta Asya'ya yayılmasını etkileyebileceği için çatışmaların artık kritik bir kavşağa geldiğinin farkındaydılar. İran, Herat'ın, koyu bir Şii-karşıtı olan ve bölgedeki rakipleri Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen bir Peştun gücünün eline düşmesine çok kızgındı. Rusya ise Kabil rejimini Taliban'dan daha ılımlı bulurken, Orta Asya cumhuriyetlerinin güvenliğinden dolayı kaygılıydı. Moskova ayrıca Tacikistan'daki yeni komünist hükümet ile İslamcı isyancılar

5) AFP, "Taliban ready to negotiate", *Nation*, 3 Nisan 1996.

arasında dört yıldır süren ve Afganistan'dan desteklenen iç savaşın sona ermesini istiyordu. Hindistan ise sadece Pakistan'ın Taliban'a verdiği destek dolayısıyla Kabil'in arkasındaydı.

Bu ülkelerin hepsi de rejimi güçlendiren bir askeri yardım sunuyorlardı. Rusya, Bagram havaalanının koşullarını iyileştirmek için teknik yardım gönderirken, Rusya, Tacikistan ve Ukrayna'dan kalkan Rus nakliye uçakları Kabil'e Rus silahları, cephanesi ve yakıtı taşıyorlardı. İran, kendi ülkesinin doğusundaki Meşhed'ten Bagram'a silah taşıyan bir hava köprüsü kurmuştu. Pakistan istihbarat servisine göre, Bagram'a tek bir günde çeşitli malzemeler taşıyan on üç İran uçağı inmişti. CIA, Afgan Şiiilerinin Rabbani rejimindeki müttefiklerinin İran'a tanesi 1 milyon dolar karşılığında beş Stinger uçaksavar füzesi sattıklarından kuşkulanıyordu. (ABD, 1986-1987 yıllarında Mücahitlere 900 Stinger füzesi göndermiş, CIA da kullanılmayan bu füzeleri geri almak için gizli ama başarısızlıkla sonuçlanan bir operasyon düzenlemişti.)⁶ İran ayrıca Meşhed yakınlarında, eski Herat Valisi İsmail Han'ın liderliğinde 5 bin kadar savaşçıyı kapsayan beş eğitim kampı kurmuştu. İran'ın rejime yardım etmesi önemliydi, çünkü Tahran, önceki yıl Kabil'de Şii Hazarilerin katledilmesi konusunda Mesud'a karşı duyduğu öfkeyi bastırmak zorunda kalmıştı. Bu arada Hindistan, rejime güvenilir bir silah naklini sağlamak için Ariana'nın (şimdi merkezi Yeni Delhi'de bulunan Afgan ulusal havayolu şirketi) toparlanması-na yardım ediyordu. Hindistan bunun yanı sıra uçak parçaları, yeni yer radarları ve para da vermektedir.

Pakistan ile Suudi Arabistan, Taliban'a yaptıkları silah yardımını arttırmışlardı. Pakistan, Taliban'a yeni bir telefon ve telsiz şebekesi hattı kurmuş, Kandahar havaalanını yenilemiş, Taliban'ın hava kuvvetlerinin yedek parça ve silah donanımı eksiklerini kapatmasına yardımcı olmuş ve roket dahil olmak üzere yiyecek, yakıt ve cephane göndermeyi sürdürmüştü. Suudiler de

6) ABD ve Pakistan diplomatlarıyla yapılan görüşmeler, İslamabad, Şubat 1995. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Afghanistan: Proxy War is back", *World Today*, Royal Institute of International Affairs, Mart 1996.

Taliban'a yakıt, para ve yüzlerce yeni pikap gönderiyorlardı. Bu yardımların büyük çoğunluğu Kandahar havaalanına Körfez'deki liman şehri Dubai üzerinden ulaştırılmaktaydı.

Afganistan'a dışarıdan bu kadar çok elin girmesi Amerikalılar için ciddi bir endişe kaynağıydı; dolayısıyla kendilerini, dört yıllık bir aradan sonra bir kez daha Afgan çatışmasını çözmeyi amaçlayan bir plan yapma zorunluluğuyla yüz yüze hissettiler. Mart ayı başlarında Kongre üyesi olan, ayrıca Senato Dış İlişkiler Güneydoğu Asya Alt Komitesi üyeliğini de sürdüren Hank Brown, altı yıl içinde Kabil'i ve diğer nüfuz merkezlerini ziyaret etmek üzere Amerika'dan gelen ilk seçilmiş temsilci olacaktı. Brown bu ziyaretiyle, bütün Afgan hiziplerini Washington'da bir araya getiren bir toplantı çağrısı yapmayı umut etmişti.⁷

ABD'nin Güneydoğu Asya'dan sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Robin Raphel, ABD'nin Afganistan politikasını değerlendirmek üzere Islamabad'a geldi ve 19 Nisan 1996'dan başlayarak üç önemli merkez olan Kabil, Kandahar ve Mezar-ı Şerifi, daha sonra da üç Orta Asya cumhuriyetinin başkentini ziyaret etti. "Kendimizi Afganistan olaylarının ortasına attığımızı düşünmüyoruz, sadece kendimizi Afganistan'ın bir dostu olarak görüyoruz. Ben bu yüzden, Afganlıları bir araya getirip konuşturmak amacıyla buradayım," diye bir açıklama yapmıştı Raphel, Kabil'de.⁸ Raphel'in kafasındaki, Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan üzerinden Pakistan'a doğalgaz taşıyacak ve Amerikan petrol devi Unocal tarafından inşa edilecek olan doğalgaz boru hattı teklifiydi. ABD, boru hattının bütün Afgan hizipleri tarafından kabul edilmesini sağlamak için bekliyor ve Pakistan'ı Rabbani rejimiyle yakın ilişkiye geçirip Taliban'ı ve Rabbani rejimini barış masasına oturtmayı tasarlıyordu.

7) AFP, Kabil, "Senator Hank Brown meets Masud in Kabul", *Nation*, 8 Nisan 1996. ABD'nin Taliban'ın yükselişindeki rolü konusunda daha eksiksiz bir tartışma için bkz. 13. Bölüm.

8) AFP, Bagram, "Raphael says US interest in Afghanistan increasing", *Nation*, 20 Nisan 1996.

ABD başka cephelerde de harekete geçmişti. 10 Nisan 1996'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Afganistan konusunda çıkan bir tartışmada (altı yıl sonra düzenlenen ilk toplantıydı bu) Afganistan'a uluslararası düzeyde bir silah ambargosu uygulanması önerisini getirmişti. Raphael ambargonun bölgedeki bütün ülkeleri Afganistan'a karışmamaya ikna etmekte bir kaldıraç işlevi görmesini arzu ediyor, aynı zamanda bütün Afgan hiziplerini bir araya toplayacak bir konferans düzenlemede ağırlığın BM çabalarında kalmasını istiyordu.⁹

Clinton yönetimi Taliban'a açıkça sempatiyle bakıyordu; ne de olsa Washington'un İran-karşıtı politikasında aynı safta yer almışlardı ve Orta Asya'dan gelip İran'ı devre dışı bırakacak güneydeki boru hattının başarısı açısından bu yakınlık önemliydi. ABD Kongresi, İran'da istikrarsızlık çıkarmak amacıyla CIA'ya 20 milyon dolarlık bir örtülü ödenek ayırırken, Tahran da Washington'u bu fonların bir kısmını Taliban'a aktarmakla suçluyordu (Washington'un her fırsatta reddettiği bir suçlamaydı bu). Butto, Washington'a bir sürü elçi göndererek, ABD'nin Pakistan ve Taliban tarafında daha açık bir biçimde müdahale etmesini istemiş, ancak Washington, İran'a antipati duyma konusunda birleşmelerine rağmen, iç savaşta taraf tutmayı reddederek Pakistan'ın bu isteğini geri çevirmişti. Raphael temel yaklaşımlarını açıklarken, ABD'nin Taliban'a yardım ettiği iddialarını şiddetle yalanlamaktaydı. "Biz ne bir grubu başka bir gruba karşı kayırıyoruz, ne de özellikle bir gruba ya da kişiye destek veriyoruz," diye vurgulamıştı benimle yaptığı bir görüşmede de.

Hatta ABD, Taliban'ın yakın bir gelecekte Kabil'i fethedeceği konusunda şüpheler taşıyordu. Raphael, Taliban'ı son derece parçalanmış, deneyimsiz, güçlü bir liderlikten yoksun ve idari yeteneği olmayan, inatçılıklarıyla diğer grupları kendisinden soğutmuş bir grup olarak nitelemekteydi. "Bu zaafılar Mesud'un gücünün günden güne artmasıyla birleşince, denge bir parça Tali-

⁹) Robin Raphael'le görüşme, 18 Nisan 1996.

ban'ın aleyhine değişeceğe benziyor. Bu da onların Kabil'i ele ge-
çirme hedeflerini boşa çıkarabilir. Taliban, genişlemesinin sınırı-
na varmış görünürken, Peştun güneydeki konumu hâlâ sağlam,"
diyordu.¹⁰

Washington diğer savaş beyleriyle de ilişki içindeydi. Bunlar-
dan birçoğu Washington'u ziyaret etmiş, örneğin General Dos-
tum 11 Nisan 1996'da Washington'da yetkililerle bir araya gel-
mişti. Afgan liderleri ya da grup temsilcileri, Washington'da Se-
natör Hank Brown'ın 25-27 Haziran tarihleri arasında düzenledi-
ęi emsali görülmedik bir Kongre oturumuna katılmışlardı. Ame-
rika ne kadar bir seçim yılında olsa ve Afganistan bataklığına ye-
niden saplanma konusunda pek bir coşku duymasa da, Was-
hington'un amaçları zaten ancak sınırlı olabilirdi. Tabii Afganis-
tan içinde hacmi durmadan artan silah ve uyuşturucu ticaretinin
Washington'un kaygılarını arttırdığını not etmeden de geçme-
mek gerekirdi.

ABD'nin Taliban'ı desteklemeye gönülsüz olmasının başka
bir nedeni, Pakistan'ın Rabbani-karşıtı bir ittifak yaratamaması-
ydı. Mayıs ayında Hikmetyar'ın birliklerinden bin kişilik bir grup
hükümeti destekleyip Taliban'a karşı ön saflara destek vermek
üzere Kabil'e gelince İslamabad için de sıkıntılı bir durum doğa-
caktı. 26 Haziran 1996'da Hikmetyar, rejimin kendisine önerdi-
ęi başbakanlık görevini üstlenmek üzere on beş yıldan beri ken-
disi ilk defa Kabil'e girdi; bu arada partisi de kabinede dokuz
sandalye almayı kabul etmişti. Taliban buna misilleme olarak ay-
nı gün Kabil'e yoğun bir roket saldırısına geçti ve 61 kişinin ölüp
100'den fazla kişinin yaralanmasına sebep oldu.

Rabbani, Hikmetyar'la sağladığı siyasal başarının ardından,
Celababad'a bir ziyaret yapıp Celalabad şurası'nı kendi hüküme-
tine katılmaya ikna etmeye çalışmıştı. Orada yaptığı görüşmeler-
de herhangi bir Afgan lideri lehine görevini bırakmaya istekli ol-

10) APP, Washington, "US wants peace, stable Afghanistan", *Nation*, 11 Mayıs 1996. Raphel, Washington'da Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne ABD'nin bölge politikasıyla ilgili bir ifade vermişti.

duğunu vurguluyor ve Celalabad'ta yeni bir devlet başkanı seçmek üzere bütün grupları bir araya getiren bir konferans toplanmasını öneriyordu. Ağustos ayında bir uzlaşmaya girmeyi Dostum da kabul etmiş, Kabil'i ülkenin kuzeyine bağlayan Salang karayolunu bir yılı aşkın bir zamandır ilk defa trafiğe açmıştı. Rabbani'nin yaptığı anlaşmalar sonunda "Afganlılar arası diyalog"un zemini atılmıştı. Rabbani, "Bu ittifak, bir barış eksenini yaratmak için başka muhalif grupları da içine katarak daha fazla sağlamlaştırılabilir, ben bu sürece katılmaları için diğer gruplara da çağrı yapıyor ve bir ara hükümet formülü bulunabileceğini söylüyorum," demişti bana, Kabil'de yaptığımız görüşmede." Bu adımlar, söz konusu ittifakları sağlamlaştırmadan önce Rabbani'ye karşı daha hızlı harekete geçmesi gerektiğinin farkına varmış olan Taliban'ı öfkeden deliye döndüren, kayda değer bir başarıydı.

Kamplarını başkentin dışına kurmuş olan Taliban, bütün bir yıl boyunca Kabil'i acımasız biçimde roket ateşine tutmuştu. Sadece Nisan 1996'da Taliban'ın attığı roket sayısı 866'yı bulmuş, bu saldırılarda 180 sivil ölmüş, 550 kişi yaralanmış ve şehrin önemli noktaları büyük hasar görmüştü (Hikmetyar'ın 1993-1995'teki saldırılarının bir tekrarı). Temmuz 1996'da Taliban'ın roketlerinden birisi, Kabil'i ziyaret etmekte olan, BM'nin yeni atanmış arabulucusu Alman diplomat Norbert Holl'un çok yakınına düşmüştü. Holl daha sonra bu olay için, "Bir barış elçisini ona ateş ederek karşılamak da ne demek oluyor? Evinize bir konuk geldiğinde hemen onun yüzüne tükürmeye başlamazsınız. Bu benim görevimi ne kadar aşağıladıklarının bir göstergesi," diyecekti Taliban yetkililerine.¹²

Taliban'ın roket saldırıları, şehrin güneyinde ve batısında Mesud'un ön saflarına karşı sık sık düzenlenen kara saldırılarıyla destekleniyordu. Mayıs ayı sonunda bir gün ben de, Kabil dışında Mesud'un birliklerinin arasında yağmurla ıslanmış bir te-

11) Rabbani'yle görüşme, Kabil, Ağustos 1996.

12) AFP, Kabil, "Holl flays Taliban for rocket attacks", *Nation*, 31 Temmuz 1996.

pede dikiliyor ve pikaplarına binmiş onlarca Taliban'ın, topçu ateşinin koruması altında vadideki bir yoldan Mesud'un saflarına doğru ilerleyişlerini izliyordum. Mesud ise buna karşılık olarak Taliban'ın gizli topçu mevzilerini Rus yapımı D-30 havan toplarıyla dövmekteydi. Güllelerin patladığı yerde çıkardıkları gürültüler kulakları sağır edercesine dağları sarsarken, ben dizlerimin üstüne çökmüş, karşılıklı ateşin sona ermesini bekliyordum. Bu silahları kullananlar, sürekli bombardımandan ve kulak koruyucuları bulunmadığından taş gibi sağır hale gelmişlerdi.

Mesud'un askerlerinin arkasında kamyonlara doldurulmuş yeni askerler ve cephane, çamurlar içinden geçirilerek tepelere çıkarılıyordu. "Taliban'ın elinde müthiş bir cephane stoğu var ve binlerce mermi atıyorlar, ama nişancıları çok yetersiz. Yine de tanklarını ve pikaplarını geçen yıla göre daha iyi kullanıyorlar," demişti Mesud'un ordusunda yer alan bir general. "Taktikleri hâlâ kötü, daha çok cephe saldırılarına bel bağlıyorlar ve etkili bir kumanda zincirleri de yok," diye de eklemişti. Taliban, şehre karşı nihai saldırıya geçmek için bir cepheye yeterince silah ve insan gücü toplayamazken, Mesud da onların düzenlerini sürekli bozuyordu. Fakat o da Kabil civarındaki hattı elinde tutabildiği halde, 25 bin kişiden oluştuğu tahmin edilen kuvvetleriyle daha fazla genişleyemiyor ve Taliban'ı güneye püskürtecek saldırılara geçemiyordu.

Taliban'ın diğer savaş beyleriyle anlaşma yapmayı reddetmekteki inadı Pakistanlıları hayal kırıklığına uğratmıştı, ancak Taliban, Pakistan ile Suudi Arabistan'ı kış bastırmadan önce Kabil'i fethetmek üzere yeni bir büyük saldırıya girişmeye ikna edince bu kuşkuları dağıldı. Suudi istihbarat şefi Prens Türki el-Faysal, Temmuz 1996'da yeni bir Kabil'i ele geçirme planını ISI'yle tartışmak üzere Islamabad ve Kandahar'ı ziyaret etmiş, sonra iki ülke de Taliban'a sağladıkları malzeme yardımını arttırmışlardı. Türki el-Faysal'ın ziyaretini takip eden iki ay içerisinde Taliban nihayet harekete geçti (ama Kabil'e değil, doğudaki Celalabad şehrine karşı). Pakistan ile Suudi Arabistan, Celalabad

Şurası başkanı Hacı Abdül Kadir'in teslim olmasına ve sonra da kaçmasına aracılık ettiler. Kadir'e yüklü bir rüşvet verildi (bazı Afganlılar bu rüşvetin miktarının nakit 10 milyon dolar olduğunu bildirmişlerdir) ve Pakistan'daki banka hesaplarıyla aktiflerinin dondurulmayacağı konusunda ikna edildi.¹³

Taliban, Celalabad üzerine sürpriz saldırısına 25 Ağustos 1996'da başladı. Esas Taliban güçleri şehir üzerine güneyden ilerlerken, Pakistan yüzlerce silahlı Taliban destekçisinin Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarından çıkıp sınırı geçmelerine ve doğudan Celalabad'a doğru ilerlemelerine izin verdi. Sürpriz bir saldırıyla karşı karşıya gelen Celalabad'ta bir panik ortamı yaşandı ve şura bölündü. Hacı Kadir 10 Eylül'de Pakistan'a kaçarken, onun yerini alan Vali Vekili Mahmud, kendisi de Pakistan'a kaçmaya çalışırken bir gün sonra altı korumasıyla birlikte öldürüldü. Aynı gece Taliban'ın Molla Barcan komutasındaki seyyar pikaplı müfrezelerinden birisi, 70 kadar insanın öldürüldüğü kısa bir çarpışmadan sonra Celalabad'a girdi.

Birkaç gün içinde Taliban'ın seyyar müfrezeleri doğudaki üç vilayet olan Nangarhar, Lagman ve Konarha'yı ele geçirmişler, 24 Eylül 1996 gecesi ise Kabil'in 70 kilometre uzağındaki, başkentin giriş kapısı işlevini gören Surubi'ye doğru harekete geçmişlerdi. Çeşitli yönlerden başlayan yıldırım saldırıları, zar zor Kabil'e kaçan hükümet birliklerine tam bir sürpriz olmuştu. Artık ilk defa başkentin doğu tarafı açılmış oluyordu. Üstelik Taliban yeni gruplar oluşturmak üzere mola vermek yerine, Surubi'yi savunanları Kabil'e kadar takip etme yolunu seçecekti. Diğer Taliban müfrezeleri de güneyden Kabil'e saldırırken, başka bir müfreze Surubi'den kuzeye yöneliyor ve Bagram havaalanını ele geçirerek Mesud'un tek hava bağlantısını kesmiş oluyordu.

Saldırıların hızı doğrusu hükümeti şaşkınlık içinde bırakmıştı. Mesud'un şehri boşaltmak için genel bir geri çekiliş emri ver-

13) Çeşitli Pakistan ve Afganistan kaynaklarıyla yapılan görüşmeler. Ayrıca bkz. Rubin, Barnett, "Afghanistan the forgotten crisis", *Refugee Survey Quarterly*, Cilt 15, No: 2, UNCHR 1996.

mesinden sadece birkaç saat sonra, Taliban müfrezeleri 26 Eylül 1996 gecesi Kabil'e girdiler. Birkaç küçük birlik Taliban'ın ilerleyişini geciktirmek ve cephanelikleri havaya uçurmak üzere geride kalırken, Mesud zırhlı ve topçu kuvvetlerinin büyük kısmıyla birlikte kuzeye kaçtı. Mesud'un şehri tek bir çarpışmaya girmeden terk etme kararı vermesinin nedeni, dört bir yandan gelen saldırılar karşısında şehri savunma imkânının neredeyse hiç olmamasıydı. Ayrıca şehir için savaşa girip daha fazla kan dökülmesine neden olarak Kabil halkının desteğini kaybetmek de istemiyordu. Taliban'ın zaferi tamdı. "İster iktidarda ister muhalefette olsun, şimdiye kadar hiçbir Afgan gücü bu kadar geniş bir harekât alanında böylesine hızlı ve karmaşık operasyonları hayata geçirememiştir. Taliban'ın, seyyar savaşın en etkili biçimini sergilediğine hiç şüphe yok."¹⁴

Taliban'ın ilk ve en kanlı hareketi, o zamanlar 50 yaşında olan ve 1986'dan 1992'ye kadar Afganistan'ı yönetmiş eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ı asmak oldu. Necibullah, bir ara hükümet formülünü uygulamaya geçirmeyi amaçlayan bir BM barış planının başarısızlığa uğradığı 1992 yılından beri Kabil'in merkezindeki bir BM diplomatik binasında kalmaktaydı. Mücahitler Kabil'i ele geçirmeden hemen önce, Necibullah BM arabulucusu Benon Sevan tarafından Kabil'den çıkarılmak üzereydi, ancak son anda yola çıkmaları engellenmişti. Savaşa katılan bütün Afgan hizipleri BM binasının diplomatik dokunulmazlığına saygı göstermişlerdi. Necibullah'ın karısı Fatana ile üç kızı ise 1992'den beri Yeni Delhi'de sürgünde yaşıyorlardı.

Onun ölümüne kısmen de BM'nin gafları neden olmuştu. Surubi'nin düştüğü gün Necibullah Islamabad'taki BM merkezine kendisinin ve üç yakınının (kardeşi Şahpur Ahmadzay, sekreteri ve muhafızı) tahliye edilmesi doğrultusunda bir mesaj göndermişti. Ancak Kabil'de Necibullah'ın sorumluluğunu alacak hiç-

14) Davis, Anthony, "How the Taliban became a military force", Maley, William (der.), *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, C. Hurst, Londra 1998.

bir BM yetkilisi yoktu. Sadece Mesud onu şehirden çıkarmayı önermişti. 26 Eylül 1996 günü öğleden sonra Mesud, kıdemli generallerinden birini Necibullah'ın geri çekilen hükümet birlikleriyle beraber şehri terk etmesini söylemeye göndermiş, hatta onu kuzeye sağ salım götüreceği konusunda garanti vermiş, ancak Necibullah bu teklifi reddetmişti. Gururlu ve inatçı bir adam olan Necibullah, belki de Taciklerle birlikte kaçarsa, Peştunların gözünde ebediyen lanetleneneceğinden korkmuştu.¹⁵

BM binasının içinde bulunan ve şehirdeki BM görevlisi olan korku içindeki üç Afgan muhafız, şehrin eteklerinden Taliban silah seslerini duyar duymaz kaçmışlardı. Necibullah akşamüstü saatlerinde Islamabad'taki BM merkezine son bir telsiz mesajı göndererek tekrar yardım istemişti. Fakat artık her şey için çok geçti. Beş kişiden oluşan özel bir Taliban müfrezesi onu yakalamakla görevlendirilmişti ve daha saat öğlen 1 civarında, Taliban'ın Kabil'in merkezine girmesinden bile önce, Necibullah için şehrin sokaklarına sızan bu müfrezenin başında, Herat Valisi olan, Kabil'i ele geçirmekle görevli birliklerin komutanlığına getirilmiş Molla Abdül Rezzak'ın bulunduğu inanılıyordu. Nitekim Abdül Rezzak, Necibullah'ın öldürülmesini emrettiğini daha sonra kabul edecekti.¹⁶

Taliban'ın adamları Necibullah'ın odasına girmişler, onu ve kardeşini insafsızca dövmüşler ve karga tulumba bir pikabın arkasına atarak karanlıklar içindeki Başkanlık Sarayı'na götürmüşlerdi. Orada Necibullah'ın erkeklik organını kesmişler, bir pikabın

15) Bu yorum BM yetkilileri ve Mesud'un kendisiyle 1996 ve 1997'de yapılan çeşitli görüşmelere dayanmaktadır. Ayrıca, Necibullah'ın etnik kökenlerinin ortak olması nedeniyle Taliban'la bir anlaşma yapmayı umut ettiğini ve binadan kendi iradesiyle çıktığını gösteren raporlar da vardır.

16) Han, Behroz, "Taliban commander admits ordering Najib's killing", *News*, 16 Şubat 1998. Molla Rezzak, kendisiyle yapılan bir görüşmede, Necibullah'ın idamının emredildiğini kabul etmişti. "Askerlerimizin Necib'i hemen orada öldürmesini istemiştik. Bu gerekliydi, çünkü o, binlerce Afganın katledilmesinden sorumluydu," diyordu Rezzak. Molla Ömer, Rezzak'ı 1996'da Kabil'i ele geçiren Taliban birliklerinin komutanlığına atamıştı. Rezzak, Mayıs 1997'de Mezar-ı Şerifte Dostum'un askerlerince yakalanacak, ama daha sonra serbest kalmayı başaracaktı.

arkasına bağlayarak Saray'ın etrafında birkaç tur atıp yerlerde sürüklemişler ve daha sonra ateş edip öldürmüşlerdi. Necibullah'ın kardeşi de benzer işkencelere uğrayıp boğularak öldürülmüştü. Taliban iki adamın cesedini, Saray'ın hemen dışındaki, BM binasından en fazla birkaç blok ötede bulunan betondan bir trafik direğinden sallandırmıştı.

Gün ağarınca meraklı Kabilliler, boyunlarının etrafından çelik tellerle asılmış olan, inanılmaz derecede şişmiş ve her tarafı morluklar içindeki cesedi seyretmeye gelmişlerdi. Cesetlerin parmaklarının arasına yakılmamış sigaralar sıkıştırılmış, ceplerine de Taliban'ın sefihliğe ve yozlaşmışlığa karşı mesajlarının yazılı olduğu Afgani pusulalar doldurulmuştu. Necibullah'ın yanındaki diğer iki adam binadan kaçmışlar, fakat daha sonra şehirden çıkmaya çalışırken yakalanıp işkence edilerek direklere asılmışlardı.

Necibullah'ın asılması, Taliban'ın Kabil'deki ilk sembolik, vahşice hareketiydi. Halkı korkutup dehşete düşürmek için tasarlanmış, iyice düşünülp taşınıldıktan sonra uygulanan, maksatlı bir cinayetti. Kabil şurasının başkanlığına yeni atanan Molla Rabbani, Necibullah'ın Taliban tarafından ölüme mahkûm edilmiş bir komünist ve katil olduğunu bildirmişti. Bu doğrudu, ama Necibullah'ın vücudunun böylesine vahşice bir muameleye maruz kalması, herhangi bir İslami hükümün sınırlarının ötesindeydi. Ayrıca, adil bir yargılama yapılmamış olması ve cesetlerin herkesin görebileceği biçimde teşhir edilmesi birçok Kabil'liyi çileden çıkarmıştı. Ertesi gün Kuetta ve Peşaver'de Pakistan'ın Peştun milliyetçileri tarafından anıldığını gösteren bir hareketle onun adına cenaze namazı kılındığı söylene de, Taliban, Necibullah için İslami usullere uygun bir cenaze töreni yapılmasını yasaklayınca bu öfke iyice artmıştı. Sonunda cesetler asıldıkları yerlerden indirilmiş ve onları Necibullah'ın Paktiya vilayetindeki doğum yeri Gerdez'e götürecek olan Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'ne teslim edilmişti. Necibullah orada Ahmedî boyundan köylüleri tarafından toprağa verilmişti.

Cinayet uluslararası camiada yaygın bir ölke uyandırmıştı; en büyük kınamalar da Müslüman dünyasından geliyordu. Taliban, Birleşmiş Milletler ile uluslararası topluluğu küçük düşürmüş, müttefikleri olan Pakistan ile Suudi Arabistan'ı sıkıntıya sokmuştu. Birleşmiş Milletler sonunda bir açıklama yaptı: "Eski cumhurbaşkanının herhangi bir meşru adli işleme başvurulmadan öldürülmesi, yalnızca BM'nin kendi himayesindeki bir insana sağladığı dokunulmazlığın ağır biçimde ihlal edilmesi değildir, aynı zamanda Afgan çatışmasına barışçı bir çözüm aramak için yapılan bütün girişimleri tamamen tehlikeye düşürücü bir harekettir." Taliban ise tutumunu değiştirmeyecek, ayrıca Dostum, Rabbani ve Mesud'un da ölüme mahkûm edildiğini bildirecekti.

Taliban, Kabil'i aldıktan sonraki yirmi dört saat içinde dünyanın herhangi bir yerinde uygulanan en katı İslami sistemi yerleştirmişti. Bütün temel eğitim sistemini ve sağlık sisteminin büyük kısmını onlar idare ettikleri halde, Kabil'in sivil hizmetleri dahil olmak üzere bütün kadınların çalışması yasaklanmıştı. 70 bini aşkın kız öğrencinin geleceğini etkileyen bir kararla bütün kız okulları kapatılmış ve kadınların başlarından ayak parmaklarına kadar çok sıkı biçimde örtünmelerini emreden giyim kuralları getirilmişti. Savaş dullarının geçindirdiği ve çalışmadan ya da BM yardımları olmadan hiçbir şey yapamayacak olan 25 bin ailenin açlıktan ölmesinden korkuluyordu. Ayrıca, her gün bunlara benzer yeni kısıtlamalar getirilmekteydi. "Hırsızların elleri ayakları kesilecek, yetişkinler taşlanarak öldürülecek ve içki içenler kamçılanarak cezalandırılacak," deniyordu, 28 Eylül 1996'da Kabil Radyosu'nda yayınlanan bir bildiride.

Televizyon, video, çanak anten, müzik ve her türlü oyun (satranç, futbol ve uçurtma uçurma dahil) yasaklanmıştı. Kabil Radyosu'nun adı değiştirilerek Şeriat Radyosu haline getirilmiş ve bütün müzik programlarına son verilmişti. Taliban askerleri ana caddelerde devriye gezerek sakalı olmayan bütün erkekleri tutukluyorlardı. Herat'ın ve diğer şehirlerin fethedilmesinden farklı olmayan bir biçimde, Kabil'de çok kalabalık bir uluslararası

basın ve televizyoncu topluluğu vardı ve bunlar, Taliban'ın kısıtlamaları üzerine ilk defa geniş haberler yapma imkânını buluyorlardı. Taliban, Kabil'i idare etmek üzere altı kişilik bir Şura kurmuş ve Dürrani Peştunların egemenliğinde olan bu şuraya tek bir Kabil'li bile alınmamıştı. Molla Muhammed Rabbani'nin başkanlığındaki bu şurada, dışişleri bakanı olarak Molla Muhammed Gavs, enformasyon bakanı olarak Molla Emir Han Mutaki ile Molla Seyid Gıyaseddin Ağa, Molla Fazıl Muhammed ve Molla Abdül Rezzak da yer alıyordu.

Şura üyelerinin hiçbirisi daha önce büyük bir şehirde yaşamamış, çoğu Kabil'i hayatlarında görmemişti, ama şimdi Peştunların ancak küçük bir azınlık olduğu 1.2 milyonluk, modern ve çok etnik yapılı bir şehri idare etmeye soyunmuşlardı. Yeni kurulan Taliban dini polisi onların işini "şeriat"ı uygulamak olarak ilan ederken, Kabil'e işgal edilmiş bir şehir gözüyle bakıyorlardı. Büyük bir şehri yönetmenin küçük bir köyü yönetmekle aynı şey olmadığını farkında olan çok az insan vardı. Anlaşılan, Taliban'ın tam zafer kazanmasının yolunda duran her şey onların gözüne Ahmed Şah Mesud gibi görünüyordu.

Mesud, cihadın yetiştirdiği en parlak askeri komutanlar ve karizmatik kişiliklerden birisiydi. Kabil'in kuzeyindeki Pençşir vadisinde bulunan Tacik memleketindeki doğum yerinden dolayı "Pençşir Aslanı" diye anılan Mesud, Sovyetler'in 1980'de Pençşir'e yönelttikleri yedi büyük saldırıya karşı koymuş ve onları durdurmayı başarmıştı. Sovyet generalleri onun yenilemeyeceğini iddia ediyorlar ve onu gerilla savaşının ustası olarak görüyorlardı. 20 bin kişilik ordusu ona hayrandı ve 1992'de, Hikmetyar'ın komünist rejim çöktüğünde aynı şeyi yapma girişimini boşa çıkararak Kabil'i ele geçirdiğinde ününün doruğundaydı. Ancak Kabil'de iktidarda geçirilen dört yıl Mesud'un ordusunu, sivilileri taciz eden, dükkânlardaki malları çalan ve Kabil'e girdiklerinde bu yüzden Taliban'a ilk kucak açacak insanların evlerine el koyan kibirli "sahip"ler durumuna gelmişlerdi.

1953'te bir asker ailesinde doğan Mesud, Kabil'de Fransızların çalıştırdığı İstiklal Lisesi'nde okumuştur. Orada Başkan Davud rejiminin genç İslamcı muhaliflerinden birisi haline gelmiş ve 1975'te Pençşir'de başarısız bir ayaklanmaya öncülük ettikten sonra Pakistan'a kaçmıştı. Mesud, Peşaver'de sürgündeyken meslektaşı Gülbeddin Hikmetyar'la kavga etmiş ve onların daha sonra yirmi yıl devam edecek olan bu rekabetleri, Mücahitlerin asla bir koalisyon hükümeti kuramamalarının belirleyici nedenlerinden biri olmuştu. Mesud'un ilk önce Hikmetyar'ı, daha sonra Taliban'ı desteklediği için Pakistan'a duyduğu öfke onda bir takıntı haline gelmişti. Cihad sırasında Mesud, savaşın stratejik yönünün belirlenmesinin ISI'den ziyade Afganlılara bırakılması gerektiğini ileri sürüyordu. Ancak ABD'nin sağladığı silahların hepsi Pakistan'dan gelmekteydi ve etkileri bugün bile süren bir düşmanlık yaratmaktaydı. 1992'de Kabil güneyden Peştunlara değil, kuzeyden Taciklere ve Özbeklere düştüğünde İslamabad tam bir şaşkınlık içinde yakalanmıştı.

Mesud barış yapmaktan daima kaçınmıştı. Hikmetyar'dan nefret eden diğer Peştun savaş beylerini, bir Tacik-Peştun ittifakının barışı getirebilecek tek mümkün yol olduğuna inandırma- yı başaramayan, kötü bir politikacıydı. Mesud usta bir askeri stratejist performansı sergilemiş olabilirdi, ama farklı etnik gruplar ve partiler arasında siyasal ittifaklar kurmakta başarısızdı. En büyük problemi bir Tacik olmasıydı. Tacikler, 1929'daki başarısız ayaklanma girişimlerinin dışında Kabil'i asla yönetmemişler, Peştunlar da onlara hiç güvenmemişlerdi.

Mesud, Kabil'de mesafeli kalmayı tercih etse ve orduya komuta ediyor olsa bile Cumhurbaşkanı Rabbani yönetiminde savunma bakanlığına getirilmeyi kabul etmeyerek hükümet görevlerini geri çevirmişti. Mayıs 1996'da, Taliban'ın onu Kabil'den çıkarmasından sadece birkaç hafta önce, "Eski bir Pers deyişi vardır. Herkes oturacak bir sandalye arıyorsa, en iyisi yerde oturmaktır," demişti bana. "Pakistan, Afganistan'ı boyunduruk altına almaya ve kukla bir hükümet kurarak onu bir sömürgeye çe-

virmeye çalışıyor. Oysa Afgan halkı her zaman bağımsız ve özgür olduğu için bu bir işe yaramaz,” diye de eklemişti.

Ona ayak uydurmak için vardiya usulü çalışan iki askeri ya-
veriyle birlikte günde on sekiz saat faaliyet halinde olan Mesud,
günde dört saat uyuyor ve suikasta uğrama korkusundan aynı
yerde üst üste iki gece kalmıyordu. Adamlarıyla birlikte hep ön
cephede uyuyan, yemek yiyen ve dövüşen bir adamdı. Sonraki
birkaç ayda, Taliban onu Kabil’den çıkarıp bütün ülkeyi fethet-
menin eşiğine gelince, hayatının en büyük meydan okumasıyla
karşı karşıya kalacaktı. Hayatta kalmayı başarmıştı, ama 1999 yı-
lında 46 yaşına geldiğinde, yirmi beş yıldır hemen hemen aralık-
sız savaşmakta olan birisiydi.

Mesud’un birlikleri şimdi Pençşir’deki üssüne giden Salang ka-
rayoluna geri çekilmişlerdi. Taliban onları takip ederken, Me-
sud’un adamları vadinin girişini engelleyecek çığlar yaratmak için
dağları dinamitlediler. Taliban, Pençşir üzerine erken bir saldırı
başlattıysa da kendisine bir yol açmayı başaramadı. Güneyde Me-
zar-ı Şeriften ilerleyen Dostum’un güçleri tarafından Salang tüne-
linde durdurulana kadar birçok kasabayı ve şehri ele geçirmeyi
başarmıştı ama. O sırada Dostum’un kimin tarafını tutacağı belli
değildi ve birlikleri Taliban’a katılmaktan uzak duruyorlardı.

Molla Rabbani, Taliban Mesud’un peşine takılmışken Özbek-
leri tarafsızlaştırmaya çalışarak Dostum’la 8 Ekim 1996’da bir
araya geldi, ama bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkmadı. Ta-
liban, Dostum’a kuzeyde bir özerklik ve güç vermeye yanaşmı-
yordu. Pakistan da Dostum’u Mesud’tan koparmak amacıyla bir
mekik diplomasisine başlamıştı. Fakat Dostum, Mesud’la olan
farklılıklarına rağmen, Peştun-olmayanlar için gerçek tehdidin
Taliban olduğunun farkındaydı. 10 Ekim 1996’da devrilmiş
Cumhurbaşkanı Rabbani, Mesud, Dostum ve Hazari lideri Kerim
Halili, Hin Can yolunda bir araya geldiler ve Taliban’a karşı
“Anavatani Savunma Yüksek Konseyi”ni kurdular. Bu, iç savaşı
hızlandıracak olan yeni bir Taliban-karşıtı ittifakın başlangıcını
oluşturuyordu.

Taliban, kuzeye doğru hızlı ilerleyişinde çok ince bir bölgeye yayılmıştı ve Mesud da 12 Ekim'de karayolunda büyük bir karşı saldırı başlatarak bundan yararlanmanın peşindeydi. Taliban askerleri yüzlerce ölü ve esir verip panik içinde kaçarlarken Mesud birkaç kasabayı ele geçirmeyi başardı. 18 Ekim 1996'da Mesud'un birlikleri Bagram hava üssünü yeniden ele geçirdiler ve Dostum'un hava birlikleri Kabil'deki Taliban hedeflerini bombaladığı halde kendileri de Kabil havaalanına gülle yağdırmaya başladılar. Bu ağır ateşin sonucunda binlerce sivil kayıp oldu ve 50 bin kadar insan Salang karayolundan köylerdeki evlerini terk etmeye başladılar. Bu yoksul ve aç mülteciler Kabil'e varırken, çoğunluğu Tacik ve Hazari olan on binlerce Kabil'li de Taliban'ın misillemelerine ve şehirde başlattığı toplu tutuklamalara maruz kalmamak için öteki yöne, doğuya, Pakistan sınırına doğru kaçmaya çalışıyordu.

Kayıplarının artması gibi bir durumla yüz yüze gelen Taliban, insan gücü eksikliğinin sıkıntılarını çekmeye ve Kabil'li gençleri kendi saflarına katmaya, camilere girerek ibadet edenleri yakalamaya başlamıştı. Bazı Pakistanlı ulemalar medreselerini kapattıkları için Pakistan'dan da binlerce gönüllü geldiğinden, öğrencilerin toplu halde Taliban'a katılmaktan başka seçenekleri yoktu. Yine mülteci kamplarından binlerce Pakistanlı öğrenci ile Afganlı, Pakistan'daki İslami partilerin tuttukları otobüslerle her gün akın akın Kandahar'a ve Kabil'e gelmeye başlamışlardı. Pakistan onlar için her türlü pasaport ve vize koşulunu kaldırmıştı.

Bu yepyeni destekten güç alan Taliban, Batı Afganistan'da, Herat'tan kuzeydeki Bagdisat vilayetine doğru saldırıya geçti. Ekim 1996'nın sonunda İsmail Han ile onun İran'da sürgünde bulunan 2 bin savaşçısı, Bagdisat'ta Taliban'a karşı kurulmuş cephe hattını savunmak için Dostum'un uçaklarıyla Meymane'ye getirilmişlerdi. İran, yeni Taliban-karşıtı ittifakı desteklemek üzere kışkırtıcı ve bilinçli bir çaba içerisine girerek İsmail Han'ın birliklerini yeniden silahlandırıp yeni malzemelerle donatmıştı. Kasım ve Aralık aylarında Bagdiş'te iki tarafın da hava gücünü

devreye soktuğu ağır çatışmalar sürerken, evlerini bırakıp kaçan 50 bin kişi daha Herat yoluna düşmüştü. Bu durum, kış koşulları ve yoğun kar yağışları sürerken BM yardım kuruluşlarının bir şeyler yapmaya çalıştığı mülteci krizine yeni boyutlar eklemekte, çatışmalar yüzünden insani yardımların ulaştırılması iyice zorlaşmaktaydı.

Ağır kar yağışına rağmen Taliban, Mesud'u Kabil eteklerinden sürmeyi başardıktan sonra, Ocak 1997'nin sonuna gelindiğinde, Bagram hava üssünü ve Çarikar'ı yeniden ele geçirerek Salang karayolunda kaybetmiş olduğu toprakların neredeyse hepsini geri almayı başarmış durumdaydı. Taliban, Dostum'un karşısına çıkmak için anayolda ilerleyişine devam ederken, Mesud bu sefer Pençşir'e kadar geri çekilmişti.

Kabil'in düşüşü ile bunun arkasından meydana gelen yoğun çatışmalar, bütün bölgede ciddi endişelere yol açmaktaydı. Nitekim bu manzara karşısında İran, Rusya ve dört Orta Asya cumhuriyeti, Taliban'ı kuzeye yönelmemesi konusunda uyardılar ve Taliban-karşıtı ittifakın yeniden silahlanmasına yardımcı olacaklarını açıkça ilan ettiler. Bu arada Pakistan ile Suudi Arabistan da Taliban'a nasıl yardımcı olabileceklerini yerinde gözlemlemek üzere Kabil'e diplomatik heyetler göndermişlerdi. BM'nin ve diğer uluslararası kuruluşların yaptıkları ateşkes çağrıları ve arabuculuk girişimleri savaşı taraflardan hiçbir yankı bulmuyordu. Bölgede, bir tarafta Pakistan ve Suudi Arabistan ile öbür tarafta muhalefeti destekleyen diğer bölge devletleri olmak üzere derin bir kutuplaşma meydana gelmişti artık. Taliban hâlâ şiddetle ihtiyaç duyduğu uluslararası tanınmaya kavuşabilmiş değildi. Özlemlerini bastıramayan birisi olan Molla Muhammed Hasan bu durumu, "Dünyada tek bir dostumuz yok. Ülkenin dörtte üçünü fethettik, başkenti ele geçirdik, ama hâlâ tek bir tebrik mesajı gelmedi," sözleriyle anlatıyordu.¹⁷

17) Burns, John, "With sugared tea and caustic rules, an Afghan leader explains himself", *New York Times*, 24 Kasım 1996.

Anlaşılan Molla Ömer'in muhalefetle ya da Birleşmiş Milletler'le herhangi bir uzlaşmaya yanaşmaması ve bunun yanında askeri bir zafer kazanacaklarına olan sarsılmaz inancı ve kararlılığı sonunda meyvesini vermişti. 1772'den beri Afgan Peştun krallarının başkenti olan ve son dört yılda Tacik egemenlerinin eline düşen Kabil şimdi yine Peştunların ellerindeydi. Başkenti fethedilebileceği hiçbir zaman öngörülememiş olan öğrenci hareketi bunu başarmıştı. Verdiği korkunç kayıplara rağmen Taliban'ın prestiji hiçbir zaman bundan daha yükseğe çıkamazdı. Yine de bu zaferin bedeli, Afganistan'ı açıkça bölmekte ve bölgeyi kutuplaştırmakta olup, giderek derinleşen bir etnik ve mezhep bölünmesiydi.

"Savaş hileli bir oyun," diyordu Kandahar'da kalan ve Kabil'i ziyarete gitmeye bile yanaşmayan Molla Ömer. "Taliban'ın bir vilayeti fethetmesi beş ayını aldı, ama sonraki altı vilayet sadece on günde elimize düştü. Şimdi Kabil içinde olmak üzere 22 vilayeti kontrol ediyoruz. İnşallah, bütün Afganistan elimize geçer. Biz askeri bir çözümün, barışçı ve görüşmelere dayalı bir anlaşmaya varmak için harcadığımız ve sonuçsuz kalan sayısız girişimden sonra önümüze daha iyi imkânlar açtığı kanısındayız," diye de eklemişti.¹⁸ Kuzey Afganistan artık alınmaya hazır görünüyordu.

18) Yusufzay, Rahimullah, "The leader nobody knows", *News*, 30 Mart 1997.

4
MEZAR-I ŞERİF, 1997:
KUZEYDE KATLIAM
❖

Artık herkes Taliban'ın, Taliban-karşıtı ittifakın Afganistan'daki son kalesi olan, General Raşid Dostum ile onun Özbeklerinin denetimindeki Mezar-ı Şerife bir ilkbahar saldırısı başlatmasını bekliyordu. Uzun kış aylarında, yiyecek ve yakıt malzemelerinin şehre girmesini engelleyen Taliban'ın ablukası ve Afgan parasının önce iki katına fırlayıp 1 dolara, sonra şehrin zenginlerinin Orta Asya'ya kaçmasıyla üç katına çıkması yüzünden Mezar-ı Şerifte büyük bir panik yaşanmaktaydı.

Afganistan nüfusunun büyük çoğunluğu şimdi Taliban'ın denetimi altında olan güneyde toplandığı halde, Afganistan'ın tarımsal kaynaklarının yüzde 60'ı ile eski endüstrisinin, maden ve doğalgaz zenginliklerinin yüzde 80'i kuzeydeydi. Geçen yüzyılda

Kabil'in ülkenin kuzeyini denetimi altında tutması, devletin kuruluşu ve iktisadi gelişmesinde kilit rolü oynamıştı. Ülkeyi fethedip birleştirmeye kararlı olan Taliban'a göre, kuzey savaş beylerinin sahip olduğu özerkliğe son verilmesi gerekiyordu. Yine de Mayıs ayında nihai Taliban saldırısı başladığında, Afgan standartları ölçüsünde bile şaşırtıcı boyutlara ulaşan ve bütün Orta Asya bölgesini bir girdaba sürükleyen kanlı ihanetler, karşı-ihanetler ve etnik gruplar arası kıyımları hiç kimse beklemiyordu.

Kış boyunca Mezar-ı Şerif eteklerindeki savaş kalesi Kale-i Cengi'ye yerleşen Dostum, kendisini aniden komşu devletlerin ve birçok Afganlının kurtarıcı ve Taliban'a karşı son umut katına yükselttiği bir durumda bulmuştu. Hindukuş dağlarının kuzey silsilesinin başladığı Orta Asya steplerinde bulunan Mezar-ı Şerif, kültürel ve etnik bakımdan Kandahar'dan, Kandahar'ın Karaçi'den olduğu kadar uzaktı. Bu on dokuzuncu yüzyıl kalesi, hendekleri ve savunma siperleriyle bir Avrupa baronu şatosunun gerçeküstü bir pastişi, heybetli surları ve Dostum'un büro olarak kullandığı mavi kubbeli hisarıyla Arap Geceleri'nin bir fantezi-siydi. Tank ve topçu birliklerince korunan, Dostum'un hâlâ komünist devrin üniformalarını giyen deneyimli askerlerinin denetimi altında olan bu etkileyici kale, onun artık kendisini görmek için kuyruğa giren yabancı diplomatlar gibi ziyaretçilerinin karşısında bir koz olarak kullandığı tek faktör değildi.

Dostum, elindeki gücü insafsızca kullanan birisiydi. Onunla görüşme yapmak üzere bu kaleye ilk geldiğimde, çamurlu avluda kan lekeleri ve kopmuş insan eti parçaları görmüştüm. Avludaki muhafızlara saf bir şekilde bir keçi mi kestiklerini sordugumda ise Dostum'un bir saat önce, hırsızlık yapan bir askeri cezalandırdığı karşılığını almıştım. Suçlanan asker, Rus yapımı bir tankın paletlerine bağlanmış, daha sonra bu tank, Dostum'un ve bütün garnizonun gözleri önünde askerin vücudunu lime lime ederek avlunun içinde dönüp durmuştu. Bütün Orta Asya milliyetleri içinde en sert ve en kaba halkı oluşturan Özbekler, çapulculuğa ve yağmaya tutkunluklarıyla bilinmektedir (bu, Cengiz

Han'ın torunlarından olma özelliklerinin bir kalıntısıydı ve Dostum da buna uygun bir liderdi). Şişkin pazıları ve 1.80'i aşkın boyuyla Dostum, bazı Özbeklerin yemin ederek anlattıkları gibi, yeri geldiğinde karşısındaki insanı ölesiye korkutan boğuk gülümsemesiyle de tam bir ayıcıktı.

1955'te Şıbırgan yakınlarındaki bir köyde yoksul bir çiftçi ailesinde doğan Dostum, bir rençber ve 1978'de Afgan ordusuna katılana kadar tamirciydi. Dostum ordu saflarında hızla yükselmiş ve Amu Derya nehri üzerinde Hayratan kalesinden Afganistan'a giren Sovyet ikmal hattını savunan zırhlı birliklerin komutanlığına getirilmişti. Sovyetler'in 1989'da ülkeyi terk edişlerinin ardından Dostum da, kendi doğduğu yere atfen Cuzcani diye anılan, Cumhurbaşkanı Necibullah'ın Mücahitlere karşı rejimin hücum kitaları olarak kullandığı acımasız bir Özbek milis gücünün başına geçmişti. Cuzcaniler, bir hükümet garnizonunun düşmesini önlemek için son çare olarak hemen uçakla sevk ederek, Afganistan'ın her tarafında çatışmalara katılmışlardı.

1992'de Dostum, kendi hocası Necibullah'a karşı ilk isyan bayrağını açan, böylece ihanetle ve siyasal oportünizmle birlikte yürüyen ününü yerleştirmeye başlayan bir kişiydi. Müptelâ derecesinde çok içen Dostum daha sonra "iyi Müslüman" olmuştu. O zamandan beri de kendisine değişik zamanlarda değişik müttefikler (Mesud, Hikmetyar, Taliban, yine Mesud) bulmuş ve hepsine gizlemeye hiç ihtiyaç duymadığı bir rahatlıkla ihanet etmiştir. Ayrıca Rusya, Özbekistan, İran, Pakistan ve son olarak Türkiye'den gelen her fon listesinde mutlaka adı geçmiştir. 1995'te aynı anda hem İran'ın hem Pakistan'ın yardım listesinde yer almayı bile becermiş, sonra Taliban'ın can düşmanı olmuştur.¹ Dostum, kuzeyde sadece altı vilayeti denetlemesine rağmen, kendisini komşu devletlerin gözünde vazgeçilmez bir konuma getir-

1) Pakistan diplomatik kaynakları, Pakistan'ın Dostum'a, onu Taliban'la ittifak yapmaya ikna etmek için 10 milyon dolar temin ettiğini anlarmışlardı bana. İran da Dostum'a Taliban'ın karşısında yer almaya devam etmesi için benzer meblağlarda para göndermekteydi.

meyi başarmıştı. Dostum'u Peştun fundamentalizmine karşı laik bir tampon olarak destekleyen Rusya, Özbekistan ve İran, onu kuzey bölgesindeki toprakları Taliban'ın elinden kurtarabilecek tek lider olarak görüyorlardı.² Dostum'un tutarlı bir özelliğinin olduğundan söz edilebilirse, bu da, Taliban'ın ortaya çıkışından önce bile Peştun hizipçilerinin aşırılıkçı fundamentalizmine temelden karşı olmasıydı.

Eski İpek Yolu'nun hareketli duraklarından olan Mezar-ı Şerif, şimdi Pakistan, Orta Asya ile İran arasındaki dev kaçakçılık ticaretinin kilit istasyonlarından birisi olarak önemini yeniden kazanmış durumdaydı. Dostum, bir yandan Dubai'den gelen kaçak malların parasıyla satın aldığı kendi "Belh Airlines"ın açılışını törenle yaparken, öbür yandan Mezar-ı Şerif'in sadece 100 kilometre kadar uzağında bulunan Orta Asya sınırındaki kamyon trafiği ona transit vergiler ve gümrük resimleri sayesinde düzenli bir gelir sağlıyordu. Mezar-ı Şerif çarşıları, iyi içici olan, kadın düşkünü Özbek askerleri için getirilmiş Rus votkaları ve Fransız parfümleriyle dolup taşmaktaydı. Ancak Dostum, diğer savaş beylerinden farklı olarak, düzenli işleyen bir sağlık ve eğitim sistemiyle birlikte etkili bir idare kurmayı başarmıştı. Çoğunluğu etek ve yüksek topuklu ayakkabı giyen 1.800 kadar genç kız, ülkenin tek faal üniversitesi olan Mezar-ı Şerif'deki Belh Üniversitesi'ne devam ediyordu.

Bunun sonucunda Dostum, 1992'den beri dalgalı halinde başkenti terk eden ve çaresiz insanların barışın son kalesi olarak gördükleri Mezar-ı Şerif'e ulaşmaya çalışan on binlerce Kabil'li mülteciye güvenlik sağlamaktaydı. Burası ayrıca bir hac şehriydi. Binlerce insan her gün, Hazreti Muhammed'in kuzeni ve kayınbiraderi, Şiilerin özel bir hürmet gösterdikleri İslam'ın dördüncü halifesi Hazreti Ali'nin mavi çinili mezarına dua etmeye geliyordu. Ali'nin burada, Afganistan'ın en görkemli camisi ve en kutsal yerine gömüldüğüne inanılıyordu. Mezar-ı Şerif'in yanında, yedinci yüzyılda işgalci Araplar tarafından "Bütün Şehirlerin

2) Levine, Steve, "Enemies of Enemies", *Newsweek*, 21 Ekim 1996.

Anası” diye anılan Belh harabeleri bulunmaktaydı. Zerdüş 3.000 yıl kadar önce burada dua etmiş, Büyük Iskender burada kamp kurmuş ve Persli şair Rumi burada doğmuştu. Belh, 1220’de Cengiz Han tarafından yakılıp yıkılmadan, kültür ve ticaretin odağı Mezar-ı Şerife kaymadan önce sürekli bir uygarlık beşiği, Zerdüşlük, Budizm ve İslamiyet’in merkeziydi.

Dostum’a saygı gösterilmesinin en büyük nedeni, son on sekiz yıllık savaş döneminde şehre hiçbir şekilde dokunulmamasıydı. Mezar-ı Şerif sakinleri, diğer şehirleri harabeye çevirmiş olan sokak muharebelerini ve gülle savaşlarını hiç yaşamamışlardı. İşte, şimdi bütün bunlar değişmek üzereydi. Özbek boylarının tarihi, upuzun bir kan davaları, intikam cinayetleri, iktidar mücadeleleri, yağma, talan ve kadınlar üzerinde hak iddia etme kavgalarından oluşan bir manzumedir. Özbeklerin en çok sevdikleri spor olan, başsız bir keçinin leşini kavramaya çalışan kamçılı atlılarla bir tür poloya benzeyen *bazkuşi*, değişmez biçimde Özbek politikasını anlatan bir metafor işlevi görmektedir. Çünkü bu sporda ne takım vardır, ne de herhangi bir kural; dolayısıyla bu oyun, Dostum’un kardeş subaylarıyla ilişkilerinin son derece elverişli bir analogisini sunmaktadır.

Öte yandan, Dostum ile ikinci komutanı General Malik Pehlivan arasında sert bir kan davası sürmekteydi; Dostum, Haziran 1996’da on beş muhafızıyla birlikte bir pusuda katledilen Malik’in kardeşi General Resul Pehlivan’ı öldürmekle suçlanıyordu. Bu kan davası, Dostum’un Malik öldürülmesini emretmiş olduğu korkularıyla, ayrıca Taliban’ın rüşvetleri ve iktidar vaatleriyle birleşince, 19 Mayıs 1997’de Malik artık Taliban’a çağrıda bulunup onu liderlikten kovdurarak Dostum’a ihanet zamanının geldiğine karar vermişti.³ Malik’e katılan üç kıdemli Özbek general daha vardı (Malik’in yarı kardeşi sayılan Gül Muhammed

3) Dostum, Malik’i Bagdisat cephesinden Mezar-ı Şerif’te bir toplantı yapmaya çağırmış, ama Malik, Dostum’un kendisini öldüreceğini öne sürerek bu daveti geri çevirmişti. Kıdemli bir Pakistanlı general 19 Mayıs 1997’de Islamabad’ta bana, “Dostum’a karşı darbeyi tetikleyen hareketi bu olmuştu,” diye açıklamıştı.

Pehlivan, Gaffar Pehlivan ve Macit Ruzi). Ayrıca Dostum kendi askerlerine beş aydır herhangi bir para ödemiordu ve safları arasında ciddi bir huzursuzluk başgöstermişti.

Taliban, Herat ve Kabil'den hızla hareket edip kuzeye yönelmişti. Kuzey vilayetleri birbiri peşi sıra, kurulması imkânsız gibi görünen ve Malik'in Faryab vilayetindeki üssünden yola çıkan bu Peştun-Özbek ittifakının eline düşerken, Dostum 135 subayı ve askerleriyle birlikte ilkin Özbekistan'a, oradan da Türkiye'ye kaçmıştı. Ayrıca, Özbekistan-Afganistan sınırındaki Tinniz yolunda konvoyunun geçmesine izin vermeleri için kendi askerlerine ABD doları cinsinden rüşvet vermek zorunda kalacaktı. Taliban açısından Allah'ın yolladığı bir fırsattı bu, ancak onlar, iktidarı paylaşmayı reddettikleri, siyasal açıdan katı bir tutum takınmaktan vazgeçmedikleri ve şeriat hukukunu etnik hassasiyetlerin ışığında esnetmeye yanaşmadıkları diğer şehirlerdeki fetihlerinden fazla bir şey öğrenmemişlerdi. Malik, Taliban'ın ona kuzeyde Dostum'un 1992'den beri yararlandığı gibi bir tür özerklik vereceğini düşünmüşse çok fena yanıliyordu. Cehennemde yapılmış, ne olduğu ise ancak hesap vakti geldiğinde anlaşılabacak bir anlaşmaydı bu.

Çünkü 2.500 ağır silahlı Taliban askeri Molla Abdül Rezzak (Necibullah'ın öldürülmesini emreden kişi) komutasında pikaplarıyla Mezar-ı Şerif'e girdiklerinde, iktidarı Malik'le paylaşmayı düşünmemişler ve Malik'i Kabil hükümetinde dışişleri bakan ve killiği gibi önemsiz bir göreve getirmişlerdi. İçlerinden çoğu daha önce kuzeyi hiç görmemiş olan Taliban güçleri, kibirli hareketlerle ateşli Özbek ve Hazari askerlerin silahlarını ellerinden almaya başlamışlar, şeriat hukukunun uygulanmasını vazettikleri camilerin idaresini ele almışlar, okullarla üniversiteleri kapatmışlar ve kadınları sokaklardan evlere sürmüşlerdi. Bütün bunlar, çok karmaşık bir etnik ve dinsel grup yapısı olan ve ülkenin en açık ve liberal şehri olarak kalmış bir yerde felakete davetiye çıkarmaktan başka bir anlam taşımıyordu.

Pakistanlı diplomatlar ile ISI yetkilileri, Taliban'ın anlaşma koşullarını yeniden müzakere etmesine yardımcı olma çabasıyla

hemen uçakla şehre gelmişlerdi. Islamabad, Taliban'ı erkenden Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanıyarak ve Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri'ni de aynı şekilde davranmaya ikna ederek durumu iyice ağırlaştırmıştı.⁴ Özbekler ilk başta bu işbirliğinin bir iktidar paylaşma anlaşması olduğuna inanmışlar-ken, artık durumun Taliban'ın iktidarı ele geçirmesine dönüştüğünün farkındaydılar. Malik ortada kalmış ve onlara Faryab'ta Taliban'a karşı dövüşmekte olan İsmail Han'ı da teslim ederek Dostum'a ihanetine devam etmişti.⁵

28 Mayıs 1997 günü öğleden sonra bir grup Hazarinin, silahlarının ellerinden alınmasına tepki göstermeleri üzerine bir ağız kavgası çıkmıştı. Sonra bu tepki bir anda bir çığ gibi büyüüyordu. İlk önce Mezar-ı Şerifin Hazarileri, daha sonra halkın geri kalanı ayaklandı. Sokak savaşında eğitimsiz olan ve şehrin labirent gibi dar sokaklarını iyi bilmeyen Talibanlar, evlerden ve çatı üstlerinden gelen ateşlerden kaçmak isterken pikaplarıyla çıkmaz sokaklara daldıkça çok kolay hedefler oldular. On beş saatlik yoğun bir çatışma sonrasında 600 Taliban sokaklarda öldürüldü ve bini aşkın Taliban askeri de havaalanında kaçmaya çalışırken ele geçirildi. En üst düzeydeki on Taliban siyasal ve askeri lideri ya öldürüldü ya da yakalandı. Ele geçirilenler arasında Dışişleri Bakanı Molla Muhammed Gavs, Molla Rezzak ve Devlet Bankası Valisi Molla İhsanullah da vardı. Malik'in adamları, BM kuruluşlarının büroları dahil olmak üzere şehri hemen yağmalamaya

4) Pakistan Dışişleri Bakanı Gohar Eyüb, 25 Mayıs 1997'de yeni yönetimi tanıyanların çoğalmakta ve Taliban'ın geniş tabanlı bir hükümet kurmasıyla Afganistan'daki krizin çözülmüş olduğuna dikkat çeken bir açıklama yapmıştı. "Biz yeni hükümetin *de jure* (yasal) tanınma için bütün ölçütleri yerine getirdiğini düşünüyoruz. Yeni hükümet şimdi Afganistan topraklarının büyük kısmını fiilen kendi denetiminde tutmaktadır ve bu ülkedeki bütün etnik grupların temsilcisidir," demişti Eyüb. Fakat bu açıklamanın üzerinden daha birkaç saat geçmeden Taliban, Mezar-ı Şeriften çıkarılacaktı.

5) Taliban, Malik tarafından bir akşam yemeğine davet edildikten sonra İsmail Han'ı ve 700 kadar savaşçısını ele geçirip tutuklamıştı. Oysa evinize gelen bir konuya ihanet etmek Afganlıların gözünde günah derecesinde ayıptır. Bkz. Raşid, Ahmed, "550 Pakistani students captured by Afghan opposition", *Nation*, 14 Temmuz 1997.

başlamışlar ve BM'i şehri terk etmeye zorlamışlardı. Bu arada onlarca Pakistanlı öğrenci de öldürülmüştü.

Malik'in birlikleri, Taliban'ın henüz beş gün önce ele geçirmiş olduğu dört kuzey vilayetini (Tahar, Faryab, Cuzcan ve Sar-i Pol) kısa sürede geri aldılar ve diğer üç kuzey vilayetini (Belh, Semengan ve Kunduz) denetlemek için yoğun çarpışmalara girdiler. Kaçış yolları kapanan binlerce Taliban askeri ve yüzlerce Pakistanlı öğrenci yakalandılar ve daha sonra vurularak öldürülerek toplu mezarlara gömüldüler. Mesud da güneyde, Salang tünelinin güney girişindeki Cebel Sıraç'ı bir kere daha alarak kendi karşı saldırısını başlatma fırsatını yakalamıştı. Mesud, hâlâ kuzeyde olan ve Kabil yolundan kaçmaya çalışan Taliban'ı tuzağa düşürerek tünelin girişini havaya uçuracaktı.

Mesud, daha birkaç hafta önce Taliban'ın eline düşmüş olan kuzeydoğu Afganistan'da bazı şehirlerle Kabil civarında daha fazla toprak ele geçirmeyi başarmıştı. Bu harekâтта yüzlerce Taliban daha öldürüldü ya da yakalandı. Bu arada Mezar-ı Şerif zaferinden cesaret alan Hazariler de, kendi yurtları Hazaracat'taki dokuz aylık Taliban kuşatmasını yarararak karşı saldırıya geçtiler. Bamyan vadisinin girişindeki Taliban güçleri geri püskürtüldü ve Halili'nin birlikleri binlerce Peştun köylüyü başkente doğru kaçmaya zorlayarak güneye, Kabil'e yöneldiler.

Böylece Taliban, ülkeyi fethetmek üzere sadece otuz ay önce ortaya çıktığından beri en ağır yenilgisini almış oluyordu. Mayıs ile Temmuz ayları arasındaki on haftalık savaşta Taliban 3 binin üzerinde kayıp, ölü ya da yaralı verirken, 3.600 adamı da esir düşmüştü.⁶ Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin bildirdiğine göre, iki taraftan 7 bini aşkın asker ve sivil yaralanmıştı. Islamabad açısından bundan daha can sıkıcı bir durum, Mayıs-Temmuz dö-

6) Kabil'de Temmuz 1997'de BM ve Uluslararası Kızıl Haç Komitesi temsilcileriyle yapılan görüşmelere göre, Malik, 1.000 Taliban'ı Meymane'de, 1.000 kişiyi Şıbirgan'da, 800 kişiyi de Mezar-ı Şerif'te tutuyordu. Pençşir'de Mesud'un elinde 600 ile 700 arası esir vardı. BM kaynaklarına göre ise, Malik 200 Pakistanlıyı Mezar-ı Şerif'te, 225 kişiyi de Meymane'de tutarken, Pençşir vadisinde Mesud'un elinde 100 Pakistanlı, Halili'de de 50 kadar Pakistanlı esir vardı.

neminde 250'nin üstünde Pakistan'ının öldürülmüş, 550 kişinin de ele geçirilmiş olmasıydı. En iyi ve en deneyimli cephe birliklerini kaybetmek Taliban'ın moralini neredeyse sıfıra indirmişti.

Molla Ömer bu durum üzerine Pakistan'daki öğrencilere acil çağrıda bulunup Taliban'a yardıma koşmalarını istemişti. Pakistan'daki medreseler bir kere daha kapatılırken 5 bin civarında yeni gönüllü (Pakistanlı ve Afganlı) Taliban saflarına katılmaya geldi. Taliban'ın durumu o kadar ciddi görünüyordu ki, hiç ortalarda görünmeyen Molla Ömer bile Kandahar'daki sığınağın-
dan çıkıp komutanlarıyla görüşmek ve askerlerinin moralini yükseltmek için ilk defa Kabil'i ziyaret etmek zorunda kalmıştı.

Taliban'ın zorlandığı başka bir konu, Afganistan'ın doğusu ile Pakistan'ın Gılzay Peştunlarından daha fazla insan gücüne ihtiyaç duymasıydı. Ancak onlar, Taliban'ın ödemeye hazır olmadığı bir siyasal bedel talep ediyorlardı. Sovyetler'e karşı savaşa kendi ağırlıklarını koymuş olan Gılzaylar, Dürranilerin egemenliğindeki Taliban şuralarında yeterince temsil edilmeden Taliban'ın kurbanlık askerleri olarak kullanılmaya hazır değillerdi. Ancak iktidardan bir pay alacaklarsa onların yanında yer almayı kabul edeceklerdi. Taliban'daki Gılzay komutanlar da Taliban'ın Mezar-ı Şerifteki taktiklerine ağır eleştiriler yöneltmekteydiler. "Mezar-ı Şerifte çok hata yapıldı. Malik ile Taliban arasındaki ilk anlaşmanın ömrü çok kısa sürdü. Anlaşmayı daha uzun süre tartışmaları ve birbirleriyle diyaloglarını geliştirmeleri gerekirdi. Ayrıca birçok askeri hata yaptılar," demişti bana, Taliban saflarındaki doğu Peştun komutanlarından Celaleddin Hakani, Temmuz 1997'de Kabil'de onunla bir görüşme yaptığımızda.

"Kabil cephesindeki Taliban birliklerine komuta eden Hakani, Taliban'a 1995'te katılmış olan Paktiya vilayetindeki Host'tan gelen bir kıdemli Peştun komutandı. Sovyetler'e karşı yürütülen savaşın en ünlü komutanlarından da biriydi. Kabil'de bakanlığa getirilmiş olmasına rağmen, gerek kendisi gerekse Kandahar'lı olmayan başka liderler, Kabil'den ziyade Ömer'in yönetimindeki Kandahar'da toplanan karar süreçlerinden dışlanmalarına karşı

son derece öfkeliydiler.⁷ Mezar-ı Şerif yenilgisinden sonra Taliban, Hakani'ye Gılzay kabilelerinden 3 bin kişiyi silah altına almak için büyük miktarda para vermişti. Hakani, adamlarıyla birlikte Kabil cephesine geldi, ancak askeri kararlara katılamadıkları ve cephede Kandahar'lı subayların emrine verildikleri için çok geçmeden toplu halde safları terk etmeye başladılar. İki ay içinde Hakani'nin elinde ancak 300 kadar gönüllü kalmıştı. Bundan daha rahatsız edici bir durum, Kandahar civarındaki köylülerin oğullarını Taliban saflarına göndermeye yanaşmamalarıydı. Taliban ilk defa gönüllü bulma problemiyle ve insan gücü eksikliğiyle karşılaşılıyordu.

Orta Asya devletlerinin gözünde, kapılarının önünün kanla kaplandığını görmek, savaşın hayaletinin kendi topraklarına çöktüğünü ve binlerce Afganlı mültecinin kendi sınırlarını geçtiğini düşündüren paranoyakça bir tepkiye neden olmuştu. Daha önce benzerine rastlanmadık şekilde askeri güvenlik kaygısı bütün bölgeye hâkimdi artık. Özbekistan-Afganistan sınırındaki 3 bin kadar Rus askeri, Tacikistan-Afganistan sınırındaki 25 bin Rus askeri ve Türkmenistan'daki Rus sınır muhafızları ile mahalli ordu birlikleri teyakkuz durumuna geçirilmişti. Özbekistan ve Tacikistan, kuzey Afganistan'la olan sınırlarını kapatmışlardı. Tirmiz'de Özbek helikopterleri devriye uçuşu yaparlarken, askerler de tank tuzakları açıyorlar ve Afganistan'ı Orta Asya'dan ayıran Amu Derya nehrinin üstündeki köprüyü tahkim ediyorlardı.

Rusya, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev'in, kendi ülkesinin Afganistan'la ortak bir sınırı olmadığı hâlde yaptığı başvuru üzerine Kırgızistan'a on tabur asker göndermeyi teklif etmişti. Rusya ve Kazakistan, krizin boyutlarını tartışmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu'nu olağanüstü toplantıya çağırmışlardı. Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov, Taliban ilerlemeye devam ederse "Rusya'nın çok sert ve etkili önlemler alacağı" vaadinde bulunuyordu. Batı Afganistan'la sınırı olan ve kendini

7) Hakani'yle görüşme, Kabil, 12 Temmuz 1997.

tarafsız ilan etmiş Türkmenistan ise Taliban'la iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu halde, Mezar-ı Şerif civarındaki çarpışmalar onları da kızdırmıştı. İlk defa olarak 9 bin Afgan Türkmeni, çarpışmalardan kaçıp sığınmak üzere Türkmenistan sınırını geçiyordu.

İran, Taliban-karşıtı ittifakı desteklemeye devam edeceğini açıklamış ve onların da ittifaka yardımcı olmaları için Rusya, Hindistan ve Orta Asya devletlerine çağrı yapmıştı. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Birleşmiş Milletler'in devreye girecek duruma müdahale etmesini istiyordu. Taliban ise komşularının hepsine ateş püskürmekteydi. "İran ve Rusya işlerimize karışıyor ve muhalefeti destekliyorlar. Muhalefete bombardımanları sürdürmeleri için uçak verdiler. İran her gün Mezar-ı Şerif'e silah getiren 22 uçuş yapıyor," demişti, Taliban'ın Halk Sağlığı Bakanı Molla Muhammed Abbas.⁸

İran ve Orta Asya diplomatları, Pakistan'a sadece Taliban'ı destekledikleri için değil, yalan söyledikleri ve Başbakan Nevaz Şerif'in Taliban saldırısından daha bir hafta önce yaptığı resmi açıklamaya sırt çevirdikleri için de sert eleştiriler yöneltiyorlardı. Bölge ülkelerinin devlet başkanlarının Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'ta yaptıkları bir zirve toplantısında, Nevaz Şerif, Taliban'a hâkim olma ve savaşın kuzeye yayılmasını önleme sözü vermişti. "Pakistan'ın Orta Asya'daki inandırıcılığı şimdiden sıfıra indi," demişti bana, kıdemli bir Özbek diplomat.⁹

Bununla birlikte, Taliban'ın kuzeye gelişi Tacikistan'daki dört yıllık iç savaşa olumlu bir etki yapmış, çatışan tarafların ikisini de Taliban korkusundan dolayı barış görüşmelerini hızlandırmaya zorlamıştı. Sonunda 27 Haziran 1997'de Moskova'da Tacik hükümeti ile İslami muhalefet arasında Rusya ve Birleşmiş Milletler'in de aracılık etmesiyle bir barış anlaşmasına varılacaktı. Bu anlaşma Mesud'a büyük bir avantaj sağlayacak, çünkü

8) Abbas'la görüşme, Kabil, 15 Temmuz 1997.

9) Özbek diplomatla görüşme, Islamabad, 5 Temmuz 1997. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Highly explosive. Renewed fighting alarms Central Asian neighbours", *Far Eastern Economic Review*, 12 Haziran 1997.

Rusya, Tacikistan içindeki üslerinden ona yeniden malzeme gönderebilecekti. Mesud, güney Tacikistan'daki Rus ve İran malzeme yardımını oradan alıp daha sonra Pençşir vadisine ulaştırıldığı Kulyab havaalanını kullanma hakkını da elde etmişti.

Taliban-karşıtı ittifak artık yeni bir siyasal ittifakı, Dostum'un sahneden çıkışını hesaba katıp durumu yeniden formüle ederek birliğini pekiştirmenin peşindeydi. 13 Haziran 1997'de "Afganistan'ın Selameti için Birleşik İslami ve Milli Cephe"yi kurmuşlar ve başkentleri olarak Mezar-ı Şerif'i seçmişlerdi. Burhaneddin Rabbani'yi yeniden cumhurbaşkanlığına getirip Mesud'u da savunma bakanlığına atarken, teknokratların yanı sıra aşiret reisleri ile İslami liderleri de içine alacak yeni bir hükümet kurma sözü veriyorlardı. Ancak Malik, Mesud ve Halili arasındaki farklılıklar Özbeklerin, Taciklerin ve Hazarilerin bir arada hareket etmesini engellediği için bu paktın kaderi başarısızlığa mahkûmdı.

Bölünmenin kökeninde, diğer liderlerin bir dizi ihanetinden sonra Mesud'a yönelik kuşkuları yatıyordu. Malik, kuzeyde geride kalmış 2.500 kişilik bir Taliban birliğinin bir havaalanına sahip olan Kunduz şehrini ele geçirmesini önleyememişti. Taliban bu bölgeyi Kabil'den her gün insan ve malzeme takviyesi göndererek kuvvetlendiriyordu. Malik, Taliban'ı kuzey bölgesinden çıkarmazken ya da çıkarmazken, Mesud da Kabil'e iyice yaklaşıyordu.

Temmuz ayı ortasında Mesud, yüzlerce Taliban askerini daha öldürüp Çarikar ve Bagram hava üssünü ele geçirerek Kabil'in kuzeyindeki bu askeri düğümü çözmeyi başarmıştı. Eylül ayında Mesud'un birlikleri bir kere daha Kabil'in 25 kilometre kadar uzağına yerleşmiş durumdaydı. İki taraf da topçu ve roket ateşini hiç kesmedikleri için, 180 bin kadar sivil, Kabil'in hemen kuzeyindeki, artık ön cephe durumuna gelmiş olan yeşillikler içindeki Şomali vadisine kaçmak durumunda kalmıştı. Taliban bu durumda Şomali'den geri çekilirken, yerel Tacik nüfusunun alelacele geri dönmemesini sağlamak niyetiyle su kuyularını zehirlemiş ve küçük sulama kanallarıyla setleri havaya uçurmuştu.

Savaş artık sivilleri yerinden yurdundan edip öldürmekle kalmıyor, aynı zamanda Kabil'in tarım kuşağını çorak bir toprağa dönüştürerek onların geçim vasıtalarını da yok ediyordu.

Taliban-karşıtı ittifak şimdi Kabil'i kuşatan 180 derecelik kocaman bir ark yaratmıştı. Şehrin batısı ve kuzeyinde Mesud'un birlikleri varken, doğusu ve güneyi Halili'nin Hazarilerininindi. Taliban, onların Kabil'e yönelik bir saldırıya geçebilecekleri söylentileri artınca, muhalefetin Kabil'e saldıramayacak kadar bölünmüş olmasına bel bağlamıştı. "Birliklerimizi Kunduz'a yerleştirerek muhalefeti ikiye böldük. Kuzeydeki grupların birbiriyle irtibatı yok. Diğer Özbek generaller Malik'e güvenmezler. O daha önce onlara bir kere ihanet etmişti, şimdi de kendi postunu kurtarmanın peşinde. Hiçbir grubun Taliban'la kendi başına savaşa girecek gücü olmadığından birleşmeyi denemek zorundalar ama bu da hiçbir koşulda mümkün değil," diyordu Hakani.¹⁰

Malik'in ittifaka sadakati konusunda beslenen kuşkular, Eylül ayında Kunduz'daki Taliban güçleri onu sürpriz bir hareketle şaşırttığı anda haklı çıkmış görünüyordu. Taliban, Kunduz'daki adacığından çıkmış ve bölgedeki Peştun aşiretlerin yardımıyla Mezar-ı Şerife yeni bir saldırıya geçmişti. 7 Eylül 1997'de Mezar-ı Şerifte büyük bir paniğe yol açarak Taşkurgan şehrini ele geçirdiler. Taliban Mezar-ı Şerifin üstüne doğru ilerlerken, Malik'e sadık Özbek birlikleri ile Dostum'a sadık olan diğer birlikler arasında yoğun çarpışmalar patlak vermişti. Dostum'un askerleri Malik'in evini yakıp yıkarken, Malik önce Faryab vilayetindeki üssüne, oradan da İran'a geçmek üzere Türkmenistan'a kaçmıştı.

Dostum dramatik bir tur atarak Türkiye'deki sürgününden sonra Mezar-ı Şerife geri dönmüş ve birliklerini toplayarak Malik'in yandaşlarını yenilgiye uğratmanın ve Taliban'ı Mezar-ı Şerif bölgesinden çıkarmanın derdine düşmüştü. Özbekler tekrar şehrin mahallelerini ve insani yardım görevlilerini şehri bir yıl

10) Hakani'yle görüşme, Kabil, 12 Temmuz 1997. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Afghan factions face serious internal divisions", *Nation*, 16 Temmuz 1997.

içinde ikinci defa terk etmeye zorlayarak BM yardım kuruluşlarının bürolarını yağmalamaya koyulurken, Mezar-ı Şerif tam bir kaosa sürükleniyordu. Taliban da geri çekilirken Mezar-ı Şerif'in güneyindeki köylerden Kazil Abad'ta en az 70 kadar Şii Hazariyi katletmiş, belki yüzlercesini daha da öldürmüştü. "Taliban köyde fırtına gibi esti. En az 70 kişiyi öldürdüler, bazılarının boğazını keserken bazılarının canlı canlı derilerini yüzdüler," diye anlatıyordu, katliamdan kurtulanlardan Surab Rüstem.¹¹

Taliban'ın Kunduz'a geri çekilmesinden sonra Dostum konumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, Mezar-ı Şerif tekrar Hazari grupları tarafından alınmış ve Dostum, Özbek başkentini terk edip üssünü Şıbırgan'da kurmaya zorlanmıştı. Özbekler ile Hazariler arasındaki şiddetli gerginlikler Taliban-karşıtı ittifakı temellerinden sarsarken, Dostum'un hâlâ Malik'in destekçilerini yanına çekmesi gerekiyordu. Dostum bunu, Malik'in işlediği gaddarlıkları ifşa ederek yaptı. Dostum'un askerleri Cuzcan vilayetinde Deşt-i Layli'de Şıbırgan yakınlarında 2 bini aşkın Taliban savaş esirinin katledilip gömüldüğü 20 toplu mezarı ortaya çıkarmışlardı. Dostum katliamlardan dolayı Malik'i suçlamış, Taliban'a cesetleri taşımasına yardımcı olmayı teklif ederken BM'ye de bu kâtlıamlar için soruşturma açılmasını çağrısında bulunmuş, daha sonra bir iyi niyet göstergesi olarak 200 kadar Taliban esirini serbest bırakmıştı.¹²

BM'nin daha sonra yaptığı soruşturmalarda esirlere işkence edildiği ve bir kısmının açlıktan öldüğü ortaya çıkacaktı. "Ölüm şekilleri korkunçtu. Esirler gözaltında tutuldukları yerlerden alınmışlar, kendilerine başka esirlerle takas edilecekleri söylenmiş ve daha sonra kamyonlarla, genellikle çobanların kullandığı, yaklaşık 10-15 metre derinliğindeki su dolu kuyuların başına getirilmişlerdi. Orada ya canlı canlı kuyulara atılmış ya da direnen-

11) Peters, Gretchen, "Massacres prompt fears of ethnic escalation", AP, 15 Şubat 1998.

12) Yusufzay, Rahimullah, "Dostum unearths mass graves", News, 16 Kasım 1997.

ler ilk önce vurulup öldürölmüşler, daha sonra onlar da kuyulara atılmışlardı. Kuyuların üstü buldozerlerle toprakla kapatılmadan önce de aşağıdakilerin üstüne tekrar ateş yağmuru açılmış ve el bombaları atılmıştı,” diyordu, mezarlarda özel bir inceleme yapan BM Özel Raportörü Paik Chong-Hyun.¹³

Daha sonra uğursuzca bir etnik temizliğin gerçekleştirildiği yönünde şahitlerden alınmış haberler de ulaşacaktı. “Geceleyin, her taraf sessizleşip kararınca, 150 kadar Taliban esirini yerlerinden aldık, hepsinin gözlerini bezlerle, ellerini de arkalarından iplerle bağladık, sonra da TIR konteynırlarına bindirip çöle götürdük. Orada hepsini onar onar sıraya geçirdik ve yerdeki çukurların önünde kurşun yağmuruna tuttuk. Hepsini öldürmemiz altı gece sürdü,” demişti, Dostum’un tutukladığı, Malik’e sadık subaylardan birisi olan General Salim Sahar.¹⁴ Konteynırların kullanılması özellikle dehşet vericiydi ve giderek iki taraf da daha sonra bunu bir cinayet yöntemi olarak kullanacaklardı. “Konteynırlardan cesetleri çıkardığımızda, derileri sıcaktan ve oksijensizlikten simsiyah olmuştu,” diyordu Malik’in generallerinden bir başkası. Fakat daha sonra da 1.250 Taliban, konteynırda ölmenin ne demek olduğunu öğreneceklerdi.

Kuzeydeki kaos ve yaz boyunca bunu takip eden yoğun çatışmalar, Afganistan’da Peştun Talibanlar ile Peştun-olmayanlar arasındaki etnik bölünmeyi derinleştirmekten başka işe yaramayacaktı. Ülke artık fiilen kuzey-güney şeklinde ve Peştunlar ile Peştun-olmayanlar arasında bölünmüş durumdaydı. Etnik temizliğe ve dinsel cezalandırmaya bütün taraflar başvuruyorlardı. Taliban bu arada Şii Hazari köylülerini katletmiş ve Tacik çiftçileri Şomali vadisinden kaçmaya zorlamıştı. Özbekler ile Hazariler yüzlerce Taliban esirini öldürürken, Kabil’in kuzeyi ve civarındaki Peştun köylüleri de katletmişlerdi. Şii Hazariler de Sünni inançları temelinde Peştunları püskürtmüşlerdi. Sonuçta, bir

13) AFP, “Taliban massacre site discovered in Afghanistan”, 16 Aralık 1997. •

14) Peters, Gretchen, “Massacres prompt fears of ethnic escalation”, AP, 15 Şubat 1998.

milyon nüfusun dörtte üçünden fazlası (kuzeyde Mezar-ı Şerif civarındaki, Herat cephesindeki ve Kabil etrafındaki) son çatışmalar yüzünden yerinden yurdundan kovulmuş oluyor, BM kuruluşlarının hâlâ Pakistan'da yaşamakta olan mültecileri yurtlarına geri dönmeye ikna etmeye çalıştıkları zamanda yeni bir mülteci krizi ortaya çıkıyordu. Hatta, Afganistan'ın komşuları da ülke içindeki bölünmeleri kışkırtıp keskinleştiriyor, böylece bütün ülkeler destekledikleri grupların arkasında bu kan banyosuna ellerini sokuyorlardı. Bütün bunların sonucunun etnik ve mezhep ayrılıklarının daha da derinleşmesi olacağından hiç kimse kuşku duyamazdı.

Sivillerin çektikleri acıların dışında, iyice tırmanan savaş en çok Birleşmiş Milletler'e zarar vermişti. BM arabulucusu Norbert Holl, Taliban'ı BM'nin tarafsız bir barış aktörü olduğuna, muhalefeti ise BM'nin etnik azınlıkların çıkarlarını koruyacağına ikna edememişti. Holl, bölge ülkelerine hizipleri silahlandırmayı durdurma çabalarında da bir sonuç alamıyordu. BM'ye hiç kimse güvenmiyor, kimse onu dikkate almıyordu. Bunun üzerine Holl, dış güçleri çatışmaya sürekli burunlarını sokmakla ve savaşan tarafları da insafsızca katı davranmakla suçlayan keskin bir açıklama yapmıştı. "Barış görüşmelerinde tıklandık, işlerimizi her zamanki gibi sürdüremiyoruz. Ben Afgan liderlerine kukla gözıyla bakmıyorum, ama onların bir yerlerden cephane almaları gerekiyor," demekteydi Holl.¹⁵ Nitekim Holl, bir ay sonra elinden bir şey gelmeyince istifa etmekten başka çare bulamayacaktı.

Birleşmiş Milletler prosedürlerinde deneyimsiz olan, hatta BM Bildirgesi'ni bile bilmeyen Taliban liderleri bu yolda en büyük engeldi. Molla Ömer, BM ekibi içinde büyük bir öfkeye yol açarak Holl'la buluşmayı reddederken, diğer Taliban liderleri de BM'nin ateşkes çabalarıyla açıkça alay etmişlerdi. Mezar-ı Şerif'teki bozgundan ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Mezar-ı Şerif katliamlarına karşı harekete geçmeyi kabul etme-

15) Norbert Holl'un basın toplantısı, Islamabad, 18 Ekim 1997.

mesinden ya da BM'de hâlâ Cumhurbaşkanı Rabbani'nin oturduğu Afganistan koltuğunu onlara teslim etmemesinden sonra Taliban'ın BM'ye kızgınlığı iyice artacaktı.

Taliban, BM hakkında, hiçbir diplomatik atağın gideremeyeceği kuşkular besliyordu. BM'nin, Batılı devletlerle işbirliği içinde, İslamiyet'e ve şeriat hukukunu uygulamaya koymalarına karşı komplolar düzenlemekten başka bir şey yapmadıklarına inanmışlardı. BM'yi bunun dışında, kendi hükümetlerinin tanınmasını engellemekte bölge ülkelerinin etkisi altına girmekle suçluyorlardı. BM içindeki kriz, yardım programlarına destek veren zengin ülkelerin, devam etmekte olan savaşa aktardıkları kaynaklarla "bağış yorgunu" haline gelmelerinden dolayı gönderdikleri fonları giderek azalttıkları bir zamanda çıkmıştı. Taliban'ın Afgan kadınlarına yaptığı ayrımcı uygulamalar yüzünden bağışların miktarı sürekli azalmaktaydı. Afganistan'daki yardım faaliyetlerinin geleceği, BM kuruluşlarının Taliban'ı cinsiyetçi politikalarını yumuşatmaya ikna etmesine bağlıydı, ama Taliban böyle bir geri dönüşe hiçbir şekilde yanaşmıyordu. Batılı hükümet-dışı örgütlerinin (NGOs) birçoğu, Taliban'ın kadınlara yardım etmelerine artık izin vermeme si yüzünden Kabil'deki programlarını durdurmuşlardı. Kuzeyde ise süren çatışmalar hükümet-dışı örgütleri iki kere geri çekilmeye zorlamıştı ve onlar da bir daha geri dönmeyeceklerdi.

Taliban'daki sertlik yanlıları, BM yardım kuruluşlarıyla kriz çıkarmak için ellerinden geleni yaptıklarından, kendi halklarına Batılı laik fikirleri aşılama ya çalıştıkları gerekçesiyle bu örgütlerin Taliban'ın kontrolündeki bölgelerde durmalarına da göz yummayacaklardı. Eylül ayının sonunda Kandahar'daki BM kuruluşlarından üçüne, BM Yüksek Mülteciler Komiserliği'ndeki (UNHCR) bir kadın avukatın yüzü görünmesin diye Taliban yetkilileriyle bir perdenin arkasından konuşmaya zorlanmasını protesto etmeleri üzerine ülkeyi terk etmeleri emredilmişti. Kasım ayında UNHCR, Taliban dört Afgan personelini tutuklayınca bütün programlarını askıya almıştı. Taliban'ın kadınların mayın tehlikesine karşı bilgilendirme sınıflarına katılmalarına izin vermemesi nedeniyle Ço-

cukları Kurtarın örgütü de çeşitli programlarını kapatmıştı. Kış yaklaşır ve her tarafta yiyecek kıtlıkları artarken herhangi bir yerdeki insanlara insani yardım götürmek iyice imkânsızlaşmaktaydı.

Taliban'ın kadınlara yaklaşımının korkunç eleştiriler almasına ve uluslararası düzeyde sorun haline gelmesine yol açan olay, Avrupa İnsani İşler Komiseri Emma Bonino ile 19 Batılı gazeteci ve yardım görevlisinin 28 Eylül 1997'de Kabil'de Taliban dini polisi tarafından tutuklanıp üç saat gözaltında tutulmasıydı. Bonino'ya eşlik eden gazeteciler kadın hastaların fotoğraflarını çektikleri gerekçesiyle (Taliban her türlü fotoğraf çekimini yasaklamıştı) tutuklandıkları sırada, masraflarını Avrupa Birliği'nin karşıladığı bir kadın hastanesi koğuşunda inceleme yapıyorlardı.

Bayan Bonino daha sonra Kabil'de muhabirlere bu olay hakkında, "Bu, burada yaşayan insanların nasıl bir dehşet içinde yaşadıklarının göstergesi," şeklinde bir açıklama yapacaktı.¹⁶ Taliban bu olay için özür dilese de, Batı'nın Afganistan'a yardım gönderme isteği yeni bir darbe almış oluyordu. Taliban daha sonra, Kabil hastanelerinde ayırım yapacağını, kadınların erkeklerle birlikte tedavi görmesine izin vermeyeceğini açıklamıştı (şehirde tek bir kadın hastanesi vardı).

Artık Clinton yönetiminin Taliban'a yönelik ilk baştaki sempatisini sürdürmesi giderek zorlaşmaktaydı. ABD'deki güçlü feminist gruplar Washington'da Afganlı kadınlar lehine lobi faaliyeti yürütüyorlardı. Kasım ayında Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Taliban'a yönelik olarak ABD'nin en ağır eleştirisini yöneltti. "Biz Taliban'a, insan haklarını çiğnedikleri, kadınları ve çocukları aşağıladıkları ve insan onuruna saygı göstermedikleri için karşıyız," demişti Albright, 18 Kasım 1997'de Islamabad'da yaptığı bir ziyarette. Albright'ın açıklaması, ABD'nin hem Taliban'dan hem de Pakistan'ın onlara verdiği destekten uzaklaşmaya başladığının kayda değer bir göstergesi sayılmıştı. Yine de Ta-

16) Haber ajansları tarafından geçilmiştir. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Taliban hold Bonino in hospital ward", *Daily Telegraph*, 30 Eylül 1997. Tutuklananların içinde CNN'den Christiane Amanpour da vardı.

liban uluslararası baskılara pek aldırır gibi görünmüyor, aslında her yeni gelişme sonrasında daha fazla Batı-karşıtı duygularla doluyordu. Pakistan ve Kandahar'daki ulema, Taliban'ın İslamiyet'in düşmanı ve casus oldukları için bütün yardım kuruluşlarını Afganistan'dan çıkarması gerektiğini bildirmişlerdi.¹⁷

Genel Sekreter Kofi Annan, BM'nin arabulucu konumunu güçlendirmek amacıyla eski Cezayir dışişleri bakanı Lahdar Brahmi'ye bölgeyi gezme ve BM Güvenlik Konseyi'ne bir rapor hazırlama talimatını vermişti. Brahmi, 14 Ağustos ile 23 Eylül arasında Afganistan dahil olmak üzere on üç ülkeyi ziyaret ettikten sonra, savaşı taraflara yardımı kesmeleri için Afganistan'ın komşularına daha fazla uluslararası baskı yapılması gerektiği sonucuna varmıştı. Ekim ayında Kofi Annan, BM'de bir Uyumlu Ülkeler Grubu kurmuştu. "6+2" adıyla da bilinen bu grupta Afganistan'ın komşularının altısı ile Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri yer alıyordu.¹⁸ Brahmi'nin umudu, bu forumun İran'ın Pakistan'la görüşmesini ve Washington'un yeniden barış arayışlarına başlamasını cesaretlendirmektir. Brahmi'nin başka bir amacı, Afganistan'a bir silah ambargosu uygulamak ve Afgan hizipleri arasındaki görüşmeleri başlatmaktır.

Kofi Annan Kasım ayı ortasında, BM Güvenlik Konseyi'ne Afganistan konusunda, ilk defa bölge ülkelerini, özellikle İran ile Pakistan'ı, çatışmaları körüklemekle suçlayıp uzlaşmaz derecede sert bir dil kullanan zehir zemberek bir rapor sunarak bu adımlarını sürdürmüştü. Annan, bu devletlerin BM'yi hiziplere yardımını sürdürmekte bir incir yaprağı olarak kullanmalarından şikayetçiydi.¹⁹ "Yabancı ülkelerin askeri malzeme yardımını ve mali

17) Taliban liderleri, Kabil'de benimle daha Temmuz ayında yaptıkları konuşmalarda bile bu duygulara işaret ediyorlardı. Pakistan'da, Taliban'ı destekleyen Cemiyet-i Ulema-ı İslami'nin ayrı hiziplerinin liderleri olan Mevlana Fazıl Rahman ile Mevlana Sami-ül Hak, Birleşmiş Milletler'in bir casuslar yuvası ve İslam karşıtı bir odak olduğunu söyleyip, Molla Ömer'in BM kuruluşlarını ülkeden çıkarmasını istiyorlardı.

18) Altı komşu ülke Pakistan, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin'di.

19) AFP, "UN Chief slams outsiders forces for fuelling Afghan conflict", 9 Kasım 1997.

desteği kesintisiz biçimde sürdürmeleri çatışmaları iyice körük-
lüyor ve savaşıan tarafların barışla gerçekten ilgilenmelerini en-
gelliyor,” diyordu. “Dış güçlerin sürekli desteği, soruna doğru-
dan karışmayan diğer ülkelerin kayıtsızlığıyla birleşince, diplo-
matik girişimlerin hiçbir anlamı olmuyor.” Annan, suçlamala-
rından savaş beylerini de esirgemiyordu: “Afgan liderleri kendi
hizip çıkarlarından vazgeçmeye ve hep birlikte ulusal bir uzlaş-
ma sağlamaya çalışmaya yanaşmıyorlar. Anlaşılan o ki Afganis-
tan’da çok fazla sayıda grup, savaş beyi, terörist, uyuşturucu ta-
ciri ve başka insan bu savaştan kazanç elde ediyorlar ve barışın
gelmesi halinde büyük kayıplara uğrayacaklar.”²⁰

Annan, daha sonra Tahran’da, İslam Konferansı Örgütü’nün
zirve toplantısının açılışını yapmış ve çok net bir dille bu ülkele-
rin çatışmaların çözülmesi konusundaki kayıtsızlıklarını suçla-
mıştı. Afganistan, yıllarca ihmal edildikten sonra, artık uluslara-
rası diplomatik gündemde yerini almış gibi görünüyordu, ancak
bu durumun, kuzeydeki toprakları fethetmeye kararlı olan Tali-
ban ile Taliban’a karşı koymaya aynı derecede kararlı muhalifle-
rini tatmin etmeye pek bir katkısı yoktu.

20) Genel Sekreter’in raporu, “The situation in Afghanistan and its implications
for international peace and security”, 14 Kasım 1997.

5
BAMYAN, 1998-1999:
HIÇ BİTMEYEN SAVAŞ
❧

Orta Afganistan'da Hazarilerin yurdu olan Hazaracat'ta sıcaklık donma derecesinin de altındaydı. Bamyan'ı çevreleyen Hinduş dağlarının her tarafta tepe tepe yükselen karlı zirvelerinin altında, Hazari çocuklar içe çekilmiş karınları ve çatılmış yüz hatlarıyla "Taliban" adını verdikleri bir hırsız-polis oyununu oynuyorlardı. Hazariler açlıktan ölmek üzereydiler ve bu oyun buğday çuvaları taşıyan bir Taliban konvoyuna pusu kurulup aç ailelerin evlerine dağıtılması şeklinde oynanıyordu. Çocuklar, anne babalarının ufak, taşlı tarlalarda binbir güçlkle yetiştirip dik vadilerin eteklerinden kopardıkları birkaç patates, çilek ve kök yiyerek yaşıyorlardı. Hazaracat topraklarının sadece yüzde 10'u ekilebilir alandı ve o yılın buğday ve mısır hasadı herkeste

müthiş bir hayal kırıklığı yaşatmıştı.

Ancak Hazarilerin açlıktan kırılmalarının başka bir nedeni kimlikleriydi. Ağustos 1997'de Taliban, onları teslim olmaya zorlayan bir gayretle, yaşadıkları dağlara güneyden, batıdan ve doğudan gelen bütün yolları kapatmıştı. Kuzey yolunun kapalı olup olmamasının da bir anlamı yoktu, çünkü hukukun ve düzenin bozulması, yiyecek maddelerinin kıtlığı ve karın dağ geçitlerini kapatması yiyecek konvoylarının 2 bin metreyi aşkın bir yükseklikte kurulmuş olan Bamyan'a seyahatini zaten imkânsız hale getirmekteydi. Bamyan vilayetindeki 300 bin Hazari açlık içindeyken, komşu vilayetler Gor, Vardak ve Gazne'deki 700 bin kadar başka Hazari de her türlü kıtlığın sıkıntısıyla yaşıyordu (yani, zor durumda olan Hazarilerin sayısı böylece 1 milyona çıkmaktaydı).

Birleşmiş Milletler ve onun kardeş örgütü Dünya Gıda Programı, aylardan beri yardım konvoylarının geçmesine izin vermesi için Taliban'la dolaylı görüşmeler sürdürüyor, ama Taliban gerekli izni vermeye bir türlü yanaşmıyordu. Pakistan'ın Taliban'a 600 bin ton buğday temin etmeye söz vermesi, ama buna karşılık Taliban'ın Bamyan'a yönelik olarak uyguladığı ablukayı kaldırması yönünde hiçbir insani talepte bulunmaması da Birleşmiş Milletler'i hayal kırıklığına sürükleyen başka bir olaydı. Son yirmi yıllık çatışma döneminde ilk defa olarak bir hizip yiyecek ihtiyacını başka bir hizbe karşı bir silah olarak kullanıyor ve böylece Afganistan'ı bitirip tüketmekte olan etnik grup ve mezhep ayrılıklarının ne kadar tırmandığını gözler önüne seriyordu.

Hazariler, gerçi zaten Peştun sopasının kısa ucundaydılar, ama hiç böylesine açlık koşullarında yaşamamışlardı. Dikkat çekici Moğol hatları olan bu kısa boylu, tıknaz insanlar, bir teoriye göre, Cengiz Han'ın Moğol savaşçıları ile yerli Tacik ve Türki halkları arasındaki evliliklerin torunlarıydı. 1222'de Cengiz Han'ın torunu, Bamyan'ı savunanlar tarafından öldürülmüş, Cengiz Han da bunun öcünü almak için oranın bütün sakinlerini kılıçtan geçir-

mişti.¹ Bin yıl önce ise Bamyān, Hindistan'daki Budizmin merkezi ve Roma İmparatorluğu'nu Orta Asya, Çin ve Hindistan'a bağlayan eski İpek Yolu'nda deve kervanları için önemli bir dinlenme yeri idi. Bamyān, İslami fetihlerden sonra Orta Asya'nın tamamı ile Hindistan için hep Budizmin koruyucusu ve başşehri olarak kalmıştı. Şehre M.S. 827 yılında gelen Koreli bir keşiş olan Hui-Chao, Bamyān Kralı'nın hâlâ Budist olduğunu yazmıştı ve bu durum on birinci yüzyılda Gaznelilerin vadiye İslamiyet'i getirişine kadar değişmeyecekti.

Şehre hâlâ M.S. ikinci yüzyıldan kalma, kumtaşından dev kayaların bir yüzüne oyulmuş iki muhteşem Buda heykeli hâkimdir. Biri 50, diğeri 35 metre yüksekliğinde olan bu iki heykel, çağlar boyu zaman içinde fırtınalardan ve şiddetli yağmurlardan aşınmış ve yer yer çatlaklarla kaplanmış ve iki Buda'nın da yüzü eksiktir, ama etkileyici görünümelerini hâlâ muhafaza etmektedirler. Bu figürler Asya kıtasının alt kesiminde görülen bütün Buda'ların klasik hatlarıyla yapılmış, ancak üstlerine, Büyük İskender ordularının bölgeye getirdiği Helenizmle klasik Hint ve Orta Asya sanatının eşsiz bir birleşimini temsil eden Grek elbiseleri giydirilmiştir. Bu Buda'lar, Çin'den ve Hindistan'dan gelen hacıların sık sık ziyaret ettiği, antik dünyanın harikalarından birisiydi.

Bir zamanlar mağaralarda ve küçük oyuklarda yaşamış binlerce Budist keşiş de heykellerle birlikte bu yarlara gömülmüştür. Antik işlemlerle kaplı bu mağaralar, şimdi Kabil'i terk etmiş olan binlerce Hazari mülteciye ev sahipliği yapıyordu. Talibān, Bamyān'ı ele geçirdiği zaman bu heykelleri havaya uçurma tehdidinde bulunmuş, bu yüzden Japonya ve Sri Lanka'daki Budist topluluklardan büyük protestolar almıştı. Bu arada Buda'ların üstündeki dağ sekiz defa bombalayarak, heykelleri tutan dev kumtaşlarının yuvalarında daha fazla çatlak oluşmasına yol açmışlardı.

1) Musavî, Seyid Asker, *The Hazaras of Afghanistan, an Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Curzon Press, Londra 1998. Afganistan dışında haklarında çok az şey bilinen Hazariler üzerine son zamanlarda yapılmış tek çalışma budur.

Hazaracat, binlerce Hazariyi öldürüp, binlercesini de çalıştırılmak üzere serf ve hizmetçi olarak kendilerinin yaşadıkları Kabil'e götürerek ve bütün camileri yıkıp yerle bir ederek ilk Hazari-karşıtı kampanyayı başlatan Peştun Kral Abdurrahman tarafından ele geçirildiği 1893 yılına kadar fiilen bağımsız kalmıştı. Sayıları yaklaşık 3-4 milyon civarında olan Hazariler, Afganistan'daki en büyük Şii Müslüman grubu oluşturmaktadırlar. Sünni Peştunlar ile Şii Hazariler arasındaki mezhep düşmanlığının zaten hayli uzun bir geçmişi vardı, ancak Taliban, bütün Şiilerin münafık sayıldığını ilan ederek bu çatışmaya yeni ve çok daha keskin bir boyut katmıştı.

Taliban açısından daha da can sıkıcı olan şey, Hazari kadınlarının bölge savunmasında önemli bir siyasal, toplumsal, hatta askeri rol oynamalarıydı. Hazari'nin Hizb-i Vahdet partisinin 80 kişilik Merkez Konseyi'nde 12 kadın üye bulunuyordu ve bunların hepsi iyi eğitim görmüş meslek sahipleriydi. Kadınlar, BM yardım programlarını ve Vahdet'in temel okuma yazma eğitimi, sağlık bakım ve aile planlaması sağlama çabalarını gözetip takip ediyorlardı. Ayrıca savaş alanlarında erkekleriyle omuz omuza çarpışmalara girmekteydiler (bazıları Mayıs ayında Mezar-ı Şerifte Taliban askerlerini öldürmüştü). Kabil'den kaçmış olan kadın profesörler, Bamyân'da bir üniversite kurmuşlardı ve bu, kerpiçten ve otlardan yapılmış, elektriği ve ısıtması bulunmayan derslikleri ve bir avuç kitabıyla herhalde dünyanın en yoksul üniversitesiydi.

"Taliban'dan iğreniyoruz, onların hepsi uygarlığa karşı, özellikle Afgan kültürüne ve kadınlara karşılar. İslam'ın ve Afgan halkının adını kötülediler," demişti bana, üniversitede Pers edebiyatı dersleri veren ve direnişin önde gelen şairlerinden olan Dr. Hümeýra Rahi. Taliban, Hazari kadınlarının giyim tarzından da nefret ediyordu. Dr. Hümeýra Rahi ile meslektaşları ise etek ve yüksek topuklu ayakkabı giyiyorlardı. Hümeýra Rahi'nin şairliği, Hazarilerin yüzyıllarca Peştunlar tarafından ezildikten sonra yeni kazandıkları güvenin bir yansıması gibi görünmekteydi.

“Zafer sizin, Allah sizin yanınızda, Hazaracat’ın muzaffer ordusu. Düşmanlarınızın vücudu tüfeklerinizin namlularının hedefi olsun. Siz galipsiniz, muzaffersiniz, Allah sizin yanınızda. Geceler boyunca ettiğim dualar, sabahları ağlamalarım, çocukların ‘Ulu Tanrım, Ulu Tanrım!’ deyişleri, ezilenlerin gözyaşları ve iç çekmeleri, hepsi sizinle.”²

Kabil’deki Peştun egemenlerinin onlara on yıllar boyunca kötü muamele edip önyargıyla yaklaşmasından ve sürekli kuşatma altında tutmasından sonra Hazariler artık kaderlerini kendi ellerine almaları gerektiğinin farkındaydılar. Mayıs ayında ve yine Ekim 1997’de Mezar-ı Şerifte Taliban’ın yenilgiye uğratılmasında önemli bir rol oynamışlardı. Ayrıca Bamyan’a karşı durmadan yinelenen Taliban saldırılarını püskürtmeyi de başarıyorlardı. Hazariler, eskiden Taliban’ın karşısındaki Özbek-Tacik-Hazari ittifakının üçüncü ve en zayıf halkasını oluşturmuşken, artık Özbeklerin bölünüp dağılması ve Taciklerin Kabil civarında kilitlenmeleriyle birlikte kendi zamanlarının geldiğini anlıyorlardı. Bu durumu, “Aramızda Hindukuş dağları, önümüzde Taliban ve onları destekleyen Pakistan var. Öleceğiz ama teslim olmayacağız,” diye anlatmıştı bana, Vahdet’in cesur başkan vekili Kurban Ali İrfani, özellikle görkemli ayışığına sarınmış Buda’ları gören bir odada kütük ateşinin önüne oturmuş, ellerimizi ovuşturarak ısınmaya çalışırken.

Örgütlenmeleri ve savaşma arzularında yeni bir güven ve gurur vardı artık. “Taliban’ı kuzeyden kurtardık,” demişti on dört yaşındaki bir Hazari askeri olan, iki yıl savaş görüp elinde profesyonel bir asker gibi Kalaşnikof’unu tutan Ahmed Şir. Üstelik Hazariler dostsuz değildi. İran, Bamyan dışında yeni inşa edilen bir iniş pistine uçaklarla askeri malzeme taşıırken, Vahdet lideri Kerim Halili daha fazla askeri yardım arayışında kış aylarını Tahran, Moskova, Yeni Delhi ve Ankara’yı ziyaret etmekle geçirmişti.

Ancak Hazariler de kendi içlerinde bir sürü gerginlik yaşıyorlardı. Diğer halklar gibi onların da kendi aralarında çeşitli hizip-

2) Dr. Rahi, ben Aralık 1997’de Hazaracat’tayken kendisinin Dari diliyle yazdığı şiirlerden bir demet vermişti bana. Çeviri için BM yetkililerine teşekkür borçluyum.

ler vardı ve hepsi de toprak, nüfuz ve dış yardım kavgasına tutuşmuşlardı. Hizb-i Vahdet'in ayrı hiziplerinin her biri Mezar-ı Şerif'in bir kısmını kontrol ediyorlardı ve hem birbirleriyle hem de Özbeklerle savaşıırken Mezar-ı Şerifi bir savaş bölgesine, Taliban-karşıtı ittifakı da siyasal bir enkaza çevirmişlerdi. İran ve Rus istihbarat yetkilileri, o zamanlar üssü Şıbırgan'da bulunan Dostum ile Hazariler arasındaki çatışmalarda, ayrıca Hazari gruplarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda çeşitli arabuculuk girişimlerinde bulunmaktaydılar, ancak herhangi bir uzlaşmaya iki taraf da yanaşmıyordu. Şubat 1998'de Mezar-ı Şerif içinde Özbeklerle Hazariler arasında yoğun çarpışmalar devam ederken, Mesud da vakit çok geç olmadan önce İranlıları Taliban-karşıtı ittifakı kurtaracak adımlar atmaya ikna etme düşüncesiyle Tahran'a ilk ziyaretini yapmıştı. Bu arada Taliban, kış aylarını, birbirlerini hırpalayıp duran düşmanlarını seyretmekle ve Bamyan etrafındaki kuşatmayı sıkılaştırıp Mezar-ı Şerif üzerine yeni bir saldırıya hazırlanmakla geçirmişti.

Savaş kış aylarında, Taliban'ın Ocak'ta başka bir katliama giriştiği (bu defa 600 kadar Özbek köylüsünü öldürdüğü) batıdaki Faryab vilayetinde devam etmişti. Daha sonra olayı araştıran Batılı yardım görevlileri, sivillerin evlerinden alınıp yerlerde sürüklenerek bir duvar dibine sıralandıklarını, daha sonra üstlerine ateş açılarak kurşuna dizildiklerini bildirmişlerdi. Taliban Kabil'de giderek daha katı İslami yasaları ve cezalandırma usullerini uyguladıkça, politikalarına karşı uluslararası sansür de çoğalıyordu. İnsanların el ve ayak gibi uzuvlarının meydanlarda kesilmesi, kamçılanarak dövülmeler, kadınların taşlanması ve infazlar Kabil ve Kandahar'da haftalık olaylar haline gelmişlerdi. 8 Şubat 1998'deki Uluslararası Kadınlar Günü, Taliban yönetimindeki Afgan kadınlarının kötü durumunun gözler önüne serilmesine adanmıştı. ABD Senatosu'nda Afganistan'daki cinsiyet sorunu üzerine yapılan bir oturum, Hillary Clinton gibi tanınmış kişilerin Taliban politikasını mahkûm etmeleriyle birlikte, dünyanın her tarafında geniş bir yankı uyandıracaktı.

Taliban, erkeklerin sakal uzatmasını şart koşarak ve yeni doğan çocuklara konulacak bir Müslüman isimler listesi dağıtarak durmadan yeni kararnameleler çıkarmaktaydı. Kabil'de kız çocukları için açılmış birkaç ev okulu kapatılırken, dini polis de Kabil sokaklarında tek bir kadın görülmemesini sağlıyor ve ev sakinlerinin pencerelerini karartmalarını, kadınların dışarıdan bile görülmemesini emrediyordu. Kadınlar artık bütün zamanlarını, içeriye güneş ışığı bile sızdırılmayan kapılarının arkalarında geçirmek zorundaydılar. Taliban'ın sertlik yanlıları, BM yardım kuruluşlarını Afganistan'dan çıkarmaya kararlıydılar ve bu doğrultuda BM'nin sabırlarının sınırını test edecek bir sürü provokasyon yaratmışlardı.

24 Şubat 1998'de BM personelinin hepsi Kandahar'dan çıkarılınca, kıdemli Taliban liderlerinin BM görevlilerini dövdürüp tehdit etmelerinin akabinde yardım operasyonları tamamen durma noktasına geldi. Genellikle ılımlı tavırlarıyla bilinen, Kandahar'ın tek ayaklı valisi Molla Muhammed Hasan, kendi köyüne bir yol yapılmasını reddettiği için BM yetkililerinden birinin başına masa ve sandalye fırlatıp onu gırtlaklamaya çalışmıştı. Mart ayında Taliban, BM insani yardım faaliyetlerinin başkanı olan Alfredo Witschi-Cestari'nin bir dizi görüşme yapmak üzere Kabil'e gelme talebini geri çevirmişti. BM bunun üzerine Taliban'ın Hazaracat kuşatması konusunda derin kaygılar duymaya başlayacaktı. "Kuzeydeki yardım çalışmalarımız hiçbir güvence olmadan sürerken, güneyde de Taliban'la çalışmak gibi korkunç bir cehennemin içindeyiz. Kuzeyde otorite yok, güneyde ise baş edilmesi çok güç bir otorite var," diyordu bana Lahdar Brahmi.³

Bu tür problemlere rağmen Brahmi, Taliban ile Taliban-karşıtı ittifak arasında bir toplantı ayarlamaya çalışıyordu. Muhalefet liderleriyle bir araya gelmekten kaçınmanın yaratacağı sakıncaları ve bu sayede daha fazla meşruiyet kazanacaklarını düşünen Taliban yönetimi, bu toplantının her iki tarafın ulemalarıyla ya-

3) Lahdar Brahmi'yle yapılan görüşme, 8 Nisan 1997.

pılmasını teklif etmişti. Fakat birkaç aydır da ulema olmanın nitelikleri konusunda birbirleriyle kavga halindeydiler. BM bu durumda ABD'nin yardımına başvuracaktı. Başkan Clinton'ın dış politika danışmanı ve ABD'nin BM Büyükelçisi Bill Richardson, 17 Nisan 1998'de bir günlük paraşüt diplomasisi için Afganistan'a gelmiş ve tarafları bir ulema toplantısının yapılması için ikna etmeyi başarmıştı.

İki taraf da ABD'yi kendi yanlarına çekmeye çalıştıklarından Richardson gittiği her yerde büyük bir heyecanla karşılanacaktı. Nitekim her yerde kendisine bir sürü halı, heybe ve turban hediye edildi. Hatta Taliban, Kabil'de ABD TV ekiplerinin ilk defa kendi liderlerini görüntülemelerine izin verdi ve Richardson'a bir jest yaparak her Cuma günü şehrin futbol stadyumunda düzenlenen kol ve bacak kesme ve kamçılama törenlerini ertelediler. Ancak Kabil'deki Taliban liderleri Hazaracat kuşatmasını hafifletmek ve cinsiyetçi politikalarını Birleşmiş Milletler'le tartışmak konusunda ciddi sözler vermelerine rağmen, Richardson'un şehirden ayrılmasından sadece birkaç sonra Molla Ömer'in anlaşmayı reddettiğine tanık olacaktık.

Ulema toplantısı Nisan ayının sonunda BM himayesinde Islamabad'ta yapıldı ve dört günlük müzakereler sonunda iki taraf da ateşkes yapılması, Hazaracat'taki Taliban kuşatmasının kaldırılması ve karşılıklı esir değiş tokuşu gibi sorunların çözümünde karar yetkisine sahip olacak bir barış komisyonuna 20 ulemayı aday göstermeyi kabul ettiler. Ancak Taliban daha sonra kendi adaylarını göstermeye yanaşmayacak ve Mayıs ayına gelindiğinde bir barış süreci daha başarısızlıkla sona ermiş olacaktı. Taliban artık yeni bir saldırıya geçmeye hazırdı.

Bu hazırlıklar kısmen BM'yle yeni bir gerginliğin tırmandırılmasıyla sürmekteydi. Haziran ayında Taliban kadınların genel hastanelere alınmasını tamamen yasakladı ve Afganistan'a gelip gidecek bütün kadın Müslüman BM personelinin mahrem olarak değerlendirilip yaşlı birer kadın eşliğinde dolaşmaları gerektiğini emretti (oyssa bu, bilhassa BM kuruluşlarında Müslüman kadın

yardımcı görevlilerinin sayısı artmakta olduğu için karşılanması imkânsız bir talepti). Taliban daha sonra, Kabil’de çalışan bütün hükümet-dışı kuruluşların da bürolarını boşaltmalarını ve Politeknik Okulu’nun tahrip edilmiş durumdaki binasına taşınmalarını istemişti. Eğer Taliban taleplerini geri çekmezse 30 hükümet-dışı kuruluştan 22’si Kabil’den çekilme yanlısıydı, fakat Taliban emirlerinin hiçbir şekilde müzakere edilemeyeceğini söylüyordu.

Avrupa Birliği, Taliban’ın denetimi altındaki bölgelere her türlü insani yardımı askıya alırken, Brahmi BM’nin yaşadığı hayal kırıklığını açıklarken ateş püskürmekteydi: “Bu, bütün işi gücü bizi işimizi yapmaktan alıkoyan kararnameler çıkarmak olan bir örgüt,” diyordu. “Taliban, yalnızca dayanma gücünüzün bir sınırı olduğunu değil, aynı zamanda ve özellikle bize bağış yapan tarafların üstümüzdeki baskılarının giderek arttığını da bilmeli.”⁴ Taliban bütün bu çabalara rağmen yumuşamayı reddetmiş ve 20 Temmuz 1998’de bütün hükümet-dışı kuruluşların bürolarını zorla kapatıp yabancı yardım görevlilerini Kabil’den çıkarmaya başlamıştı. Aynı gün BM yardım kuruluşları için çalışan iki Afganlı, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği’nden Muhammed Habibi ile Dünya Gıda Programı’ndan Muhammed Bahsaryar’ın cesetleri Celalabad’ta bulundu. Taliban bu görevlilerin ölümleri için hiçbir açıklama yapmayacaktı.

Tabii, yardımların kesilmesinin asıl kurbanları, hükümet-dışı kuruluşların yardımlarından bir şekilde faydalanan Kabil’in 1.2 milyonluk nüfusunun yarısından çoğu ile bilhassa kadınlar ve çocuklardı. Yiyecek dağıtımı, sağlık bakımı ve şehrin zaten ağır aksak işleyen su dağıtımı bundan ciddi derecede etkilenecekti. İnsanlar Taliban ciplerinin yanından geçerlerken ellerindeki boş ibrik ve kovaları sallıyorlar, fakat askerlerden aldıkları cevap onların insanların düşüncelerine hiçbir şekilde aldırmadıklarını gösteriyordu. Planlama Bakanı Kari Din Muhammed, “Biz Müslümanlar Yüce Allah’ın herkesin rızkını bir şekilde vereceğine

4) Crossette, Barbara, “UN’s impatience grows over Afghan restrictions on Aid workers”, *New York Times*, 14 Temmuz 1998.

inanırız. Yabancı kuruluşlar buradan gitmeyi tercih ediyorlarsa, bu onların kararı. Biz hiç kimseyi kovmuş değiliz,” diyerek bu tutumlarının haklılığında ısrar etmekteydi.⁵

Bu arada Taliban, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı kuzeyde düzenleyeceği yeni bir saldırıda kendisini desteklemeye ikna etmişti. Suudi istihbarat şefi Prensi Türki el-Faysal, Suudilerin Taliban'a 400 pikap ve mali yardım göndermelerinden sonra Haziran ayı ortasında Kandahar'ı ziyaret etmişti. Pakistan istihbarat örgütü ISI, Taliban'ın ihtiyacı olan lojistik desteğe karşılık olarak yaklaşık 2 milyar rupilik (5 milyon dolarlık) bir bütçe hazırlamıştı. ISI yetkilileri, Taliban'ın saldırıya hazırlanmasına yardımcı olmak üzere Kandahar'ı sık sık ziyaret ederlerken, mülteci kamplarından ve medreselerden gelen binlerce yeni Afgan ve Pakistanlı gönüllü de Taliban saflarına katılıyordu. Mart ayında İran, Rusya ve Özbekistan Taliban-karşıtı ittifaka silah, cephane ve yakıt almıyordu.⁶ İran, Hazarilere doğrudan Meşhed'ten Bamyan'a uçaklar dolusu silah taşıırken, Ruslar ve İranlılar da güney Tacikistan'da Kulyab'taki bir hava üssünde Mesud'a silah veriyorlar, daha sonra bu silahlar oradan Afganistan'a sokuluyordu.

Temmuz ayında Taliban kuzeye doğru Herat'a yönelmiş, 12 Temmuz 1998'de Dostum'un birliklerini yenilgiye uğratarak 100 kadar tank ve araç ele geçirmiş ve 800 kadar Özbek askerini esir alarak (ki bunların çoğu daha sonra katledilecekti) Meymane'ye girmişti. 1 Ağustos 1998'de Taliban, onun komutanlarından bazıları Taliban'ın verdiği rüşvetleri kabul edip saf değiştirdikten sonra Dostum'un Şıbırgan'daki karargâhını zaptetmiş durumdaydı. Dostum bunun üzerine önce Özbekistan'a, daha sonra Türkiye'ye kaçtı. Dostum'un kaçması üzerine büyük bir moral bozukluğu yaşayan, batı yolunun muhafazasından sorumlu başka Özbek komutanlar da kendilerine teklif edilen rüşvetleri aldı-

5) AFP, "Taliban reject warnings of aid pull-out", 16 Temmuz 1998.

6) Islamabad'ta Pakistanlı yetkililer ve yabancı diplomatlarla yapılan görüşmeler, Mart 1998. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Massive arms supplies reach all Afghan factions", *Nation*, 13 Mart 1998.

lar ve böylece 1.500 kişilik bir Hazari birliğini sürpriz bir Taliban saldırısına karşı şehir dışına çıkardılar. 8 Ağustos 1998'in ilk saatlerinde Hazari birlikleri ansızın kendilerini kuşatılmış bir durumda bulmuşlardı. Hazariler cephaneleri tükenene kadar savaştılar ve içlerinden sadece 100'ü hayatta kalabildi. Sabah saat 10 sıralarında, hiçbir şeyden kuşkulanmayan insanlar günlük işlerine başlamak üzere sokaklara çıktıklarında ilk Taliban pikapları Mezar-ı Şerif'e girmekteydi.⁷

Taliban'ın şehre girişini, neredeyse soykırım derecesine yaklaşan vahşi bir katliam izledi. Taliban, önceki yıl uğradığı kayıpların öcünü alıyordu. Bir Taliban komutanı daha sonra, Molla Ömer'in onlara iki saat istedikleri kişileri öldürme izni verdiğini, ama kendilerinin bu izni fiilen iki güne çıkardıklarını söyleyecekti. Taliban, pikaplarını Mezar-ı Şerif'in dar sokaklarına sokup kırırdayan her şeye (dükkân sahiplerine, kadınlara, çocuklara, hatta eşeklere ve keçilere) ateş ederek tam bir öldürme nöbetine yakalanmıştı. Ölülerin derhal gömülmesini emreden İslami hükümlerin tersine, cesetler sokaklarda çürümeye terk edilmişti. "Sokakta rastladıkları herkese en ufak bir uyarıda bulunmadan, erkek, kadın, çocuk, hiçbir ayırım gözetmeden ateş açıyorlardı. Çok kısa bir sürede sokaklar cesetlerle ve kanla dolmuştu. İlk altı gün boyunca hiçbir cesedin gömülmesine izin vermediler. Köpekler sokaklardaki insanların etlerini yerken her tarafı dayanılmaz bir koku kaplamıştı," diye anlatmıştı bana, katliamdan kurtulmayı başarmış olan bir Tacik.⁸

İnsanlar evlerine sığınmaya çalışırken, Taliban askerleri Hazarilerin evlerine daldılar ve içeride kimi buldularsa hepsini top-tan katlettiler. "İnsanların üstüne üç defa ateş ediliyordu; bir mermi kafaya, bir mermi göğüse, bir mermi de yumurtalıklara.

7) Winchester, Michael, "Ethnic cleansing in Afghanistan", *Asiaweek*, 6 Kasım 1998.

8) Pakistan'a kaçmayı başarıp hayatta kalanlarla Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin yaptığı görüşmeler. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne gönderdiği özel rapor.

Hayatta kalmayı başaranlar ölümlerini bahçelerine gömdüler. Kadınların da ırzına geçildi,” demişti aynı görgü tanığı. “Taliban evimize girince kocamla iki erkek kardeşimi hemen öldürdü. Hepsinin üstüne üçer el ateş ettiler, sonra da boğazlarını helal biçimde kestiler,” diyordu kırk yaşındaki bir Tacik kadın da.⁹

Hiçbir ayırım gözetilmeden yapılan bu katliamın ilk gününden sonra Taliban, Hazarileri hedef almaya başladı. Önceki yıl düştükleri Mezar-ı Şerif’e rehbersiz girme hatasını tekrarlamak istemediklerinden, bu defa şehri iyi tanıyan ve bir zamanlar Hikmetyar’a sadakatle bağlı olan yerel Peştunları saflarına katmışlardı. Sonraki birkaç günde Belh’ten gelen bu Peştun savaşçılar, Taliban’ın ölüm takımlarına Hazarilerin evlerini tek tek gösterdiler. Fakat Taliban askerleri o kadar kontrolden çıkmışlardı ki, Hazari olmayanları da içine alan öldürmeler keyfi biçimde devam ediyordu. “Genç bir Tacik oğlan çocuğunun öldürüldüğünü gördüm. Talib hâlâ yanında duruyor, babası da ağlıyordu. ‘Oğlumu niçin öldürdün? Biz Tacikiz,’ diye haykırmıştı ona. Talib ise şöyle cevap verecekti: ‘Bunu niçin söylemedin bana?’ Babanın buna karşı feryadı inanılmazdı: ‘Sordun mu ki söyleyeyim?’”¹⁰

Daha sonra binlerce Hazari Mezar-ı Şerif hapishanesine, orası dolunca da kapalı konteynırlara atıldılar ve orada havasızlıktan öldüler. Bazı konteynırlar Mezar-ı Şerif dışındaki Deşt-i Layli çölüne götürülüp içindekiler orada kurşuna dizildi (Taliban’ın 1997’de maruz kaldığı cinayetlere bir misillemeydi bu). “Mezar-ı Şeriften Şıbırgan’a üç konteynır getirdiler. Bir kamyonun kapısı açıldığında içinden sadece üç kişi canlı çıkabildi. Yaklaşık 300 kişi konteynırın içinde ölmüştü. O üç kişi de hapishaneye götürüldü. Bütün bunları oturduğum yerden görebiliyordum,” diye anlatmıştı başka bir görgü tanığı.¹¹ Ondan sonraki birkaç günde

9) Helal, İslamiyet’te bir hayvanı etini yemek için öldürmenin, kanı aksın diye boğazını keserek öldürme biçimidir.

10) Human Rights Watch Report, “Afghanistan, the massacre in Mazar-e-Sharif”, Kasım 1998.

11) Human Rights Watch Report, aynı rapor.

on binlerce sivil, uzun kafiler halinde yaya olarak Mezar-ı Şeriften kaçmaya çalışırken, Taliban onlarca kişiyi de havadan bomba yağdırarak öldürecek.

Taliban'ın niyeti Şiilerin ağırlıkta olduğu kuzey bölgesini temizlemektir. Mezar-ı Şerif Valiliğine daha önce Necibullah'ın öldürülmesini emretmiş olan komutan Molla Niyazi atanmış ve Taliban mollalar şehrin alınmasından sonraki birkaç saat içinde camilerden şehirde yaşayan Şiilerin üç seçenekleri olduğunu ilan etmişlerdi: Sünniliği seçmek, Şii İran'a gitmek ya da ölmek. Camilerde Şiilerin dua etmesi yasaklanmıştı. "Geçen yıl bize başkaldırdınız ve bizi öldürdünüz. Bize evlerinizden ateş açtınız. Şimdi sizin hakkınızdan gelme sırası bizde. Hazariler Müslüman değildir, bu yüzden Hazarileri öldürmek zorundayız. Ya Müslüman olmayı kabul edersiniz, ya da Afganistan'ı terk edersiniz. Ama nereye giderseniz gidin sizi yakalarız. Tepelere çıkarsanız ayaklarınızdan çeke çeke yere indiririz. Aşağılara saklanırsanız saçlarınızdan tuta tuta yukarı çıkarırız," diyordu Molla Niyazi, Mezar-ı Şerif'in merkez camisinde yaptığı bir konuşmada.¹² Roma tarihçisi Tacitus'un Roma'nın Britanya'yı fethi konusunda söylediği gibi, "Roma ordusu düşman namına tek bir kişiyi sağ komadı ve bunun adına **banş** dedi."

Ölülerin sayımını yapacak tek bir **bağımsız gözlemci** bile bulunmadığından kaç kişinin öldürüldüğünü **tahmin etmek güç** olsa da, Birleşmiş Milletler ile Uluslararası Kızıl Haç Komitesi daha sonra 5 bin ile 6 bin arasında insanın öldürüldüğünü açıklamışlardı. Daha sonra Taliban Meymane'yi ve Şirbirgan'ı alırken oralardaki Özbeklerin ve Taciklerin de **benzer katliamlara** kurban gittikleri anlaşılabilecekti. Benim tahminime göre, Temmuz ile Ağustos aylarında 6 bin ile 8 bin arasında sivil öldürülmüş ve Taliban-karşıtı birlikler ağır kayıplar vermişti. Ancak Taliban'ın halkta bir daha kendilerine **kafa tutamayacak kadar dehşet** uyardırma isteği **pek gerçekleşmemiştir**.

Taliban, Mezar-ı Şerif'te bir grubu daha hedef alıyordu ve bu yüzden yoğun bir uluslararası protestoyla karşılaşacak, belki de

12) Human Rights Watch Report, aynı rapor.

İran'la bir savaşın eşiğine kadar gelecekti. Molla Dost Muhammed'in önderliğindeki, içinde Şii-karşıtı Pakistanlı militanların da bulunduğu küçük bir Taliban birimi olan Sipah-i Sahib partisi, Mezar-ı Şerif'teki İran Konsolosluğu'na girmiş, orada 11 İranlı diplomat, istihbarat yetkilisi ve bir gazeteciyi bodruma indirmiş ve hepsini üstlerine ateş açarak öldürmüştü. Tahran daha önce Pakistan hükümetiyle kendi konsolosluğunun güvenliği konusunda bir güvence anlaşması yapmıştı, çünkü ISI yetkililerinin Taliban'la birlikte Mezar-ı Şerife girdiklerini biliyordu. Hatta İranlılar, Dost Muhammed'in müfrezesinin kendilerini korumak için gönderildiğini sandıklarından ilk başta onları oldukça iyi karşılamışlardı.¹³ Taliban bunun dışında Hazarilere silah taşımakta olan 45 İranlı kamyoncu da esir almıştı.

Taliban ilk başta diplomatların nerede olduğunu bilmediğini iddia etmiş, ancak uluslararası protestolar ve İran'ın öfkesi arttıkça diplomatların öldürüldüğünü (tabii resmi emirlerle değil, dönem Talibanlar tarafından) kabul etmek durumunda kalmıştı. Oysa güvenilir kaynaklar, Dost Muhammed'in diplomatların öldürülüp öldürülmemesi konusunda Molla Ömer'le telsiziyle konuştuğunu, Molla Ömer'in onların öldürülmesine icazet verdiğini bildiriyorlardı. Gerçek nasıl olursa olsun, İranlılar buna inanmaktaydılar. Ne kadar ironik bir durumdur ki, Dost Muhammed daha sonra, beraberinde iki odalık getirdiği için Kandahar'daki karısı tarafından Molla Ömer'e şikayet edilmesi sonucunda atıldığı hapishanede bıçaklanacaktı. O dönemde Talibanlar 400 kadar Hazarı kadını kaçırmış ve odalık olarak yanlarında götürmüşlerdi.¹⁴

Gerek bu zaferi ve Afganistan'ın büyük kısmını denetimi altına alması, gerekse Pakistanlı yetkililerin pohpohlaması ve kısmen de Suudi muhalif Usame bin Ladin'in vaatleri sonucunda artık uluslararası düzeyde tanınacakları beklentisine girmeleri,

13) Aşkabad ve Islamabad'ta Pakistanlı diplomat ve istihbarat yetkilileriyle, ayrıca İranlı ve Türkmen diplomatlarla yapılan görüşmeler, Ağustos 1998.

14) Kandahar hapishanesinde kalanlarla görüşen uluslararası bir yetkilinin kişisel olarak aktardıkları.

Taliban'ı iyice cüretkâr bir havaya sokup ABD'ye ve Suudi kralları ailesine karşı cihad ilan etme noktasına getirecekti. 7 Ağustos 1998'de Bin Ladin'in sempatizanları Kenya ve Tanzanya'daki ABD büyükelçiliklerini havaya uçurup 224 kişinin ölmesine ve 4.500 kişinin yaralanmasına neden oldular. Bu olay ABD'nin 20 Ağustos 1998'de Usame bin Ladin'in kuzeydoğu Afganistan'daki eğitim kamplarına füze saldırılarına başlamasına yol açtı. Onlarca füze altı hedefi vururken 20'yi aşkın kişi ölmüş, 30'u aşkın kişi de yaralanmıştı. ABD, Usame bin Ladin'in füze saldırıları sırasında bu kampta bulunduğunu, ama saldırıdan kurtulmayı başardığını açıklamıştı. Aslında Araplar çok az zayıat vermişti. Öldürülenlerin çoğu, Hindistan'ın denetimindeki Keşmir bölgesinde savaş eğitimi almış olan Pakistanlılar ve Afganlılardı.

Taliban öfke içindeydi; Afgan şehirlerinde bu saldırıları protesto eden örgütlü gösteriler düzenlendi ve silahlı kalabalıklar bazı şehirlerdeki BM bürolarına saldırdılar. Molla Ömer halk arasına çıkıp Clinton'ı kişisel olarak suçladı. "Afganistan'a saldırmak Clinton'ın şahsi kararıysa, o zaman bu olay bütün dünyanın ve Amerikan halkının dikkatini Beyaz Saray'daki utanç verici olaydan uzaklaştırmış ve Clinton'ın bir yalancı, dürüstlükten ve şereften nasibini almamış bir insan olduğunu göstermiştir," demişti, Monica Lewinsky olayına atıfta bulunarak. Ömer, Usame bin Ladin'in sadece Taliban'ın değil, bütün Afganistan halkının konduğu olduğunda, Taliban'ın onu ABD'ye asla vermeyeceğinde ısrar ediyordu. "Asıl Amerika'nın kendisi dünyanın en büyük teröristidir," diye de eklemişti.¹⁵ BM yetkilileri güvenlikleri kalmadığı gerekçesiyle Kabil'i boşaltırlarken, sokaktaki silahlı adamlar bir İtalyan BM askeri görevlisini öldürmüş, bir Fransız diplomatı da yaralamışlardı. Hak Nevaz ve Salim adındaki, ikisi de Ravalpindi'li olan ve Taliban tarafından yakalanıp hapse atılan katiller, Pakistan'ın Hareket-ül Ensar grubundan İslami militanlardı.

15) Reuters, "Taliban blame Clinton scam for attacks", 21 Ağustos 1998.

Taliban, uluslararası düzeydeki eleştirileri ve İran'ı yatıştır-maya çalışmanın yerine, bazı Hazari komutanların Taliban'a teslim olmasından sonra 13 Eylül 1998'de düşen Bamyân üzerine üç koldan bir saldırı başlatmıştı. Kerim Halili ve diğer Vahdet liderleriyle birlikte şehir nüfusunun büyük çoğunluğu ilk Taliban askerleri şehre girerken tepelere kaçmışlardı. Bu defa Molla Ömer, uluslararası kuruluşların insan haklarına saygı göstermesi çağrılarından dolayı, askerlerine Hazari sivillerden uzak durmaları emrini vermişti. Yine de Taliban'ın şehre girmesinden sonraki birkaç haftada Bamyân'da bazı öldürme olayları oldu. Bamyân yakınlarındaki bir köyde, gençler kaçarken arkada kalmış olan 50 kadar yaşlı insan Taliban tarafından öldürülmekten kurtulamadılar.¹⁶

18 Eylül 1997'de, yani Taliban askerlerinin Bamyân'ı işgal etmelerinden sadece beş gün sonra yaşanan başka bir trajedide, bu sefer küçük Buda heykelinin başı dinamitlenerek uçurulmuştu. Taliban askerleri Buda'nın kasıklarının bulunduğu kısmına roket ateşi açmışlar, heykelin tabakalarıyla kıvrımlarına hasar vermişler ve heykelin durduğu oyuktaki girift işlemeli freskleri tahrip etmişlerdi. Afganistan'ın en büyük arkeolojik mirası olan iki Buda heykeli, neredeyse 2.000 yıldır oradaydı ve Moğol istilalarından bile kurtulmayı başarmıştı. Şimdiyse Taliban onları yerle bir ediyordu. Bu, İslamiyet'in hiçbir hükmüyle mazur gösterilemeyecek bir suçtu.

İranlılara göre, Bamyân'ın düşüşü bardağı taşıran son damlaydı. İran, uluslararası yasalara ve BM Sözleşmesi'ne göre savunma hakkı olduğunu ve Taliban'a karşı harekete geçeceğini söylüyordu (Washington'un füze saldırıları için başvurduğu aynı argümanla). Bir hafta sonra İran'ın lideri Ayetullah Ali Hame-ney, bütün bölgeyi etkisi altına alacak çok geniş çaplı bir savaşın çıkabileceği uyarısında bulunmuştu. Hameney, Bamyân'ın ele geçirilişinde kullanılan askerler ve uçaklar yüzünden Pakistan'ı suçluyordu, ama Pakistan bu suçlamaları hemen reddedecekti.

16) Bamyân'da yaptığım kişisel görüşmelerden.

Tahran iyice gerginleşirken İran-Pakistan ilişkileri yeniden dibe vurmuştu. Bunun hemen arkasından, tankların ve uçakların desteğindeki 70 bin kadar İran Devrim Muhafızı, İran-Afganistan sınırında en büyük askeri tatbikatı yapmaya başladılar. Ekim ayında 200 bin kadar düzenli İran askeri de sınırda başka bir tatbikata başlarken, Taliban muhtemel bir İran işgaline karşı önlem olarak 5 bin savaşıyı silah altına alıyordu.

BM Güvenlik Konseyi kapsamlı bir İran saldırısından çekindiğini belirtirken, Lahdar Brahmi tekrar bölgeye gönderilmişti. İran ile Taliban arasındaki askeri gerginlikler, ancak Brahmi'nin 14 Ekim 1998'de Kandahar'da Molla Ömer'le buluşmasıyla yatıracaktı. Molla Ömer böylece ilk defa bir BM yetkilisi ya da Pakistanlı olmayan yabancı diplomatla görüşmüş oluyordu. Ömer, bütün İranlı kamyon sürücülerini serbest bırakmayı, İranlı diplomatların naaşlarını vermeyi kabul etmiş ve Birleşmiş Milletler'le ilişkilerini düzeltme vaadinde bulunmuştu.

Taliban'ın İran'la karşı karşıya gelmesi, Mesud'a kendi birlikleri ile henüz teslim olmamış Özbek ve Hazari savaşılarını yeniden toparlayacak zamanı ve manevra alanını kazandırmıştı. Aynı zamanda Rusya ve İran da zırhlı araç ve helikopterler dahil olmak üzere silah ve malzeme sevkıyatını arttırmıştı. Mesud kuzeydoğuda bir dizi iyi koordine edilmiş, yıldırım saldırısı başlatırken, hatırı sayılır ölçekte bir toprak parçasını, özellikle Afganistan'ın hassas olan Tacikistan ve Özbekistan sınırındaki bazı yerleri Taliban'dan geri almayı başaracaktı. Moral açısından çökmüş, malzeme bakımından yetersiz ve soğuktan bitkin durumdaki Taliban garnizonları kısa bir çarpışmadan sonra Mesud'a teslim olmuşlardı ve Ekim-Kasım aylarında Taliban kayıplarının sayısı 2 bine çıkmıştı. Hazari ve Özbek liderlerinin gözden düşmeleri de Mesud'a ve onun Taciklerine üstün bir konum kazandırmış, böylece içlerinde bazı Peştunların da yer aldığı bazı komutanlar Mesud'u bütün Taliban-karşıtı güçlerin askeri komutanlığına atamışlardı.

Taliban saldırısı, Hazarilerin katledilmesi ve İran'la karşı karşıya gelme, ABD'nin Cruise füzelerini atmasıyla birleşince, bölgede zaten zayıf olan güçler dengesini temelinden sarsmıştı. Taliban'ın temizlik hareketi, Taliban'ı destekledikleri için Pakistan'ı suçlayan Rusya, Türkiye ve Orta Asya devletlerini de çileden çıkarmıştı. İyice keskinleşen söz savaşları bölgede iki devletler bloğu arasındaki kırılganlığı derinleştirmekteydi. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın dışişleri ve savunma bakanları ile Rus yetkililer 25 Ağustos 1998'de Taliban ilerleyişini durdurmaya yönelik ortak askeri ve siyasi planlar hazırlamak ve bu hazırlıkları koordineli bir biçimde yürütmek amacıyla Taşkent'te bir araya geldiler.

Bölgesel tırmanmanın sonuçları korkunçtu: İran ile Taliban arasında, Taliban tarafında olan Pakistan'ı da içine çekebilecek bir savaş tehlikesi kapıdaydı; Batılı işgalciler ve petrol şirketleri petrol zengini Hazar ülkelerine durmadan yeni yatırımlar yapmaktan bitip tükenmişlerdi; İslami fundamentalizmin ekonomik bakımdan korkunç derecede yoksul olan Orta Asya devletlerine yayılması tehlikesi artarken bölgedeki ABD-karşıtı duygular yoğunlaşıyordu; İslami partiler İslamileşmeyi talep ederken Pakistan daha fazla kutuplaşıyordu.

Taliban'ın geniş tabanlı bir yönetim oluşturmayı, cinsiyetçi tutumlarını değiştirmeyi ve diplomatik davranış kurallarına uymayı inatla reddetmesi uluslararası topluluğun hayal kırıklığını arttırmaktaydı. BM yardım kuruluşları Kabil'e geri dönemiyorlardı. Washington ise neredeyse tamamen Usame bin Ladin'in ele geçirilmesine ve Taliban'ın onu teslim etmeye yanaşmamasına kilitlenmişti. Taliban'ın Usame bin Ladin'e sağladığı korumadan dolayı kendisini incinmiş hissedenden en yakın müttefik Suudi Arabistan bile, Kabil'deki diplomatik temsilciliğini geri çekmiş ve Taliban'a yönelik her türlü fon akışını durdurarak, onların tarafında bir tek Pakistan'ı bırakmıştı.

Bu uluslararası hayal kırıklıkları 8 Aralık 1998'de, BM Güvenlik Konseyi'nin Afganistan üzerine o tarihe kadar almış oldu-

ğu en sert kararlar sonuçlandı. Bu kararda Taliban, uluslararası teröristlere yataklık yaptığı, insan haklarını ihlal ettiği, uyuşturucu trafiğini desteklediği ve ateşkes yapmaya yanaşmadığı için içeriği belirlenmemiş yaptırımlarla tehdit edilmekteydi. “Afganistan’da üslenen terörizm bir vebaya dönmüştür,” diyordu ABD elçisi Nancy Soderberg.¹⁷ Pakistan ise, önyargılı olduğu gerekçesiyle bu kararı desteklemeyen tek ülkeydi ve bu kararıyla uluslararası düzeyde Taliban kadar tecrit edilmiş bir duruma düşüyordu.

BM’nin, ABD’nin ve diğer devletlerin baskısının artması sonucunda her iki taraf da 1999 yılı başlarında müzakere masasına oturmak zorunda kalmışlardı. BM himayesi altında Taliban’ın ve muhalif grupların heyetleri, aralarındaki anlaşmazlıkları konuşmak üzere 11 Mart 1999’da Aşkabad’ta bir araya geldiler. Karşılıklı esir değiş tokuşu yapılması ve görüşmelere devam edilmesi konusunda iki taraf da görüş birliğine vardığı için bu toplantının umut verici bir şekilde sonuçlandığını söyleyebiliriz. Fakat Nisan ayına gelindiğinde, Molla Ömer, Mesud’u ikili oynamakla suçlayarak görüşmelerin devam edilmesini engelleyecekti. Aslında sakın geçen bu dönem iki tarafın da işine yaramış ve yeni bir ilkbahar saldırısına hazırlanmalarını sağlamıştı. 7 Nisan 1999’da Mesud, Duşanbe’de Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev’le bir araya gelirken, Rusya da Tacikistan’da yeni bir askeri üs kuracağını açıklıyordu. Belli ki oynamak istediği rolün bir kısmını Mesud’a askeri yardım sağlamak şekline çevirmenin peşindeydi Rusya. Taliban ise donanımlarını yeniliyor ve Pakistan medreselerinden gelen yeni gönüllülerle saflarını pekiştiriyordu. Arkasından Mesud ve Hazariler, kuzeydoğuda ve Hazaracat’ta bir dizi yeni saldırı başlattılar. Dramatik bir geri dönüşle Vahdet grubuna bağlı birlikler 21 Nisan 1999’da Bamyan’ı yeniden ele geçirmeyi başardılar. Savaş giderek yayılır ve BM’nin barışı sağlama çabaları tekrar sıfır noktasına inerken kuzey bir daha savaşın alevleri arasında kalmıştı.

17) BM Güvenlik Konseyi Raporu, 8 Aralık 1998.

1998 yılı başlangıcında Kofi Annan, "20 milyon insanın yaşadığı bir ülkede 50 bin silahlı adam bütün ülkeyi rehin tutuyor," diye uyarılmıştı.¹⁸ 1998'in sonuna gelindiğinde Annan bu sefer daha kasvetli bir tonla konuşuyor, Afganistan "Büyük Oyun'un yeni bir versiyonunun sahnesi" haline gelirken "çatışmanın daha derinleşip bölgeselleşmesi ihtimali"nden bahsediyordu.¹⁹ Taliban'ın zaferleri ve kuzey halklarına yönelik katliamlar, Afganistan'ı etnik parçalanmanın eşiğine daha fazla getirmekten başka bir sonuç doğurmamıştı.

Annan'ın uğursuz öngörülleri yıl sonunda, BM arabulucusu Lahdar Brahmi'nin istifasını açıklamasıyla birlikte gerçekleşiyor gibi görünüyordu. Brahmi, Taliban'ı, gerek uzlaşmaya yanaşmadığı, gerekse Pakistanlı binlerce medrese öğrencisinden destek almaya ve dış güçlerin Afganistan'a karışmasına göz yummaya devam ettiği için suçluyordu. Brahmi'nin Ekim ayındaki istifası, Temmuz ve Eylül aylarında düzenlenen ve Mesud'un güçlerini Kabil bölgesinden çıkarıp onun kuzeyde Tacikistan'la ikmal bağlantılarını kesmeyi amaçlayan iki Taliban saldırısının peşinden gelmişti.

İki saldırı da başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile, Taliban 200 bin kadar insanın bölgeyi terk etmesine ve ülkenin en verimli bölgelerinden birisi olan Şomali vadisinin tüketilmesine neden olarak başkentin kuzeyinde kanlı bir kıyıma, şehirlerin ve tarlaların yakılıp yıkılmasına girişmişti. Kış aylarına girilirken, Pençşir vadisinde Mesud'un birliklerine, Kabil bölgesinde ise Taliban'a sığınan binlerce mülteciyi şiddetli bir açlık ve barınma sorununu beklemekteydi.

Brahmi'nin istifası, uluslararası topluluğun Taliban'a çok daha sert biçimde tepki göstermesinin de peşinden gelmişti. BM Güvenlik Konseyi 15 Ekim tarihinde Taliban'a karşı sınırlı yaptırımlar uygulanmasını (ticari amaçla Afganistan'a gelip giden

18) Boustany, Nora, "Busy 'are the peacemakers", *Washington Post*, 10 Ocak 1998.

19) BM Güvenlik Konseyi Raporu, 9 Aralık 1998.

uçak seferlerinin yasaklanması ve Taliban'ın dünyanın çeşitli yerlerindeki banka hesaplarının dondurulması, vb.) oybirliğiyle kabul etmişti. Bu arada Washington da Taliban'a Usame bin Ladin'i kendisine teslim etmesi yolundaki baskılarını arttırıyordu.

6 Ekim 2000'de Taliban, Afgan sivillerin Kabil'den hareket eden bir Afgan Havayolları'na ait iç hat yolcu uçağını kaçırıp sığınma istedikleri Londra'ya götürmeleri gibi çılgınca bir eylemden sonra yeni uluslararası baskılarla karşı karşıya kaldı. Bereket versin, bu hava korsanlığı dört gün sonra anlaşılmayla sona erecekti. Mart 2000 başlarında Taliban, Mesud'un birliklerine karşı erken saldırılara giriştiyse de geri püskürtülmüştü. Kandahar'daki bir Taliban hapishanesinde üç yıl kalan iki üst düzey Kuzey İttifakı liderinin 27 Mart'ta kaçmayı başarıp İran'a ulaşması da Taliban'ın prestijine ciddi bir darbe indirecekti. Bu iki kişiden birisi, 1980'lerde Sovyet işgal birliklerine karşı Mücahit direnişine önderlik etmiş ve daha sonra Taliban'la savaşa girmiş olan İsmail Han'dı.

Nisan ayında Taliban, üç güney vilayetindeki kuraklık kurbanları ve Bağlan vilayetinde bir çekirge belası için uluslararası topluluğa yardım çağrıları yapmaya başlamıştı. Kuraklık yaz ayları boyunca bütün ülkeyi etkisine alarak iyice ağırlaştığı halde, Taliban'ın ateşkes yapmaya yanaşmaması uluslararası yardım çabalarını ciddi ölçüde engelliyordu. Üç ay sonra BM kuruluşları kuraklığa yardım başvurusu için ayrılan 67 milyon dolardan sadece 8 milyon dolar yardım almışlardı. Kuraklık yoğunlaşırken, gıda maddelerinin fiyatları Ocak ile Temmuz ayları arasında yüzde 75'ten çok artmış ve Afgani parası Şubat ile Temmuz ayları arasında yüzde 50 oranında değer kaybetmişti. Yine de bu durum, Taliban'ı 1 Temmuz'da Kuzey İttifakı'na karşı bir yaz taarruzu başlatmaktan alıkoymamıştı. Beş koldan saldırıya geçen binlerce Taliban askeri ile onlarca tank, Kabil'in sadece 30 kilometre kuzeyindeki Kuzey İttifakı mevzilerini yarmaya çalışıyordu. Fakat Taliban bu saldırıda Mesud'un birlikleri tarafından geri püskürtülürken 400 kadar adamını da kaybedecekti.

Kabil civarındaki savaşın şiddetinde bir azalma görülürken, Taliban 28 Temmuz'da bu sefer ülkenin kuzeydoğusunda, Mesud'un Tacikistan'la arasındaki ikmal hatlarını kesmeyi amaçlayan bir saldırıya girişecekti. Taliban askerleri Kuzey İttifakı'nın siyasal karargâhının bulunduğu Tologan'a doğru ağır ağır ilerlerken sivil hedeflere yönelik yoğun bombardımanlar düzenleniyordu. Dört haftalık bir kuşatmanın ve yoğun çarpışmaların ardından Tologan 5 Eylül'de düşmüş ve Mesud, sivil kayıpların artmasını önlemek amacıyla şehirden stratejik bir geri çekilişe başlamıştı. Tologan'dan ve Tacikistan sınırına kadar dayanmış Taliban'dan kaçan 10 bin kişi sığınma izni almaya çalışırken Mesud da kendi denetimi altındaki son vilayet olan Bedeşşan sınırlarına kadar çekilecekti. Taliban, Afganistan-Tacikistan sınırındaki bazı kasabaları da ele geçirerek panik dalgasının Orta Asya'ya yayılmasına yol açmıştı.

2000 yılı boyunca Taliban liderliği içinde bazı bölünme ve muhalif ses çıkarma işaretleri görülürken, Peştunların da Taliban yönetiminin kuralları ve kokuşmuşluğuna, ayrıca halkın çektiği acılara hiçbir şekilde aldırmamalarına karşı kızgınlıkları artıyordu. 13 Ocak'ta Kabil'deki bir döviz bürosu, yaklaşık 200 bin dolar değerinde bir miktarı çalan Taliban muhafızlar tarafından soyulmuştu. "Afgani" parası ABD dolarının karşısında en düşük değerine inerken para piyasası bu durumu protesto etmek için birkaç gün kapatılacaktı. 25 Ocak'ta dört doğu vilayetinden (Paktiya, Host, Paktika ve Gerdez) gelen 400 aşiret reisi, zorla askere almaları ve kendi yörelerinin ihtiyaçlarından ziyade doğrudan Kabil'e gönderilmesinden şikayet ettikleri vergilerin fahiş derecede arttırılmasını protesto etmenin yanı sıra, Taliban'ı yerel valileri görevinden almaya zorlamışlardı. 27 Ocak'ta 2 bini aşkın insan Host'ta benzeri görülmedik bir Taliban-karşıtı gösteri düzenlediler. Kuraklık ve Taliban'ın durmadan savaşmakta ısrar etmesi, halkın Taliban'ın sivil nüfusun sorunlarıyla hiçbir şekilde ilgilenmemesine karşı eleştirilerini arttırmıştı. Kaçakçılar ve nakliyeciler, ABD yaptırımlarının uygulanmasına ve kaçakçılık ticaretinin

gerilemesine neden olan Usame bin Ladin'e kucak açılması konusunda da Taliban'ı suçlamaktaydılar. Tüm bunlar üzerine Nisan sonlarında Taliban, hava kuvvetlerinin başı olan General Ahtar Mensuri'yi ve on diğer yetkiliyi Kandahar'da İsmail Han'ın kaçışına yardım ettikleri gerekçesiyle tutuklayacaktı.

Taliban'ın komşu ülkelerdeki, özellikle Orta Asya'daki fundamentalist ve terörist hareketlere karşı desteğinin giderek çoğalması da düşmanlıkları arttıran bir etkendi. Militanları Taliban adına dövuşen Orta Asya, İran, Keşmir, Çin ve Pakistan'ın aşırılıkçı grupları burada kolayca barınıyorlardı. 1999 yazında ve yine 2000 yılında Özbekistan rejimine karşı başarısız saldırılarda bulunan Özbekistan İslami Hareketi'nin üsleri kuzey Afganistan'daydı. Tologan'ı ele geçiren 15 bin kişilik seçkin Taliban birliklerinin üçte birinden fazlası Afgan-olmayanlardan oluşuyordu ve bunların içinde 3 bin Pakistanlı militan, 1.000 Özbekistan İslami Hareketi savaşçısı, Usame bin Ladin'in kontrolündeki birkaç yüz Arap ve çok sayıda Keşmirli, Çeçen, Filipinli ve Çinli Müslüman bulunmaktaydı.

Bu arada ABD, Rusya ve bölge devletlerinin terörizme karşı alınacak önlemleri koordineli biçimde yürütme doğrultusundaki uluslararası çabaları çoğalmıştı. Kabil'in sürgündeki Çeçenya Cumhuriyeti'ni tanımasından ve Çeçenlere 16 Ocak 2000'de Kabil'de bir büyükelçilik açma izni vermesinden sonra Rusya'nın Taliban'a yönelik suçlamalarında da ciddi bir artış görülecekti. 12 Ekim 1990'da yapılan askeri darbenin ardından Pakistan, Taliban'a sağladığı askeri yardımı önemli ölçüde arttırmış ve 2000'deki yaz taarruzuna destek vermişti. Pakistan, dünyada Taliban'ı destekleyen tek ülke olarak kalmıştı ve bölgedeki diğer devletler bu ülkenin askeri rejimine karşı daha düşmanca bir yaklaşım içindeydiler.

BM'nin ve İslam Konferansı Örgütü'nün savaşan tarafları müzakere masasına oturtma çabaları hiçbir olumlu sonuç vermiyordu. 18 Ocak'ta BM Genel Sekreteri'nin Özel Afganistan Temsilciliği'ne bir İspanyol diplomat olan Francesc Vendrell atanmıştı.

İslam Konferansı Örgütü, Mart'ta ve yine Mayıs aylarında Taliban ile Kuzey İttifakı arasında Cidde'de dolaylı görüşmelere başlamış, ancak hiçbir sonuç alamamıştı. Taliban, bütün ülkenin denetimini eline geçirmiş görünmekle birlikte, uluslararası düzeyde tecrit edilmiş, Afganistan'ın bütün komşuları tarafından da bir parya hareketi olarak mahkûm edilmiş durumdaydı.

İKİNCİ BÖLÜM:
İSLAMİYET VE TALİBAN

İSLAMİYET'E MEYDAN OKUMA: TALİBAN'IN YENİ TARZ FUNDAMENTALİZMİ

İslamiyet her zaman için sıradan Afganlıların gündelik hayatının merkezini oluşturmuştur. İster günde beş defa namaz kılmak, ister Ramazan ayında oruç tutmak, isterse zekât vermek şeklinde olsun, dünyadaki çok az Müslüman, İslamiyet'in öngördüğü ibadet şartlarını Afganlılar kadar düzenli bir şekilde ve hevesini yitirmeden yerine getirmektedir. Yine İslamiyet, Afganistan'ın çeşitli kökenler ve çok değişik etnik gruplardan gelen insanların birliğini sağlayan ana kaynakken, cihad da sık sık, bilhassa Britanyalılara ve Ruslara karşı direniş savaşlarında Afgan milliyetçiliği için ilkesel bir harekete-geçirici faktör olma rolünü oynamıştır.

Afganlıların bu şekilde ibadet etmelerinde zengin ya da fakir, komünist, kral ya da Mücahit olmalarının farklılaştıracağı çok az şey vardır. Örneğin, 1998'de Roma'da artık iyice yaşlanmış olan sabık kral Zahir Şah'la görüşürken, o bir ara sessizce konuşmayı yarıda kesmiş ve yan odaya geçerek namazını kılıp geri gelmişti. Komünist bakanlar da bürolarında namaz kılıyorlardı. Mücahit savaşılar ise namaz kılmak için çarpışmalara ara verirlerdi. Keza Molla Ömer de uzun saatlerini seccadesinde geçirir, stratejik konuları genellikle namazlardan sonra ele alır ya da düşünmeye koyulurdu. Yine Ahmed Şah Mesud, bir muharebeyi yönetirken namaz kılmak için kendine bir mola verir, etrafında silahlar patlar ve telsizler cızırdayıp dururken derin bir manevi sessizliğe dalarlardı.

Ancak yanında duran Müslümanın da namaz kılması gerektiğinde hiçbir Afgan ısrar etmezdi. Afganistan'daki İslamiyet geleneksel olarak (diğer Müslüman mezheplerine, başka dinlere inananlara ve modern hayat tarzlarına karşı) muazzam derecede hoşgörölü olmuştur. Daha önceleri Afgan mollaların İslamiyet'in başkalarının boğazına sarılmasını istediklerine hiç tanık olunmadığı gibi, son zamanlara kadar mezhepçiliğin siyasal bir soruna dönüşmesine de hemen hiç rastlanmamıştı. 1992'ye kadar Hindular, Sihler ve Yahudiler ülkenin ekonomisinde kayda değer bir rol oynamaktaydılar. Ayrıca geleneksel olarak şehir merkezlerindeki para piyasasını da onlar kontrolleri altında bulunduruyorlardı ve Afgan kralları savaşa gittikleri zaman genellikle bu insanlardan ödünç para alırlardı.

Ne yazık ki 1992'den sonra patlayan vahşi savaş, Afganlıların bu çok eski çağlara dayalı hoşgörü ve uzlaşma havasını ortadan kaldırdı. İç savaş İslami mezhepleri ve etnik grupları, sıradan Afganlıların daha önce akla hayale bile getiremeyecekleri bir ölçüde bölecekti. Mesud'un 1995'te Kabil'de Hazarileri katletmesi, Hazarilerin 1997'de Mezar-ı Şerif'te Taliban'a yönelik olarak düzenlediği katliam ve Taliban 1997'de Hazarileri ve Özbekleri hedef alan toplu katliamlarının Afgan tarihinde başka bir emsali yoktu ve bu kıyımlar belki de ülkenin ulusal ve dinsel ruhunun

dokusuna bir daha asla onarılamaz bir zarar vermişti. Taliban'ın kasıtlı Şii-karşıtı uygulamaları İslamiyet'i gözden düşürüp ülkenin birliğini yok etmiş, azınlık gruplar kitleler halinde ülkeyi terk etmeye başlamışlardı. Afganistan tarihinde ilk defa olarak, daha önceleri birleştirici faktör olan İslamiyet, aşırılık yanlısı grupların elinde ölümcül bir silaha, bölücü bir güce, parçalanmayı ve korkunç kan banyolarını doğuran bir araca dönüşüyordu.

Afganluların yüzde 80'i, dört Sünni düşünce okulunun en liberali olan Sünni Hanefi mezhebindendir.¹ Azınlık mezhepler ise çok azdır ve daha çok ülkenin kenar yörelerine dağılmış durumdadırlar. Şiilik Hazaracat'daki Hazariler, bir avuç Peştun kabilesi, birkaç Tacik boyu ile bazı Heratlılar arasında ağırlıktadır. Ağa Han'ın takipçileri olan İsmaililer Şiiliğin bir koludur. Bunlar ezelden beri kuzeydoğunun erişilmesi zor olan, bugün Tacikistan ile Pakistan'ın kuzey bölgelerini oluşturan Pamir dağlarındaki İsmaili topluluklarına bitişik, insan gitmez kervan geçmez bölgelerinde yaşarlar.

1971'de ölen Afgan İsmaili lider Zeyid Nadir Şah Hüseyin, Ağa Han tarafından cemaatin başına getirilmişti; daha sonra İsmaili cemaatini onun oğulları yönetmişler ve Taliban-karşıtı ittifakta başat bir rol oynamışlardı. On dokuzuncu yüzyılda Britanyalıların peşine takılıp bölgeye gelen Hindularla Sihler ise 1998'de, geride kalmayı tercih eden çok küçük bir kesimi dışında, Buhara Yahudileri gibi ülkeyi terk etmişlerdi.

Sünni Hanefi inancı özünde hiyerarşik değildir ve tek bir merkeze bağlı harekete pek itibar etmez. Zaten bu yüzden, ülkenin yirminci yüzyıldaki hâkimleri dinsel liderleri bir araya getirip güçlü merkezi devlet sistemleri kurmakta hep zorlanmışlardır. Fakat yüzyıllardan beri bu esnek yapının Afgan konfederasyonu-na son derece iyi uyduğu da herkesin bildiği bir gerçektir. Afganistan'daki geleneksel İslamiyet, asgari yönetime inanıyordu;

1) İslam hukukunun dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan dört okulu, Hanefi, Maliki, Şafi ve Hanbeli'ydi. Hanefilik, geleneksel âdetlere dayanıyordu ve uygulanması en kolay okuldu.

devlet, cemaatlerin işine-mümkün olduğu kadar az karışmalı ve uzakta durmalıydı. Günlük kararlar cemaat ve kabileler tarafından alınıp uygulanıyordu. Peştunlar içinde köy mollaları, büyük ölçüde eğitim almamış kimselerden oluştuğu halde, caminin köy hayatının temel rolü oynamasını sağlamışlardı. Talib'ler, kabile bölgelerinin her tarafına yayılmış olan medreselerde Kuran'ı öğreniyorlardı. Orta çağlarda Herat, Afganistan'daki medrese sisteminin kalbiydi, ancak yedinci yüzyıldan itibaren Afgan âlimleri, ulema saflarına katılmak için daha yenilikçi medreselerde öğrenim görmek üzere Orta Asya, Mısır ve Hindistan'a gitmişlerdi.²

İslamiyet'in Afganistan'da derin kökler salmış olmasının başka bir nedeni, Kral Emanullah'ın ilk defa medeni hukuku uygulamaya başladığı ve kadı olacak ulemayı eğitime rolünü devletin üstlendiği 1925 yılına kadar hukuk alanında Şeriat'ın egemen olmasıydı. 1946'da, yeni medeni kanunu Şeriat'la birleştirme çabalarının ana merkezi haline gelen Kabil Üniversitesi'nde bir Şeriat Fakültesi kurulmuştu. Geleneksel olanı modern olanla kaynaştırma çabalarının en iyi örneği, 1973'te devrilen monarşinin son başbakanı olan Muhammed Musa Şefik'ti. Şefik önce bir medresede, daha sonra Şeriat Fakültesi'nde öğrenim görmüş, arkasından New York'ta Columbia University'ye devam etmişti. 1979'da komünistler tarafından idam edildiğinde Şefik'in ölümüne hemen herkes yas tutacaktı.³

Dolayısıyla, 1979 yılında mollaların, radikal İslami Mücahit partilerine katılmayıp, Mevlana Muhammed Nebi Muhammed-i'nin öncülüğündeki Hareket-i İnkılab-ı İslami ve Mevlevi Yunus Halis'in başını çektiği Hizb-i İslami gibi daha geleneksel, aşiret-temelli partilerin saflarında yer almalarında şaşılacak bir du-

2) Bu medreselerin görevi, Kuran'ı ezbere öğretmek, Kuran'ı, İslam hukukunu icra etmek, İslami kuralları ve hayat tarzını, Hazreti Muhammed'in hadislerini yorumlamak, Allah'ın sözlerini yaymak ve İslam felsefesi, Arapça ile matematiği iyi bilmektir.

3) Magnus, Ralph ve Naby, Eden, *Afghanistan, Mullah, Marx and Mujahid*, Harper Collins, Hindistan 1998. İslamiyet'in Afganistan'daki tarihine ilişkin zekice yorumları için bu yazarlara teşekkür ediyorum.

rum yoktu. Bu iki lider de, bir süre Pakistan'daki Hakanya medresesinde öğrenim görmüş ve daha sonra Afganistan içinde kendi medreselerini açmış olan mevlevilerdi. Sovyet işgalinin ardından, alt birimlerin yetkilerinin ağırlıkta olduğu, ideolojik ve hiyerarşik olmayan gevşek örgütlenmeler kurmuşlar, ancak CIA-ISI silah boru hattının destekleri daha radikal İslami partilere aktıkça hızla güç kaybetmişlerdi.

Afganistan'da İslamiyet açısından başka bir ılımlılaştırıcı faktör, Orta Asya ve Pers ülkesinde çıkmış olan İslamiyet'in mistik kolu Sufizmin yaygınlığıydı. Sufi, Arapça'da "yün" anlamına geliyordu ve bu ismin kaynağı da ilk Sufi kardeşlerinin giydikleri kaba yünlü ceketlerdi. Sufi tarikatları (bu sözcük de "yol" anlamına geliyordu), otoriteye, entelektüelizme, hukuka ve mollalara karşı Ortaçağ'dan kalma bir tepkiyi ifade etmekte ve yoksul, çaresiz insanlar arasında muazzam bir taraftar kitlesi toplamaktaydı. Sufiler kendi inançlarını namaz kılmaya, tefekküre dalma-ya, dans etmeye, müzik dinlemeye ve sürekli gerçeği arayan salanma hareketlerine dayandırıyorlardı. Bu ayinler insanın içinde, dışarıdan hiçbir şeyin sızamayacağı bir iç tinsel alan yaratmaktaydı. Yedi yüzyıl önce ünlü Arap seyyahı İbn-i Batuta Sufizmi şöyle anlatıyordu: "Sufi hayatının temel amacı, Yaradan'ın insana kapattığı insan ruhunun peçelerini yırtmak ve böylece Allah'ın huzuruna çıkma ve ona kavuşma imkânını elde etmektir."⁴

Afganistan'daki iki ana Sufi tarikatı olan Nakşibendilik ile Kaderilik, Mücahit partilerin ve etnik grupların dışında bir dayanışma ve ittifak ağı kurarak Sovyet-karşıtı direnişin birleştirilmesinde önde gelen rollerden birini oynamışlardı. Bu tarikatların önderleri aynı derecede etkiliydi. Müceddidi ailesi, Nakşibendi tarikatının önderlerini çıkarmıştı ve yüzyıllardır Kabil'in kralları onlardan destek alırlardı. Komünistler Ocak 1999'da Kabil'e girdiklerinde potansiyel rakiplerini ortadan kaldırmak amacıyla vahşi-

4) Batuta, İbn-i, *Travel in Asia and Africa 1325-1354*, Routledge and Kegan Paul, Londra 1984. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "The Revival of Sufism", *Far Eastern Economic Review*, 17 Aralık 1992.

ce bir kıyımla Müceddidi ailesinin 79 ferdini katletmişlerdi. Yine de onların arasında hayatta kalmayı başaranlardan birisi olan Sigbatullah Müceddidi, daha sonra Peşaver'de kendi direniş partisi Cebhe-i Nicat-ı Milli Afganistan'ı (Afganistan Milli Kurtuluş Cephesi) kurmuş ve radikal İslami partileri en sert biçimde eleştirenlerden birisi olmuştu. Sigbatullah Müceddidi 1989 yılında Afganistan'daki geçici hükümetin cumhurbaşkanlığına getirilmiş, 1992 yılında da ilk Mücahit cumhurbaşkanı olmuştu.

Kaderiye tarikatının başkanı ve yaptığı evlilikten dolayı sabık kral Zahir Şah'ın akrabası olan Pir Seyid Ahmed Geylani ise Peşaver'de Mahaz-ı Milli'yi (Afganistan Milli İslam Cephesi) kurmuştu. İki lider de Zahir Şah'ı destekliyorlardı ve bütün Mücahit liderleri içinde en ılımlılarıydılar. Belki de bu yüzden, önce CIA-İSI hattı ve Hikmetyar ile Mesud, daha sonra Taliban tarafından hep oyun dışı bırakılmışlardı. Fakat 1999'da yeniden politikaya dönerek, Taliban ile rakipleri arasında arabulucuk yapmaya soyunan yeni bir Barış ve Milli Birlik Partisi kuracaklardı.

Taliban'dan önce Afganistan'da İslami aşırılığın gelişip yeşerdiği hiç görülmemişti. Sünni geleneği içinde Suudi Arabistan'ın katı ve sofu Vehhabi inancının takipçileri olan Vehhabiler de yer alıyordu. Arap Bedevileri Sufizmin etkisinden kurtarıp arındırmayı hedefleyen bir hareket olarak Abdül Vahap'la (1703-1792) başlayan Vehhabiliğin yayılması, 1970'li yıllardaki petrol patlamasından sonra Suudi dış politikasının temel taşlarından birisi haline gelmişti. Vehhabiler ilk önce Orta Asya'ya 1912 yılında, Medine'nin yerlilerinden Seyid Sari Muhammed'in Taşkent ve Fergana vadisinde Vehhabi hücrelerini kurmasıyla adım atmışlardı. Vehhabilik daha sonra burası üzerinden ve Britanya Hindistanı'ndan, savaştan önce zayıf bir desteğe sahip olduğu Afganistan'a yayılmıştı.

Fakat burada, Suudi Arabistan Peştunlar arasındaki Suudi eğitimi almış Vehhabilere durmadan para ve silah yardımı yaptığı halde, ancak küçük bir cemaat oluşturabileceklerdi. Savaşın ilk aşamalarında Suudiler, uzun süredir yerleşik olarak Suudi Arabis-

tan'da yaşayan bir Afganlı olan Abdül Resul Seyyafı, Peşaver'de İttihad-ı İslami (İslam Birliği) adını taşıyan bir Vehhabi partisi kurmaya göndermişlerdi. Kendilerine Selaî de denilen Vehhabi Afganlar, hem Sufilerin hem de geleneksel aşiret-temelli partilerin aktif karşıtları olmuşlar, ancak onları tamamen yabancı bir inancın mensupları olarak gören sıradan Afganlılar kendilerinden ölesiye nefret ettikleri için mesajlarını geniş çevrelere yayamamışlardı. Dolayısıyla, cihada katılan Arap Mücahitler (Usame bin Ladin dahil olmak üzere) Peştunlar içinde kendilerine küçük bir taban bulabilmişlerdi, o da ellerinin altındaki yüklü fonlar ve silahlar sayesinde.

CIA-ISI silah boru hattı nedeniyle cihadın motorunu radikal İslami partiler oluşturmaktaydı. Hikmetyar ile Mesud, 1975'te Cumhurbaşkanı Muhammed Davud'a karşı başarısız bir ayaklanmanın içinde yer almışlardı. Bu İslami radikaller daha sonra Pakistan'a kaçıp, orada kendilerini gelecekteki Afgan yönetimlerine baskı yapmanın bir aracı olarak kullanmaya niyetli İslamabad'ın himayesine girmişlerdi. Görüleceği üzere, Sovyetler 1979'da Afganistan'ı işgal ettiğinde, Pakistan bir cihada önderlik edebilecek vasıftaki etkin İslami liderleri zaten kendi kontrolü altında tutuyordu. Cumhurbaşkanı Ziya-ül Hak, Mesud bağımsız hale gelene ve Pakistan denetimine ağır eleştiriler yöneltmeye başlayana kadar CIA'nın askeri yardımının büyük kısmının bu partilere aktarıldığında ısrar etmekteydi.

Bu İslami liderler yeni bir eğitimli üniversite öğrencileri sınıfından geliyorlardı (Hikmetyar Kabil Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi görmüş, Mesud da Kabil'deki Fransız Lisesi'ne gitmişti) ve ilham kaynakları Pakistan'daki en radikal ve politikleşmiş İslami parti olan Cemaat-i İslami'ydi. Pakistan'daki bu parti de, 1928'de Mısır'da bir İslam devrimi gerçekleştirme ve İslami bir devlet yaratma amacıyla kurulmuş olan İhvan-ül-Müslimin (Müslüman Kardeşler) örgütünün izinden gidiyordu. İhvan'ın kurucusu Hasan el-Banna (1906-1949), 1941'de Pakistan'daki Cemaat-i İslami'yi kuran Ebul-ela Mevdudi (1903-1978) üzerinde önemli etkiye sahip insanlardan birisiydi.

Müslüman dünyasındaki ilk lhvan hareketlerinin talebi, sömürgeciliğin yıkılması için milliyetçi ya da komünist devrimler yerine İslami devrimin gerçekleştirilmesiydi. Bu İslamcılar, geleneksel mollaların görüşlerine karşı, yerli yeni-sömürgeci elitlerle uzlaşmaya yüz çeviriyorlar ve Hazreti Muhammed'in Mekke ve Medine'de kurduğu türden gerçek bir İslam toplumunu kuracak olan radikal bir siyasal değişimin olmasını ve modern dünyanın önlerine çıkardıkları belaların savuşturulmasını istiyorlardı. Müslüman dünyasını, yani ümmeti yeniden birleştirecek yeni bir Müslüman enternasyonalizmini savunup, her türlü milliyetçiliği, etnik ayrılığı, kabile parçalanmalarını ve feodal sınıf yapılarını reddediyorlardı.⁵ Pakistan'daki Cemaat-i İslami ve Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'si gibi partiler bu amaca ulaşmak için, komünist tarzda bir hücre sistemi, aşırı gizlilik, siyasal telkin ve askeri eğitim esasına göre örgütlenmiş, son derece merkezileşmiş modern yapılar kurmuşlardı.

Siyasal İslam'daki lhvan modelinin en büyük zayıflığı, kendisine önderlik edecek, daha demokratik yollarla oluşturulmuş bir örgütlenme yerine tek bir karizmatik lidere, Emir'e olan bağımlılığıdır. Dolayısıyla, radikal İslam'ın bütün derdi kurumların yaratılması değil, kendi önderinin karakteri ve saflığı, erdemleri, şahsi nitelikleri ve kişiliğinin Hazreti Muhammed'in kişiliğini andırıp andırmadığıdır. Kısacası bu hareketler, bireylerdeki İslami erdemi önkoşul olarak görürler; oysa böyle bir erdemin yerleşmesi de bizatihi bir toplumun gerçekten İslami olmasına bağlıdır.⁶ Bu model, Hikmetyar'ın durumunda olduğu gibi, değişmez biçimde diktatörlüğün boy vermesini sağlamıştır.

Yine de bu radikal İslamcılar, Taliban'la kıyaslandığında görece modern ve ileri görüşlü kalıyorlardı. En azından kadınların eğitim görüp sosyal hayata katılmasından yanaydılar. İslami ekonomiye, bankacılık sistemine, dış ilişkilere ve daha adil bir top-

5) Roy, Olivier, *Afghanistan, from Holy War to Civil War*, Princeton University Press, 1995.

6) Roy, Olivier, *The Failure of Political Islam*, I.B. Tauris, Londra 1994.

lumsal sisteme uygun teoriler geliştirmeye çalışıyorlardı. Fakat burada, radikal İslami söylemin Afgan Marksistleriyle aynı zayıflık ve sınırlılıkların kurbanı olduğunu söylemeye de gerek yoktur sanırım; her şeyi kapsayıcı bir ideoloji çerçevesinde, Afgan toplumunu meydana getiren, muazzam derecede farklı toplumsal, dinsel ve etnik kimlikleri bütünleştirmekten ziyade yadsıma taraflısıydılar. Afgan komünistleri de Afgan İslamcıları da aynı şekilde tepeden devrim yoluyla geleneksel bir toplumsal yapıya radikal bir değişim empozé etmeye heveslenmişlerdi. Emir yoluyla aşiretçiliğin ve etnik yapıların ortadan kalkmasını istiyorlardı, oysa böyle bir şeyi gerçekleştirmek imkânsızdı ve varolan karmaşık gerçeklik karşısında en ufak bir başarı şansı yoktu.

Afgan İslamcılarının siyasal iflası ve gerçekliğe dayalı değişim teorileri ortaya koyamamaları, Müslüman âleminde çok yaygın biçimde rastlanan bir fenomendir. Fransız araştırmacı Olivier Roy bunu “siyasal İslam’ın iflası” şeklinde nitelendirmiştir.⁷ Yirminci yüzyıldaki Müslüman toplumları iki çelişkili yapı arasında bölünmüş durumdaydılar: Bir tarafta boy, aşiret ve etnik grup yapısı, öbür tarafta devlet ve din. Küçük grup büyük inanca karşı, ya da aşiret ümmete (devletten daha çok sadakatin ve bağlılığın asıl odağını oluşturan yapı) karşı.⁸ Afganistan’ın İslamcıları işte bu ikiliği çözmeyi başaramamışlardı.

Taliban da ilk başta İslami bir reform hareketi olarak yola çıkmıştı. Müslümanlığın tarihi boyunca İslami reform hareketleri hem inancın niteliğini hem de toplumsal ve siyasal hayatı köklü biçimde değiştirirlerken, Müslüman göçebe aşiretler diğer Müslüman imparatorlukları yıkıp yok etmişler, temelden dönüştürmüşler, sonra kentleşmişler, arkasından kendilerini de yok olmuşlardı. Bu siyasal değişimin motoru her zaman için cihad kavramıydı. Ağırlikle Ortaçağ’daki Hristiyan Haçlı Seferleri’nin etkisi altındaki Batı düşüncesinde, cihad hep mümin olmayanla-

7) A.g.y.

8) Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon and Schuster, New York 1996.

ra karşı İslami bir savaş şeklinde tanımlanmıştır. Oysa cihad, özünde bir Müslümanın daha iyi bir insan olma, kendini geliştirme ve cemaatine yardımcı olma yolundaki iç savaşını anlatır. Cihad ayrıca, Allah'a itaatin ve onun emirlerinin yeryüzünde nasıl uygulandığının sınandığı bir zemindir. "Cihad, ahlâki disiplin, İslam'a bağlılık ve siyasal eylemin iç içe geçtiği bir iç mücadeledir."⁹

İslamiyet, Müslüman olsunlar olmasınlar haksız egemenlere karşı isyan edilmesini de onaylamaktadır ve cihad bu değişimi başarmanın harekete geçirici mekanizmasıdır. Bunun için Hazreti Muhammed'in hayatı, onun da derin bir dinsel ve ahlâki öfkeyle içinde yaşamakta olduğu kokuşmuş Arap toplumuna başkaldırmış olması gibi, cihadın öngördüğü, günah işlemekten kaçınan davranışların ve siyasal değişimin modeli olarak görülmüştür. Taliban da, kendi etrafındaki zorba savaş beylerine karşı saldırıya geçtiğinde Muhammed'in cihadına uygun olarak hareket ettiğini düşünüyordu. Fakat cihadın, Müslüman din kardeşlerinin etnik kökenleri ya da mezhepleri nedeniyle öldürülmesini onaylamadığı bilinmektedir ve Peştun olmayanları dehşete düşüren olgu da işte bu yeni çizgi, yani Taliban'ın cihad yorumudur. Taliban yozlaşmış, kötü Müslümanlara karşı cihad açtığını iddia ederken, etnik azınlıklar onların İslamiyet'i Peştun-olmayanları ortadan kaldırmanın bahanesi olarak kullandıkları kanısındadırlar.

Taliban'ın İslamiyet, cihad ve toplumsal dönüşüm yorumu, Afganistan'da alışılmadık ve tuhaf bir durumu yansıtıyordu, çünkü bu hareketin yükselişinde Sovyetler'e karşı savaşta boy göstermiş olan İslamcı eğilimlerin hiçbirinin yansımadağı görülmekteydi. Talibanlar, ne İhvan'ın esinlendirdiği radikal İslamcılardı, ne mistik Sufiler, ne de gelenekçiler. 1979 ile 1994 yılları arasında Afganistan'da sahneye çıkmış olan İslami fikirler ve hareketler yelpazesinde hiçbir yere oturmuyorlardı. Bu üç eğilimin

9) Metcalf, Barbara, "Islamic Revival in British India, 1860-1900", Royal Book Company, Islamabad 1982.

(radikal İslamcılık, Sufizm ve gelenekselcilik) meşruiyetinin çıplak, zalimce bir iktidar mücadelesinin kargaşası içinde yıkılıp yozlaşmasının Taliban'ın dolduracağı ideolojik boşluğu yarattığı söylenebilir tabii. Taliban, kendisinden başka hiç kimseyi temsil etmiyor ve kendi yorumu dışında bir İslamiyet tanımıyordu. Fakat ideolojik bir dayanakları da yok değildi; onlar, Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarındaki Pakistan İslami partilerin vaaz ettiği Deobandiliğin aşırı bir yorumunu temsil ediyorlardı. Sünni Hanefi inancının bir kolu olan Deobandilerin Afganistan'da bir tarihleri vardı, ancak bu inanca ilişkin Taliban'ın yorumu Müslüman dünyasındaki hiçbir şeyle paralellik taşımamaktaydı.

Deobandilik Britanya Hindistanı'nda gerici bir hareket olarak değil, Müslüman-olmayanların hâkimiyetindeki bir sömürge devletinin sınırları içerisinde hayat mücadelesi veren Müslüman toplumunda bir reform yapıp birleştirici bir rol oynamayı öngören, ileriye dönük bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Bu hareketin asıl ideologları, Muhammed Kasım Nanevtavi (1833-1877) ile Yeni Delhi yakınlarındaki Deoband'da ilk medreseyi kurmuş olan Reşid Ahmed Ganguhi'ydi (1829-1905). 1857'deki Hint Ayaklanması, Britanya-karşıtı isyanın başını çekmiş ve ağır bir yenilgiye uğramış olan Hintli Müslümanlar açısından bir dönüm noktasıydı. Bu ayaklanmanın akabinde Hintli Müslümanlar arasında kendi varlıklarını güçlendirmeyi amaçlayan felsefi ve dinsel eğilimler ortaya çıkacaktı ve bu eğilimler Deobandilerden tutun, Britanya modeline dayalı olan ama İslamiyet'i ve onun yanı sıra liberal sanatları ve bilimleri öğretecek, böylece Müslüman gençliğin Britanyalı egemenlerini yakalamasını ve geliştirmekte olan Hintli seçkinlerle boy ölçüşmesini sağlayacak Aligarh Müslüman Üniversitesi gibi üniversiteler kurmuş Batı-yanlısı reformculara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktaydı.

Bu reformcuların hepsi eğitime yeni, modern bir Müslümanlık yaratma yolunda anahtar bir işlev yüklüyorlardı. Deobandilerin amacı, entelektüel bilgi, manevi deneyim, şeriat hukuku ve *tarih*, yani yol bilgisi temelinde İslami değerleri canlandıracak

olan yeni bir bilgili Müslümanlar kuşağı yaratmaktı. Öğrencilerine Şeriat'ın nasıl yorumlanacağını öğreterek, klasik kutsal metinleri güncel gerçekliklerle uyumlulaştırmayı hedeflemişlerdi. Gerçi Deobandiler de kadınların rolü konusunda kısıtlayıcı bir görüşe sahiptiler, Müslüman cemaatinde hiyerarşinin her biçimine karşı çıkıyorlardı ve Şiiliği reddediyorlardı; fakat Taliban, bu tür inanışları, ilk Deobandilerin asla kabul etmeyecekleri bir aşırılık boyutuna çıkaracaktı. Deobandiler Hintli ve Afganlı öğrenciler için medreseler kurarlarken, İslamiyet'in sömürgecilikle daha iyi başa çıkabilmesinin yollarını arıyorlardı. 1879 yılına gelindiğinde Hindistan'da 12 Deobandi medresesi vardı ve bunların içinde, "kaba ve çabuk öfkelenen"¹⁰ bir mizaca sahip oldukları söylenmekle birlikte, çok sayıda Afgan öğrenci bulunuyordu. 1967'de Deoband yüzüncü yılını kutladığında, Güney Asya'daki Deobandi medreselerinin sayısı 9 bine ulaşmıştı.

Yirminci yüzyılın başlarında Afgan hükümeti, modern ve devlet denetiminde medreseler kurma girişimlerini genişletmeye çalışırken Deoband Medresesi'yle de işbirliğine girmenin peşindeydi. Deobandi medreselerinden toplanan bir ulema heyeti 1933'te Kral Zahir Şah'ın taç giyme töreninde Kabil'e gittiler ve Deoband'ın, "dönemin değişmiş koşullarında İslam âleminde özgür hükümetler kurma amacıyla tam bir işbirliğine girmeye ve devlet için samimi biçimde çalıştıklarını göstermeye hazır" olduğunu bildirdiler.¹¹ Bunun üzerine Afgan devleti tarafından birkaç Deobandi medresesi kurulsa da, Peştun kuşağında bile bunların hemen hiç tutulmadığı görülecekti.

Deobandi medreseleri, 1947'deki kuruluşundan beri Pakistan'da çok daha hızlı gelişmişlerdi. Deobandiler, kendi inançlarını propaganda edip müminleri harekete geçirmek amacıyla saf bir dinsel hareket olan Cemiyet-i Ulema-ı İslami'yi kurmuşlardı. 1962'de bu hareketin kuzeybatı sınırı vilayetlerindeki lideri Mev-

10) Metcalf, a.g.y.

11) Olsen, Asta, *Islam and Politics in Afghanistan*, Curzon Press, Londra 1995. Bu, İslamiyet ile Afgan devleti arasındaki tarihsel ilişkiyi anlatan en iyi kitaptır.

lana Gulam Gavs Hazervi, Cemiyet-i Ulema-ı İslami'yi siyasal bir partiye çevirmiş ve bunun sonucunda hızla çeşitli hizipler ortaya çıkmıştı. Dinamik bir lider olan Mevlana Müfti Mahmud, 1970 seçimlerinde askeri yönetime karşı desteği harekete geçirerek önde gelen bir rol oynamıştı. Mahmud, içinde ilerici bir toplumsal programın ve güçlü bir anti-Amerikan, anti-emperyalist taleplerin yer aldığı 22 maddelik bir İslami gündem ortaya atmıştı. Cemiyet'i Ulema kampanyasına damgasını vuran olay ise, Cemaat-i İslami'yle aralarındaki kan davası, yani en büyük iki İslami partiyi bugüne kadar ayırmış olan anlaşmazlıktı.¹²

Pakistan'daki Cemiyet-i Ulema'nın tarihine girmenin yeri burası değil tabii, ancak Deobandi inancının Taliban'ı etkileyecek başlıca dinsel ve ideolojik çizgi olduğunu mutlaka belirtmemiz gerekiyor. 1980'li yıllarda Pakistan'ın Afgan politikası, Pakistan içindeki Cemiyet-i Ulema'nın da başlıca rakipleri olan Cemaat-i İslami'nin ve Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'sinin yardımıyla belirlenip yürütülüyordu. ISI'nın Cemaat-i İslami'yle kurduğu bağ, Mücahitlere gönderilen yardımın dağıtılmasında önemli bir politik araçtı. O sırada Müfti Mahmud'un oğlu Mevlana Fazıl Rahman tarafından yönetilmekte olan Cemiyet-i Ulema'ya hiçbir siyasal rol verilmemişti ve küçük çaplı Deobandi yanlısı Afgan Mücahit grupları büyük ölçüde görmezlikten geliniyordu.

Yine de Cemiyet-i Ulema bu dönemden, kuzeybatı sınırı vilayetleri bölgesindeki ve Belucistan'daki Peştun kuşağında yüzlerce medrese kurarak yararlanmayı başaracak, bu medreselerde gencecik Pakistanlı ve Afganlı mültecilere temel eğitim, yiyecek, barınak ve askeri eğitim sağlanacaktı. Böylece bu medreselerde Sovyet dönemi sonrası için yeni bir Afganlı kuşağı yetiştirilmiş oluyordu. Deobandiler hiçbir siyasal destek alamamış olsalar bile, Cumhurbaşkanı Ziya-ül Hak'ın askeri rejimi her türlü mezhebin açtığı medreselere yeterince fon sağlamaktaydı. 1971'de Pa-

12) Şefkat, Said, *Civil Military Relations in Pakistan, from Z.A. Bhutto to Benazir Bhutto*, Westview Press, ABD 1998.

kistan'da sadece 900 medrese varken, Ziya-ül Hak devrinin sona erdiği 1988 yılında 8 bin kayıtlı, 25 bin kayıtsız medrese bulunuyordu ve bunlarda yarım milyonu aşkın öğrenci eğitim görmektedir. Pakistan'da devletin idaresindeki eğitim sistemi durmadan gerilerken, medreseler yoksul ailelerin erkek çocuklarının eğitimi andıran bir şeyler görebilecekleri biricik yerlerdi.¹³

Medreselerin büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde ve Afgan mülteci kamplarındaydı; dolayısıyla, Deobandi ekolünün ilk çıkışındaki reformist gündemle uzaktan yakından ilgisi olmayan yarı-eğitilmiş mollalar tarafından yönetiliyorlardı. Bunların Şeriat yorumuna, büyük ölçüde Peştunların kabile yasası, *Peştunveli*, damgasını vururken, Suudi Arabistan'ın Deobandiler gibi Vehhabi inancına sempati duyan medrese ve partilere sağladığı fonlar da bu medreselerin, Sovyetler'e karşı cihadta savaşmış olanlara karşı ciddi bir kayıtsızlık besleyen genç militanlar çıkarmasına katkıda bulunmaktaydı. Mücahitlerin 1992'de Kabil'i ele geçirmesinden sonra, ISI, Cemiyet-i Ulema'nın güney Peştunlar üzerindeki giderek artan etkisini göz ardı etmeyi sürdürmüştü. Cemiyet-i Ulema ülke içinde de siyasal açıdan tecrit edilmiş, böylece ilk Benazir Butto hükümeti (1988-1990) ile ilk Nevaz Şerif hükümetine (1990-1993) karşı muhalefette kalmıştı.

Yine de 1993 seçimlerinde Cemiyet-i Ulema, seçimleri kazanan Benazir Butto'nun liderliğindeki Pakistan Halk Partisi'yle ittifak yapmış, egemen koalisyonun bir parçası durumuna gelmişti.¹⁴ Cemiyet-i Ulema'nın ilk defa iktidar koridorlarına ayak basışı, doğal olarak kendisine orduyla, ISI'yla ve emekli general Nasrullah Babür'ün yönetimindeki İçişleri Bakanlığı'yla yakın bağlar kurma olanağı tanıyacaktı. O sıralarda Babür, Afganistan'daki

13) Başbakan Nevaz Şerif kabinesine 1992 yılında sunulan istihbarat raporu.

14) Cemiyet-i Ulema, Ulusal Meclis'te ve Belucistan Eyalet Meclisi'nde tutarlı bir şekilde hep küçük sayılarda sandalye kazanıyordu. Cemiyet-i Ulema 1988 seçimlerinde Belucistan Eyalet Meclisi'nde on sandalye, 1990 seçimlerinde altı sandalye, 1993 seçimlerinde üç sandalye ve 1997 seçimlerinde Taliban oylarıyla birlikte yedi sandalye kazanmıştı. Ulusal Meclis'te ise 1988'de Belucistan'dan dört, 1990, 1993 ve 1997 seçimlerinde ikişer sandalyesi vardı.

Peştun güçlerini yeniden harekete geçirecek ve Pakistan'ın güney Afganistan üzerinden Orta Asya'yla ticaretini canlandıracak yeni bir Peştun grubu arıyordu. Cemiyet-i Ulema ona bu fırsatı vermekteydi. Bunun üzerine Cemiyet-i Ulema'nın lideri Mevlana Fazıl Rahman, Meclis Sürekli Dış İlişkiler Komitesi'nin başkanlığına getirilmişti ve bu makamda hayatında ilk defa dış politikayı etkileyebilecek bir konuma gelmiş oluyordu. Fazıl Rahman bu sayede Taliban ve Suudi Arabistan ile Körfez devletleri lehine mali destek sağlayıp lobi faaliyetlerinde bulunmak üzere Washington'a ve diğer Avrupa başkentlerine gitme fırsatını bulacaktı.

Hiçbir merkezi hiyerarşisi olmayan ve bir medrese kurmak için mahalli düzeyde ünlü ya da bilgili bir molla da çıkaramamış olan Deobandi geleneği, sonuçta anadamarı oluşturan Cemiyet-i Ulema'dan çıkmış bir sürü küçük ve aşırılık yanlısı hiziple doluvermişti. Cemiyet-i Ulema'dan kopan en önemli hizip, milletvekili ve senatör seçilmiş bir dinsel ve siyasal lider olup, medreseyle Taliban liderliğinde önemli bir eğitim tabanına sahip olan Mevlana Sami-ül Hak'tı. 1999'da Kabil'de kurulan hükümetteki en az sekiz Taliban bakan, Hak'ın Darü'l-Ulum Hakanya'sında yetişmiş öğrencilerdi ve daha onlarca öğrencisi de vilayetlerde Taliban valileri, askeri komutanlar, kadılar ve bürokratlar olarak görev yapıyorlardı.¹⁵ Geleneksel Mücahit partilerinin liderleri olan Yunus Halis ile Muhammed Nebi Muhammedi de Hakanya'da eğitim görmüşlerdi.

Hakanya, kuzeybatı sınırı vilayetlerinden Ahora Hotak'taydı. İslamabad-Peşaver anayolunda kurulmuş bir dizi binadan oluşan bu merkezde 1.500 öğrencilik bir yatılı okul, 1.000 gündüz öğrencisinin geldiği bir lise ve 12 küçük medrese vardı. Asıl olarak, Deoband'ta öğrencilik ve hocalık yapmış olan Sami-ül Hak'ın ba-

15) Bunların içinde İçişleri Bakanı Molla Hayırhva, Sağlık Bakanı Abbas, Enformasyon Bakanı Mutakki, Endüstri Bakanı Ahmed Can, Dışişleri Bakanı Hakani, Dini Polis Şefi Kalamuddin, Tarım Bakanı Mansur ve Maliye Bakan Yardımcısı Arif de vardı. Daha fazla ayrıntı için Ek bölümüne bakınız.

bası Mevlana Abdül Hak tarafından 1947 yılında kurulan Hakanya, İslami araştırmalar dalında sekiz yıllık bir master diploması ve iki yıllık bir ek öğrenimden sonra da doktora diploması vermektedir. Parasal ihtiyaçları halkın bağışlarıyla karşılanan bu okullarda öğrencilere hiçbir masraf yaptırılmıyordu.

Şubat 1999'da bu medreseye yeni alınacak 400 kişilik boş yere 15 bin adayın başvurması gibi şaşırtıcı bir tablo, burayı kuzey Pakistan'ın en popüler medresesi durumuna getirecekti. Müthiş bir espri duygusuna sahip ve hayli uzun kırmızı kınalı sakalıyla neşeli ama son derece de dindar bir adam olan Sami-ül Hak, kendisiyle yaptığım bir görüşmede, medresesinde Afgan öğrenciler için her zaman 400 kişilik bir yer ayrıldığını söylemişti bana. 1961'den beri de o ülkelerde İslami muhalefet saflarına katılmaya eğilimli olup Pakistan'a pasaportsuz ya da vizesiz girebilen Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan'dan 60 öğrenci kabul ediliyordu.

ISI'nin kendisini uzun süre görmezlikten gelmesine hâlâ kızgındı Sami-ül Hak. "ISI hep Hikmetyar'ı ve Gazi Hüseyin Ahmed'i [Cemaat-i İslami] desteklerken, Peştun bölgelerinde Ruslarla savaşan komutanların yüzde 80'i Hakanya'da eğitim görmüş olmasına rağmen bizi görmezlikten geldi," demişti bana, ellerinde '99 yılının derslerine girmek için başvuru formları tutan sakallı öğrencilerle sarılmış bürosunda, sert tüylü bir halının üstünde yan yana otururken.¹⁶ "Hikmetyar'ın halk desteği yüzde 5'i geçmezken, ISI'nin askeri yardımlarının yüzde 90'ı ona gidiyordu. Biz hiçbir zaman böyle bir kabul görmedik, ancak Taliban'ın ortaya çıkışıyla birlikte Afganistan halkının desteği bizi buldu," diye de ekliyordu, ağzını kocaman açarak koyverdiği gülüşüyle.

Hak şöyle devam ediyordu: "1994'ten önce Molla Ömer'i tanı mıyordum, çünkü o Pakistan'da eğitim görmemişti, ancak onun çevresindekilerin hepsi Hakanya öğrencileriydi ve ne yapılacağı konularını tartışmak için sık sık beni görmeye gelirlerdi. Ben de onlara ISI hâlâ Mücahit partileri birbirine kırdırmaya çalıştığı,

16) Mevlana Sami-ül Hak'la yapılan görüşme, Şubat 1999.

unkü hep bölünmüş kalmalarını istediği için bir parti kurmalarını tavsiye etmiştim. Onlara bir talebe hareketi oluşturmalarını söyledim. Taliban hareketi ortaya çıktığında ISI'ye de, 'Bırakın, Afganistan'ın idaresini talebeler ele alsın,' dedim." Sami-l Hak'ın Molla mer'e içten gelen büyük bir saygısı vardı: "Ömer'le ilk defa 1996'da Kandahar'a gidince tanıştım ve onun Emir-l-Mminin seçilmesinden gurur duydum. Parası yoktu, rüşvet yemezdi, soyu soppu bilinmezdi, ama onu gören herkeste derin bir saygı uyandırdığı için Allah onu liderleri yaptı. İslamiyet'e göre, barışı getiren adam Emir seçilebilir. İslam Devrimi Pakistan'a geldiğinde, orayı benim gibi yaşlı liderler değil, mer gibi, kitlelerin bağrından gelen tanınmamış birisi yönetecek."

Sami-l Hak, Molla mer'le sürekli temas halindeydi; uluslararası ilişkileri yrtşnde ona yardım etmekte ve şeriat'ın yorumuyla ilgili önemli kararlarda nasihat vermeyi sürdürmekteydi. Ayrıca Sami-l Hak, Taliban için dövüşecek olan gönüllü Pakistanlı ğrencilerin başlıca rgtleyicisiydi. Taliban'ın 1997'de Mezar-ı şerif'te uğradığı yenilgiden sonra Molla mer'den kendisine yardım etmesini isteyen bir telefon almıştı. Bunun zerine medresesini kapatıp bütün adamlarıyla birlikte Taliban'ın yanında omuz omuza savaşmaya koşmuştu. 1998'teki Mezar-ı şerif muharebesinden sonra da kuzeybatı sınırı vilayetleri bölgesinde Taliban ordusuna takviye sağlanması amacıyla Taliban liderleri ile 12 medrese arasında bir toplantı düzenleyecekti. Söz konusu toplantıda bütün medreseler eğitime bir ay ara vermeyi kabul etmişler ve Afganistan'a 8 bin ğrenci göndermişlerdi. Taliban'ın Pakistan'daki Deoband medreselerinden aldığı yardım, hkmetten ve istihbarat kuruluşlarından gelecek yardımların dışında, güvenebileceği çok önemli bir destek gücü oluşturmaktadır.

Başka bir Cemiyet-i Ulema hizbi ise Karaçi'nin dış yerleşim birimlerinden birisi olan Binori kasabasında kurulmuş Cemiyet-l Ulum-i İslamiye'ydi. şimdi ölmüş bulunan Mevlevi Muhammed Yusuf Binori'nin kurduğu bu medresede 8 bin kadar ğrenci eğitim görüyordu ve bunların önemli bir kısmı Afganlıydı. Ay-

rica 45 ülkedeki Müslümanlardan ciddi miktarlarda bağış alıyorlardı. "Bize gelen bağışlar Allah'ın lütfudur," diyordu, medresenin hocalarından Müfti Cemil. "Taliban'ı oluşturanlara ders verdiğimiz için onlarla iftihar ediyor ve katı İslami kanunları uygulamaya çalışırken başarılı olmaları için dualarımızı hiçbir zaman onlar'ın esirgemiyoruz," diye de ekliyordu.¹⁷ Binori 1997 yılında Taliban'a katılması için 600 öğrenci göndermişti. Kasım 1997'de Binori'den gelen öğrenciler, hocalarının üçünün suikasta uğrayıp öldürülmesinin ardından öfke içinde Karaçi'yi birbirine kattılar. Polisle çatıştılar, önlerine çıkan bütün arabaları yerle bir ettiler, video dükkânlarına saldırdılar ve bütün fotoğrafçıları dövdüler. Pakistan'ın en büyük ve en kozmopolit şehri ilk defa Taliban tarzı bir huzursuzluğa sahne oluyordu.

Cemiyet-i Ulema'nın başka bir aşırılık yanlısı hizbi, Pakistan'daki en kindar Şii-karşıtı grup olan ve Taliban tarafından desteklenen Sipah-i Sahib-i Pakistan'dı. Hükümet 1998 yılında yüzlerce Şiiyi katletmelerinden sonra bu grup üzerine sıkı bir baskı kurmaya giriştiğinde, liderleri hemen kendilerine sığınma hakkı tanıyan Kabil'e kaçmışlardı. Yüzlerce Sipah-i Sahib-i Pakistan (SSP) militanı Taliban'ın ve Usame bin Ladin'in yönetimindeki, ABD'niñ 1998'de oraya Cruise füzeleriyle saldırdığı ve bu militanların Taliban'la omuz omuza çarpıştıkları Host eğitim kampında eğitim görmüştü.

Cemiyet-i Ulema Taliban'ın himayesi altındaki adamlarından muazzam derecede yararlanıyordu. Nitekim tarihinde ilk defa olarak İslami radikalizmin önemli odaklarından birisi sıfatıyla uluslararası düzeyde bir prestij ve nüfuza sahip olacaktı. Onu artık ne Pakistan hükümetleri ve ISI görmezlikten gelebilirdi, ne de Suudi Arabistan ve Körfez devletleri. Afganistan içindeki, askeri eğitim amacıyla ve Afgan-olmayan Mücahitlerin sığınak yeri olarak kullanılan ve daha önceleri Hikmetyar'ın idaresindeki kamplar artık Taliban'a ve SSP gibi Cemiyet-i Ulema gruplarına

17) *Herald*, "Binori madrassa", Aralık 1997.

devredilmişti. 1996'da Taliban, Pakistan-Afganistan sınırında bulunan Host yakınlarındaki Bedr Kampı'nı Fazıl Rahman Hali-
li'nin liderliğindeki Hareket-ül Ensar'a teslim etmişti. Hareket-ül
Ensar da Cemiyet-i Ulema'dan çıkmış olup, üyelerini Afganis-
tan, Keşmir, Çeçenya ve Bosna'ya savaşmaya gönderen, aşırı mi-
litanlığıyla tanınan başka bir gruptu.¹⁸ Bu kamp da iki yıl sonra
ABD'nin Cruise füzelerinin saldırısına hedef olacaktı.

Taliban ile Pakistan'daki aşırılık yanlısı Deobandi grupları
arasındaki bağların sağlam olmasının bir nedeni, iki tarafın da
ortak bir zemini paylaşmalarıydı. Sınırın iki tarafındaki birçok
Deobandi liderin kökeni, Kandahar ve Pakistan'da Çemen civa-
rında yerleşik Dürrani Peştun aşiretlere dayanıyordu. Deobandi
gelenegi, aşiret ve feodal yapıların alışkanlıklarından farklıdır ve
zaten Taliban'ın aşiret yapısıyla boy reislerine duyduğu güven-
sizliğin, dolayısıyla onlara hiçbir liderlik rolü vermemesinin kay-
nağı da budur. Ayrıca bu ittifakın iki tarafı da Şii mezhebine ve
Iran'a şiddetli bir düşmanlık beslemekte birleşmektedir. Şimdi
Pakistan'lı Deobandiler Pakistan'da Taliban tarzında bir İslami
devrim yapılmasını istemektedirler.

Taliban, uygulamalarındaki katılıkla, günah dışında hiçbir
şüphe kavramını kabul etmemesiyle ve herhangi bir konunun
tartışılmasını neredeyse sapkınlık derecesinde dışlamasıyla De-
obandiliğin ilim ve reform geleneginin yarattığı itibarı açıkça
yerle bir etmiştir. Ancak bunu yaparken, yaklaşmakta olan İsla-
mi devrim adına yeni, radikal ve bölge hükümetlerinin son dere-
ce tehdit edici bulduğu bir model ortaya koymuş olduğu da baş-
ka bir gerçektir. Hikmetyar ile Mesud modernizme karşı değil-
lerdir. Oysa Taliban modernizme şiddetle karşıdır ve modern
ilerleme ya da iktisadi kalkınma fikirlerini kavrama ya da benim-
seme konusunda en ufak bir istek duymamaktadır.

18) Clinton yönetiminin onları 1998'de uluslararası terörizmi destekleyen bir
grup kategorisine almasından sonra, isimlerini Hareket-ül Mücahiddin biçimin-
de değiştirmişlerdi.

Taliban, medreselerde İslam ve Afgan tarihi, Şeriat'ı ve Kur'an'ı öğrenme, Müslüman dünyasının yirminci yüzyılda sergilediği siyasal ve teorik gelişmeler gibi konularda da oldukça kötü eğitilmiştir. Yirminci yüzyıldaki İslami radikalizmin uzun bir bilimsel yazım ve tartışma tarihi olduğu halde Taliban böyle bir tarihsel perspektiften de gelenekten de yoksundur. İslam tarihi ya da Afgan tarihi konularında tek bir Taliban İslami manifestoya veya araştırmalara dayalı bir analize rastlayamazsınız. Onların dünyanın dört bir köşesindeki radikal İslami tartışmalara karşı yaklaşımları minimal boyutludur; kendi tarih duygularının ise bundan da daha az olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Taliban'ın Müslüman kardeşleriyle bile herhangi bir tartışmaya girmesine zemin bırakmayan bir dargörürlük yaratmıştır.

Taliban'ın yeni saf İslami devrim modeli Pakistan'da ve daha sınırlı bir ölçüde Orta Asya cumhuriyetlerinde muazzam bir yankı bulmuştur. Yaşadığı kimlik krizi, ekonomisinin dibe vurması, etnik ve mezhep ayrılıklarından kurtulamaması ve ülkeyi iyi yönetmeyi beceremeyen zorba yönetici elitiyle zaten güçsüz bir devlet durumuna düşmüş olan Pakistan, artık daha eski, daha olgun ve uzlaşmacı İslami partiler yerine neo-Taliban grupların öncülüğündeki yeni bir İslami dalga hayaletiyle yüz yüze gelmiş durumdadır.

1998 yılına gelindiğinde Pakistan'daki Taliban grupları Peştun kuşağında yer alan şehir ve kasabalarda televizyon ve videoyu yasaklamışlar, yasal hukuk sistemini reddederek taşlanma ve el-kol-ayak kesme gibi Şeriat'a uygun cezalandırmaları başlatmışlar, Pakistanlı Şii'leri her fırsatta öldürmüşler ve halka, özellikle de kadınlara Taliban'ın giyim kuralları ve hayat tarzına uygun biçimde yaşama zorunluluğu getirmişlerdi. Pakistan'ın Taliban'a sağladığı destek, ülkenin üstüne çöken bir hayalet kılığında geri gelirken, Pakistanlı liderler ülke içinde yeşermekte olan böyle bir meydan okuyucu tehlikeye karşı hâlâ kayıtsız, Taliban'ı desteklemeye devam etmekteydiler. Orta Asya cumhuriyetlerinde, bilhassa Tacikistan ve Özbekistan'da ise neo-Taliban militan-

lar, her iki ÷lkeye de sınırı olan Fergana vadisinde polis gücünün takibinden kurtulmaya çalışıyorlardı.

Taliban ve onun destekçileri, Müslüman âlemine ve Batı'ya, Müslüman ılımlılığıyla ve Batı'yla her türlü uzlaşmayı reddeden, yeni tarzda bir İslami aşırılık sunuyorlar. Taliban'ın BM insani yardım kuruluşlarıyla ya da bu kuruluşlara bağışta bulunan yabancı ÷lkelerle anlaşmayı reddetmesi, uluslararası tanınmanın karşılığında kendi ilkelerinden vazgeçmeye yanaşmaması ve Müslüman yönetici elitleri de bozulmuş ilan ederek tanımaması, Müslüman âleminde hararetli tartışmalara yol açmış ve daha genç bir İslami militanlar kuşağına ilham veren bir canlılık katmıştır. Taliban şimdi İslami fundamentalizme yeni milenyum için, kendilerinininki dışında hiçbir uzlaşmayı ya da siyasal sistemi benimsemeye yanaşmayan yeni bir yüz ve yeni bir kimlik geçirmiştir.

GİZLİ DERNEK: TALİBAN'IN SİYASAL VE ASKERİ ÖRGÜTLEN- MESİ

Taliban'ın ortaya çıkmasının ardından sıradan Afganlara barış getirecek tek bir umut ve ilham kaynağı doğmuşsa, o da Taliban'ın, tek bir bireyin hâkimiyet kurmasından ziyade danışmaya ve bir konsensüs aramaya dayalı kolektif bir siyasal liderliği hayata geçirmiş olmasıydı. Taliban'ın Kandahar'daki şurası, tartışmanın peşinden "müminler" arasında bir görüş birliğinin geldiği, halkın isteklerine hassasiyetin ve bunların yansıtılmasının önemli sayıldığı ilk İslami modele uygun biçimde hareket ettikleri iddiasındaydı. Şura modeli, ağırlıkla Peştun aşiretlerinin cirge'sini (aşiretin karşı karşıya geldiği önemli bir kararın alınmasında bütün boy şeflerinin söz hakkına sahip olduğu bir kurul) da temel almaktaydı. Kandahar'a yaptığım ilk ziyaretlerde, Mol-

la Ömer'in bir karara varmasından önce bütün komutanlar, molalar ve sıradan savaşıların görüşlerini bildirmeye davet edildiği ve bazen bütün gece süren bu tartışmalardan doğrusu ben de çok etkilenmiştim.

İlk başta Taliban'ın kendi adına iktidara talip olmaması birçok Afganlıyı da derinden etkilemişti. İktidarda hak iddia etmek yerine, hukukun ve düzenin yeniden tesis edilmesini, iktidarın "iyi Müslümanlar"dan oluşan bir hükümete devredilmesini istiyorlardı. Ancak 1994 ile Kabil'in ele geçirildiği 1996 yılları arasında Taliban'ın karar alma sürecinde köklü bir değişiklik olmuş ve son derece merkezileşmiş, gizlilik esasına dayalı, diktatoryal ve erişilmesi neredeyse mümkün olmayan bir liderlik anlayışı ortaya çıkmıştı.

Molla Ömer daha güçlü bir hale gelir ve içedönük, ülkenin diğer bölgelerini dolaşıp görmeyi ve oralardaki hayatı anlamayı, kendi denetimi altındaki insanlarla tanışmayı umursamaz bir çizgi izlerken, hareketinin iktidar yapısında Mücahitlerin ve komünist seleflerinin yaptıkları bütün hataları tekrarlayan bir anlayış gelişmişti. Hatta 1996'dan sonra Taliban, başka hiçbir grubu arasına almadan Afganistan'ın biricik hâkimleri olma arzusuyla tanınır duruma gelmişti. Ülkenin etnik çeşitliliğinin Taliban hareketinin kendi içinde yeterince temsil edildiğini iddia ediyorlardı ve bunu kanıtlamak için ülkenin geri kalan bölgelerini de fethetmek üzere yola çıkmışlardı.

Taliban'ın ilk başta yarattığı umutlar, eski Mücahit liderliğinin yozlaşmasının doğrudan bir sonucuydu. Cihad sırasında Peşaver'de üslenmiş Mücahit liderleri son derece hizipleşmiş ve kişiselleşmiş bir yönetim anlayışının bataklığına sürüklenmişlerdi. Partileri bir arada tutan güç, örgütlenmenin sağlamlığından ziyade karizmatik liderler ve savaş beyleriydi. Savaş ilerledikçe bu liderler, cephe komutanları ile gerilla savaşılarının kendilerine sadakatini sürdürmek için Batı'nın sağladığı fonlara ve silahlara gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmişlerdi. Dolayısıyla zamanlarının çoğunu Afganistan içinden sözcüğün tam anlamıyla insan

satın alarak destek bulmaya ayırırlarken, Peşaver'de de birbirlerini yiyip duruyorlardı.

Bu dağınıklık sürecine Pakistan da önemli derecede katkı yapmıştı. General Ziya-ül Hak, 1970'de Ürdün'de Pakistan birliklerine komuta etmiş ve Kral Hüseyin'in Filistinlileri ezmesine yardımcı olmuş birisiydi. İlk başta birleşik bir gerilla hareketini, desteklediği bir devlete karşı tehdit olarak görmüştü. Ziya-ül Hak, hareketin dağınık kalmasını ve tek bir liderin yönetimi altında toplanmamasını sağlayarak, Mücahit liderleri Pakistan'a ve Batı'nın yardımlarıyla cömertliğine bağımlı kılacağını düşünüyordu. Ancak Islamabad 1989'da Sovyet askerleri geri çekilirken ve tekrar 1992'de Necibullah rejimi çökerken Kabil'deki komünist rejime karşı acil olarak siyasal bir alternatif göstermek zorunda kalınca, bu dağınıklık, dağıtılan yüklü miktarlardaki rüşvetlerle bile onarılamayacak kadar büyük bir boşluğu gözler önüne sermişti. Dolayısıyla bu dağınıklık Afganistan'ın geleceğini de büyük ölçüde etkiliyor, konsensüse dayalı bir hükümet çıkarılması gerekliliğini zora sokuyordu.

Anti-Sovyet direnişin liderliğinin ikinci unsuru, Peşaver'deki liderlerin dağınıklığı ve yozlaşmışlığından, bunun yanında kendilerine gelen fonları ve silahlarla cephaneyi rehin olarak ellerinde tutmalarından duydukları hayal kırıklıkları gün geçtikçe daha fazla derinleşmekte olan cephe komutanlarıydı. Savaşın niteliği ve zorluğu, Peşaver'deki parti şefleri birbirine düşmüşken, cephelerin birbirleriyle işbirliği içinde hareket etmelerini gerektiriyordu çünkü.

Cephe komutanları arasında daha kapsamlı bir yapısal birlik gerçekleştirilmesi konusunda yoğun bir istek vardı. İsmail Han Temmuz 1987'de Gor vilayetinde cephe komutanlarıyla ilk toplantıyı düzenlemiş ve bu toplantıya Afganistan'ın her tarafından 1.200 kadar askeri komutan katılmıştı. Bu toplantıda benimsenen yirmi karardan en önemlisi, siyasal hareketin kaderini kendilerinin (Peşaver'deki liderlerin değil) belirlemeleriydi. "Afganistan'ın gelecekteki kaderini belirleme hakkı, şehitlerin miras-

çılarında ve kanlı cephelerdeki siperlerde çarpışan, her an şehit düşmeye hazır olan Müslümanlardadır. Ülkenin kaderini belirleyecek kararların alınması başkalarına düşmez.”¹

300 kadar komutan Temmuz 1990’da Paktiya vilayetinde ve aynı yılın Ekim ayında Bedeşan’da tekrar bir araya gelmişlerdi. Ne var ki etnik kökenler, kişisel rekabetler ve Kabil’e ilk giren taraf olma arzusu, Mücahitlerin 1992’de başkenti ele geçirmeye çalışırken birbirlerine düşmelerine neden olarak bu konsensüsü bozacaktı. Kabil savaşı, kuzey ve güney bölgeleri ile Peştunlar ve Peştun-olmayanlar arasındaki ayrılıkları gün ışığına çıkarmıştı. Ahmed Şah Mesud’un Hikmetyar’a karşı çarpışan Peştun komutanlarla bir uzlaşma sağlayamaması, Mesud 1992’de Kabil’i ele geçirmiş olsa bile, siyasal ününde bir hayli kötü bir leke bırakacaktı. Nitekim daha sonraları, Taliban 1998’de kuzeyi ele geçirene kadar Peştunların güvenini bir daha kazanması söz konusu bile olmayacaktı.

Direnış içindeki liderliğin üçüncü unsuru, Kabil’den Peşaver’e kaçmış olan âlimler, entelektüeller, işadamları ve teknokratlardı. Bunların birçoğu direniş güçleri arasında birlik yapılmasını savunarak bağımsız konumlarını muhafaza etmişti. Ancak hem Peşaver’deki partilerin hem de Pakistan’ın, bu eğitimli Afganlar grubuna hiçbir zaman siyasal bir rol atfetmedikleri bir gerçektir. Bunun sonucunda içlerinden bazıları yabancı ülkelere gitmek üzere Peşaver’i terk etmişler ve Afgan profesyonellerinin oluşturduğu diasporaya eklenmişlerdi. Dolayısıyla ülke içindeki siyasal gelişmeleri etkileme güçleri oldukça marjinal kalıyordu. 1992’den sonra ülkenin yeniden inşası çabalarında kendilerine şiddetle ihtiyaç duyulduğu zaman dahi giderilemeyecek bir etkisizlikti bu.² Peştun uleması ve medrese hocalarının bazıları Peşa-

1) Sikorski, Radek, *Dust of the Saints*, Chatto and Windus, Londra 1989. Bu çalışma, cephe komutanlarının toplantısı için yapılmış en kapsamlı özeti içermektedir.

2) Magnus, Ralph ve Naby, Eden, *Afghanistan: Mullah, Marx and Mujahid*, Harper Collins, Hindistan 1998. Mücahit liderleri arasındaki bölünme için sağladıkları bu bilgilerden dolayı yazarlara teşekkür ediyorum.

ver'de parti liderleri, bazıları cephe komutanları olarak direniş hareketinin her tarafına yayılmışlardı gerçi, ancak direniş içinde birleşik, güçlü bir varlık gösterebilmeleri söz konusu değildi. Hatta bireysel etkileri de 1992 yılına gelindiğinde bir hayli azalmış durumdaydı. Ulemanın yerini Taliban tarzı bir hareketin almasının koşulları olgunlaşmıştı.

Taliban 1994'te ortaya çıktığında, direnişin yaşlı, birbiriyle çekişen liderleri sahneden çekilmiş ve Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani onları birleştirmeyi başaramamış durumdaydı. Savaş beyliği güneyi etkisi altında tutarken, Peştun bölgelerinde tam bir liderlik boşluğu vardı. Taliban haklı olarak eski Mücahit liderlere gereksiz ve yozlaşmış insanlar gözüyle bakmaktaydı. Taliban ulema içinde eski hocaları olan bazılarına saygı göstermekle birlikte, kendi hareketlerinde onlara siyasal bir rol vermemişti. Ayrıca, 1992'den sonra Peştunların bozguna uğramasından sorumlu tuttukları, bağımsız hareket etmeye eğilimli cephe komutanlarını da pek sevmiyorlardı. Taliban'a teslim olan önemli cephe komutanları Taliban'ın askeri yapısı içinde hiçbir zaman yükselememişlerdi. Taliban ayrıca, nefret ettikleri Batılı ya da Sovyet tarzı eğitim sisteminin ürünü saydıkları Afgan entelektüellere ve teknokratlara da tamamen sırt çevirmekteydi.

Demek ki Taliban'ın sahneye çıkışı, kendisi açısından talihli bir tarihsel tesadüfler dizisiyle çakışmaktaydı: Komünist iktidar yapısının çöküşü tam olmuştu, Mücahit liderler gözden düşmüştü ve geleneksel aşiret reisliği fiilen ortadan kalkmıştı. Böylesi koşullarda Taliban'ın yaşlı Peştun liderliğinin kalıntılarını temizlemesi pek zor değildi. Hatta ondan sonra Taliban, Peştunlar içinden kendi egemenliğine kafa tutacak hiçbir unsur ya da kişiyle karşılaşmayacaktı. Bu koşullarda daha fazla aşiret demokrasisinin işlediği bir taban örgütlenmesi inşa edebilecek ve İslamiyet'fen meşrulaştırıcı bir etken olarak aldıkları destekle de ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda oldukları halde, çok geçmeden bunları yapamayacaklarını ve yapmak istemediklerini göstereceklerdi.

Aynı zamanda, Peştun-olmayan grupların temsilcilerini içine alabilecek bir mekanizma geliştirmeye de yanaşmamışlardı. Onların Peştun bölgelerdeki üstün konumlarının, Afgan milletinin karmaşık mozaigini yeni tarzda bir kolektif liderlik altında birleştirecek esnekliği gösteremedikleri takdirde kuzeye taşınması mümkün değildi. Yine de Taliban, son kertede, esas olarak Kandaharlıların idare ettiği, Kamboçya'daki Kızıl Kmerler ya da Saddam Hüseyin'in Irak'ı gibi esrarengiz, gizliliği temel alan ve diktatoryal yöntemlerin kullanıldığı bir gizli dernek kurmayı tercih etmişti.

Taliban'ın en üst karar organı, merkezi Molla Ömer'in sadece bir kez (1996'da Kabil'i ziyaret etmek üzere) ayrıldığı ve Afganistan'ın yeni iktidar merkezi durumuna getirdiği Kandahar'da tutulmaya devam edilen Yüksek Şura'ydı. Şuranın hâkimi doğallıkla Molla Ömer'in, ağırlıkla Dürrani Peştun olan ilk arkadaşları ve meslektaşlarıydı. Bu insanlar daha sonra, aslında Kandahar, Hil-mend ve Oruzgan gibi üç vilayetten geliyor olmalarına rağmen, "Kandahar'lılar" diye anılacaklardı. Asıl şura on üyeden meydana geliyordu (bkz. Ek 2), fakat şura toplantılarında askeri komutanların, aşiret büyüklerinin ve ulemanın da yer alması, burayı genellikle 50 kişinin katıldığı esnek ve amorf bir yapı haline getirmekteydi.

Şuranın on asil üyesinden altısı Dürrani Peştun, sadece biri, Mevlevi Seyid Gavseddin, Bedehşan'dan gelme bir Tacik'ti (onun da ömrünün uzun bir kısmı Peştun kuşağında geçmişti). Taliban, Peştunların yerleşim kuşağı üzerinde ilerlerken böyle bir yapı yeterli oluyordu, ancak Herat'ın ve Kabil'in ele geçirilmesinden sonra şura temsili karakterini tamamen kaybedecekti. Kandahar Şurası hiçbir zaman Gılzay Peştunları ya da Peştun-olmayanları da kapsayacak kadar genişletilmedi. Şuranın bileşimi hep dar bir tabana dayalı kalmış ve bu yüzden bütün ülkenin çıkarlarını hiçbir zaman temsil etmemişti.

Diğer iki şura Kandahar Şurası'na rapor vermekten sorumlu tutuluyordu. Bunlardan birincisi, Kabil'deki bakanların oluşturu-

duğu kabine, yani Kabil Şurası'ydı. İkincisi ise askeri kurul, yani Askeri Şura. 1998'de Kabil Şurası'nın 17 üyesinden en az sekizi Dürrani'yken, üçü Gılzay ve sadece ikisi Peştun-olmayanlardandı (bkz. Ek 2). Kabil Şurası, hükümetin, şehrin ve Kabil'deki askeri cephenin gündelik problemleriyle ilgileniyor, fakat önemli kararlar her seferinde son noktanın koyulduğu Kandahar Şurası'na aktarılıyordu. Kabil Şurası'nın ve onun başkanı Molla Muhammed Rabbani'nin aldığı küçük çaplı kararların, örneğin gazetecilerin bölgeye girmesine izin verilmesinin ya da BM'nin yeni yardım projelerinin benimsenmesinin bile Kandahar Şurası tarafından iptal edildiğine sık sık tanık olunurdu. Zaten çok geçmeden, Afganistan hükümeti olarak hareket eden Kabil Şurası'nın, Kandahar'la uzun teatilere girmeden ve anlık tepkiler verilmesi gereken durumlarda gecikilmesine neden olarak, herhangi bir karar alması imkânsız hale gelecekti.

Kabil'de, Herat'ta ve daha sonra Mezar-ı Şerif'te (bu şehirlerin hiçbirinde Peştunlar çoğunlukta değildi) Taliban'ın vali, belediye başkanı, polis şefi ve diğer üst düzey yöneticiler gibi kadrolarının hepsi de değişmez biçimde, ya bu şehirlerin ortak dili olan Dari dilini bilmeyen ya da oldukça kötü biçimde konuşmayı beceren Kandahar Peştunları arasından seçilmekteydi. Bu şehirlerin yerel şuralarında herhangi bir yerlinin ön plana çıkması da mümkün değildi. Taliban'ın bu açıdan gösterdiği tek esneklik, vilayetlere vali atarken görülüyordu. 1998'deki 11 validen sadece dördünün Kandaharlı olduğu biliniyordu.³ Geçmişte valiler ve kıdemli mahalli yetkililer genellikle nüfusun yerel etnik yapısını yansıtacak biçimde yerel elit kesim içinden seçilirken, Taliban bu geleneği yıkmış ve durmadan dışarıdan gelen insanları bu görevlere atamıştı.

Yine de Taliban valilerinin siyasal yetkileri kayda değer derecede azaltılmıştı. Bütçelerindeki fonların yetersizliği, ciddi bir ik-

3) Afganistan'da 31 vilayet vardır ve her vilayet bir valiyle yönetilir. Her vilayet bölgelere (ulusveli) ve alt-bölgelere (alakdari) bölünmüştür. Kabil de semtlere (kari) ve nahiye denilen daha küçük beldelere bölünmüştür.

tisadi gelişme programı uygulayamamaları ya da Pakistan ve İran'dan gelen mültecilerin rehabilitasyonuna yönelik çalışmalar yürütememeleri, valilerin siyasal, ekonomik ya da toplumsal rolünü iyiden iyiye azaltmaktaydı. Molla Ömer de valileri sıkı bir denetim altında tutuyor ve yerel bir iktidar tabanı oluşturmalarına imkân tanımıyordu. Valilerin yerlerini durmadan değiştiriyor ve bazen de onları komutan olarak cepheye geri gönderiyordu.

1997'deki Mezar-ı Şerif bozgunundan sonra, Gılzay Peştun komutanlardan yükselen, askeri insan gücünün çok büyük kısmını kendileri sağladığı halde askeri ve siyasal konularda kendilerine danışılmadığı yönündeki eleştirel sesler artmaya başlamıştı. Mezar-ı Şerifte Taliban en iyi askerlerinden 3 bin kadarını kaybetmiş, 3.600 askeri esir alınmış ve 10 lideri ya öldürülmüş ya da sağ olarak yakalanmıştı. Bunun sonucunda doğu Afganistan'ın Gılzay kabilelerinden acemi asker toplamak zorunda kalınmıştı, ancak Taliban hâlâ onlara siyasal bir yetki vermeye ya da Kandahar Şurası'na almaya hazır değildi. Gılzaylar da Taliban'ın kendilerini kurbanlık asker olarak kullanmalarına hazır değillerdi ve bu yüzden kendi saflarından yeni asker toplama çabalarına karşı koyuyorlardı.

Taliban'ın askeri yapısı ise daha da büyük bir gizlilik perdesiyle sarılmıştır. Silahlı kuvvetlerin başı, konumu ya da rolü konusunda hiçbir net tanım bulunmamakla birlikte Molla Muhammed Ömer'dir. Molla Ömer'in altında bir genelkurmay başkanı bulunur ve daha sonra kara ordusunun ve hava kuvvetlerinin kurmay başkanları gelirler. Kabil'de üslenmiş en az dört tümen ve bir zırhlı tümen vardır. Yine de subayların ve komutanların hiyerarşik bir kademeye dizildiği belli bir askeri yapıdan söz etmek mümkün değilken, birlik komutanlarının görev yerleri durmadan değiştirilmektedir. Örneğin, 1997 Mezar-ı Şerif bozgununun arkasından kuzeydeki tek askeri grup olan Taliban'ın Kunduz seferindeki birliğinin komutanı üç ay içinde en az üç defa değiştirilirken, askerlerin yarısından fazlası geri çekilmiş ve uçaklarla Herat cephesine taşınmıştı. Onların yerine daha az deneyimli Pakistanlı ve Afgan-

lı askerler gönderilecekti. Askeri Şura, stratejiyi planlayıp taktik kararları uygulayabilen gevşek bir organdır, ama hâlâ stratejik kararları alma yetkisinden yoksun görünmektedir. Askeri stratejiye, kilit önemdeki atamalara ve yapılacak taarruzlar için gerekli fonların dağıtılmasına hâlâ Molla Muhammed Ömer karar vermektedir.

Taliban'ın zorunlu tuttuğu genel askerlik uygulamasından ayrı olarak, belirli Peştun bölgelerinden gelen tek tek komutanlar da yeni asker toplanmasından, onların paralarının ödenmesinden ve cephedeki ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumludurlar. Komutanlar bu amaçla ihtiyaç duydukları kaynakları (para, yakıt, yiyecek, nakliye, silah ve cephane) Askeri Şura'dan almaktadırlar. Aile fertlerinin uzun aralardan sonra memleketlerine dönmelerini sağlayan cephelerdeki yer değişiklikleri gibi sürekli bir gidiş geliş gözlenmektedir. Düzenli Taliban ordusu hiçbir zaman 25-30 bin kişinin üstüne çıkmazken, bu sayılar yeni taarruzlardan önce çok hızlı biçimde artabiliyordu. Aynı zamanda, 1999 yılında Talibanın askeri insan gücünün yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan Pakistanlı medrese öğrencileri de memleketlerine geri dönmeden önce kısa sürelerle orduda hizmet veriyorlardı ve onların yerine tekrar taze askerler gönderiliyordu. Yine de bu askere almaların, Mesud'un 12-15 bin kişilik ordusundaki uygulamalarla keskin bir zıtlık içinde gelişigüzel bir biçimde yürütülmesi, düzenli ya da disiplinli bir ordunun yaratılmasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktaydı.

Bu haliyle Taliban savaşçılar, Peştun aşiretleri içinde uzun tarihsel kökleri bulunan bir Leşker'e, yani aşiretlerdeki geleneksel milis gücüne benziyordu. Leşker, her zaman için ya kraldan gelen emirle ya da aşiretin topraklarını savunup başka bir yerel toprak beyine karşı dövüşmek için hızla savaş alanına çağrılan kişilerden oluşmaktadır. Leşker'e katılan kişiler, kesinlikle aylık almayan, gönüllü askerlerdi, ama düşmandan ganimet elde edildiğinde bundan paylarına düşeni alıyorlardı. Fakat Taliban askerlerinin yağma ve talan yapmaları yasaktı ve ilk dönemlerde

yeni kasaba ve şehirleri ele geçirdiklerinde bu disiplinlerini dikkat çekici biçimde korumuşlardı. Ne var ki Mezar-ı Şerif bozgununun sonra bu disiplin bozulacaktı.

Taliban savaşçılarının çoğunluğu maaş almıyorlardı ve evlerine dönecekleri zaman adamlarına yeterince para vermek komutanın sorumluluğundaydı. Düzenli maaş alanlar, profesyonel ve eski komünist ordusundan gelen eğitilmiş askerlerdi. Peştun tank sürücüleri, makineli tüfekçiler, pilotlar ve teknisyenler, Kabil'i denetiminde tutan orduların hizmetine girip, daha çok çıkarlarını gözetken insanlar olarak savaşıyorlardı.

Askeri Şura'nın bazı üyeleri bakanlık görevini de yürütüyorlar ve bu durum Kabil yönetiminde daha da büyük bir kaosu yaşanmasına yol açıyordu. Örneğin Halk Sağlığı Bakanı Molla Muhammed Abbas, 1997 Mezar-ı Şerif yenilgisinden sonra kuzeyde tuzaga düşmüş olan Taliban birliğinin ikinci komutanıydı. Daha sonra geri çekilmiş ve başka bir saldırıyı organize etmek üzere Herat'a gönderilmiş, nihayet altı ay sonra bakanlıktaki görevine geri dönmüştü (onunla temas halindeki BM yardım kuruluşları bu durumu hayretler içinde izliyorlardı). Merkez Bankası'nın genel müdürü Molla İhsanullah İhsan da yaklaşık 1.000 kişilik seçkin bir Kandaharlılar birliğine komuta ediyordu ve 1997'de Mezar-ı Şerifte öldürülmeden önce bankadaki görevine pek zaman ayırdığı söylenemezdi. 1997'de Mezar-ı Şerifte yakalanıp daha sonra serbest bırakılan Herat Valisi Molla Abdül Rezzak, 1994'ten beri ülkenin her tarafındaki askeri saldırıların başında bulunan kişilerdendi. Kandahar ve Kabil şuralarının hemen hemen bütün üyeleri, fiziksel özürlü olanlar dışında, şu ya da bu zamanda askeri komutan olarak görev yapmışlardı.

Bir anlamıyla bu durum, fiilen hepsi hem yönetici hem general olarak hareket eden ve böylece savaşçılarıyla sürekli temas halinde olan Taliban hiyerarşisi için ciddi bir esneklik imkânı sağlıyordu. Buna rağmen Taliban yönetimi, bilhassa Kabil'de, korkunç derecede sıkıntılı günler geçirmekteydi. Bir bakan cepheye gittiğinde onun bakanlığında hiçbir karar alınamıyordu. Sistem,

hiçbir Taliban bakanın kendi işinde ustalaşmasına ya da kendi himayesinde yerel bir iktidar tabanı yaratmasına izin vermiyordu. Molla Ömer, siyasal açıdan fazlasıyla güçlenen herhangi bir bakanı bir anlık kararla cepheye geri gönderebilmekteydi. Fakat bu karışıklığın ortaya çıkardığı sonuç, yetersiz bir ülke ve net biçimde tanımlanmış liderlik rolleri olmayan bir hareket olacaktı.

Taliban'ın aşırı gizliliği, şehirlerde, yabancı medyada, yardım kuruluşlarında ve uluslararası toplulukta güven uyandırılmasını engelleyen önemli faktörlerden birisiydi. Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra bile, nasıl bir temsili hükümet kurmayı tasarladığı ya da iktisadi kalkınmayı nasıl gerçekleştireceği konusunda herhangi bir gündem ortaya koymaktan kaçınmıştı. Taliban'ın ortada açıkça sınırları çizilmiş bir hükümet yokken uluslararası tanınmada ısrar etmesi, uluslararası topluluğun onların yönetim becerisi konusundaki kuşkularını iyice derinleştiriyordu. Kabil Şurası'nın sözcüsü olan ve kısmen hoş bir İngilizce konuşan, Hindistan'da polislik eğitimi almış, Logar vilayetinden Gılgay Talibanı Şir Muhammed Stanakzay, Taliban'ın BM yardım kuruluşlarıyla ve yabancı medyayla teması devam ettirmek için ortaya sürdüğü kişiydi. Fakat Stanakzay'ın gerçek bir gücünün olmadığı, Molla Ömer'e doğrudan bir mesaj iletip cevap alma yetkisinin bile bulunmadığı kısa süre içinde anlaşılacaktı. Sonuçta Stanakzay'ın yaptığı iş anlamsız hale gelirken, yardım kuruluşları mesajlarının Molla Ömer'e ulaşıp ulaşmadığından bile hiçbir zaman emin olamayacaklardı.

Taliban, 1992'den beri zaten düşük bir düzeyde tutulan Kabil bürokrasisini tasfiye ederek de karışıklığı arttırmıştı. Tacik, Özbek ve Hazari bürokratların hepsi görevlerinden alınarak yerlerine, gerekli vasıflara sahip olsunlar olmasınlar, Peştunlar geçirilmişti. Uzmanlık bu şekilde ortadan kalkınca bakanlıkların işlev görme şansı neredeyse sıfıra inmiş oluyordu.

Bakanlıklar içinde Taliban'ın iş ahlakına göre bir tanım yapmak da mümkün değildi. O sırada ne kadar ciddi bir askeri ya da siyasal kriz yaşanıyor olursa olsun, Kabil ve Kandahar'daki hü-

kümet büroları günde sadece dört saat, sabah 8'den öğlene kadar açık tutuluyor, Talibanlar daha sonra öğle namazı ve uzun bir öğleden sonrası dinlenmesi için çalışmayı bırakıyorlardı. Ardından, geceleri uzun sosyal toplantılar yapılmaktaydı. Bakanlık masalarında dosya, hükümet bürolarında da insan yoktu. Yüzlerce Taliban kadro ve bürokrat halk içindeki erkekleri uzun süre bırakmaya zorlamakla uğraşırken, bakanlıklardaki sorulara cevap verecek tek bir kimse bile bulunmuyordu. Halk bakanlıklardan herhangi bir beklentiye kapılmaktan vazgeçerken, şehir yönetimlerinde yerel bir temsil imkânı olmaması da Taliban'ı, insanları aklıyla ve kalbiyle kazanmaya çalışan idareciler olmaktan ziyade, fiilen işgalci bir güç durumuna getirmekteydi.

Şu ana kadar Taliban, daha kalıcı bir temsili hükümeti nasıl ve ne zaman kuracağı, bir anayasa yapılıp yapılmayacağı ve siyasal iktidarın nasıl paylaştırılacağı konusunda tek bir gösterge ortaya koyabilmiş değildir. Her Taliban lideri bu konuda farklı görüşlere sahiptir. "Taliban muhalefetle müzakere masasına oturmaya istekli, fakat tek bir koşulla, tartışmalara siyasal partilerin alınmaması koşuluyla. Taliban'ı oluşturan insanların büyük çoğunluğu siyasal partilerden geliyor ve biz onların nasıl çatışmalar yarattıklarını iyi biliyoruz. İslam bütün siyasal partilere karşıdır," demişti bir bakan bana. "Barışı getirdiğimizde insanlar kendi hükümetlerini seçebilirler, ama ilk önce muhalefeti silahsızlandırmamız gerekiyor," demişti başka bir bakan da. Diğerleri de içinde sadece Taliban'ın yer alacağı bir hükümet kurulmasını istiyorlardı.⁴

1996'dan sonra iktidar bütünüyle Molla Ömer'in ellerinde toplanırken, Kandahar Şurası'na da giderek daha az danışılmaya başlanmıştı. Molla Ömer'in sırdaşı Vekil bu durumu iyi anlatıyordu: "Kararlar Emir-ül-Müminin'in nasihatlerine dayanıyor.

4) Kabil'e yaptığım her ziyarette bakanlara Taliban'ın gelecekteki yönetimin nasıl olacağı konusundaki görüşlerini sorardım. Şu ana kadar bir herhangi konuda iki bakanın aynı görüşte olduğuna rastlamadım. Zaten bu tür konuların açıkça tartışıldığı da çok enderdi.

Bize kalırsa danışmak şart değil. Biz bunun Şeriat'a uygun olduğuna inanıyoruz. Emir bir görüşü tek başına savunsa bile biz onun sözlerine itaat ederiz. Bir devlet başkanı olmayacak. Onun yerine bir Emir-ül-Müminin olacak. Molla Ömer en yüksek otorite olacak ve hükümet onun kabul etmediği hiçbir kararı uygulayamayacak. Genel seçimler de Şeriat'la bağdaşmaz, seçim yapmayı bu yüzden kabul etmiyoruz.”⁵

Molla Ömer kararlarını uygulatırken Kabil hükümetine daha az, Kandaharlı ulemalarla dini polise daha çok güvenmekteydi. Kandahar Yüksek İslam Mahkemesi'nin reisliğini yapan ve cihad sırasında Ömer'e şeri hukukun temellerini öğretmiş olan Mevlevi Seyid Muhammed Pasanay, Ömer'in kilit önemdeki danışmanlarından birisi haline gelmişti. Pasanay, ülkedeki hukuksuzluğu İslami cezalarla sona erdirmenin sorumluluğunu kendisi üstleniyordu. “13 eyalette 13 yüksek mahkemeyi idare eden kadılarımız var ve her yerde barış hüküm sürüyor, halkımız güvenli bir hayat sürüyor,” demişti bana, 1997'de onunla görüştüğümde.⁶ Seksenli yaşlarında olan Pasanay, neredeyse yarım yüzyıldan beri köylerde İslami cezalar verdiğini ve cihad sırasında Şeriat'ın uygulanmasında Mücahitlere yol gösterdiğini eklemekten de geri kalmıyordu.

Kandahar Yüksek İslam Mahkemesi, Molla Ömer'e yakınlığından dolayı ülkenin en önemli mahkemesi olmuştu. Mahkeme vilayetlerdeki kadıları ve kadı yardımcılarını atıyor, yılda bir iki defa da ellerindeki davaları ele alıp Şeriat'ın uygulanmasındaki aksaklıkları tartışmak üzere hepsini Kandahar'da bir araya getiriyordu. Adalet Bakanlığı ile Afganistan Yüksek Mahkemesi'nin bulunduğu Kabil'de de paralel bir sistem kurulmuştu. Kabil Yüksek Mahkemesi haftada yaklaşık 40 davaya bakıyor ve ticari mahkeme, iş mahkemesi, ceza mahkemesi ve kamu hukukunun kapsamına giren davalara bakan sekiz daireden oluşuyordu, fa-

5) *El-Mecelle*, 23 Ekim 1996. Arap dergisiyle yapılan söyleşi.

6) Yazarla görüşme, Kandahar, Mart 1997.

kat Kandahar Yüksek Mahkemesi'yle aynı yetkilere sahip olmadığı açıktı.

Ekonomik durumun kötüleşmesi ve Taliban'ın denetimindeki bölgelerde ortaya çıkan siyasal yabancılaşma, büyük askeri kayıplarla da birleşince, iç bölünmelerin artmakta olduğu görülecekti. Ocak 1997'de Taliban, zorla askere alma konusunda Kandahar'ın kalbinde bir isyanla yüz yüze gelmişti. Orduya katılmayı reddeden köylüler en az dört Taliban subayını öldürürlerken, iki tarafın da kayıplar verdiği karşılıklı ateş açmalar sonunda Taliban, Kandahar civarındaki birçok köyden kovulmuştu.⁷ "Taliban barış vaad etti, ama bize savaştan başka bir şey getirmedi," diyordu bir köy büyüğü.⁸ Haziran ayında Taliban, Kandahar hapishanesinde tutulan 18 asker kaçağını idam ederken,⁹ Vardak ve Paktiya vilayetlerinde askere almaya karşı benzer hareketler görülmekteydi. Zorla askere alma Taliban'ın itibarının düşmesi eğilimini devam ettirmiş ve onları Pakistan medreseleri ile oraya yerleşmiş Afgan mültecilerden daha fazla asker toplamak zorunda bırakmıştı.

Bu arada Kandahar ile Kabil şuraları arasındaki için için kaynamakta olan farklılıklar, Nisan 1998'de, ABD elçisi Bill Richardson'ın Kabil'e yaptığı ziyaretin ardından dramatik biçimde tırmanacaktı. Kabil Şurası'nın başkanı Molla Rabbani, Richardson'ın masaya koyduğu gündemi uygulamayı kabul etmiş, ancak ertesi gün Kandahar'dan Molla Ömer bu anlaşmayı geri çevirdiğini bildirmişti. Rabbani bunun üzerine periyodik uzun süreli izinlerinden birini daha almış ve kendisinin tutuklandığı söylentileri yayılmıştı. Ekim 1998'de Taliban, doğu Afganistan'ın en büyük şehri olan Celalabad'ta, 1990'da Necibullah'ın ordusundan kaçıp Mücahitlere geçmiş olan Peştun general Şahnavaz Tanay'a sadık eski subayların bir darbe girişiminde bulunduğunu iddia ederek

7) *Nation*, "Four killed in revolt against Taliban", 10 Ocak 1998.

8) Köy büyükleriyle bir araya gelen Kandahar'daki uluslararası yardım görevlileriyle yapılan görüşmeler, Islamabad, Şubat 1998.

9) Kandahar hapishanesinde yatan eski bir tutukluyla yapılan görüşme.

60'ı aşkın insanı tutuklamıştı. Oysa Tanay'ın Peştun subayları 1994'ten beri Taliban'ı desteklemişlerdi ve bunlardan birçoğu Taliban ordusuna hizmet etmişti.¹⁰ Aralık'ta Taliban, Celalabad'taki Nangarhar Üniversitesi'nin tıp fakültesinde çıkan bir kargaşa sırasında bir öğrenciyi vurarak öldürürken, çok sayıda öğrenciyi de yaralamıştı. Bunun üzerine Celalabad grevlere ve Taliban-karşıtı gösterilere sahne olacaktı.

Celalabad'ta hoşnutsuzluğun büyümesi, bu şehirde siyasal bir taban edinmiş olan, daha ılımlı eğilimdeki Molla Rabbani'nin destekçileri tarafından kışkırtılmış görünüyordu. Pakistan'dan gelen kaçak ticareti idare etmekte olan Celalabad'ın güçlü tüccarları da Taliban'ın daha liberal bir çizgi izlemesini istemekteydiler. Celalabad'taki olayların ardından Molla Rabbani bir kere daha Kabil'den Kandahar'a çağrıldı ve birkaç ay ortalarda görünmedi. 1998 yılına gelindiğinde Kabil Şurası Taliban'ın politikalarını o kadar yumuşatmıştı ki, BM kuruluşları tekrar Afganistan'a dönebilir hale gelmişler ve şehirlere daha fazla uluslararası yardım gönderilir olmuştı. Kabil ve Celalabad şuralarındaki Taliban liderleri, fiyatların artması, yiyecek kıtlığı ve insani yardımın kesilmesi karşısında halkın hoşnutsuzluğunun gittikçe yayıldığıнын farkındaydılar. Yine de Molla Ömer ile Kandahar'daki liderler, BM'nin yardım çalışmalarının genişletilmesine izin vermeyi reddetmişler ve BM'yi sonunda ülkeden ayrılmaya zorlamışlardı.

1998-1999 kışında Taliban askerleri, ekonomik sıkıntıların disiplinsizliği nasıl yaydığını yansıtan bir hareketle çeşitli yağma ve soygun olaylarına karışmışlardı. Ocak 1999'da Kabil'de yaşanan bu türdeki en kötü olayda altı Taliban askeri, yağmalama suçunu işledikleri için sağ kollarını ve sol ayaklarını kaybetmişlerdi. Daha sonra yetkililer, bu askerlerin kesilmiş olan uzuvlarını şehir merkezindeki ağaçların dallarına asarak teşhir etmişler ve çürüyene kadar insanların onları seyretmesini sağlamışlardı. İç farklılıklar Taliban içinde, Taliban-içi bir iç savaşa yol açabilecek

10) AFP, "Taliban arrest dozens of alleged coup plotter", 23 Ekim 1998.

derecede ciddi zaafların ortaya çıktığı yolundaki spekülasyonları arttırırken, Molla Ömer kendi konumunu daha da pekiştiriyor ve arttırdığı yetkileriyle hareketi üzerinde tam bir denetim kuruyordu.

Yani Taliban, kendisinden önceki Mücahit hareketi gibi, başka etnik grupların ya da bakış açılarının ortaya konmasını sağlayacak hiçbir örgütsel mekanizmanın bulunmadığı bir tek-adam yönetimine geçmiş oluyordu. İlimli ve sertlik yanlısı Talibanlar arasındaki mücadele, hiçbir Taliban lider Molla Ömer’le çelişkiye düşmeyi ya da ona karşı çıkmayı göze alamadığı için yeraltında sürmekteydi. Böylesi bir tablonun, Taliban içinde, eninde sonunda Peştunları bir kere daha bölmekten ve sıradan insanlara daha fazla acı çektirmekten başka işe yaramayacak olan bir patlamaya (Taliban-îçi bir iç savaşa) yol açması ihtimali bir hayli fazladır.

KAYBOLAN BİR CİNSİYET: KADINLAR, ÇOCUKLAR VE TALİBAN KÜLTÜRÜ

Mevlevi Kalamuddin'in Kabil'in merkezindeki dağınık ofisini görmeyi isteyen hiç kimse yok. Zaten nüfusun yarısının istese bile bu ofisi görmesi mümkün değil, çünkü Mevlevi Kalamuddin kadınların binaya girmelerine dahi izin vermiyor. Kocaman elleri ve ayakları, ince uzun burnu, kahverengi gözleri ve konuşurken masaya değen siyah gür sakallarıyla iri yarı bir Peştun olan Kalamuddin'in fiziksel görüntüsü ve adı, şehrin her tarafında korkunç bir dehşet uyandırıyor. Taliban'ın polis gücünün başı olarak Kalamuddin'in bu ofiste hazırladığı ve arkası gelmek bilmeyen yönetmelikler ve kararnameler, Kabil'in bir zamanlar rahatlık içinde yaşayan halkının yaşantısını trajik bir şekilde değiştirmiş ve Afgan kadınlarını kamusal hayattan tamamıyla çıkarmaya zorlamış durumda.

Mevlevi Kalamuddin, Emir Bil Maruf Ve Nay ez-Munkar'ı, yani Namusu ve Fazileti Koruma Dairesi'ni yönetiyor. Ancak kendisi, fiilen yönettiği bu birimin adının Dini Âdetler Dairesi olarak çevrilmesini daha uygun buluyor. Sokaklardaki insanlar bu dairenin, ellerinde kırbaçlar, uzun sopalar ve Kalaşnikof tüfeklerle cıfta gezinen görevlileri olan binlerce genç fanatığı, "din polisi" gibi, hatta bundan da aşağılayıcı isimlerle anıyorlar. 1997 yılında, kısa bir röportaj yapmak üzere onu ziyaret ettiğim gün, daha yeni kadınların makyaj yapmalarını ve yürürken çok ses çıkardıkları gerekçesiyle yüksek topuklu ayakkabı giymelerini yasaklayan yönetmelikler hazırlamıştı. Bu kararnamelerde, "Kadınların hastanelerde şık elbiseler giymeleri ve makyaj yapmaları yasaktır. Kadınlar namuslu davranmak zorundadırlar; yollarda ağırbaşlı bir şekilde yürümeli, ayakkabılarının yere vurup ses çıkartmasından kaçınmalılar," deniyordu. Peki tüm kadınlar, onları tepeden tırnağa örten burkalar giymek zorundayken, bu fanatikler kadınların makyajlarını ya da ayakkabılarını zaten nasıl görebileceklerdi ki? (Bkz. Ek 1.)

Yeni kararname, kadınların çalışmasının yasaklanmasını öngören eski kısıtlamaları da böylece resmileştirmiş oluyordu. Artık kadınların, sağlık sektörü dışında, Batılı insani yardım kuruluşlarının bürolarında çalışmalarına da izin yoktu. Söz konusu kararname, "Kadınlar sağlık sektörü dışında hiçbir alanda çalışamazlar. Sağlık sektöründe çalışanlar da arabalarda şoförün yan koltuğuna oturamazlar. Hiçbir Afganlı kadının, yabancı kadınlar gibi erkeklerle aynı arabada yolculuk etmesine izin verilemez," diye devam ediyordu. Kabil'de erkek çocukların eğitiminde de aksaklıklar yaşanmaktaydı, çünkü öğretmenlerin çoğu artık çalışmalarına izin verilmeyen kadınlardı. Böylece bütün bir Afgan çocukları kuşağı eğitim alamadan büyümüş olacaktı. Bu yüzden binlerce eğitimli aile, bundan böyle çocuklarının eğitim almayacakları düşüncesiyle Kabil'den kaçarak Pakistan'a göç etmeyi tercih etmişlerdi.

Kalamuddin'e sinirli bir ses tonuyla, Taliban'ın kadınların çalışması ve okumasını yasaklamasına nasıl bir gerekçe göstereceklerini sormuştum. O da, "Eğer kadınlarımızı eğitmezsek halkımız tarafından suçlanırsınız. Daha sonra kadınlara eğitim sağlayacağız ama şimdi daha ciddi sorunlarımız var," diye cevaplamıştı beni. Tıpkı birçok molla gibi -ve o iri yarı yapısına rağmen- Kalamuddin de şaşırtıcı derecede nazik ve kısık sesle konuşuyordu; bazen söylediklerini duyabilmekte bile zorlandığımı söylemeliyim. Kalamuddin sözlerini, son cümlelerin üzerine basa basa şöyle sürdürmüştü: "Güvenlik sorunlarımız var. Kadınların eğitimi için ayrı ulaşım, ayrı okul binaları ve ayrı imkânlar sağlamaya koşullarımız elverişli değil. Kadınlar erkeklerden tamamıyla ayrılmalı: Kendi içimizde, etrafta kadınlar olduğunda doğru düzgün davranamayan erkekler var. Sovyetler'e karşı savaşta şeriatı uygulamadığımız için iki milyon insanımızı kaybettik. Biz şeriatı getirmek uğruna mücadele ettik, şimdi de bu düzen onu yürütecek. Ben sonuna kadar bu düzeni muhafaza etmek için savaşacağım."

Taliban Kabil'e ilk geldiğinde, dini polis erkekleri sakalları yeterince uzun olmadığı, kadınları da burka giymedikleri için sokaklarda dövüyordu. Kalamuddin, "Personelimize insanları sokaklarda dövmemelerini söylüyoruz. Biz insanlara sadece nasıl şeriata uygun yaşamaları gerektiği konusunda öğütler veririz. Örneğin, bir kişi arabasını başka bir yöne çevirmek isterse, onu arabasının yönünü şimdi değiştirmemesi konusunda uyarıyoruz," demişti sırtarak; belli ki verdiği bu çağdaş örnek çok hoşuna gitmişti.

Kalamuddin'in yönetimindeki daire Suudi Arabistan'daki benzer bir yönetim şekli inodel alınarak kurulmuştur ve bünyesinde, Pakistan'da aldıkları asgari medrese öğreniminden başka eğitimi olmayan binlerce genç erkek vardır. Bu daire aynı zamanda Taliban'ın en etkili istihbarat servisidir (1980'lerde komünist rejim tarafından yönetilen dev büyüklükteki istihbarat dairesi KHAD'ın garip bir uzantısı). Adını daha sonra WAD olarak değiştiren KHAD'ın 100 bin ücretli muhbirinin yanı sıra, sa-

yılları 15,000 ile 30,000 arasında değişen profesyonel ajanı vardı.¹ Kalamuddin orduda, hükümet üyeleri arasında, hastanelerde ve Batılı yardım kuruluşlarında binlerce muhbirin kendi adlarına çalıştığını söylüyor. “Bütün personelimizin dini konularda tecrübesi var. Biz bağımsız bir yönetim birimiyiz, Adalet Bakanlığı’ndan ya da Yüce Mahkeme’den ne yapacağımıza dair hiçbir nasihat almayız. Sadece Emir Molla Muhammed Ömer’in emirlerini yerine getiririz.”

Kalamuddin’in çıkardığı kararnameler düzenli olarak Şeriat Radyosu’nda (eski Kabil Radyosu) yayınlanıyor ve bu yasalar halkın toplumsal davranışlarını en küçük noktasına kadar kontrol altına alıyor (bkz. Ek 1). Taliban ilk başta spor karşılaşmalarını da yasaklamıştı, şimdiyse kararnameye bu karşılaşmalardaki seyircilerin ne yapması gerektiğini belirten bir madde konmuş durumda. Bu doğrultuda kararnamede, “Seyirciler hep birlikte tezahürat yaparken, bir yandan da Allah-u Ekber sözlerini tekrar ederler ve oyuncular alkışlamaktan kaçınırlar. Oyun ezan vaktine denk gelirse durur. O zaman bütün oyuncular ve seyirciler, birlikte namaz kılarlar,” dendiğini görebiliyoruz. Kadınlara uygun olan diğer bütün spor dalları gibi, bir zamanlar Kabil’lilerin ilkbahar aylarındaki en çok sevdikleri eğlencesi olan uçurtma uçurmak da yasaklanmıştı.

Taliban, Kur’an’da yeri olmayan bu kararnameleri sorgulayan herkesi İslamiyet’in kendisini sorgulamakla suçluyor; oysa ki Hazreti Muhammed’in yaptığı ilk iş kadınlara özgürlük vermekti. Ferdinand Braudel kendi kitabında, “İslam’ın en mükemmel ve başka türlü yorumlanması mümkün olmayan yanı kadınlara özgürlük vermesiydi; bu özgürlük önce ilan edilmiş, daha sonra -yavaş yavaş- uygulamaya geçirilmişti,” diyordu.² Oysa Taliban, Müslüman gazetecilerin bile bu kararnameleri sorgulamalarına ya da Kuran’ı yorumlama biçimlerini irdelemelerine hiçbir şekil-

1) Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, Yale University Press, 1995.

2) Braudel, Ferdinand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, Londra 1993.

de izin vermiyordu. Yabancı yardım görevlileriyle yüz yüze geldiklerinde ise zaten daha baştan, "Siz Müslüman değilsiniz, bu yüzden İslamiyet'i tartışmaya hakkınız yok," denerek kesilip atılmaktaydı. Taliban haklı ve Kuran'ı yorumlama tarzları doğruydu. Onların düşünceleri dışında kalan her şey yanlıştı, bunlar da insanların zaafı ve inançsızlığından kaynaklanıyordu. Adalet Bakanı Mevlevi Celilullah Mevlevizade, "Bizim anayasamız Şeriat, bu yüzden başka bir anayasaya ihtiyacımız yok. İnsanlar İslam dinini seviyor ve Taliban'ı destekleyip yaptıklarımızı onaylıyorlar," demekteydi.³

Ancak Afgan kadınlarının ve Afgan toplumunun durumlarının kötüleşmesi Taliban'ın ortaya çıkmasından epey önce başlamıştı. Yirmi yıl aralıksız süren savaş, sıkıntılı ekonomik koşullar içinde yaşayan halkı biraz olsun avutan Afgan sivil toplumunu, boy ve aşiret hayatını ve aile yapısını ciddi derecede zedelemişti. Afganistan, dünyada en kötü hayat koşullarına sahip yerlerden biridir. Çocuk ölüm oranı her 1,000 doğumda 163'tür (yüzde 18) ve gelişmekte olan diğer ülkelerdeki 1,000 doğumda 70'le kıyaslandığında dünyada çocuk ölüm oranının en yüksek olduğu yerdir. Bir yaşını geçen çocukların dörtte biri de beş yaşına gelmeden ölmektedir ve bu oran gelişmiş ülkelerdeki rakamlarla kıyaslandığında en az on kat daha fazladır.

Yine her 100 bin anneden 1,700'ü doğum yaparken ölmektedir. Kadınlar ve erkekler için ortalama ömür süresi 43-44 yıldır, oysa gelişmekte olan diğer ülkelerde ortalama ömür süresinin 61 yılı kadar çıktığını görebiliyoruz. Nüfusun sadece yüzde 29'u sağlık hizmetlerinden faydalanabilmekte ve sadece yüzde 12'si temiz su bulabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran sırasıyla yüzde 70 ile yüzde 80 arasında değişmektedir. Çocuklar, sağlık hizmetlerine ulaşamadıkları ve temiz su bulamadıkları için kızamık ya da ishal gibi basit ve kolaylıkla önlenabilir hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybetmektedirler.⁴

3) Mevlevizade'yle yapılan görüşme, Kabil, Haziran 1997.

4) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ülke Kalkınma Göstergeleri, 1995.

Afganistan'da Taliban ortaya çıkmadan önce de cehalet, kızların yüzde 90'ını, erkeklerin ise yüzde 60'ını etkileyen temel sorunlardan birisiydi. Afganistan'ın kırsal bölgelerindeki okullar savaş sırasında baştan aşağı yıkılıp yerle bir edilmiş, bir teki bile sağlam ve ayakta kalamamıştır. Ayrıca Taliban'ın cinsiyet ayrımcılığına dayalı politikaları, eğitimde yaşanan krizin iyice ağırlaşmasına yol açmıştır. Kabil'in ele geçirilmesinden sonraki üç ay içinde Taliban, 103 bin kız çocuğu, 148 bin erkek çocuğu ve 7,800'ü kadının olan 11,200 öğretmeni etkileyen bir kararla 63 okulu kapatacaktı.⁵ Yine Kabil Üniversitesi'ni de kapatıp 4 bini kadın olan toplam 10 bin kadar öğrenciyi evlerine yollamışlardı. Aralık 1998'de UNICEF, ülkenin eğitim sisteminin tam anlamıyla çöktüğünü, her on kız çocuğundan dokuzunun, her üç oğlan çocuğundan ikisinin okula gidemez hale geldiğini bildirmekteydi.⁶

Afgan halkının perişan hali dış dünya tarafından hâlâ büyük ölçüde görmezlikten gelinmektedir. Afganistan'daki savaş 1980'li yıllarda dikkatleri üzerine çeker ve yardım gönderilmesini sağlarken, 1989'da Sovyetler'in askerlerini geri çekmesiyle birlikte Afganistan da dünyanın izlediği radardan çıkmıştı. Varlıklı ülkelerden gelen bağışların sürekli azalması ve böylece insani yardım çalışmalarının bütçesinin asgari ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmesi bir skandal boyutlarına ulaşmıştı.

1996 yılında Birleşmiş Milletler, Afganistan'a yapılan yıllık insani yardım programı için Amerika'dan 124 milyon dolar istemiş, fakat o yılın sonunda yalnızca 65 milyon dolar alabilmişti. 1997 yılında da 113 milyon dolar istenirken, verilen rakam yalnızca 56 milyon dolara düşecek, yani talep edilen miktarın sadece yüzde 42'sini karşılayacaktı. Bir sonraki yıl için istenilen miktar 157 milyon dolar, gelen miktar ise yalnızca 53 milyon dolar, bir başka deyişle, talebin sadece yüzde 34'üydü. 1999 yılına gelindiğinde Birleşmiş Milletler yıllık yardım talebini yalnızca 113 milyon dolara indirebilecekti. Barnett Rubin bu durumu şöyle

5) UNOCHA açıklaması, Ekim 1996.

6) UNICEF açıklaması, 11 Aralık 1998.

özetliyordu: “Eğer bugün Afganistan’ın durumu kötüyse, bunun sebebi Afgan halkının kötü olması değildir. Afganistan yalnızca Afganlıların aynası değil, bütün dünyanın aynasıdır. Eski bir İran atasözü, ‘Eğer aynadaki görüntünüzü beğenmiyorsanız aynayı değil, kendi yüzünüzü kırın,’ der.”⁷

Kabil’in kadınları aynada kendilerine baktıklarında, şehrin Taliban’ın hâkimiyetine geçmesinden önceleri bile sadece umutsuzluk görüyorlardı. 1996 yılında Kabil’deki küçük bir ekmek fırınında Bibi Zühre’yle tanışmıştım. Zühre dul bir kadındı ve dullar, yetimler ve sakatlar için yapılan ve her Afganlının yediği, *nan* adı verilen mayasız ekmekleri hazırlayan bir grup genç kadının lideriydi. Kabil’deki yaklaşık olarak 400 bin insan, Dünya Gıda Programı’nın fonlarıyla açılan bu fırınlara muhtaçtı ve bu insanlar arasında savaş dullarının baktığı 25 bin aile ile özürlü ya da sakat insanların baktığı 7 bin aile de bulunuyordu. Zühre’nin çamur içindeki kulübesi şarapnel parçaları ve mermi delikleriyle doluydu. Bu evler ilk önce 1993’de Gülbeddin Hikmetyar güçlerinin attığı roketlerden, daha sonra da 1995’te Taliban’ın topçu ateşlerinden zarar görmüştü.

Bakması gereken bir anne babası ve altı çocuğu olan Bibi Zühre, bir zamanlar evinin durduğu küçücük arsasının bir kısmını fırın yapması için Dünya Gıda Programı’na bağışlamıştı. “Yüzüme bir bakın, hayatlarımızın ve ülkemizin dramını yüzlerimizden okuyamıyor musunuz?” demişti. “Her gün durum daha da kötüye gidiyor. Hayatta kalabilmek için Birleşmiş Milletler’e yalvaran dilenciler haline geldik. Afganlıların hayatı bu değil. Kadınlarımız tükenmiş, kederli ve mahvolmuş durumda. Bütün istediğimiz barışın gelmesi ve bunun için her an dua ediyoruz.”

Bibi Zühre’nin çocuklarının ve diğer çocukların durumu yetişkinlerden daha kötü. Hasar görmüş, yarı yıkılmış Mikroyan barınaklarında Çocukları Kurtarın örgütü tarafından kurulan bir parkta, çelimsiz Afgan çocukları yeni yapılan salıncaklarda vah-

7) Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*.

şıce oynuyorlardı. Savaş kalıntılarıyla dolu bir oyun alanıydı burası; etrafta silah parçaları, hasar görmüş ve bir zamanlar başının durduğu yerde şimdi kocaman deliği olan bir tank ve roket saldırılarıyla devrilmiş ağaçlar vardı. Çocukları Kurtarın örgütünün direktörü Sofie Elieussen, “Çatışmaların bütün yükünü kadınlar ve çocuklar taşıyor,” demişti bana. Elieussen sözlerini şöyle sürdürüyordu: “Kadınlar yiyecek bulamamak ve çocuklarını iyi besleyememekten şikayetçiler. Histeri, travma ve depresyon içinde yaşıyorlar, çünkü bir sonraki roket saldırısının ne zaman başlayacağını bilmiyorlar. Çocuklar yetişkinlerin birbirlerini öldürdüklerini gördüğünde ve annelerinin en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadığını anladığında nasıl onların disiplinine ya da şefkatine güvenebilirler ki? O kadar şiddetli bir gerginlik var ki, çocuklar bile birbirlerine güvenmiyorlar. Anne babalar artık çocuklarıyla iletişim kurmuyorlar, onlara ne olup bittiğini bile anlatmıyorlar.”

Kabil’li çocuklarla ilgili olarak Doktor Leila Gupta öncülüğünde yürütülen bir UNICEF araştırmasında, aşırı şiddete tanık olan çocukların büyük çoğunluğunun hayatta kalma umutlarının olmadığı ortaya çıkmıştı. Kendisiyle konuşulan çocukların üçte ikisi, bir roket saldırısında ölen insanları, etrafa yayılmış cesetleri ya da vücut parçalarını görmüştü. Çocuklarını yüzde 70’den fazlasının aile fertlerinden biri ölmüştü ve hiçbirisi artık yetişkinlere güven duymuyordu. “Hepsi eskiye ait hatıralarla, kâbuslarla ve yalnızlıkla mücadele ediyor. Birçoğu hayatın artık yaşamaya değer olmadığına inanıyor,” diyordu Doktor Gupta. Aile hayatına ait her türlü norm savaşta yok olmuş durumda. Çocuklar anne babalarına güvenmemeye başladığında ya da yetişkinler çocuklarına güvenceli bir hayat sağlayamadığında, çocukların gerçek dünyada tutunacak hiçbir dalı kalmıyor.

Çocuklar savaştan, dünyadaki diğer çatışmalardan olmadığı kadar derinden etkileniyorlar. Bütün savaş beyleri, saflarında, bazılarının yaşı 12’ye kadar inen çocuk askerler kullanmışlar. Çocuk askerlerin birçoğu, askerlik yapmaktan başka hiçbir aile,

eğitim ya da iş umudu olmayan yetimler. Taliban, Pakistan'daki medreselerle olan bağları sayesinde binlerce çocuğu orduya katılıp savaşmak için ikna etmeyi başarmış durumda. Topçu bataryalarının hazırlanmasında, cephanelerin taşınmasında, silahların kurulmasında ve bazen de fiilen savaşmanın gerektiği durumlarda devreye çocukların sokulmasına sıklıkla rastlanıyor. 1998 yılında 15 olan askerlik yaşının 18'e çıkarılması için başlatılan uluslararası çabalara ABD, Pakistan, İran ve Afganistan'ın direniş gösterdiğini biliyoruz. 1999 yılında Uluslararası Af Örgütü'nün hazırladığı bir raporda, 18 yaşın altındaki çocuk asker sayısının 300 bini aştığı belirtiliyordu.⁸ Taliban Kabil'i ele geçirdikten sonra da kadınların ve çocukların zaten berbat olan durumu iyice kötüleşmişti.

1995-1996 yılları arasında gördüğüm her Kabil'li kadın (o zamanlar gazeteciler, sokaklarda, dükkânlarda ve bürolarda kadınlarla karşılaşp onlarla kolayca konuşabiliyordu) Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesi halinde zaten sıkıntılı süren hayatlarının tamamen kötüye gideceğini biliyordu. 27 yaşında, çarpıcı güzellikte bir bekâr kadın olan Nesibe Gül, modern dünyanın bir parçası olmaya can atıyordu. Nesibe, 1990 yılında Kabil Üniversitesi'nden mezun olmuştu ve bir hükümet-dışı kuruluştaki severek yaptığı iyi bir işi vardı. Uzun etek ve yüksek topuklu ayakkabılar giyiyordu. Şehrin içinde dolaşırken başına küçük bir başörtüsü takıyor, yüzünü kapatma gereğini ise nadiren duyuyordu. Nesibe, "Taliban, kadınları ayağının altında ezip toz haline getirmek istiyor. Hiçbir kadın, en çaresiz durumda ya da en tutucu olanı bile Taliban'ın Afganistan'ı yönetmesini istemiyor," demiş ve sözlerini, "İslam dini kadınla erkeğin eşit olduğunu ve kadınlara saygı gösterilmesi gerektiğini söylüyor. Fakat Taliban'ın yaptıkları insanları İslamiyet'e düşman ediyor," diye sürdürmüştü. Nesibe korkularında haklı çıkmıştı. Çünkü Taliban Kabil'i ele geçirdikten sonra kadınlar gerçekten de toplumsal hayattan çıkıp gittiler, ortalarda görüne-

8) "In the Firing Line: War and Children's Rights", Uluslararası Af Örgütü, 1999.

mez oldular. Nesibe de işinden ayrılmak zorunda kalmış ve kendisi için ne şans ki Pakistan'a gitmeyi başarmıştı.

Taliban liderlerinin hepsi Afganistan'ın en fakir, en tutucu ve eğitim düzeyi en düşük olan güney Peştun bölgelerinden geliyorlardı. Molla Ömer'in köyünde kadınlar eskiden beri çarşaf giyerlermiş ve hiçbir kız çocuğu okula gitmemiş, çünkü gidebilecekleri bir okul yokmuş. Ömer ve arkadaşları kendi yaşadıkları yerlerde geçerli olan kuralları ve kadınlarla olan (daha doğrusu, olmayan) tecrübelerini ülkenin her tarafına yayıyorlar ve bütün politik uygulamalarını Kuran'a dayandırıyorlar. Bazı yardım kuruluşları bir süre için bu uygulamaların Afganistan'ın kültürel geleneğinden geldiğini, bu yüzden saygı gösterilmesi gerektiğini iddia etmişti. Oysa gelişme düzeyinin ve etnik grupların bu denli çeşitlilik sergilediği bir ülkede kadınların toplum içindeki rollerini belirleyen hiçbir genel geleneğin ya da kültürel standardın bulunmadığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olurdu. Taliban'dan önce bu topraklara egemen olan hiç kimse erkeklerin sakal bırakmak zorunda olması ya da kadınların burka giymesi gibi uygulamaları zorla dayatmış değildi.

Afganistan'ın geri kalan bölgelerinin ise güney bölgesiyle uzaktan yakından bir benzerliği yoktu. Ağırlıkla Pakistan Peştunlarının hayat tarzının etkisi altında olan doğudaki Afgan Peştunları, kız çocuklarını okula göndermekten gurur duyarlardı ve çok sayıda aile, Taliban yönetimi altında bile köy okullarına destek olarak ya da ailelerini Pakistan'a göndererek kız çocuklarına eğitim aldırma-ya devam etmişti. İsveç Komitesi gibi bazı yardım kuruluşları bu bölgede 150 bin öğrencisinin 30 bini kız olan 600 okula maddi destek sağlıyordu. Peştun kabilelerin büyükleri kız çocuklarının eğitim görmesini talep ettiklerinde, Taliban yöneticileri buna itiraz etmemişler, daha doğrusu itiraz edememişlerdi.⁹ Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarında on binlerce Peştun kız öğrenim görüyordu. Peştun yerleşim kuşağının dışında kalan diğer etnik grup-

9) Anders, Fange, "Difficulties and Opportunities; Challenges of Aid in Afghanistan", Stockholm'deki Afganistan Konferansı'na sunulan tebliğ, 24 Şubat 1999.

lar da kadınların eğitim almasını hararetle desteklemekteydiler. Afganistan'ın kuvveti aslında etnik çeşitliliğine dayanıyordu ve çok sayıda aşiret, etnik grup ve milliyet olduğu için kadınlar da kendi adlarına oynayacak çok çeşitli roller buluyorlardı.

Afganistan şehirlerinde görülen çeşitlilik ise bu manzaralardan bile daha fazlaydı. Kandahar zaten hep tutucu bir şehir olmuştu, fakat Herat'ın seçkin kadınları bir zamanlar ikinci dil olarak Fransızca'yı konuşur ve Tahran'da Şah'ın sarayında hâkim olan modayı takip ederlerdi. Kabil'li kadınların yüzde 40'ı hem komünist rejimde hem de 1992'de Mücahitlerin yönetiminde çalışmaya devam etmişlerdi. Birazcık eğitim alan ve bir iş bulan her kadın geleneksel kıyafetlerini bir yana bırakıp etek ve yüksek topuklu ayakkabı giymeye, makyaj yapmaya başlıyordu. Ayrıca her fırsatta sinemaya gidiyor, spor yapıyor ve düğünlerde dans edip şarkı söylüyorlardı. Aslında tek başına sağduyu bile, Taliban'ın kalpleri ve beyinleri kazanmak için kontrolü altında tuttuğu bölgelerde sürdürdüğü cinsiyetçi politikaları gevşetmesi gerektiğini ortaya koyuyor olmalıydı. Oysa Taliban, Kabil'i bir günahkârlar yatağı, Taliban standartlarına uymaları için kadınların dövülmesi gereken bir Sodom ve Gomor ülkesi gibi, kuzeyde yaşayanları da İslamiyet'in tekrar öğretilmesi gereken ahlâksız Müslümanlar olarak görmüşlerdi.

Taliban'ın uzlaşmaz tutumu, kendi iç siyasal dinamiğinden ve asker tabanının niteliğinden de kaynaklanıyordu. Askere alınan insanlar (yetimler, köksüz insanlar, savaştan ve mülteci kamplarından gelen lumpen proletarya) tam bir ataerkil toplumda yetişmişlerdi. Medrese ortamında kadınları kontrol altına almak ve onları fiilen dışlamak, erkekliğin güçlü bir göstergesi ve öğrencilerin cihada bağlılığının bir açıdan daha pekiştirilmesi anlamına geliyordu. Kadınların rolünü yadsımak Taliban'a bu koşullarda sahte bir meşrutiyet kazandırmaktaydı. Afgan hükümet-dışı örgütlerinden birinin başkanı olan Sim Veli, "Kadınlara karşı bu tutum İslam dininden ya da kültürel normlardan değil, tamamen siyasal inançlar ve ideolojilerden geliyor. Taliban, sa-

vaş kültürünün ürünü olan ve yetişkinlik yıllarını kendi cemaatlerinden tamamen uzakta geçiren yeni kuşak Müslüman erkeklerden meydana gelen bir grup. Oysa Afgan toplumunda kadınlar eskiden beri sosyal davranışları düzenlemenin araçları olarak görülmüşler ve bu konumlarıyla Afgan kültüründe güçlü sembollerini temsil ediyorlar,” diyordu.¹⁰

Taliban liderleri bana tekrar tekrar, eğer kadınlara daha fazla özgürlük tanırırlar ya da okula gitme şansı verirlerse, baskı altında ilkelerinden ödün veren bir liderliğin sıradan askerleri hayal kırıklığına uğratacağını ve askerlerinin desteklerini kaybedeceklerini söyleyip durdular. Ayrıca askerlerinin cinsel fırsatlar karşısında zayıflayacağını ve eski güçlerine sahip olamayacaklarını, bu yüzden de aynı azimle savaşamayacaklarını eklemek ihtiyacını duyuyordu. İşte bu yüzden, kadınların baskı altında tutulması, Taliban’ın İslami radikalizmi, toplumu “temizleme” hedefi ve askerlerinin moralini yüksek tutma zorunluluğu karşısında düğüm noktası haline gelmişti. Taliban’ın, Birleşmiş Milletler’in ve Batılı hükümetlerin politikalarını yumuşatma taleplerini ısrarla reddetmesinin temelinde bu cinsiyet sorunu yatmaktadır. Batı’yla uzlaşmak onlar için yenilgi anlamına gelecek ve Taliban’ın yaptıklarının yanlış olduğunu gösterecek, karşı koymaya devam etmeyse zaferi simgeleyecekti.

Cinsiyetçi politikalarından ödün vermeye hiç niyetli olmayan Taliban, dış dünyanın argümanlarını tersine çevirmeye çalışıyordu. Onlara göre, Taliban’ın evrensel insan haklarını benimsemesi bir kenara, asıl Batı’nın kendi konumunu gözden geçirmesi ve Taliban’a ayak uydurması gerekiyordu. Adalet Bakanı Mevlevi Celilullah Mevlevizade bu durumu şu sözlerle ifade etmişti: “Birleşmiş Milletler’in ne tür bir eğitim istediğini açıklığa kavuşturalım. Onlar bizden kâfirce bir tutum sergilememizi ve kadınlara, İslamiyet’in yıkılışına işaret edip kadınları zinaya sürükleyecek,

10) Veli, Sim, “Statement on Afghanistan”, ABD Kongresi İnsan Hakları Raporu, 30 Ekim 1997. Veli, Kalkınmada Mülteci Kadınlar örgütünün başkanıdır.

ahlâka uygun olmayan bir özgürlük vermemizi istiyorlar. Zina-
nın yaygınlaştığı her İslam ülkesi bundan zarar görür ve kâfirle-
rin egemenliğine girer, çünkü o zaman erkekleri kadın gibi olur-
lar ve kadınlar da kendilerini savunamazlar. Bizimle konuşan
herkes bunu İslamiyet'in çerçevesi içinde yapmalı. Kutsal Kuran
kendini.. insanların beklentilerine uydurmaz, asıl insanlar kendi-
lerini Kutsal Kuran'ın beklentilerine uydurmalıdırlar.”¹¹ Fakat
Taliban, İslamiyet gibi derin köklere sahip olan bir dinin nasıl
olup da zina yapanların ellerinde değersizleşeceğini ve yıkılıp gi-
deceğini açıklayamıyordu.

Bütün Peştunlar, *Peştunveli* diye bilinen ve büyük aşiret mec-
lisi Loya Cırge'ye bir toprağın sahipliği, kadınlar ve cinayet gibi
konularda çıkan anlaşmazlıkları geleneklere uygun yasalar ve
cezalar temelinde yargılama hakkını tanıyan toplumsal kurallara
sıkı sıkıya bağlıdırlar. *Peştunveli* ile Şeriat arasındaki çizgi Peş-
tunlar için her zaman bulanık kalmıştır. Taliban cezaları aslında
Şeriat hükümlerinden ziyade *Peştunveli* yasalarına dayanıyordu.
Fakat *Peştunveli* de, Peştun yerleşim kuşağında az çok farklı ola-
rak değişik şekillerde uygulanıyordu ve diğer etnik grupların ha-
reketleri karşısında herhangi bir yaptırım gücü yoktu. Taliban'ın
Peştunveli-Şeriat hukukunu bu etnik gruplara zorla kabul ettir-
me konusundaki ısrarcı tavrı, ülkedeki etnik bölünmeyi iyice de-
rinleştiren bir etkendi. Peştun-olmayanlar bu tavrın Kandahar
Peştun yasalarını bütün ülkeye dayatarak yayma amacını güttü-
ğü kanısındaydılar.

Taliban'ın uzlaşmaya hazır olduğu hiçbir siyasal koşul yoktu.
Her askeri yenilgiden sonra acımasızca bir tutum içine girerek
cinsiyetçi politikalarını bir kat daha sıkılaştırıyorlar, çünkü ka-
dınlara karşı ne kadar sert önlemler alırlarsa yenilgiye uğrayan
askerlerinin moralini o kadar fazla ayakta tutacaklarına inanı-
yorlardı. Tabii kazandıkları her zafer de yeni kısıtlamaları bera-
berinde getiriyor, çünkü fethedilen yerlerin halklarına Taliban'ın

11) Mevlevizade'yle yapılan görüşme, Kabil, Haziran 1997.

gücünün gösterilmesi gerekiyordu. Taliban'la politikalarını yu-
muşatması için uluslararası alanda yürütülen "uzlaşma" çalışma-
ları ne yazık ki hiçbir sonuç vermeyecekti. Bu durumda savaş
bittikten sonra kız çocuklarının eğitime devam edileceği yo-
lundaki ısrarlı açıklamaları giderek daha da anlamsızlaşıyordu.
1995'te Herat'ın ele geçirilmesi Afgan halkının ve bütün dünya-
nın gözünde, Taliban'ın cinsiyetçi tutumundan vazgeçmeyeceği-
nin ilk göstergesiydi. Bulunduğu bölgede Ortaçağ İslamiyeti'nin
kalbi olan Herat, tam bir camiler ve medreseler şehriydi, fakat
eski, liberal İslami geleneği de sürdürüyordu. Herat, İslami sa-
natın ve zanaatın, minyatür sanatının, müziğin, dansın ve halı
dokumacılığının yurduydı, ayrıca korku salan güzel kadınları-
nın anlatıldığı sayısız hikâyeye ün salmıştı.

Heratlılar, Timur'un ölümünden sonra 1405'te, Timur'un baş-
kentini Semerkand'tan Herat'a taşıyan gelini Kraliçe Gevher Şad'la
ilgili bir hikâyeyi hâlâ hatırlarlar. Bir gün kraliçe, yanında iki yüz
kadar "kiraz dudaklı" güzel nedimesiyle birlikte Herat'ın dışında
inşa ettirmekte olduğu bir külliye'deki camiye ve medreseyi teftişe
gider. Medrese öğrencilerinin (yani *taliban*'ın) kraliçenin ve nedi-
melerinin ziyareti sırasında binaları boşaltmaları istenmiş, fakat
öğrencilerden birisi odasında uyuya kalmıştır. Delikanlı uyandı-
rıldığında başında son derece çekici ve enfes güzellikte bir nedi-
me durmaktadır. Nedime tekrar kraliçesinin yanına döndüğünde
nefes nefesidir ve saçları yaşadığı tutkulu sevişmenin sonucunda
darmadağın olmuştur, bu yüzden ne yaptığı hemen anlaşılır. Kra-
liçe ise, nedimeyi ya da öğrenciyi cezalandırmak yerine, tüm ne-
dimelerine yapılacak olan toplu bir düğün töreniyle öğrencilerle
evlenmelerini emreder. Böylece bu gençlerin hepsi kutsanacak ve
ileride günaha girmeleri engellenecektir. Ayrıca her öğrenciye gi-
yecek ve para verilip, öğrenci çok çalıştığı müddetçe karı kocanın
haftada bir defa görüşebileceği bildirilir. Bu hikâyeye, Herat'taki
medrese eğitimini ve İslami geleneğin insani, geniş görüşlü yanı-
nı ortaya koymaktadır.

Taliban'ın Herat'ın tarihi ya da gelenekleriyle ilgili en ufak bir bilgisi yoktu. Onlar buraya Herat kadınlarını evlerine kapatmaya gelmişlerdi. İnsanların, duygusal açıdan kalpten bağlı oldukları Sufi azizlerin türbelerini ziyaret etmelerini yasakladılar. Bütün kız okullarını kapatarak, Mücahit komutan İsmail Han'ın halkı eğitmek için yıllardır sürdürdüğü çalışmaları bir çırpıda silip attılar. Öğretmenleri kadın olduğu için birçok erkek okulu da bu öfkeden nasiplerini alacaktı. Hâlâ hizmet vermekte olan birkaç hastane kapatılırken, hamamların çalışmasına izin verilmeyip kadınların pazara gitmeleri bile yasaklandı. Bütün bunların sonucunda, Taliban'ın yasaklarına ilk başkaldıran grup Herat'lı kadınlar oldu. 17 Ekim 1996'da 100'den fazla kadın valinin konağının önünde, şehirdeki hamamların kapatılmasını protesto eden bir gösteri düzenlediler. Bu kadınlar, daha sonra ev ev dolaşıp erkeklere karılarını evde tutmaları konusunda uyaran Taliban dini polisi tarafından dövölüp tutuklandılar.

Uluslararası medya ve Birleşmiş Milletler, Herat'ta yaşananları büyük oranda görmezlikten gelmeyi tercih ederken, birçok Batılı hükümet-dışı örgüt Taliban'ın gelecekte neler yapacağını çok önceden sezmişti. Taliban'la Herat'ta sonuç getirmeyen uzun görüşmeler ve pazarlıklardan sonra, UNICEF ve Çocukları Kurtarın örgütü, kız çocuklarına ulaşamadıkları için Herat'taki eğitim programlarını askıya almışlardı.¹² Fakat yardım programlarının kesilmesi, diğer BM kuruluşlarının cinsiyetçi uygulamalar sorununda kendilerine karşı ortak bir zeminde birleşmeye hazır olmadıklarını hemen fark eden Taliban'ı bir nebze olsun yıldırma-yacaktı. Üstüne üstlük, yardım çalışmalarını yürüten grupları bölmeyi başarmışlardı. BM'nin politikası pek başarılı değildi çünkü BM kuruluşları ortak bir platform etrafında müzakere yürütmeyi beceremiyorlardı. Her BM kuruluşu Taliban'la kendi istediği şekilde anlaşmak isterken, Birleşmiş Milletler kendi poli-

12) UNICEF 10 Kasım 1995'te, Çocukları Kurtarın Komitesi de 8 Mart 1996'da bir bildiri çıkarmışlardı.

tikalarından taviz veriyor, oysa bu arada Taliban'ın kadınlara yönelik kısıtlamaları ağırlaştıkça ağırlaşıyordu. Avrupalı bir hükümet-dışı örgütün başkanı bu tabloyu, "Birleşmiş Milletler kaygan bir zeminde duruyor. Küçük tavizler vererek uluslararası topluluğu ve Taliban'ı tatmin edebileceğini düşünüyor. Oysa ikisini de beceremiyor," şeklinde özetlemişti.¹³

Dünya, Taliban'ın cinsiyetçi politikalarına ancak Taliban 1996 yılında Kabil'i ele geçirdiği zaman uyanacaktı. BM, Taliban'ın eski cumhurbaşkanı Necibullah'ı asması ve Kabil'li kadınlara yönelik davranışlarının uluslararası medya kuruluşlarında çok geniş biçimde yer alması karşısında bu sorunu daha fazla görmezlikten gelemedi. BM Genel Sekreteri Butros Gali, UNICEF, UNESCO, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu başkanları gibi dünya liderlerinin protesto açıklamaları Taliban'dan hiçbir yankı bulmayacaktı.¹⁴ Kabil'deki güzellik salonları ve kuaförler kapatılmış, sıcak suyun bulunabildiği tek yer olan kadın hamamlarının kapısına da kilit vurulmuştu. Terzilere kadınlardan ölçü almamaları, düzenli müşterilerinin ölçülerini ise ezberleyerek akıllarında tutmaları emredilmişti. Moda dergilerinin hepsi yasaklanmıştı. Amerikalı bir gazeteci bu durumu, "Tırnaklarınıza oje sürerseniz, bir arkadaşınızın fotoğrafını çekerseniz, flüt çalarsanız, herhangi bir şeyi alkışlarsanız ya da bir yabancıyı evinize çaya davet ederseniz Taliban'ın kurallarını ihlal etmiş olursunuz," diye özetliyordu.¹⁵

Kabil'in fethedilmesine kadar BM'nin felakete zemin hazırlayan politikası görmezlikten gelinmiş, fakat bir süre sonra bu politika bir skandala dönüşmüş ve Birleşmiş Milletler feminist grupların sert eleştirilerine hedef olmuştu. En sonunda Birleşmiş

13) Görüşme, Kabil, Haziran 1996.

14) Dupree, Nancy Hatch, "Afghan women under the Taliban", *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban* (der: William Maley), C. Hurst, Londra 1998.

15) Power, Carla, "City of Secrets", *Newsweek*, 13 Temmuz 1998. Power'in muthiş bir yetenekle kaleme alınmış güzel, trajik piyesi Amerikalı feministleri derinden etkilemişti.

Milletler kuruluşları ortak bir tutum benimsemek zorunda kalmışlardı. Bir açıklamada, “Bütün insanların en doğal hakkı olan eşitliği ve onurlarını korumak ve desteklemek” ve “cinsiyetler, ırklar ve etnik ya da dini gruplar arasında ayrım yapmamak”tan söz ediliyordu.¹⁶ Fakat aynı Birleşmiş Milletler bildirisinde, “uluslararası kuruluşlar yerel âdetlere ve kültürlere büyük saygı gösterirler,” şeklinde bir ibare de vardı. Bu yaklaşım BM’nin klasik uzlaşmacı tutumunu yansıtıyor ve bu haliyle Taliban’a, barış sağlandıktan sonra kadınların yeniden eğitim görecekları konusunda vaatlerde bulunarak zaman kazanmasını sağlıyordu. Fakat Ocak 1996’ya gelindiğinde, kadınların artık kendileriyle birlikte çalışmalarına izin verilmediği için, BM kuruluşları bünyesinde Kabil’deki kadınlara gelir getirici girişimlerin uygulanmasını sağlayacak sekiz projenin askıya alınması gerekmişti.

Daha sonraki on sekiz ay boyunca BM, hükümet-dışı örgütler, Batılı hükümetler ve Taliban arasında yürütölen ve defalarca tekrarlandığı halde bir türlü sonuç getirmeyen pazarlıklar, Kandahar’daki Taliban uleması içindeki sertlik yanlılarının BM’den tamamen kurtulmak istediğini iyice ortaya çıkardı. Taliban kurallarını gün geçtikçe daha fazla sıkılaştırmaktaydı. Önceleri serbest bıraktıkları kız okullarını kapatmışlar, sonra da kadınların hastanelere gitmesini yasaklamışlardı. 1997 yılının Mayıs ayında Kabil dini polisi, bir Amerikan hükümet-dışı kuruluşu olan Care International’ın beş kadın çalışanını dövdü ve bu olayın arkasından bütün yardım projeleri için sadece ilgili bakanlıktan değil, aynı zamanda İçişleri Bakanlığı, Halk Sağlığı Bakanlığı, Polis Müdürlüğü ve Namusu ve Fazileti Koruma Dairesi’nden de izin alınması gerektiğini açıkladılar. Bu açıklamayı, Afganistan’a gelen bütün kadın insani yardımı görevlilerinin yanlarında bir de erkek akrabaları bulunması gerektiği şeklinde bir kararname takip etti. Sonunda Temmuz 1997’de Taliban, 35 BM kuruluşu ile hükümet-dışı örgütün bürolarını tahrip olmuş durumdaki Poli-

16) UNOCHA açıklaması, 31 Ekim 1996.

teknik Okulu'nun binasına taşımalarını istedi. Taliban'ın bu çileden çıkarıcı kararı üzerine Avrupa Birliği insani yardım göndermekten vazgeçerken, Birleşmiş Milletler ve hükümet-dışı örgütler de Kabil'den ayrılma kararını verdiler.

Afganistan'daki kadınların hali, Taliban yönetimi altındaki erkeklerin (özellikle de Peştun-olmayanların) içinde bulundukları kötü durumun gözlerden uzak tutulmasına yol açıyordu. Bütün Kabil'li erkeklerin altı hafta içinde upuzun sakal bırakmaları gerekiyordu, oysa Hazariler gibi bazı etnik grupların erkeklerinin yüzlerinde pek sakal çıkmazdı. Sakalların işaret parmağından daha kısa olmasına izin yoktu. Bu durum Afganistan'a gitmek isteyen erkeklerin vizeye değil, sakala ihtiyacı olduğu gibi bir sürü esprinin yapılmasına da neden olmaktaydı. Dini polis her köşe başında elinde makasla bekliyor ve uzun saçlıların saçlarını kesip suçluları dövüyordu. Erkekler ayak bileklerinin altına kadar inen şalvarlar ya da bol pantolonlar giymek zorundaydılar. Herkesin günde beş vakit namaz kılması gerektiğini ise söylemeye bile gerek yoktu.

Taliban eşcinselliği de engellemeye çalışıyordu. Kandahar'lı Peştunlar genç oğlanlarla girdikleri ilişkilerle nam salmışlardı ve genç oğlanların savaş beylerinin tecavüzüne uğraması, Molla Ömer'in Talibanları ona karşı harekete geçirirken başvurduğu anahtar etkenlerden birisiydi. Fakat eşcinsellik devam ediyor ve bu insanlara insanlık dışı olmasa bile tuhaf cezalar veriliyordu. Nisan 1998'de Kabil'de birbirleriyle ilişki kurarken yakalanan iki asker acımasızca dövülmüşler, daha sonra elleri bağlanarak ve yüzleri motor yağıyla siyaha boyanmış halde bir kamyonetin arkasına bindirilerek Kabil'in her tarafında dolaştırılmışlardı. Eşcinsellikle suçlanan erkekler, üzerlerine bir duvar yıkılması gibi daha önce hiç duyulmamış "İslami" cezalarla da karşılaşıyorlardı.

Şubat 1998'de Kandahar'da üç erkek anal ilişkiye girmek suçundan ölüme mahkûm edildiler. Daha sonra kocaman bir çamur havuzunun ve tuğlalardan örülmüş duvarın olduğu bir yere götürüldüler ve bu duvar bir tank tarafından onların başlarına

yıkıldı. Yarım saat boyunca duvarın yıkıntılarının altından tutuldukları halde bir tanesi hayatta kalmayı başarmıştı. Taliban gazetesi *Enis* bu haberi şöyle aktarıyordu: “Emir-ül-Müminin [Molla Ömer] Kandahar’daki üç suçluyu şeriata uygun biçimde cezalandıran infazda hazır bulundu.”¹⁷ Mart 1998’de Kabil’de iki erkek daha aynı yöntemle öldürülmüştü. Molla Muhammed Hasan, “Dini âlimlerimiz eşcinselliğe verilecek doğru cezanın ne olacağı konusunda henüz bir karara varamadılar,” diyerek Taliban’ın bu konudaki tartışmalarının devam ettiğini duyuruyordu. “Bazıları bu günahkârları yüksek bir evin çatısına çıkartıp oradan aşağıya atmamızı öneriyor, bazıları da onları bir duvarın yanına açılacak bir çukura gömüp duvarı üstlerine yıkmamızı.”¹⁸

Taliban bunların yanında her türlü eğlenceyi de yasaklamıştı. Oysa Afganistan gibi yoksul ve hayatın zevklerinden mahrum yaşayan bir ülkede eğlence, insanların kendilerini biraz da olsa iyi hissetmelerini sağlayan bir şeydi. Afganlılar sinemaya gitmeyi çok sevdikleri halde, sinema ve onunla beraber televizyon ve video seyretmek, müzik dinlemek ve dans etmek de yasaklanmıştı. “Elbette halkımızın eğlenceye ihtiyacı olduğunun farkındayız, ama parklara gidip çiçekleri seyredebilirler ve böylece İslam dini hakkında bir şeyler öğrenirler,” diyordu Molla Muhammed Hasan. Eğitim Bakanı Molla Abdül Hanefi’ye göre, Taliban’ın “müziğe karşı olmasının nedeni, müziğin zihni yorması ve insanların kafasını meşgul ederek İslamiyet’i öğrenmelerini engellemesi”ydi.¹⁹ Yüzyıllardır halkın başlıca eğlencelerinden biri olan düğünlerde dans etmek ve şarkı söylemek de yasak kapsamına giren eğlenceler arasındaydı. Oysa yüzlerce müzisyen ve dansçı bu yolla geçimini sağlıyordu. Bu insanların çoğu yapacak iş bulamayınca kaçarak Pakistan’a yerleşmişlerdi.

17) AFP, “One survives Taliban death sentence for sodomy”, 28 Şubat 1998.

18) Burns, John, “With sugared tea and caustic rules, an Afghan leader explains himself”, *New York Times*, 24 Kasım 1996.

19) AP, “Taliban restrict music”, 18 Aralık 1996.

Kimsenin evine tablo, portre ya da fotoğraf asmasına izin verilmiyordu. Afganistan'ın önde gelen ressamlarından 82 yaşındaki Muhammed Maşal, Herat tarihinin 500 yılını anlatan dev bir duvar resmi yapmakta olduğu halde, Taliban bu resmi badanayla sildi ve resminin üzeri kireçle kapatılırken bunu Muhammed Maşal'a da zorla seyrettirdi. Doğrusunu söylemek gerekirse, Taliban kültür fikrinin kendisini kabul etmiyordu. Afganların geleneksel yeni yıl kutlaması olan Nevruz'u İslamiyet'e aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklamışlardı. Eski bir bahar şenliği olan Nevruz, İran güneş takvimindeki baharın ilk gününe işaret etmekteydi ve o gün insanlar akrabalarının mezarlarını ziyaret ediyorlardı. İnsanların bu bayramı kutlamaları da zorla engellenecekti. Yine komünistlerin kutlaması olduğu için 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı ve Şiilerin yas tutma ayı olan Aşure'yi de yasaklamışlardı ve Müslümanların her türlü kutsal gününde hiçbir tören düzenlenmesine izin vermiyorlardı.

İslam âleminin Taliban'ın aşırılığını mahkûm etmekten kaçınması da Afganlıların çoğunun moralini bozan bir olaydı. Pakistan, Suudi Arabistan ve Körfez'deki Arap devletleri, Afganistan'da kadınların eğitim görmesi ya da insan haklarıyla ilgili olarak tek bir açıklama bile yapmamışlardı. Taliban'ın şeriat yorumunu sorguladıklarına da rastlanmamıştı. Asya'daki Müslüman ülkeler de sessiz kalıyorlardı. Örneğin, İslamiyet'te kadınların haklarını savunan en sert açıklamayı İran'ın yapması son derece şaşırtıcı bir durumdu. Ayetullah Ahmed Cenneti, daha 1996 yılında, "Fosilleşmiş politikalarıyla Talibanlar kız çocuklarının okula gitmesini engelliyorlar, kadınları çalıştırmayıp evlere kapatıyorlar ve bütün bunları İslamiyet adına yapıyorlar. Bu şiddetten, dargörüşlülükten, kadınların haklarını sınırlamaktan ve böylece İslamiyet'e leke sürmekten daha kötü bir şey düşünülebilir mi?" diyordu.²⁰ İran'ın Taliban'a yönelik eleştirileri, 1988'de Mezar-ı Şerifte kendi diplomatlarının öldürülmesinden sonra çok ciddi biçimde ağırlaşacaktı.

20) Reuters, "Iranian leader accuses Taliban of defaming Islam", 4 Ekim 1996.

Mezar-ı Şerifte güzel ve trajik bir sonu olan Ortaçağ kadın şairlerinden Rabiya Belhi'nin mezarına rastlayabilirsiniz. Rabiya Belhi kendi devrinin Farsça şiirler yazan ilk kadınıydı ve bir köle âşığıyla sevişirken yakalanmasından sonra erkek kardeşinin bileklerini doğramasıyla hayatı trajik bir şekilde son bulmuştu. Rabiya Belhi son şiirini, ölmeden önce kendi kanıyla yazmıştı. Asırlardır genç Özbek kızlarıyla delikanlıları bir azizin türbesini ziyaret eder gibi onun mezarına giderler ve kendi aşklarının hayırlı bir sona ermesi için dua ederlerdi. Taliban askerleri Mezar-ı Şerifi ele geçirdikten sonra onun mezarını da yerle bir etmişlerdi, çünkü bir Ortaçağ azizesine bile tahammülleri yoktu.

EROİN CENNETİ: UYUŞTURUCU VE TALİBAN EKONOMİSİ

Kandahar şehir merkezinden sadece üç-dört kilometre uzaklıkta geniş afyon tarlaları başlar ve bu tarlalar neredeyse ufka kadar uzanır. 1997 baharında çiftçiler, birkaç hafta önce ekilen bitkilerin taze, yeşil, marula benzeyen yapraklarına meraklı gözlerle bakıyorlardı. Bin bir zahmetle toprağı çapalayıp tohum ekmişler, sonra ektikleri topraklara gübre atmışlar ve tarlalara su verebilmek için 1980'li yıllarda Sovyet ordusunun yıktığı su arklarını önarmışlardı. Birkaç hafta sonra bitkilerin yaprakları, taç yaprakları sert bir kapsülü ortaya çıkaracak şekilde genişleyene kadar açacak olan açık kırmızı bir çiçek vermişti.

Afyon tohumlarını ektikten dört ay sonra, kapsüller sıvı özü için keskin, el yapımı bıçaklarla soyulmaya hazır hale gelirdi.

Köylü bu özü almak için her kapsülü parmakları arasında sıkıyordu. Bir gün sonra afyon bir malayla kazınacak olan kahverengi bir sakız halinde katılaşırdı. Bu işlem kapsülün özü kuruyana kadar birkaç günde bir yinelenir ve genellikle iyi sulanmış araziden elde edilen en kaliteli afyon koyu kahverengi renkte ve yapışkan olurdu. Buna *tor* denirdi; bütün Afgan savaş beylerinin, özellikle de Taliban'ın para kaynağı işte bu maddeydi.¹

Tarlasındaki otları ayıklayan, dişleri dökülmüş yaşlı bir köylü olan Veli Can, "Taliban'a ne kadar şükran duysak azdır. Bize afyonumuzu rahatlıkla ekip biçecek güvenli bir ortam sağladılar. On dört kişilik ailemi beslemek için afyon ekmekten başka çarem yok," diyordu. Taliban'ın kırsal alanda huzur ve güvenliği yeniden sağlaması, afyon ekimindeki bereketi de beraberinde getirmişti. Bu küçük arazi parçasında Veli Can her yıl 45 kilo ham afyon elde ediyor ve yaklaşık 1,300 dolar kazanıyordu; bu miktar Afgan köylüleri için küçük de olsa bir servet anlamına geliyordu. Veli Can işlenmiş eroinin Londra ve New York'ta 50 kat daha fazla ettiğini biliyordu ama kazandığı miktar ona fazlasıyla yetmekteydi. Bu nakit akışının sonuçları her yere yansıyor; Kandahar çevresindeki köylerde Afganistan'ın hiçbir yerinde rastlanmayan bir yapılaşma faaliyeti görebilirsiniz.

Kuran, uyuşturucu yetiştirilmesi ya da damıtılmasını Müslümanlara yasaklamış olsa da, Taliban, Veli Can gibi köylülerin daha fazla afyon yetiştirmesine onay vermektedir. Taliban'ın Kandahar'da uyuşturucuyla mücadele biriminin başkanı Abdül Raşid bana bu eşsiz görevinin nasıl bir şey olduğunu anlatmıştı. Raşid, haşhaş ekimi konusunda çok sıkı bir yasak koyma yetkisi taşıyordu; "çünkü haşhaş Afganlılar ve Müslümanlar tarafından tüketiliyordu." Ama aynı Raşid gayet ciddi bir biçimde ve sözlerine en ufak bir alay iması yerleştirmeksizin, "Afyon serbesttir çünkü Afganlılar ya da Müslümanlar değil, Batılı kâfirler tarafın-

1) BM Uluslararası Uyuşturucu Denetim Programı'ndan (UNDCP) yetkililerle Islamabad'da yaptığım görüşmeler ve afyon yetiştirme süreciyle ilgili bana anlatıkları için kendilerine teşekkür borçluyum.

dan tüketiliyor,” diye devam etmekteydi. Afyon ekiminin artırılması yönünde başka siyasal talimatlar da vardı. “İnsanların afyon ekmelerini çiftçilere iyi para kazandırdığı için serbest bıraktık. Onları mısır ekmeye de zorlayamayız çünkü o zaman Taliban’a karşı ayaklanırlar. Bu yüzden afyon ekiyor, tahılımızı da Pakistan’dan alıyoruz.”²

Vali Muhammed Hasan da bu eşsiz politikayı başka bir açıdan onaylıyordu. “Uyuşturucu günah ve biz afyon yerine başka bir şey ekmeyi istiyoruz ama bu şimdilik mümkün değil, çünkü uluslararası topluluk bizi tanımıyor.” Sonraki iki yıl boyunca Molla Ömer sürekli olarak ABD’ye ve BM’ye, eğer Afganistan uluslararası topluluk tarafından tanınırsa, afyon ekimine son vereceklerini söyleyecekti; ilk kez ülkenin yüzde 90’ını elinde bulunduran bir hareket, uluslararası topluluğa böyle bir seçenek sunmuştu.

Taliban çok geçmeden gelir artışı sağlamak üzere uyuşturucu ekonomisine bir düzen verme gereğinin farkına varmıştı. Kandahar’ı ele geçirdiklerinde bütün uyuşturucuları ortadan kaldıracaklarını ilan etmişler ve ABD’li diplomatlar bundan cesaret alıp Taliban’la hemen temasa geçilmesini istemişlerdi. Fakat birkaç ay içinde Taliban afyon gelirine ihtiyacı olduğunu ve afyon ekiminin yasaklanmasının çiftçileri kızdıracığını fark etmişti. Bunun üzerine afyon işiyle uğraşan herkesten zekât almaya başladılar. Kuran’a göre, Müslümanlar gelirlerinin yüzde iki buçukunu zekât olarak yoksullara vermek zorundaydılar, ama Taliban, kamyonlara yüklenen afyonun yüzde 20’sini zekât olarak almakta İslamiyet açısından hiçbir sakınca görmüyordu. Bunun yanında, tek tek komutanlar ve bölge valileri de askerlerini doyurmak ve ambarlarını dolu tutmak için kendi vergilerini koymuşlardı. Daha sonra bu kişilerin bazıları ya kendileri afyon tüccarı haline gelecekler ya da bu işte yakınlarını aracı olarak kullanacaklardı.

Bu arada Taliban’ın, Afgan kamyon sürücülerinin gündelik gıdası haline gelen haşhaşa koyduğu yasak son derece etkili olmuş-

2) Görüşmeler, Kandahar, Mayıs 1997. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, “Drug the infidels”, *Far Eastern Economic Review*, Mayıs 1997.

tu ve bu da bir afyon yasağının eğer çok sıkı uygulanırsa başarılı olabileceğini göstermekteydi. Kandahar'daki iki ambarda yasak sonrasında yetiştiricilerden ve satıcılardan toplanıp el konulan yüzlerce haşhaş çuvalı birikmişti. Sıradan insanlar Taliban yasağından sonra haşhaş almaktan korktuklarını söylüyorlardı. Gizlice almayı sürdürenlere gelince, Taliban haşhaş bağımlılığının tedavisinde yeni bir yaklaşım getirmişti. Raşid, "Bir haşhaş kaçakçısı ya da bağımlısını yakaladığımızda, onu sıkı bir sorgudan geçirir ve doğuruyu söylesin diye adamakıllı döveriz. Sonra her gün birkaç defa birkaç saat soğuk suda bekletiriz. Bu çok iyi bir tedavi yöntemidir," diye ekliyordu.³ Daha sonra Raşid beni bir hapis haneye sokmuş ve bağımlılıktan hüküm giymiş korku içindeki bazı mahkûmlarla konuşturmuştu. Üç aydır hapiste yatan bir haşhaş tüccarı ve bakkal olan Beht Muhammed, "Dayaktan ya da soğuk su banyosundan sonra, haşhaşla ilgili bildiğim her şeyi unuttum," demişti bana.

1992 ile 1995 yılları arasında Afganistan, her yıl düzenli biçimde 2.200-2.400 ton afyon üreterek, dünyanın en büyük ham afyon üreticisi olan Birmanya'nın rakibi haline gelecekti. 1996'da Afganistan 2.250 ton afyon üretmişti. BM Uyuşturu Denetim Programı'nın (UNDCP) yetkilileri, 1996 yılında tek başına Kandahar bölgesinde ekili 3.160 hektar alanda 120 ton afyon üretildiğini bildiriyorlardı; 2460 hektar alanda 79 ton üretilen 1997 yılıyla kıyaslandığında bu rakam büyük bir artışı ifade etmekteydi. 1997'de Taliban denetimi Kabil'e ve daha kuzeye yayılınca, Afganistan'ın afyon üretimi yüzde 25 artış göstererek 2.880 tona ulaşacaktı. Pakistan'dan Taliban denetimindeki alanlara geçen on binlerce Peştun mülteci kendi topraklarında dünyanın en kolay ve bereketli ürünü olan afyonu ekmeye başlamıştı.

UNDCP raporlarına göre, afyon ticaretinden elde edilen toplam gelirin yüzde 1'i çiftçilere, yüzde 2.5'u Afganistan ve Pakistan'daki tüccarlara, yüzde 5'i de eroini Batı'ya taşıyan yol üzerindeki aracılara gitmekte, kârın geriye kalanı Avrupa ve Ameri-

3) Raşid, Ahmed, aynı yer.

ka'daki tüccarların ve dağıtıcıların cebine girmektedir. Bu kadar düşük bir payla bile, en mütevazı rakamlarla her yıl bir milyon Afgan çiftçinin afyondan 100 milyon doların üzerinde bir kazanç elde ettiğini hesaplayabiliriz. Taliban'ın payına bu ticaretten düşen miktar ise vergi geliri olarak en azından 20 milyon dolar etmektedir.

1980'den beri, bütün Mücahit savaş beyleri askeri harcamalarını karşılamak ve ceplerini doldurmak için uyuşturucu parası kullanmaktadırlar. Savaş beylerinin istisnasız hepsi kendilerine ev, araba ve cipler almış, Peşaver'de işyeri kurmuş ve ülke dışındaki bankalarda hesaplar açmıştır. Tabii bu savaş beyleri uyuşturucu trafiğine bulaştıklarını hiçbir zaman açıkça kabul etmemişler ve bu işten sürekli olarak Mücahitlerin düşmanlarını sorumlu tutmuşlardır. Ama Talibanlar uyuşturucu trafiğini kontrol etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını ilan ederlerken hepsinin samimi ya da dürüst olduğu söylenebilir. 1997'de, UNDCP ve ABD'nin tahminlerine göre, Afgan eroininin yüzde 96'sı Taliban'ın denetimindeki alanlardan gelmekteydi.

Taliban afyon üretimine ayrılmış alanların genişletilmesinin dışında da bazı adımlar atmıştı. Taliban'ın gerçekleştirdiği fetihler ticaret ve taşıma yollarını önemli ölçüde çoğaltmıştı. Ayda birkaç kez, Afgan afyon üretiminin yüzde 50'sini karşılayan Hil-mend bölgesinden yola çıkan ve Toyota arazi araçlarının oluşturduğu konvoylar silahların korumasında uzun ve tozlu yollara düşmekteydiler. Bazı konvoylar güneye yönelerek, Belucistan çöllerini geçip Pakistan'ın Makran sahillerindeki limanlara erişirken, bazıları da İran'ın kuzeyinden geçip, Tahran'ın dışından dolanarak Türkiye'nin doğusuna yöneliyorlardı. Bazıları da kuzey batıda Herat ve Türkmenistan'a doğru ilerlemekteydiler. 1997'de tüccarlar afyonu kargo uçaklarıyla Kandahar ve Celalabad'tan Abu Dabi ve Şercah gibi Körfez limanlarına taşımaya başlamışlardı.

Afgan eroininin patlamasında en büyük vurgunu ise Orta Asya ülkeleri vuracaktı. Sovyet işgali döneminde Afganistan'la bağ-

lar kuran Rus mafyası, bu ilişkilerini Orta Asya, Rusya ve Baltık ülkeleri üzerinden Avrupa'ya eroin nakletmekte kullanıyordu. Tacikistan ve Kırgızistan toprakları, önemli afyon yolları haline gelmekle kalmayıp, bu ülkelerin kendileri de önemli afyon üreticileri olmuşlardı. Daha önce Afgan afyonu Pakistan'daki laboratuvarlarda işlenirken, Pakistan'daki yasaklamalar ve yeni yolların bulunması tüccarları Afganistan içinde kendi laboratuvarlarını kurmaya sevk ediyordu. Afyonu eroine dönüştürmek için gereken kimyasal madde olan asetik anhidrit, Orta Asya yoluyla gizlice Afganistan'a sokulmaktaydı.

Eroin üretiminde patlama, ne tuhaftır ki Afganistan'da değil, Pakistan'da görülmüştü. Pakistan 1980'li yıllar boyunca yılda yaklaşık 800 ton, başka bir ifadeyle 1989'a kadar dünya üretiminin yüzde 70'i kadar eroin üreterek, en büyük eroin üreticisi haline gelmişti. CIA-ISI'nin Afgan Mücahitlerini el altından desteklemek için sağladığı meşruluk şemsiyesi altında muazzam derecede büyük çaplı bir narkotik ticareti başlamıştı. ABD narkotik politikasının başarısızlığı üzerine yapılan 1992 tarihli bir çalışmada, "1980'lerdeki yozlaşma boyunca, gizli operasyonlar ve narkotik maddeler, Pakistan'ın narkotik trafiğini bölgesel sorunlar ve ayaklanma gibi çok daha karmaşık sorunlardan ayrılmasını zorlaştıracak bir biçimde iç içe geçmiştir," deniyordu.⁴ CIA'nın finanse ettiği anti-komünist gerillaların uyuşturucu ticaretine göz yummanın tercih edildiği Vietnam'da olduğu gibi, ABD, Afganistan'da da Mücahitler, Pakistan uyuşturucu tüccarları ile askeri personel arasındaki giderek artan danışıklı döğüşlere göz yummaktaydı.

1980'lerde gün ışığına çıkan bu kaynaşmanın örnekleri buz dağının yalnızca suyun üstünde görünen kısmıydı. 1983'te, ISI şefi General Ahtar Abdurrahman, uyuşturucu ticaretine bulaştıkları ve CIA'nın Mücahitler için gönderdiği silahları sattıkları

4) Lifschultz, Lawrence, "Pakistan, the Empire of Heroin", McCoy Alfred ve Block, Alan, *War on Drugs, Studies in the Failure of US Narcotics Policy* içinde, Westview Press, 1992.

için Kuetta'daki bütün ISI personelini görevden almıştı.⁵ 1986'da Albay Zehuruddin Afridi, Peşaver'den Karaçi'ye giderken 220 kilogram yüksek kalite damıtılmış saf eroin taşıırken yakalanmıştı (bu, Pakistan tarihinin en büyük uyuşturucu operasyonuydu). Bundan iki ay sonra, hava kuvvetlerinde subay olan Uçuş Teğmeni Halilu Rahman aynı güzergâhta yine 220 kilo eroin taşıırken yakalanacaktı. Rahman, verdiği ifadesinde gayet soğukkanlılıkla bunun kendisinin beşinci işi olduğunu söylemişti. Sadece bu iki olayda yakalanan eroinin ABD sokaklarındaki fiyatı 600 milyon dolardı ve bu miktar o yıl Pakistan'a yapılan ABD yardımına eşitti. İki subay da anlaşılmaz biçimde sırra kadem basana kadar Karaçi'de gözaltında tutulmuşlardı. Lawrence Lifshultz, "Afridi-Rahman olayları gösteriyor ki, ordu ve ISI içindeki bir eroin şebekesi Afganistan'la bağlantı halinde," diye yazıyordu.⁶

ABD Uyuşturucuyla Mücadele Dairesi (DEA) 1980'li yıllar boyunca Pakistan'da 17 tam gün görevli personel çalıştırıyordu ve bu görevliler, içlerinde üst düzey hükümet yetkililerinin de bulunduğu 40 büyük eroin şebekesinin varlığını belirlemişlerdi. O on yıl boyunca tek bir şirket bile çökmemişti. "Kahraman" Mücahitlerle Pakistanlı görevliler ve uyuşturucu tacirleri arasındaki uyuşturucu bağlantısının ortaya serilip kafa karışıklığı yaratmasını istemeyen CIA ile DEA arasında açık bir çıkar çatışması vardı. Buna bağlı olarak bazı DEA görevlilerinin yerlerinin değiştirilmesi ve en azından bir tanesinin işten el çektilmesi istenmekteydi, çünkü CIA'nın kimseyi işlerine burnunu sokturmaya niyeti yoktu.

Cihad boyunca hem Mücahitlerin hem de Kabil'deki komünist ordunun subaylarına gün doğmuştu. İki tarafın da operasyonlarının lojistiği son derece basitti. Afganistan'a silah taşıyan

5) Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, Yale University Press, 1995.

6) Lifschultz, Lawrence, "Pakistan, the Empire of Heroin", McCoy Alfred ve Block, Alan, *War on Drugs, Studies in the Failure of US Narcotics Policy* içinde, Westview Press, 1992.

eşek, deve ve kamyon konvoyları geriye dönerlerken boş gelmek zorundaydılar ve kolaylıkla ham afyon taşıyabilirlerdi. Silah yüklü konvoyların kendi alanlarından geçmesine izin vermeleri için Peştun beylerine ödenen CIA-ISI rüşvetleri, çok geçmeden aynı yolu kullanarak Pakistan'a eroin taşınmasına izin vermeleri için de ödenmeye başlanmıştı. CIA'nın silahlarını Karaçi limanından Peşaver ve Kuetta'ya taşıyan orduya bağlı bir taşımacılık şirketi olan The National Logistics Cell, çok sık biçimde eroini Karaçi'ye getirme konusunda iyi bağlantıları olan tüccarlarla çalışmaktaydı. 1980'lerin eroin boru hattı, ordunun üst kademesi, hükümet ve CIA yetkililerinin -müsaadesi değilse bile- haberi olmaksızın işletilemezdi. Herkes, daha yüksek düzeyde bir görev sayılan Sovyetler Birliği'ni yenilgiye uğratmak uğruna bu trafiği göz ardı etmeyi yeğlemişti. Uyuşturucu trafiğini kontrol altına almak kimsenin gündeminde yoktu.

General Asaf Nevaz'ın Pakistan Genelkurmay Başkanı olduğu 1992 yılına kadar, ordunun Pakistan silahlı kuvvetleri içindeki mafya örgütlenmesinin kökünü kazımak üzere harekete geçtiği görülmemişti. Bununla birlikte, eroin parası artık Pakistan ekonomisi, siyaseti ve toplumunun en küçük hücrelerine dek nüfuz etmiş durumdaydı. Islamabad'daki Batılı narkotik-karşıtı birimler Başbakan Benazir Butto'nun ilk başbakanlığı (1988-1990) ile Nevaz Şerif'in döneminde (1990-1993) Ulusal Parlamento Üyesi olan uyuşturucu şeflerinin izini sürüyorlardı. Uyuşturucu beyleri, hem Butto'nun Pakistan Halk Partisi hem de Şerif'in Pakistan Müslüman Birliği içindeki yüksek görevlere getirilmesi muhtemel adaylara para desteğinde bulunmaktaydılar. Endüstri ve ticaret giderek, toplam Pakistan ekonomisinin yüzde 30'u ile 50'si arasında bir yer tutan, aklanmış uyuşturucu ve karaborsa paralarıyla yürütülür hale gelmişti.

Ancak Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesinin ardından, ABD ve Batılı ülkeler Pakistan'daki afyon üretiminin engellenmesi amacıyla Islamabad'a yaptıkları baskıları arttırmaya başlamışlardı. Sovyet birliklerinin çekilmesini takip eden on yıl bo-

yunca (1989-1999) Pakistan'a uyuşturucuyla m¼cadele çerçevesinde giren Batı yardımının toplamı 100 milyon dolar civarındaydı. 1997'de afyon tohumu ekimi muazzam bir düşüş göstererek 800 tondan 24 tona, 1999'da da 2 tona kadar düşür¼lm¼řtü. Kuzeybatı sınırı eyaletlerinde afyonu ikame edecek ekim projeleri son derece başarılı oluyordu. Buna rağmen uyuşturucu tacirleri ve nakliye mafyası hiçbir zaman pes etmediler ve Taliban'ın ortaya çıkıp iktidara gelmesini ve ardından Afgan eroin üretimindeki artışı büyük bir sevinçle karşıladılar. Pakistan artık bir eroin üreticisi değildi ama Taliban eroin ihracatı açısından oldukça önemli bir geçiş yoluydu. Aynı tacirler, kamyon sür¼c¼leri, medreseler ve hük¼metteki işbirlikçilerin yanında Taliban'ın ihtiyaçlarını karşılayan silah, petrol ve gıda zinciri, tıpkı 1980'lerdeki M¼cahitler için kurulan silah yolu gibi, bu sefer uyuşturucu hatına doluşacaktı.

Pakistan kötü alışkanlıklarına geri dönm¼řtü. Şubat 1998'de Clinton yönetimi, İslamabad'ı eroin üretimini ve ihracatını engellemek için çok az şey yapmakla suçluyordu. ABD, Pakistan'ın uyuşturucu üretimini sınırladığını resmen kabul etmeye yanaşmamakla birlikte, ulusal güvenlik çıkarları gerekçesiyle ABD'nin Pakistan yönetimine onay verdiği gör¼lecekti.⁷ Ancak uyuşturucu sorunu artık Pakistan ve Afganistan'la sınırlı değildi. İhracat yolları çeşitli istikametlere doğru açıldıkça, bölgedeki uyuşturucu tüketiminde büyük bir artış gör¼lmekteydi. 1998 yılında, afyonun yüzde 58'i bölgede tüketiliyor, ancak yüzde 42'si fiilen ihraç ediliyordu.⁸ 1979'da eroin bağımlısı kimsenin olmadığı Pakistan, 1986 yılında 650 bin, 1992 yılında 3 milyon ve 1999'da tahminen 5 milyon bağımlı kazanmıştı. Eroin alışkanlığı ve uyuşturucu parası doğal olarak beraberinde hukuk ve düzen sorunlarını, işsizliği de getiriyor, etnik grup ve mezhep kökenli aşırı grupların silahlanmasına zemin hazırlıyordu.

7) Raşid, Ahmed, "Dangerous Liaisons", *Far Eastern Economic Review*, 16 Nisan 1998.

8) UNDCP ve DEA yetkilileriyle yapılan görüşmeler, Mart 1998.

1998 yılında İran hükümeti resmi açıklamalarda 1.2 milyon uyuşturucu bağımlısının varlığını kabul ederken, Tahran'daki üst düzey yetkililer bana bu rakamın üç milyona yakın olduğunu söylemişlerdi. Halbuki İran, bölgede uyuşturucuyla mücadeleyi en sert şekilde yürüten ülkeydi. Bu ülkede birkaç gram eroinle yakalanmak bile otomatik olarak ölümle cezalandırılmak anlamına geliyordu.⁹ Uyuşturucu tehdidini kendisinden uzak tutmak için Pakistan'dan daha çok mücadele eden İran, 1980'li yıllardan beri Afganistan'dan uyuşturucu taşıyan konvoyları durdurmak için yaptığı operasyonlarda 2.500'den fazla güvenlik elemanını kaybetmişti. 1998 Eylül'ünde Taliban'la yaşanan gerginlikler sırasında İran'ın Afganistan sınırını kapatmasının ardından, İran güvenlik güçleri birkaç hafta içinde sınırda beş ton eroin ele geçireceklerdi. Sınırın kapatılması eroin ihracatı ve vergi gelirini düşürdüğünden Taliban ciddi bir mali krizle karşı karşıya kalmıştı.

Eroin ihracı zincirinin parçaları haline geldikçe, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'da da eroin bağımlılarının sayısı artmaktaydı. 1998'de Tacikistan-Afganistan sınır muhafızları yaptıkları bir operasyonda 1 ton esrara ve 200 kilo eroini el koydular. 1999'da Tacikistan Cumhurbaşkanı İmam Ali Rahmanov, bir uluslararası konferansta yaptığı konuşmada, Afganistan sınırından kendi ülkesine kaçak olarak her gün 1 ton uyuşturucunun girdiğini ve bu yüzden uyuşturucu bağımlılığının arttığını söylüyordu. Özbekistan da 1998 yılında Afganistan'dan kendi ülkesine sokulan uyuşturucu miktarında yüzde 11'lik bir artış olduğunu bildirmekteydi.

Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'ın beş yıldızlı otellerinde eroinin açıktan satıldığına kendi gözlerimle tanık olduğumu söyleyebilirim. Otellerin içinde dolaşan havalı Türkmen ve Rus mafya üyeleri, yanlarındaki kendilerinden de havalı kız arkadaş-

9) İran yetkilileriyle yapılan görüşmeler, Tahran, Mart 1998. Raşid, Ahmed, "Dangerous Liaisons".

larıyla birlikte, kendi aralarında “iş yapmak için” Afgan sınırına yaptıkları seyahatlerden söz ediyorlardı. 1997 yılında yetkililer 2 ton eroin ve 38 ton haşhaşa el koymuşlardı. 1999’da Taliban’la yumuşama politikası güden Türkmenistan, Afgan eroininin başlıca ihraç yolu haline gelmiş ve bu ticaretten yozlaşmış Türkmen yetkililer müthiş kârlar elde etmişlerdi.¹⁰ Kırgızistan Başkanı Asker Akayev, Ocak 1999’da onunla yaptığım bir görüşmede, ülkesinin uyuşturucu trafiğinin geçiş güzergâhı haline geldiğini ve bu yüzden suç oranlarının kayda değer derecede arttığını söylemişti. Akayev, Afganistan’a barış gelene kadar uyuşturucuya karşı savaşın başarı şansı olmadığını ve iç savaşın bölgedeki istikrarı bozan en önemli unsur olduğunu saptıyordu.¹¹

Afganistan kaynaklı eroin patlaması artık bütün bölgenin politikasını ve ekonomisini derinden etkiliyor. Eroin ticareti toplumları kötürümleştiriyor, zaten kırılgan olan ekonomileri çarpıtıyor ve genel nüfusun artan yoksulluğuyla tam bir tezat teşkil eden yeni bir narko-elit tabakası yaratıyor. Islamabad’taki bir Batılı büyükelçi eroin ticaretinin yaygınlaşması karşısında şunları söylüyordu: “Uyuşturucu bu bölgenin politikasını hiçbir zaman bu kadar etkilememiştir. Bazı ülkelerde uyuşturucu sorununu artık İslamcı fundamentalizm, terörizm ve potansiyel ekonomik çöküş gibi diğer ciddi tehditler arasında sayıyoruz.”¹²

Gün geçtikte daha kötüye giden bu durum uluslararası topluluğu Taliban’la görüşme girişimlerine zorlayacaktı. Gizli müzakerelerin yürütüldüğü altı ayın sonunda UNDCP, Ekim 1997’de Taliban’la bir anlaşmaya varmıştı. Taliban, eğer uluslararası topluluk çiftçilerin ikâme ürün ekmeleri için yardım sağlarsa, afyon üretimini yasaklamayı kabul ediyordu. UNDCP Başkanı Pino Arlacchi, Taliban’ın kontrol ettiği bölgelerde afyon ekimini ortadan kaldıracak on yıllık bir program için zengin ül-

10) Observatoire Geopolitique de Drogues, Paris, “Report on Turkmenistan”, Mart 1999.

11) Cumhurbaşkanı Akayev’le İsviçre, Davos’ta yapılan görüşme, 29 Ocak 1999.

12) Büyükelçiyle yapılan görüşme, Islamabad, Mayıs 1998.

kelerden 25 milyon dolar yardım isteyecekti. "Afgan eroini Avrupa eroin piyasasının yüzde 80'ini, dünya piyasasının yüzde 50'ini oluşturuyor," diyordu Arlacchi.¹³ UNDCP, yapılacak yardımlarla gelen taze paranın yeni ürünleri devreye sokacağı, sulama sistemini iyileştireceği, yeni fabrikaların kuruluşuna ve yasal düzenlemelerin güçlenmesine hizmet edeceği görüşündeydi.

Ancak bu anlaşma Taliban tarafından hiçbir zaman uygulanmadı ve 1998'de Afganistan'daki BM görevlilerinin çekilmesinin ardından da unutulup gitti. Altı ay sonra kendisiyle görüştüğümde Arlacchi iyimserliğinin tam kaybetmemişti, fakat ses tonu artık daha az umutlu olduğunu ele veriyordu: "Afganistan dünyanın en zor ve can alıcı yerlerinden biri, ancak uyuşturucu üretiminin kontrol altına alınabilmesi için daha geniş kapsamlı bir siyasal uzlaşma gerekiyor."¹⁴ Gerçi UNDCP girişimlerini destekleyen zengin ülkelerin sicili de bu konuda pek temiz sayılmazdı. 1993 ile 1997 yılları arasında UNDCP, Afganistan'daki uyuşturucuyla savaş için uluslararası destekçilerinden 16.4 milyon dolar talep etmiş, fakat bu miktarın ancak yarısını alabilmişti.

Afyon ihracından alınan vergiler Taliban'ın ve savaş ekonomisinin başlıca gelir kaynağı haline gelmişti. 1995'te UNDCP'nin hesaplarına göre Pakistan-Afganistan uyuşturucu ihracatı yılda yaklaşık olarak 50 milyar rupi (1.35 milyar dolar) getiriyordu. 1998 yılında bu miktar ikiye katlanarak 3 milyar dolara ulaşmıştı. Uyuşturucu parası savaş için gerekli silah, cephane ve yakıtı yatırılıyor, ayrıca askerlerin ücretleri, yiyecek ve giyecekleri, taşınmaları ve Taliban'ın savaşçılarına sağladığı bazı imtiyazlar için harcanıyordu. Burada Taliban'ın lehine söylenebilecek tek şey, geçmişte gözlenen yolsuzlukların aksine, bu gelirin son derece mütevazı hayatlar süren liderlerin kendi ceplerine girmediği. Ancak bu artışın Afganlı ve Pakistanlı uyuşturucu tacirlerinin servetine servet kattığı kesindi.

13) UNDCP Rapor, 25 Ekim 1998.

14) Pino Arlacchi'yle Davos'ta yapılan görüşme, Ocak 1999.

Uyuşturucu ticaretinin yanı sıra Pakistan'dan ve yeni yeni Körfez ölkelerinden yapılan geleneksel kaçakçılığın boyutları da Taliban yönetiminde artmış ve komşu ölkeler açısından ciddi bir ekonomik felaket tehdidini gündeme getirmişti. Elinizdeki kitabın 15. bölümünde bütün ayrıntılarıyla anlatılan Afgan Transit Ticareti (ATT), Taliban'ın resmi gelirlerinin en büyük dilimini oluşturuyor ve Afgan ekonomisine yılda yaklaşık 3 milyar dolar kaynak sağlıyordu. Kandahar, Kabil ve Herat'taki gümrük görevlileri günlük kazançlarını açıklamaktan kaçınıyorlardı, fakat her gün Kandahar üzerinden Herat'a ve oradan İran ve Orta Asya'ya yaklaşık 300 kamyonun, Celalabad ve Kabil üzerinden kuzeye ise yaklaşık 200 kamyonun geçtiğı düşünölürse, kazancın ne kadar büyük olduğı konusunda kolaylıkla bir tahmin yürütmek mümkündü. Afganistan üzerinden yürüyen yasadışı tüketim malları, yiyecekler ve petrol, komşu devletlerdeki ekonomileri felç ediyor, devlet gelirlerini düşürüyor, periyodik yiyecek kıtlıklarına neden oluyor ve bu durum cihad zamanında bu ölkelerin ekonomilerini daha önce hiç görölmedik boyutlarda etkiliyordu.

Kaçakçılıktan elde edilen Taliban gümrük gelirleri, bütün bölgelerin büyük kentlerinde şubeler açmaya çalışan Afganistan Devlet Bankası kanalıyla yönetiliyordu. Ancak ortada ne kadar paranın girdiğı ve nerelere harcandığına ilişkin hiçbir muhasebe kaydına rastlayamazdınız. Bu "resmi" gelirler, doğrudan Kandahar'daki Molla Ömer'de toplanıp yine onun tarafından harcanan savaş bütçesine katılmıyor, savaş bütçesi uyuşturucu gelirleri, Pakistan, Suudi Arabistan ve öteki destekçi ölkelerden gelen yardım paralarıyla yapılıyordu. Maliye Bakanı Yardımcısı Mevlevi Arifullah Arif, "gümrüklerden, madenlerden ve zekâtta elde ettiğimiz gelirler var, ama savaş harcamaları için Afganistan Devlet Bankası kanalıyla gelmeyen başka gelir kaynaklarından da yararlanıyoruz," diyordu.¹⁵

15) Arif'le yapılan görüşme, Kabil, Mayıs 1997.

Doğrudan Molla Ömer tarafından, bizzat kendi yatağının altında sakladığı para dolu saç sandıklardan yapılan savaş harcamaları dururken, uzmanlar olsa bile -gerçi o da yoktu- ulusal bir bütçe yapmak neredeyse imkânsızdı. Maliye Bakanı ne vasıflı bir ekonomist ne de bankacıydı. Bakan ve yardımcıları, medrese eğitimi almış mollalardı ve bilgili bürokratlar bütün kademelerden tasfiye edilmişlerdi. Resmi kaynakların sefil durumunu anlamak için 1997 yılında Maliye Bakanı'nın açıkladığı bütçeye bakmak yeterliydi. Şubat 1997 ile Ocak 1998 arasındaki Afgan mali yılında bütün ülkenin idaresi ve kalkınma programlarına ayrılan para 100 bin dolardı. Üstelik bu miktarın içine memur maaşları da dahildi.

Taliban içindeki bazı molla tüccarlar, endüstriyel ve yabancı yatırımları teşvik etmeye çalışıyorlardı, fakat bu çabaların Taliban yönetiminden ciddi bir destek aldığı söylenemezdi. Suudi Arabistan'daki halı işini bırakıp Taliban'a katılan ve Afgan endüstrisinden sorumlu olan Madenler ve Endüstri Bakanı Mevlevi Ahmed Can, "Biz Afganistan'ı modern bir devlet haline getirmek istiyoruz ama bizim yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek zengin maden, petrol ve gaz kaynaklarımız yok," diyor ve şunları ekliyordu: "Güneyin kontrolünü elimize geçirmeden önce ülkede çalışan tek bir fabrika yoktu. Şimdi Pakistanlı ve Afganlı tüccarların yardımlarıyla madenleri ve halı fabrikalarını yeniden açıyoruz." Can, güçlü Kandahar Şurası içinde birkaç üye dışında kimsenin ekonomik meselelerle ilgilenmediğini, herkesin derdinin savaş olduğunu kabul ediyordu.¹⁶

Ahmed Can, yabancı yatırımcıları, özellikle de Pakistanlı tüccarları teşvik etmek amacıyla yeni bir fabrika kurmak isteyen herkese fabrika arazisini bedava vermeyi teklif ediyordu. Ama ülkenin çökmüş olan altyapısı nedeniyle, her yatırımcının kendi yolunu ve binalarını kendisinin yapması, ayrıca elektriğini kendisinin sağlaması gerekiyordu ki, bu da sermaye sahiplerinin bu

16) Can'la yapılan görüşme, Kabil, Mayıs 1997.

ülkeye yatırım yapmayı düşünmesi açısından çok büyük bir engeldi. Peşaver ve Kuetta'da toplanmış ve halihazırda ya kaçakçılıkla ya da Afganistan'dan yasadışı pahalı kereste ihracatıyla ilgili olan birkaç Pakistanlı ve Afgan tüccarın dışında hiç kimse madencilik gibi projeleri ciddiye almıyordu.

Ülkede eğitilmiş ve profesyonel bir sınıf kalmamıştı. 1992'den itibaren kentlerin boşalmasıyla sonuçlanan göç dalgalarıyla bütün eğitilmiş ve yetişmiş meslek sahipleri, telefon operatörleri, elektrikçiler ve teknisyenler ülkeyi terk etmişlerdi. Taliban'ın yönetimindeki finans ve ekonomi kuruluşları ile sosyal kurumların çoğunun başında molla tüccarlar vardı, fakat bunlar da işadamları, kamyoncular ve kaçakçılardan oluşuyor, bir ülkenin inşa edilmesine sadece kendi bölgelerinde kaçakçılık ve nakliye pazarının genişlemesi gözüyle bakıyorlardı.

Buna son derece uygun düşen örneklerden biri Molla Abdül Raşid'ti; Hilmend bölgesinin Taliban askeri sorumlusu olan Raşid sert mizaçlı bir insandı ve kötü şöhretini, Nisan 1997'de uyuşturucu kaçakçıları takip ederken Belucistan bölgesinden Afgan topraklarına giren bir Pakistan birliğini esir aldığı günlere borçluydu. Raşid askerleri tutuklayıp Kandahar'a göndererek Pakistan'la iplerin gerilmesine neden olmuştu. Raşid aynı zamanda Taliban'ın mülkiyetindeki Hilmend'deki mermer ocaklarını işletiyordu. 500 işçinin ve seçilmiş gözcülerin çalıştığı bu işletmede ne bir maden mühendisi, ne ekipman, ne elektrik, ne de bir uzman vardı. Raşid'in maden çıkarma tekniği mermer blokları dinamitlerle patlatmaktan (ve paralamaktan) ibaretti.

Taliban'ın yabancı yatırıma duyduğu iştahı kabartan şey, iki dev petrol şirketi, Arjantin'den Bidas ve ABD'den Unocal şirketleri arasındaki keskin rekabet olmuştu; bu iki şirket güney Afganistan üzerinden Türkmenistan'dan Pakistan'a doğalgaz boru hattı kurmak için Taliban'ı etkileyip kendi taraflarına çekme yarışına girmişlerdi (bkz. 12. ve 13. Bölümler). Boru hattı birkaç gözü kara ve risk almaktan korkmayan işadamına doğrusu oldukça cazip gelmişti. Bu işadamları arasında Kandahar'da ve He-

rat yolu üzerinde düzenli olarak benzin istasyonları açan Pakistanlı ve Afgan tüccarlar da bulunuyordu ve bu insanlar kendi güzergâhları üzerindeki yolları yapmayı vaat etmekteydiler. Merkezi ABD'de olan bir grup, 1999 yılında Taliban'a Kabil ile Kandahar arasında işleyen bir cep telefonu şebekesi sağlamıştı. Tabii böylesi girişimler düzenli bir ekonomi kurmayı yeniden kurmak açısından hiçbir şekilde yeterli değildi ve sadece Taliban'ın kaçakçılık faaliyetlerini çoğaltıp tüccarlarla nakliyecilerin işlerini kolaylaştırma amacını güdüyordu.

Savaş bitmeden ve asgari istikrârı sağlayıp halkın sadakatini elde edecek bir hükümet kurulmadan ülkenin yeniden inşası açısından gerekli görülen ciddi yabancı yatırımları, hatta yardım çalışmalarını beklemek kuşkusuz hayal olurdu. Bu zaman zarfında Afganistan, zaten çok boyutlu ekonomik sıkıntılarla baş etmeye çalışan bir bölgeye daha fazla güvensizlik ve kaos dalgaları yayan bir ekonomik kara delik olarak kalacaktı. Afganistan'ın altyapısı çökmüş durumdaydı. Herhangi bir azgelişmiş ülkede rastlanabilen temel ihtiyaçları karşılayacak araç gereçler dahi bulunmuyordu. Ne akan su, ne elektrik, telefon ve otoyol, ne de düzenli enerji kaynağı vardı. Diğer temel ihtiyaçların yanında ülkede ciddi bir su, gıda ve konut sıkıntısı yaşanıyordu. Olanlar da halkın çoğunun alamayacağı kadar pahalıydı.

Savaş sırasında döşenen milyonlarca mayın şehirlerde ve kırsal kesimde ciddi yerleşim sorunları doğurmakta ve en verimli alanlarda yapılacak tarım ve sulama çalışmaları bu mayınlar yüzünden engellenmektedir. 1979 yılından beri mayın patlamaları sonucunda 400 bin Afgan ölmüş ve bir o kadarı da yaralanmıştır. Bütün Afgan ailelerinin yüzde 13'ünün mayın patlamasından dolayı ölen ya da yaralanan bir akrabası vardır ve hâlâ her ay 300'ün üzerinde insan bu mayınlardan ölmekte ya da sakat kalmaktadır. BM ve diğer hükümet-dışı kuruluşlara bağlı 4 binin üzerinde insan ülkeyi mümkün olduğunca mayınlardan temizlemeye çalışmakla birlikte, büyük şehirlerin bile temizlenmesi on yıl sürebilecektir. 1998'de, altı yıllık yoğun bir çalışmanın ardın-

dan, 800 kilometre karelik Kabil'de hâlâ mayından temizlenmemiş 325 kilometrekarelik alan bulunmaktadır.¹⁷

Mayınlar dışında, çoğu Kabil'li her gün ancak günlük yiyeceğini ödeyebilecek kadar pula dönmüş Afgan parası bulmak için mücadele etmekteydi. Dükkanlar İran ve Pakistan'dan gelen kaçak yiyeceklerle dolu olsa da, halkın bunları alacak parası yoktu. Kabil'den kaçmamış bir Afgan cerrahın aylık ücreti 5 dolara denk düşüyordu. Bu insanlar ancak Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin sağladığı desteklerle hayatta kalabiliyorlardı. Ortalama ücretler ayda 1-3 dolar arasındaydı. Korkunç sefalet ve işsizlik yüzünden, kentli nüfusun çok büyük bölümü temel ihtiyaçları için tamamen BM kuruluşlarına muhtaçtı. 1.2 milyonluk Kabil'in yüzde 50'si Batılı insani yardım kuruluşlarından bir biçimde gıda yardımı alıyordu.

Bu durum BM'in karşısına süregiden bir açmaz olarak çıkmaktaydı: Ya bu insani yardımlar savaşın sürmesinden başka bir işe yaramıyorsa? Çünkü yardım, savaş beylerine onları ülke yurttaşlarının sorumluluğunu üstlenmekten kurtaran bir bahane yaratıyordu. Taliban sürekli olarak halktan sorumlu olmadığını, onların rızkını Allah'ın vereceğini söyleyerek suçu üstünden atmaya çalışmaktaydı. Bununla birlikte, BM ve hükümet-dışı örgütler yardım çalışmalarını tümenden bırakırlar, özellikle dul ve yetimler gibi aciz durumdaki insanlara yapılan gıda yardımı kesilirse, acı içindeki sıradan Afgan vatandaşının durumunun daha da kötüleşeceğini söylemek gereksiz olacaktır.

1998'de ekonomik durum gözle görülür biçimde kötüleşmişti. Kuzey Afganistan üç büyük depremle sarsılmış, Taliban'ın Hazaracat kuşatması orta Afganistan'da yaygın açlıktan kaynak-

17) BM Afganistan Mayın Temizleme Bürosu. BM ve diğer hükümet-dışı kuruluşlar yıllardan beri Afganistan'da on milyondan daha fazla mayın bulunduğunu söylemişlerdi. 1997'de ise bunun biraz abartılı bir rakam olduğu açıklamasını yaptılar. Bugünkü hızla mayınların temizlenmesi 5.000 yıl sürecektir. Dünya Bankası şimdi daha kapsamlı bir araştırma için fon sağlamıştır, ama birkaç bin metrekarelik alanın hâlâ mayınla dolu olduğu tahmin edilmektedir. 1992 ile 1999 arasında çoğunlukla büyük şehirler olmak üzere bu alanın yalnızca 19'u temizlenebilmiştir.

lanan ölümlere neden olmuş, Kandahar'daki sel baskınları köyle-ri ve ekili tarlaları alt üst etmiş ve kentli nüfus Ağustos 1998'de-ki ABD füze saldırısının ardından yardım kuruluşlarının ülkeden ayrılmasıyla perişan duruma düşmüştü. 1998-1999'daki dondu-rucu kış ayları boyunca Kabil sokaklarında korkunç bir açlık hü-küm sürüyordu; çok az insan günde bir öğün yemek yiyebiliyor ve evini ısıtabiliyordu. Yine de ortada bazı umut işaretleri yok de-ğildi, yeter ki barış gelsindi! Dünya Gıda Programı'nın tahminle-rine göre, 1998 tahıl üretimi 3.85 milyon tona çıkacaktı; bu mik-tar 1997'den yüzde 5 daha yüksekti ve 1978'den beri görülen en verimli yıl olacaktı.

Bu durum, Taliban denetimindeki kırsal bölgelerde yasa ve düzenin daha iyi işlemesi, çatışmaların kesilmesi ve mültecilerin topraklarına dönmesi sonucunu doğurmuştu. Hâlâ Pakistan'da 1.2 milyon ve İran'da 1.4 milyon mülteci kalmakla birlikte, 4 milyondan fazla mülteci 1992 ile 1999 yılları arasında yurtlarına dönmüştü. Bununla birlikte, Taliban ve BM kuruluşları 1998'de şehirlerin gıda ihtiyacını karşılamak için 750 bin ton tahıl ithal etmek zorunda kalmışlardı. Kuşkusuz Afganistan'daki ekono-mik sefaleti Taliban yaratmış değildir. Taliban daha çok 1992 sonrasında bütün kesimlerin giriştiği iç savaşın mirasını devral-mıştır. Fakat, Taliban da dahil olmak üzere, savaşan hiziplerin hiçbirinin sivil halkın ihtiyaçlarına zerre kadar önem vermediği-ni rahatlıkla iddia edebiliriz.

Bu yüzden, Batılı ülkelerin "bağış yorgunu" olması şaşırtıcı değildir; iç savaş bütün hızıyla devam eder ve savaş beyleri bu şe-kilde inanılmaz bir sorumsuzluk sergilerken, artık insani yardım için kimse elini daha fazla cebine atmaya yanaşmıyordu. 1998'den beri Afganistan'da BM koordinatörü olarak çalışan Alf-redo Witschi-Cestari, "Afgan halkının yaşadığı sefalet korkunç boyutlarda. Yıllar geçtikçe yapılan yardımlar azaldıkça azalıyor. İstedğimiz paranın ancak yarısını alabildik," diyordu.¹⁸ Savaş

18) Cestari'yle yapılan görüşme, Islamabad, Haziran 1997.

beylerinin ise ülkenin yeniden inşasını planlamakla uzaktan ya-
kından bir ilgileri yoktu. Afganistan'ın ekonomik kara deliği,
kendi evlatlarını ve bölge insanını giderek daha fazla içine çekip
yutarak, günden güne büyümekte ve derinleşmekteydi.

KÜRESEL CİHAD: ARAP-AFGANLILAR VE USAME BİN LADİN

Pakistan ile Afganistan arasında, iki ülkeyi birbirinden ayıran Hayber Geçidi'nin başındaki sınır karakolu Torham'da bir dizi kontrol noktası vardır. Pakistan tarafında şık giyimli Sınır Devriyeleri durur; gri şalvar kamis giyip sarık takan paramiliter gruplardır bunlar. 1989 yılının Nisan ayındaydık ve Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi yeni tamamlanmıştı. Ben Kabil üzerinden Pakistan'a dönüyordum ama kontrol noktası kapalıydı. Uzun yolun yorgunluğuyla sınırın Afgan tarafında otların üzerine uzanmış ve beklemeye başlamıştım.

Aniden, arkamdaki yoldan, Mücahit dolu bir kamyon gürleyerek geldi ve kapıda durdu. Fakat kamyondakiler Afganlı değildi. Açık tenli Araplar, mavi gözlü Orta Asyalılar ve çekik gözlü Çin-

liye benzer yüzler, başlarına kaba saba doladıkları sarıkları ve gevşek şalvar kamisleriyle kamyonun kasasından aşağıya indiler. Hepsinin ellerinde Kalaşnikoflar ve bellerinde dolu fişeklikler vardı. Tercümanlık ve rehberlik yapan bir Afganlının dışında 30 yabancıнын hiçbirisi Peştü, Dari, hatta Urdu dilini konuşamıyordu. Sınırın açılmasını beklerken ben de onlarla sohbet etmeye başladım.

Bu grupta Filipinlerdeki Morolar, Sovyet Orta Asyasından Özbekler, Cezayir, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt'ten Araplar ve Çin'in Sinkiang bölgesinden Uygurlar vardı. Başlarında ise Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami grubunun bir üyesi bulunuyordu. Eğitim gördükleri sınıra yakın bir kamptan Peşaver'e hafta sonu tatiline gidiyorlardı ve orada memleketlerinden mektup gelip gelmediğine bakacaklar, elbiselerini değiştirecekler ve iyi bir yemek yiyeceklerdi. Buraya Mücahitlerle omuz omuza cihad uğruna dövüşmeye, silah eğitimi almaya, bomba yapmayı öğrenmeye ve askeri taktiklerde ustalaşmaya gelmişlerdi; daha sonra da cihadı kendi yurtlarına taşımaya can atıyorlardı.

Aynı akşam Başbakan Benazir Butto, Islamabad'taki gazetecilere bir akşam yemeği vermekteydi. Yemeğin davetlileri arasında ISI şefi ve Ziya-ül Hak'ın ölümünün ardından ordudaki en ateşli İslamcı ideolog olan General Hamid Gül de bulunuyordu. General Gül, Sovyetler'in çekilmesiyle kazanılan zaferin mimarlarından biriydi. Ona, görünüşte Pakistan'ın müttefiki olan İslam ülkelerinden radikal Müslümanları buraya çağırmakla ateşle oynayıp oynamadığını sordum. Bu radikaller daha sonra kendi ülkelerinde muhalefet örgütleyip, Pakistan'ın dış politikasını tehlikeye sokmazlar mıydı? Generalin bana verdiği cevap şöyle olmuştu: "Biz bir cihadın içindeyiz ve bu da modern çağın ilk uluslararası İslamcı tugayıdır. Komünistlerin uluslararası tugayları, Batı'nın NATO'su var, niçin Müslümanlar da birleşip ortak bir cephe oluşturmazlar?" Hiçbiri Afganlı olmadığı, üstelik çoğu Arap da olmadığı halde, burada ilk kez onlara Arap-Afganlılar dendiğini duymuştum.

Üç yıl önce, 1986 yılında CIA Başkanı William Casey, üç önemli ama aynı zamanda son derece gizli önlem olarak Sovyet-

ler Birliği'ne karşı savaşı şiddetlendirmişti. Casey, ABD Kongresi'ni, Sovyet uçaklarını vurmak için Mücahitlere Amerikan yapımı Stinger ve uçaksavar füzeleri verme ve ABD'li uzmanların gerillaları eğitmesi konularında ikna etmişti. O tarihten itibaren ABD yapımı silahlar ve personel doğrudan savaşa katılmış oluyordu. CIA, Britanya'nın M16'sı ve ISI, ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin yumuşak karnı ve aynı zamanda Sovyet birlikleri ve mühimmatının Afganistan'a geçiş yolu olan Tacikistan ve Özbekistan cumhuriyetlerinde gerilla saldırıları örgütlemek gibi kışkırtıcı bir plan üzerinde anlaşmışlardı. Bu görev ISI'nin gözde Mücahit lideri Gülbeddin Hikmetyar'a verilmişti. Mart 1987'de küçük birimler kuzey Afganistan'daki üslerinden hareket ederek Amu Derya nehrini geçmişler ve Tacikistan köylerine karşı ilk füze saldırılarını gerçekleştirmişlerdi. Casey, saldırıyla ilgili olarak gelen haberlerden hoşnuttu ve Pakistan'a yaptığı bir sonraki gizli ziyarette Başkan Ziya-ül Hak ile birlikte Mücahit gruplarla görüşmek üzere Afganistan sınırını geçmişti.¹

Üçüncü olarak Casey, CIA'ya uzun vadeli bir ISI girişimi olan, dünyanın her yerinden radikal Müslümanları Pakistan'a getirtme ve Afgan Mücahitlerinin yanında savaşa sokma planını destekleme sözü veriyordu. ISI böyle bir plan doğrultusunda 1982'den beri teşvik edilmekteydi ve şimdi bütün öteki aktörlerin bu fikri desteklemek için geçerli nedenleri vardı. Başkan Ziya-ül Hak, İslam birliğini pekiştirmeyi, Pakistan'ı İslam dünyasının lideri haline getirmeyi ve Orta Asya'da İslamcı bir muhalefet örgütlemeyi amaçlıyordu. Washington bütün İslam dünyasının Afganlıların ve onların Amerikalı destekçilerinin yanında Sovyetler'e karşı savaştığını göstermek istiyordu. Suudiler de hem Vehhabiliğin yükselişe geçeceği hem de kendi baş belası radikallerinden kurtulacağı böyle bir durumun tamamen çıkarına olduğunu görüyordu. O sırada oyuncuların hiçbiri bu gönüllülerin kendi gündemleri olduğunu, sonunda Sovyetler'e karşı nefretlerinin kendi rejimlerine ve Amerika'ya karşı yöneleceğini hesaba katmıyordu.

1) Pakistan'da Ziya-ül Hak dönemindeki bakanlarla yapılan görüşmeler.

Pakistan lke dışındaki bütün büyükelçiliklerine acil bir talimat yollayarak, Pakistan'a gelmek ve Mücahitlerin safında savaşmak isteyen herkese sorgusuz sualsiz vize verilmesini istedi. Ortadoğu'da Müslüman Kardeşler, merkezi Suudi Arabistan'da bulunan Dünya Müslümanlar Birliği ve Filistinli İslamcı radikaller bu gönüllüleri örgütleyip Pakistanlılarla temasa geçirdiler. ISI ve Pakistan'daki Cemaat-ı İslami, ülkelerine gelen militanları karşılama, barındırma ve eğitme komiteleri kurup, onları Mücahitlere, özellikle de Hizb-i İslami grubuna katılmaya teşvik ettiler. Bu faaliyetlerin parasal kaynakları doğrudan Suudi istihbaratından geliyordu. Fransız araştırmacı Olivier Roy bu durumu, "ISI'nin önderliğinde Suudiler, Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami arasındaki bir ortak girişim," olarak nitelemektedir.²

1982 ile 1992 yılları arasında, Ortadoğu, Kuzey ve Doğu Afrika, Orta Asya ve Uzakdoğu'daki 43 Müslüman ülkeden yaklaşık 35 bin radikal Müslüman silah atışları arasında törenle Afgan Mcahitlerine katılmışlardı. Sayıları on binleri aşan Müslüman radikaller, Ziya-l Hak'ın askeri yönetiminin Pakistan'da ve Afgan sınırı boyunca krdurduğu yüzlerce yeni medresede eğitim almaya başladılar. Sonunda 100 binden fazla radikal Müslüman, Pakistan ve Afganistan'la doğrudan temasa geçmiş ve cihada katılmış oluyordu.

Afganistan'daki ve Peşaver yakınlarındaki kamplarda kalan bu radikaller ilk kez birbirleriyle karşılaşmışlar ve birlikte eğitim görmüşler, çalışmışlar ve savaşmışlardı. Çeşitli lkelerden gelen bu insanların çoğu diğer ülkelerdeki İslamcı hareketler hakkında ilk kez bir şeyler duyma fırsatı buluyor ve kendi aralarında gelecekte çok işlerine yarayacak olan ideolojik ve taktik bağlantılar kuruyorlardı. Kamplar fiilen gelecekteki İslam radikalizminin okulları haline gelmişti. Oysa bu işe bulaşan istihbarat birimlerinin hiçbiri, bütün dünyadan binlerce İslamcı radikali bir

2) Roy, Olivier, *Afghanistan, from Holy War to Civil War*, Princeton University Press, 1995.

araya toplamanın nasıl sonuçlar vereceği üzerine kafa yormak istememişti. ABD'nin eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski şöyle diyordu: "Dünya tarihi açısından hangisi daha önemli? Taliban mı yoksa Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü mü? Birkaç heyecanlı Müslüman mı yoksa Orta Avrupa'nın kuruluşu ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi mi?"³ Amerikan yurttaşları bu sonuçlarını ancak, Afganistan'da eğitim almış İslamcı militanlar 1993 yılında New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ni bombalayarak 6 kişiyi öldürüp bini aşkın kişiyi de yaraladıkları zaman göreceklerdi.

Samuel Huntington, "Savaş geriye, Müslüman olmayan bütün güçlerin karşısına İslamı dikme niyetinde olan rahatsız edici bir İslamcı örgütler koalisyonu bıraktı. Savaş ayrıca bir uzman ve deneyimli savaşçılar mirası, eğitim kampları ve lojistik malzeme, kişisel ve örgütsel ilişkileri kuran incelikli trans-İslam ağları, 300 ile 500 arası hesap dışı Stinger füzesi de dahil önemli miktarda askeri mühimmat ve en önemlisi kazanılan zaferin verdiği önü alınmaz bir güç ve güven duygusu ile bu güveni başka zaferlere taşıma arzusu bıraktı," diye yazıyordu.⁴

Radikallerin çoğu şöyle düşünüyordu: Eğer Afgan cihadı bir süper-gücü, yani Sovyetler Birliği'ni yenilgiye uğratabiliyorsa, neden öteki süper-gücü, yani Amerika'yı ya da kendi ülkelerindeki rejimi de yenilgiye uğratabilirdi? Buradaki mantık basit bir öncüle dayanmaktaydı: Afgan cihadı tek başına Sovyet devletini dizlerinin üstüne çöktürmüştü. Doğal olarak bu mantığı yürütürken Sovyet sisteminin çöküşünü getiren ülke içindeki çok sayıdaki sebep (ki cihad bu sebeplerin sadece birini oluşturunuyordu) bile bile göz ardı edilmekteydi. ABD, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü komünist sistemin başarısızlığı olarak değerlendirirken, birçok Müslüman bunu yalnızca İslamiyet'in bir zaferi olarak görmüştü. Militanların gözünde bu inanç muazzam bir ilham kaynağı olmuştu

3) Roy, Olivier, a.g.y.

4) Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York 1996.

ve onlara yedinci ve sekizinci yüzyıllarda dünyayı saran Müslümanlığı hatırlatıyordu. Demek ki yeni bir İslam ümmeti, yeni bir şehitler kuşağının fedakârlıkları ve kanlarıyla, daha fazla zaferler kazanarak kurulabilirdi. .

Bu binlerce yabancı gönüllü militandan biri de Usume bin Ladin'di. Onun son kral Faysal'ın yakın dostu olan babası Muhammed bin Ladin Yemeniydi ve dev bir inşaat şirketinin sahibiydi; Mekke ve Medine'deki kutsal camilerin yenilenmesi ve genişletilmesi işiyle dillere destan bir servet kazanmıştı. ISI çoktan beri Müslümanlara Kraliyet Ailesi'nin cihad açılmasından yana olduğunu göstermek için, Suudi istihbarat örgütü Istihbarat'ın başı Prens Türki bin Faysal'dan, Suudi biriminin başında bir Kraliyet Prensi'nin olmasını istemekteydi. Bu zamana kadar savaşıma yalnızca yoksul Suudiler, öğrenciler, taksi şoförleri ve Bedevi göçerler gelmiş, Afgan dağlarında hiçbir haşmetli Suudi Prens'in canını tehlikeye atmaya gönüllü olduğu görülmemişti. Kraliyet ailesinden olmamakla birlikte Bin Ladin kraliyet ailesine çok yakındı ve Suudi gönüllülere liderlik edecek kadar da zengindi. Çok geçmeden Bin Ladin, Prens Türki ve General Gül, ortak bir davanın peşine düşmüş sıkı dost ve müttefikler haline geldiler.

Arap-Afganluların merkezi, Dünya Müslümanlar Birliği ile Usume bin Ladin'in ilk kez Cidde'deki üniversitede tanışıp kendisine lider görerek hürmet ettiği Ürdün asıllı bir Filistinli olan Abdullah Azam'ın yönetimindeki Müslüman Kardeşler'in Peşaver'deki bürolarıydı. Azam ve iki oğlu 1989'da Peşaver'deki bir bombalı saldırıda ölmüşlerdi. 1980'li yıllar boyunca Azam, Hikmetyar ve Suudilerin Vehhabiliği yayması için Peşaver'e yolladığı bir Afganlı İslami araştırmacı olan Aldül Resul Seyyafla yakın ilişki içindeydi. O sırada Suudi fonları Azam'a ve 1984'te yeni talebeler kazanıp İslami hayır kurumlarından bağış toplamak üzere kurulmuş bulunan Mekteb el-Hidmar'a, yani Hizmet Merkezi'ne akıyordu. Suudi istihbaratından, Suudi Kızılay'ından, Dünya Müslümanlar Birliği'nden ve Suudi prensleriyle öteki camilerin verdiği özel bağışlardan gelen paralar bu Mekteb tarafından

yönlendiriliyordu. On yıl sonra Mekteb, 1998'de Dünya Ticaret Merkezi ve Afrika'da ABD büyükelçiliklerinin bombalanmasını gerçekleştirenlere yardım eden bir radikal örgütler ağının merkezi haline gelmişti.

Afganistan'a gelinceye kadar Usame bin Ladin'in hayatında olağanüstü bir şeye rastlamak zordur. Usame bin Ladin yaklaşık olarak 1957 doğumluydu ve Yemeni babası Muhammed bin Ladin'le çok sayıda karısından biri olan Suudi bir annenin 57 çocuğundan 17'incisiydi. Bin Ladin, Cidde'deki Kral Abdül Aziz Üniversitesi'nde işletme yönetimi mastırı yapmış, ama çok geçmeden İslami konular üzerine çalışmaya başlamıştı. Yaklaşık 1.85 boyunda, zayıf, kol ve bacakları uzun ve gür sakalları olan Bin Ladin, uzun boyu sayesinde akranlarına yukarıdan bakıyordu, ama onu görüp tanıyan hiç kimse, hep sessiz sakin duran bu derin bakışlı gençten büyük şeyler de beklemiyordu doğrusu.⁵

Usame'nin babası Afgan mücadelesini destekliyor ve para yardımı yapıyordu, dolayısıyla o da bu mücadeleye katılmaya karar verdiğinde ailede coşkuyla karşılanmıştı. Usame ilk önce 1980'de Peşaver'e geçmiş ve burada Mücahit liderlerle tanışmıştı; Peşaver'e yerleştiği 1982'ye kadar Suudi Arabistan'dan getirdiği yardımlar vesilesiyle sık sık bu şehri ziyaret etmişti. Bin Ladin, yol ve depo inşaatlarında yardımcı olmak üzere Mücahitlere mühendisler ve ağır inşaat malzemeleri de getiriyordu. 1986 yılında, CIA'nın büyük silahların, eğitim araç ve gereçlerinin deposu ve Mücahitlerin tıbbi merkezi olarak desteklediği, Pakistan sınırına yakın dağların derinlerine inen Host tünel kompleksinin yapımına yardım etmişti. Ladin, Host'ta ilk kez, artık giderek bu uzun boylu, zengin ve karizmatik Suudi'yi kendi liderleri olarak gören Arap-Afganlılar için kendi eğitim kampını kuracaktı.

Bin Ladin daha sonra o günler için, "Bu ateist Ruslara karşı koymak için Suudiler beni Afganistan'daki temsilcileri olarak

5) 1992, 1993 ve 1999 yıllarında Bin Ladin'in Suudi Arabistan ve Londra'daki arkadaşlarıyla yapılan görüşmeler.

seçtiler,” demişti. “Pakistan’ın Afgan sınırına yakın bir yere yerleştim. Orada Suudi Krallığı’ndan ve dünyadaki bütün Arap ve Müslüman ülkelerden gelen gönüllüleri karşıladım. Bu gönüllülerin Pakistanlı ve Amerikalı personel tarafından eğitildiği yerde ilk kampımı kurdum. Silahlar Amerikalılardan, para da Suudi’lerden geliyordu. O zaman Afganistan’da savaşmanın yeterli olmadığını, komünist ya da Batılı zalimlere karşı bütün cephelerde savaşmamız gerektiğinin farkına vardım.”⁶

Bin Ladin’in daha sonra Sovyet birliklerine karşı kurulan pusulara katıldığı da iddia edilmişti, ama o servetini ve Suudi yardımlarını asıl olarak Mücahitlerin projelerini gerçekleştirmek ve Afganlar arasında Vehhabiliği yaymak amacıyla kullanıyordu. Bin Ladin 1989’da, Azam’ın öldürülmesinin ardından onun örgütünün başına geçmiş ve El Kaide’yi, başka bir ifadeyle, Arap-Afganlıları ve ailelerinin geniş tabanlı bir ittifak oluşturmalarına hizmet edecek bir merkez olarak Askeri Üs’ü kurmuştu. Bin Ladin’in yardımıyla, birkaç bin Arap militan Konarha, Nuristan ve Bedeşan bölgelerinde çeşitli üsler kurdular ancak çok geçmeden aşırı Vehhabi yanlısı uygulamaları yüzünden Afgan nüfusunun çoğunluğunun nefretini kazandılar. Üstüne üstlük bu Arap-Afganlılar, en aşırı Vehhabiler olan Peştun Mücahitleriyle ittifaka girerek kendilerini Peştun olmayanlardan ve Şii Müslümanlardan da uzaklaştırmışlardı.

Ahmet Şah Mesud, 1997’de Taliban tarafından Kabil’den çıkarıldıktan sonra Arap-Afganlıları eleştirerek şöyle diyordu: “Benim cihad grubum cihad yıllarında Arap-Afganlılarla iyi ilişkiler içinde değildi. Buna karşın onların Abdül Resul Seyyaf ve Gülbeddin Hikmetyar gruplarıyla çok sıkı bağları vardı. Benim grubum 1992’de Kabil’e girince, Arap-Afganlılar bize karşı Hikmetyar’ın saflarında dövüştüler. Biz onlara (Araplara) ülkemizi terk edin diyeceğiz. Bin Ladin iyilikten çok zarar verdi bize.”⁷

6) AFP, “Laden planned a global Islamic revolution in 1995”, 27 Ağustos 1998.

7) El-Ehram, “Interview with Masud”, Yahya Ganim, 19 Ağustos 1997.

1990'da Usame bin Ladin, MÜcahitlerin kendi aralarında di-
dişmeleri yüzünden hayal kırıklığına uğramış ve aile işinde çalış-
mak üzere Suudi Arabistan'a geri dönmüştü. Bunun üzerine yak-
laşık 4 bini Mekke ve Medine'de bulunan Arap-Afganlı gaziler
için bir yardım örgütü kurarak yakınları öldürülenlere para da-
ğıtmaya, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından kraliyet ailesi
içinde krallığı korumak amacıyla bir halk ordusu kurulması ve
Afgan savaş gazilerinden Irak'ta savaşmak üzere bir kuvvet oluş-
turulması için lobi faaliyetlerinde bulunmaya başlayacaktı. Kral
Fahd ise bunun tam tersi yönde bir adım atarak Amerikalıları ül-
keye davet etmişti. Kral'ın bu hamlesi Usame bin Ladin'i tam an-
lamıyla şoka uğratmıştı. 540 bin ABD askeri ülkeye gelmeye baş-
ladığında, Bin Ladin kraliyet ailesini açıktan eleştiriyor ve Suudi
ulemanın ülkeye Müslüman-olmayan askerlerin üslenmesi kar-
şısında bir fetva çıkarması için çalışmalar yürütüyordu.

Bin Ladin, Kuveyt'in kurtuluşunun ardından Suudi Arabis-
tan'da 20 bin kadar ABD askerinin üslerinde kalması nedeniyle
eleştirilerine iyice hız vermişti. 1992'de İslamiyet'e ihanetle suç-
ladığı İçişleri Bakanı Prens Naif'le sert geçen bir toplantı yapmış,
fakat bu toplantı sonrasında Naif, Kral Fahd'a şikayette bulu-
nunca Bin Ladin istenmeyen adam ilan edilmişti. Bununla birlik-
te Ladin'in kraliyet ailesi içinde yandaşları vardı; Naif'i sevmese
bile Suudi İstihbaratı ve ISI içindeki bağlarını koruyordu.

1992 yılında Bin Ladin, karizmatik Sudanlı lider Hasan Tura-
bi'nin önderliğindeki İslam Devrimi'ne katılmak üzere Sudan'a
geçmişti. Suudi kraliyet ailesine yönelik eleştirilerini kesmemesi
o kadar çok rahatsızlık yaratmıştı ki, nihayet 1994 yılında bir da-
ha alınmamak üzere Suudi Arabistan vatandaşlığından çıkarıla-
caktı. O da Sudan'da, serveti ve bağlantıları sayesinde, hepsi de
Amerika'nın Irak zaferine öfkeli, ABD askerinin Körfez'de kalma-
sına izin veren Arap yöneticilerinin tutumlarından nefret eden
Afgan savaşı gazilerini etrafına toplamıştı. Fakat ABD'nin ve Su-
udi yönetiminin baskısı artınca Sudanlı yetkililer Bin Ladin'den
ülkeyi terk etmesini istemekten başka çare bulamamışlardı.

1996 yılında Bin Ladin, içinde onlarca Arap militan, koruma görevlisi ve karılarıyla on üç çocuğundan oluşan aile bireylerinin olduğu bir kiralık uçakla Celalabad'a inerek Afganistan'a geri dönmüştü. Burada Eylül 1996'da Kabil ve Celalabad'ın Taliban'ın eline geçmesine kadar Celalabad Şurası'nın koruması altında yaşadı. Ağustos 1996'da, Suudi Arabistan'ı işgal ettiğini söylediği Amerikalılara karşı ilk cihad çağrısını yayınlarken, "Baskı ve aşagılamanın duvarlarını ancak kurşun yağmuru yıkabilir," diyordu. Ladin bu arada Molla Muhammed Ömer'le dostluğunu ilerleterek, 1997 yılında Kandahar'a taşınmış ve Taliban'ın koruması altına alınmıştı.

CIA bu dönemde, onun faaliyetleri ve diğer ülkelerdeki militanlarla bağlantılarını gözlemek için özel bir birim kurmuştu. Ağustos 1996'da yayınlanan bir ABD Dışişleri Bakanlığı raporunda, Bin Ladin'in "dünyadaki aşırı İslamcı faaliyetlerin en önemli para kaynaklarından biri" olduğu bildiriliyordu. Söz konusu rapora göre, Bin Ladin Somali, Mısır, Sudan, Yemen ve Afganistan'daki terörist kamplarına para sağlamaktaydı. Nisan 1996'da Başkan Clinton, ABD'nin terörist örgütlerin banka hesaplarına ve mal varlıklarına el koymasına imkân veren Anti-Terörizm Yasası'nı imzalamış ve bu yasa ilk kez Bin Ladin'in yaklaşık 250-300 milyon dolarlık servetine el koymak üzere kullanılmıştı.⁸ Birkaç ay sonra Mısır istihbarat örgütü, Bin Ladin'in Arap ülkelerinde İslam devrimleri gerçekleştirmek üzere, ikinci kuşak Arap-Afganlılardan oluşan 1,000 militanı eğittiğini duyuruyordu.⁹

1997 yılının başlarında CIA, Bin Ladin'i Afganistan'da yakalamak amacıyla özel bir tim kurup Peşaver'e yollamıştı. Amerikalılar bazı Afganlı ve Pakistanlılardan yardım aldıkları halde bu operasyon başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Amerika'nın Peşaver'deki bu girişimi üzerine Bin Ladin Kandahar'ın daha güvenli bölgelerine çekilmişti. 23 Şubat 1998'de Host kampında yapılan

8) Giacomo, Carol, "US lists Saudi businessman as extremist sponsor", *Washington Post*, 14 Ağustos 1996.

9) AFB, "Bin Laden training young Islamists, alleges Egypt", 18 Şubat 1997.

bir toplantıda El Kaide'ye bağlı grupların hepsi, "Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihad İçin Uluslararası İslamcı Cephe" adı altında bir manifesto yayınladılar. Manifesto'da şöyle ifadeler de vardı: "ABD yedi yıldan fazla bir zamandır Arap yarımadasında İslamiyet'in en kutsal yerlerini işgal altında tutarken, zenginliklerini talan ediyor, yöneticilere dayatmalarda bulunuyor, halkını aşağılıyor, komşularını korkutuyor ve yarımada kurduğu üsleri çevre Müslüman halklarla yürüteceği savaşta bir mızrak başı olarak kullanıyor."

Toplantıda bir fetva da çıkarılmıştı: "Amerikalıları ve müttefiklerini -sivil ya da asker- öldürmek her ülkede ve her koşulda ki Müslümanın görevidir." Bin Ladin artık yalnızca Suudi kraliyet ailesini ya da Amerikalıları hedef almakla kalmayan, bütün Müslüman Ortadoğu'nun özgürlüğü çağrısı yapan bir politikayı formüle etmekteydi. 1998'de Amerika'nın Irak'a karşı hava saldırıları tırmanışa geçerken, Bin Ladin bütün Müslümanlara Amerikalılar ve İngilizlere karşı "göğüs göğüse çarpışma, savaşma ve öldürme" çağrısı yapıyordu.¹⁰

Bununla birlikte, Bin Ladin'i Müslüman dünyası ve Batı'da herkesin bildiği bir isim haline getiren olay, Ağustos 1998'de Kenya ve Tanzanya'da 220 kişinin ölümüyle sonuçlanan ABD büyükelçiliklerinin bombalanmasıydı. Bu olaydan tam on üç gün sonra, ABD saldırılardan Bin Ladin'i sorumlu tutarak, Host ve Celalabad yakınlarındaki Bin Ladin kamplarına 70 Cruise füzesi attı. Taliban'ın Arap-Afganlara ve Pakistanlı radikal gruplara vermiş olduğu birçok kamp vuruldu. Bin Ladin'in kontrolündeki El Bedr kampı ile Pakistan'lı Hareket-ül Ensar'ın kontrolündeki Halit bin Velid ve Muaviye kampları bu saldırıların ana hedefiydi. Hareket-ül Ensar bu kamplarını Keşmir'de Hindistan'a karşı savaşacak militanları eğitmek için kullanıyordu. Saldırılarda ayrıca 7 yabancı ülke vatandaşı (3 Yemenli, 2 Mısırlı, 1 Suudi ve 1 Türk), 7 Pakistanlı ve 20 Afgan ölmüştü.

10) Hiro, Dilip, "Islamic militants, once encouraged by the US, now threaten it", *Nation*, New York, 15 Şubat 1999.

Kasım 1998'de ABD, Usame bin Ladin'in başına 5 milyon dolar ödöl koydu. Bin Ladin'in ABD'ye karşı savaşmak için kimyasal silahlar ve nükleer bomba sahibi olmanın İslami bir görevi olduğunu ilan etmesi Amerikalıları iyice çileden çıkarmıştı. Bin Ladin şöyle diyordu: "Kâfirlerin Müslümanlara zarar vermesini engelleyecek silahlar bulmaya uğraşmamak Müslümanlar için gûnahtır. Amerika'ya düşmanlık dini bir görevdir ve bu görevi yerine getirmenin Allah tarafından ödüllendirileceğini umut ediyoruz."¹¹

Afrika'daki bombalamaları izleyen birkaç hafta içinde Clinton yönetimi Bin Ladin'in şeytan olduğunu ilan ederek, onu yakın dönemde Müslüman ülkelerde ABD'ye karşı yapılan her türlü saldırının sorumlusu ilan etmekten de geri kalmayacaktı. Bir New York mahkemesinde Bin Ladin, 1993'te Somali, Mogadişu'da 19 ABD askerinin öldürülmesinden, 1995'te Riyad'ta beş hizmetlinin öldürülmesinden ve 1996'da Dhahran'da 19 ABD askerinin öldürülmesinden suçlu bulmuştu. Bin Ladin aynı zamanda 1992'de Aden'deki bombalama, 1993'de Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması, 1994'te Filipinler'de Başkan Clinton'a karşı bir suikast planı ve 1995'te bir düzine ABD sivil uçağını düşürme planının arkasındaki baş şüpheliydi.¹² Yine de, bu son eylemlerin arkasında Bin Ladin'in olduğu konusunda Amerikalı uzmanlar arasında bile büyük bir kuşku olduğunu söylemek gerekmektedir.¹³

Buna rağmen Clinton yönetimi, umutsuzca tam bir kangrene dönüşmüş Monica Lewinsky olayının etkilerinden kurtulmanın arayışı içindeydi ve açıklanamayan terörist eylemlere her türlü amaca hizmet edebilecek basit bir açıklama getirmeye ihtiyaç duyuyordu. Bin Ladin, Washington tarafından ABD'ye karşı küresel bir gizli ittifak olarak görülen tarif edilen komplonun mer-

11) *Time* dergisi, "Interview with Bin Laden", 11 Ocak 1999.

12) *Time* dergisi, "Inside the hunt for Osama", 21 Aralık 1998.

13) *Newsweek* dergisi, "Making a symbol of terror", 1 Mart 1999. ABD kaynaklarından yararlanan bu makale, Bin Ladin'in bu terörist eylemlerin hepsine karıştığını ileri sürmektedir.

kezindeki kişi haline getirilmişti. Washington'un henüz kabul etmeye yanaşmadığı şey, Afgan cihadının, CIA'nın da yardımlarıyla, bütün Müslüman dünyasında onlarca fundamentalist hareket doğurmuş olduğu ve bu hareketlerin yalnızca Amerikalılara değıl, kendi kokuşmuş ve aciz rejimlerine karşı da öfkeyle dolu militanlarca yönetilmekte olduğıydu. Daha 1992-1993 yıllarında en üst düzeydeki Mısırlı ve Cezayirli liderler, Washington'a Afganistan'a diplomatik olarak yeniden müdahalede bulunarak, Arap-Afganlıların varlığını sona erdirecek bir barış sağılamaya çağlışmasını tavsiye etmişlerdi. Washington ise bu uyarıları tamamen kulak arkası etmiş ve iç savaş tırmanışa geçerken bile Afganistan'ı ihmal etmeyi sürdürmüştü.¹⁴

Cezayirlilerin korktukları başlarına gelmiş, çünkü Arap-Afganlıların saflarından kopan ilk büyük grup Cezayir'de görünmüştü. 1991'de İslami Kurtuluş Cephesi (FIS) ülke çapında oyların yüzde 60'ını alarak parlamento seçimlerinin ilk turunu kazandı. Cezayir ordusu sonuçları tanımadı ve Ocak 1992'de başkanlık yönetimi ilan edildi; bunu izleyen iki ay içinde de çözüm-süz bir iç savaş patladı ve bu savaş 1999'a kadar 70 bin insanın ölümüne yol açtı. Üstelik FIS'in kendisi de, 1975'te adını Silahlı İslami Grup (GIA) şeklinde değıştiren daha aşırı İslami Cihad grubu tarafından devre dışı bırakılacaktı; bu grup Afgan savaşına katılan gönüllü Cezayirliler, Cezayir-Afganlıları tarafından yönetiliyordu ve Cezayir'i kan gölüne çeviren, Kuzey Afrika'yı alt üst eden ve Fransa'da aşırı İslamcı grupların büyümesini amaçlayan bir programa sahipti. Cezayir, daha sonra meydana gelecek olayların sadece habercisiydi. Mısır'da İslamcı gruplar tarafından gerçekleştirilen bombalamalarda da Afganistan'da eğitilip ülkeye dönen Mısırlı militanların parmağı bulunuyordu.

Bin Ladin bütün İslam dünyasındaki bu şiddet eylemlerinin faillerinin birçoğunu tanıyordu, çünkü Afganistan'da hep birlikte yaşamış ve birçok cephede omuz omuza savaşmışlardı. Afgan sa-

14) İslamabad'ta Cezayirli ve Mısırlı diplomatlar ve politikacılarla yapılan görüşmeler.

vaşında görev alanları ve ailelerini destekleyen örgütü kanalıyla bu kişilerle bağlantılarını sürdüren Bin Ladin bu eylemlerin bazılarına kaynak sağlamış da olabilirdi, fakat bütün olup bitenleri ve diğer ülkelerin gündemlerini bilmesi mümkün değildi. Bin Ladin'in İslam cemaati içinde hiçbir zaman sağlam bir yeri olmamıştır. O ne bir İslam düşünürü ne de bir hocadır ve bu yüzden kendisi, bunu yapmış olmasına rağmen, fetva çıkaramaz. Batı'da onun "Amerika'ya Ölüm" çağrıları fetva olarak yorumlanmıştır, halbuki bu çağrıların Müslüman dünyasında ahlâki bir ağırlığı yoktur.

Cihad sırasında Bin Ladin'i tanıyan Arap-Afganlılar, onun ne entelektüel bir derinliği ne de Müslüman dünyasının ihtiyaçlarını kavrayacak kadar geniş düşünceli olduğunu söylüyorlar. Bu anlamda Bin Ladin, ne İslam devriminin Lenin'i, ne de Che Guevera'nın Üçüncü Dünya'nın gözünde olduğu gibi İslam devriminin uluslararası ideologu olabilir.

Bin Ladin'in eski arkadaşları onun etkilenmeye son derece açık bir yapıda olduğunu ve her zaman akıl hocalarına, hem İslam dünyasını hem de modern dünyayı ondan iyi tanıyan kişilere ihtiyaç duyduğunu söylüyorlar. Gençliğinde ona akıl hocalığı yapanların oluşturduğu uzun listeye, sonradan Mısır'da yasaklanan İslami Cihad'ın lideri Dr. Eymen el-Zevahiri ile Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması nedeniyle şimdi ABD'de hapiste olan ve Mısır'daki yasadışı El-Cemaat-i İslamiye örgütünü yöneten Mısırlı kör imam Şeyh Ömer Abdül Rahman'ın iki oğlu da katılmıştı. Afgan cihadı yıllarında Bin Ladin, Sudan'daki Ulusal İslam Cephesi, Lübnan'daki Hizbullah ve radikal Filistin'deki Gazze ve Batı Şeria'da faaliyet gösteren bir İslami hareket olan Hamas'ın önde gelen yöneticileriyle de tanışmıştı. Kandahar'da, Bin Ladin'nin yanında savaşan Çeçen, Bengladeşli, Filipinli, Cezayirli, Kenyalı, Pakistanlı ve Afro-Amerikalı Müslümanlar vardı; üstelik bunların çoğu Bin Ladin'den daha çok okumuş, bilgili kişilerdi ve Amerika'nın arananlar listesinde olduklarından Afganistan dışına çıkmıyorlardı. Asıl ihtiyaç duydukları şey para desteğiyle sığınabilecekleri bir yerdi ve bunları da onlara Bin Ladin sağlıyordu.

Afrika'daki bombalamaların ardından ABD gerçek anlamda küresel bir operasyon başlatmıştı. Onu aşkın ülkede 80'den fazla İslamcı militan tutuklanmış ve bu insanlar Tanzanya, Sudan, Kenya ve Yemen'den Pakistan, Bengladeş, Malezya ve Filipinler'e kadar uzan bir yay içinde yakalanmışlardı.¹⁵ Aralık 1998'de Hintli yetkililer Kalküta'daki ABD Konsolosluğu'na bomba koymayı planlayan Bengladeşli militanları gözaltına aldılar. Sahte İtalyan pasaportu taşıyan Afgan uyruklu yedi kişi Malezya'da yakalandı ve bir dizi bombalama eylemi gerçekleştirmeye çalışmakla suçlandı.¹⁶ FBI'ya göre, Aralık 1998'de 16 Batılı turisti kaçıran Yemen'deki militanların para kaynağı da Bin Ladin'di.¹⁷ Şubat 1999'da, Bengladeş yetkilileri Bin Ladin'in Dakar'daki Hareket-ül-Cihad örgütüne 1 milyon dolar yolladığını bildiriyorlardı; söz konusu örgütün bazı üyeleri Afganistan'da eğitilmiş ve savaşmıştı. Hareket-ül-Cihad liderleri Bengladeş'te Taliban tarzı bir İslam devleti kurmayı amaçladıklarını ilan etmişlerdi.¹⁸

Hatta bu bölgeden binlerce kilometre uzakta, Batı Afrika'daki Moritanya'nın başkenti Nouakchott'ta, Afganistan'da Bin Ladin tarafından eğitildikleri ve bombalama eylemlerine girişecekleri bildirilen birkaç militan tutuklanacaktı.¹⁹ Bu esnada Kahire'de 107 kişilik bir El-Cihad grubunun askeri mahkemedeki duruşmasında Mısır istihbarat yetkilileri Bin Ladin'in bu örgütün kasası olduğunu gösteren kanıtlar ortaya koydular.²⁰ Şubat 1999'da, uydulardan Bin Ladin'in iletişim ağını dinleyen CIA, ABD'nin Suudi Arabistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Tacikistan, Uganda, Uruguay ve Fildişi Sahili'ndeki deniz aşırı tesislerine

15) *Global Intelligence Update*, "Bangladesh Movement highlights new Pan-Islamic identity", 27 Ocak 1999.

16) *Global Intelligence Update*, "Possible Bin Laden group attempts transit through Malaysia", 13 Ocak 1999.

17) Reid, Tim, "Yemeni kidnappings were revenge for Iraq bombing", *Daily Telegraph*, 3 Ocak 1999. FBI, Yemenlilerin dizüstü bilgisayarları ve yeterli iletişim donanımları olduğunu, bin Ladin'le doğrudan temasa geçebildiklerini iddia etmişti.

18) AFP, "Bin Laden may be targeting Bangladesh", 19 Şubat 1999.

19) AFP, "Suspected Bin Laden supporters held in Mauritania", 5 Mart 1999.

20) AFP, "Osama bankrolled Egypt's Jihad", 15 Şubat 1999.

karşı düzenlenmesi düşünülen yedi bombalı saldırıyı engellediğini duyuruyordu; bu da Afgan savaşçılarının kollarının nerele- re kadar uzandığını açıkça ortaya koyan bir göstergedi. 1999'da Clinton yönetimi terörizmle mücadele için bütçeden 6.7 milyar dolar ayırırken, FBI'nın terörle mücadele bütçesi 118 milyon dolardan 286 milyon dolara çıkmış ve bu iş için ayrılan personel sayısı 1998 rakamlarını ikiye katlayarak 2.650'ye ulaşmıştı.

Fakat bu militanların eylemlerinden en çok zarar gören ülkeler, başlangıçta Arap-Afganlıların baş destekçileri olan Pakistan ve Suudi Arabistan olmuştur. Mart 1997'de üç Arap ve iki Tacik militan Peşaver yakınlarındaki Afgan mülteci kampında polisle girdikleri otuz altı saatlik bir silahlı çatışma sonunda ölü ele geçirilmişlerdi. Radikal bir grup olan Vehhabi Tefkir grubundan olan bu militanların, Islamabad'ta bir araya gelen İslam ülkeleri devlet başkanlarının bir toplantısına bombalı saldırı düzenlemeyi planladıkları bildirilmekteydi.

Pakistan, Taliban ve Bin Ladin'in arka çıktığı Arap-Afganlılar, Keşmir'de Hindistanlı askerlere karşı savaşmak için Pakistanlı Hareket-ül-Ensar saflarına katılmışlardı. Fakat Keşmir vadisine Vehhabi usulü kurallar getiren Arapları gören gerçek Keşmirli militanlar, bunun üzerine kendilerini hakarete uğramış hissedeceklerdi. 1996'da ABD'nin Hareket-ül-Ensar'ı terörist gruplar içinde saymaya başlamasının ardından bu grup ismini Hareket-ül-Mücahit olarak değiştirmişti. Host'a yapılan ABD füze saldırılarının bütün Pakistanlı kurbanları Ensar üyesiydi. 1999'da Ensar, Keşmir vadisine sıkı bir Vehhabi giyim kuşam düzeni getirileceğini, ceket ve blucin giymenin yasaklanacağını duyuruyordu. 15 Şubat 1999'da Batılı uydu sistemi kurdukları için Keşmirli üç kablolu televizyon operatörü silahla yaralandılar. Ensar önceden Keşmirli Müslümanların liberal geleneklerine saygı gösteriyordu ama Arap-Afganlıların eylemleri Keşmir hareketinin meşruiyetine gölge düşürmüş ve Hindistan'ın eline etkili bir propaganda silahı vermişti.²¹

21) AFP, "Kashmir militant group issues Islamic dress order", 21 Şubat 1999. Pakistanlı diplomatlar, Keşmir'de Vehhabilerin faaliyetlerine giderek daha fazla ilgi duymaya başlamışlardı. Diplomatlarla yapılan görüşmeler, Islamabad, Mart 1999.

Washington, Başbakan Nevaz Şerif'i Bin Ladin'in tutuklanması için sıkıştırdınca Pakistan bir açmazla yüz yüze gelmişti. ISI'nin Bin Ladin'le sıkı ilişkileri ve Bin Ladin'in Host kampında Keşmirli militanları destekliyor ve eğitiyor oluşu, Aralık 1998'de Washington'u ziyaret eden Şerif'in karşısına büyük bir problem olarak çıkacaktı. Şerif meseleyi geçiştirmeye çalışırken, diğer Pakistanlı yetkililer Amerikalı muhataplarına ABD'nin 1980'lerde Bin Ladin'e, 1990'larda da Taliban'a nasıl yardım ettiğini hatırlatacak kadar cüretkâr davranabiliyorlardı. Bin Ladin bir görüşme esnasında Pakistan istihbarat servisleri içindeki bazı unsurlardan sürekli destek gördüğünü bizzat kendisi söylemişti: "Pakistan'a gelince, Allah'a şükürler olsun, Pakistan'daki kitlelerin İslami duygularına uygun hareket eden bazı hükümet birimleri var. Bu destek kendini sıcak bir işbirliğiyle gösteriyor. Ama bazı hükümet organları kâfirlerin elinde. Allah'tan onları doğru yola döndürmesini diliyoruz."²²

Bin Ladin'e Afganistan devlet kurumlarının yaptığı yardım, 14. Bölüm'de ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, Pakistan'ın Afgan politikasında başka bir çelişkiye işaret etmekteydi. ABD hem askeri çevrelerle hem de ISI'yla girdiği sıkı ilişkileriyle Pakistan'ın en yakın müttefikiydi. Ama hem Taliban hem de Bin Ladin, Pakistan tarafından desteklenen Keşmirli militanlara barınma ve eğitim sağlıyorlardı ve Islamabad'ın bu desteğin çekilmesinden en ufak bir çıkarı yoktu. Amerikalılar Bin Ladin'in kendilerine teslim edilmesi konusunda ISI'yi ikna etmeye çok çalışmış olmakla birlikte, ISI buna yanaşmadı ama ABD'ye birkaç Bin Ladin yandaşının tutuklanmasında yardımcı oldu. Pakistan'ın desteği olmasa ABD kendi komandolarının yürüttüğü kaçırma eylemlerini gerçekleştiremez ve nereyi bombalayacağını bilemezdi, çünkü bu saldırıların Pakistan topraklarından yapılması gerekiyordu. ABD, benzer sebeplerle Pakistan'ın Taliban desteğini yok etmeye de cüret edemezdi, çünkü hâlâ ISI'nin yardımıyla Bin Ladin'i yakalayabileceğini düşünüyordu.

22) Time dergisi, "Interview with Bin Laden", 11 Ocak 1999.

Suudi cephesinde durum daha da karışık. Temmuz 1998'de Prens Türki el-Faysal Kandahar'ı ziyaret etmiş ve birkaç hafta sonra, üzerinde hâlâ Dubai çıkış belgeleri olan 400 yeni kamyon Taliban adına Kandahar'a ulaşmıştı. Suudiler yine güz aylarında kuzey bölgesinin işgalinde kullanılmak üzere Taliban'a nakit yardımı yapmışlardı. Afrika'daki bombalama eylemlerine kadar ve ABD'nin Taliban'a yardımın kesilmesi yönündeki baskılara rağmen, Suudiler Taliban'ı beslemeyi sürdürüyor ve Bin Ladin'in tasfiyesi konusunda sessizliklerini koruyorlardı.²³ Suudi sessizliğinin arkasındaki neden aslında daha karmaşık bir meselede düğümlenmekteydi. Suudiler, Bin Ladin'in Afganistan'ı tek başına terk etmesinden yanaydılar, çünkü Bin Ladin'in tutuklanması ve Amerikalılar tarafından yargılanması Bin Ladin'in kraliyet ailesiyle sıkı ilişkilerinin su yüzüne çıkmasını getirecekti ki bunun da herkesin yüzünü kızartarak canını sıkacağı kesindi. Suudiler, Bin Ladin'in ya ölü yakalanması ya da Taliban'ın elinde tutulmasından yanaydılar; onun sağ olarak Amerika'nın eline geçmesini istemiyorlardı.

Ağustos 1998'de Afrika'da düzenlenen bombalama saldırılarının ardından, ABD'nin Suudiler üzerindeki baskısı iyice artmıştı. Bunun üzerine Prens Türki el-Faysal Kandahar'ı bir kez daha ziyaret etti, ama bu defa Taliban'ı Bin Ladin'i teslim etmeye ikna etmek için. Fakat el-Faysal'la yaptıkları görüşmede Molla Ömer bu isteği şiddetle geri çevirecek ve Prens'e Suudi kraliyet ailesinin nüfuzunu suistimal ettiğini söyleyerek hakaret edecekti. Bu görüşmede olup biteni Bin Ladin kendisi şöyle anlatıyordu: "Prens Türki, Molla Ömer'den bizi teslim etmesini ya da Afganistan'dan çıkarmasını istedi. Buraya gelip Usama bin Ladin'i istemesi Suudi rejiminin neyine? Sanki Türki, Amerikan hükümetinin bir elçisi gibiydi."²⁴ Taliban'ın hakaretinden dolayı çılgına dö-

23) Kıdemli Pakistanlı yetkililerle yapılan görüşmeler, Islamabad, Aralık 1998-Mart 1999. Ayrıca bkz. McGirk, Tim, "Guest of Honor", *Time* dergisi, 31 Ağustos 1998.

24) *Time* dergisi, "Interview with Bin Laden", 11 Ocak 1999.

nerek ateş püskürmeye başlayan Suudiler, Taliban'la diplomatik ilişkileri kesmişler ve görünüşte bütün yardımları da durdurmuşlar, ama Taliban hükümetini tanımaktan da vazgeçmemişlerdi.

Bu zamana kadar Bin Ladin'in Taliban üzerinde kayda değer bir etkisi ortaya çıkmıştır, ama bu durum hep böyle değildi. Taliban'ın Arap-Afganlılarla ve onların Pan-Islamcı ideolojileriyle ilişkisi 1996'da Kabil'i işgal ettikleri tarihten önceye kadar söz konusu bile değildi. Pakistan, Bin Ladin'i Kandahar'daki Taliban liderlerle tanıştırmaya çok hevesliydi, çünkü artık Taliban'ın elinde olan Host'taki Keşmirli eğitim kamplarının olduğu gibi kalmasını istiyordu. Pakistan'ın ikna ettiği eğitimli ve aynı zamanda Pan-Islamcı eğilimleri olan Taliban kadroları, liderlerini Bin Ladin'le buluşmaları ve Host kamplarını ona geri vermeleri yönünde cesaretlendirmişlerdi.

Taliban, kısmen kendi güvenliğini düşünerek, kısmen de onu kontrol altında tutmak için Bin Ladin'i 1997'de Kandahar'a kaydırmıştı. Usame bin Ladin burada önce eli açık bir misafir olarak kalmıştı. Molla Ömer'in ailesine bir konak yaptırmış ve diğer Taliban liderlerine para yardımında bulunmuştu. Fakat Kandahar havaalanından şehre kadar yol yapma ve camiler, okullar ve barajlar inşa etme sözü veren Bin Ladin'in bu vaatleri, fonları dondurulmuş olduğu için hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. Bin Ladin Kandahar'da ailesi, hizmetçileri ve yakın militanlarıyla birlikte devasa bir konakta yaşarken, onunla birlikte gelen Arap-Afganların hoyrat tutumları ve vaat edilen projelerin hayata geçme-yişi yerel halkı kızdırıyordu. Kandaharlılar Taliban liderlerinin halktan çok Arap zenginlere hizmet ettiğini düşünüyorlardı.

Bin Ladin, yüzlerce Arap-Afganlıyı 1997 ve 1998'deki kuzey saldırılarına katılmaya yollayarak liderlerin daha çok gözüne girmişti. Bu Vehhabi savaşçılar Taliban'ın kuzeyde Şii Hazarileri katletmesine de yardımcı olacaktı. Kabil dışındaki Rişkor garnizonunda üslenen yüzlerce Arap-Afganlı Kabil cephesinde Mesud'a karşı savaşmıştı. Bütün bu süreçte Bin Ladin'in dünya gö-

rüşünün ikinci kademe Taliban liderleri arasında giderek daha fazla kabul görmeye başladığı gözleniyordu. Bin Ladin ile bu Taliban liderler arasında geceler boyu süren uzun konuşmalar yapılmıyordu. Üstelik o gelene kadar Taliban liderlerinin ABD'ye ve Batı'ya karşı özellikle düşmanca bir tutum takındıkları görülmemiştir; onların bütün istediği kendi yönetimlerinin tanınmasıydı.

Ancak Afrika'daki bombalama eylemlerinin ardından Taliban, giderek ABD, BM, Suudiler ve dünyadaki İslamcı rejimlere karşı daha fazla dış bilemeye başlamıştı. Artık yapılan açıklamalara Bin Ladin'in benimsediği ve Taliban'a özgü olmayan bir öfke dil yansımaktaydı. ABD'nin Taliban'a yönelik Bin Ladin'i ülkeden çıkarma baskıları iyice yoğunlaşırken, Taliban bu isteklere, Bin Ladin'in misafirleri olduğunu ve misafiri kovmanın Afgan geleneklerine aykırı düştüğünü karşılığını veriyordu. Ancak Washington'un Bin Ladin'e karşı yeni bir askeri operasyon planladığı ortaya çıkınca, Taliban Washington'la pazarlığa girişecek ve ABD'nin kendilerini tanıması karşılığında Bin Ladin'in ülkeden ayrılmasını sağlayacaklarını söyleyecekti. Dolayısıyla 1998 kışına kadar Taliban, Bin Ladin'i Amerikalılarla pazarlıkta kullanabileceği bir koz olarak görmekteydi.

ABD Dışişleri Bakanlığı doğrudan Molla Ömer'le görüşmek için bir uydu telefon hattı açmıştı. Bir Puştö tercümanının yardımıyla Afganistan masası görevlileri Molla Ömer'le uzun konuşmalar yapıp çeşitli seçenekleri gözden geçirseler de bir çözüm bulamamışlardı.²⁵ 1999 başlarında Taliban, yavaş yavaş ABD'yle hiçbir uzlaşmaya varılamayacağı ve Bin Ladin'in kendilerine sadık biri olduğu noktasına gelmekteydi. Yalnız ABD'nin ya Bin Ladin'i teslim etmesi ya da sonuçlarına katlanması için Taliban'a son bir tarih (Şubat 1999) vermesi, Taliban'ı Bin Ladin'i Kanda-har'dan gizlice başka bir yere sevk etmeye zorlamıştı. Usame bin Ladin meselesi ara sıra Taliban'ın karşısına gelmekle birlikte hâlâ çözümsüzlüğünü koruyordu.

25) Kıdemli ABD diplomatlarıyla yapılan görüşmeler, Islamabad, Ocak 1999.

Arap-Afganlilar gelecekleri yere geldiler. 1980'lerdeki Afgan ci-hadının ve Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olan bu insanlar, 1990'larda Afganistan'ın, komşu ülkelerin ve Batı'nın gündeminin merkezine yerleştiler. ABD şimdi 1992 ile 1996 yılları arasında Afganistan'ı ihmal etmenin bedelini ödüyor; o tarihte Taliban, Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın gördüğü en militan ve en düşman İslamci fundamentalist harekete kucak açıyordu. Bugün ise Afganistan, İslami enternasyonalizm ve terörizm için gerçek bir cennet durumunda. ABD ve Batı hâlâ öylesine şaşkın ki bu meseleyi nasıl çözeceği konusunda bir tek elle tutulur çözüm yolu bulamıyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YENİ BÜYÜK OYUN

DİKTATÖRLER VE PETROL BARONLARI: TALİBAN İLE ORTA ASYA, RUSYA, TÜRKİYE VE İSRAİL

Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'ta 1996'da büyük ve yeni bir uluslararası havalimanının yapımı tamamlanmıştı. Görkemli, lüks terminal binası, Batılı havayollarının bu petrol ve doğalgaz zengini çöl cumhuriyetine akın akın sefer düzenlemesi beklentilerini karşılamak üzere yapılmıştı, fakat etrafta in cin top oynuyordu. Aylar sonra pahalı bakım masrafları nedeniyle bu havalanının yarısı kapatıldı. 1999 yılına gelindiğinde kalan kısmı da neredeyse hiç kullanılmaz bir durumdaydı.

1995'te de Türkmenistan-İran sınırındaki Serahs'ta mermer duvarları ve gişeleriyle yepyeni bir demiryolu istasyonu yapılmıştı. Rüzgârla uğuldayan kırmızı çöl toprağı ve Karakum çölünün havada uçuşan kum tepcikleri istasyon binasını dövüyor

ama boğucu sıcaklığın birazcık olsun azalmasını sağlayamıyordu. Bu istasyon, İranlıların inşa ettiği ve İran'ın kuzeydoğusundaki Meşhed'i Aşkabad'la birleştiren yeni demiryolunun Türkmenistan tarafındaydı (ayrıca bu istasyon, yetmiş yıldır birbirlerinden kopuk hayatlar süren Orta Asya ile Müslüman ülkelerinin güneyle kurduğu ilk doğrudan iletişim kanalıydı). Ancak, İran'dan haftada bir kez gelen sadece iki yük ve yolcu treni dışında, istasyon haftanın büyük kısmında kapalı durmaktaydı.

Dış dünyayla iletişim kurmak, Aralık 1991'de bağımsızlık kazanan bütün Orta Asya cumhuriyetleri açısından temel öncelik olmuştu; ancak o tarihin üzerinden yaklaşık on yıl geçtikten sonra, masallara konu olan İpek Yolu'nda bile bugünden daha fazla deve trafiği olduğu ortaya çıkacaktı. Bu taşkınlık, korkunç hırs- lar ve gerçekleşmemiş hayaller, ülkesinin gün geçtikçe azalmakta olan para kaynaklarını, 4.2 milyonluk halkının refahından ziyade giderek artan kendi kişisel kültü için harcayan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sefermurad Niyazov'un eseri-ydi. Yalnız bu çöl serapları, Türkmenistan'ın, Niyazov'un bana Aralık 1991'de kendisiyle yaptığım bir görüşmede de söylediği gibi, gerçekleşmemiş "yeni Kuveyt" olma sevdasının da bir yansımasıydı.¹

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan bu yana, diğer petrol zengini Orta Asya cumhuriyetleri gibi, petrol ve doğalgaz zenginliklerinin dış piyasalara ulaşmasını boşuna beklemiştir. Denize çıkışı olmayan ve Rusya, İran, Afganistan ve Özbekistan gibi potansiyel olarak kıskanç ve kötü niyetli devletlerle kuşatılmış olan Orta Asya devletleri, tecrit edilmişliklerini nihayete erdirecek, kendilerini Rusya'ya ekonomik bağımlılıktan kurtaracak ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla harabeye dönen ekonomilerini bu yolla kazanacakları dövizler sayesinde tekrar su yüzüne çıkarak boru hatlarının inşası için akla hayale gelmez manevralar yapmaktaydılar. Geçmişte yetmiş yıldır bütün iletişim kanalları (yollar, demiryolları ve boru hatları) doğuyu Rusya'ya ulaştırmak

1) Yazarın Cumhurbaşkanı Niyazov'la yaptığı görüşme, Aşkabad, Aralık 1991.

amacıyla kurulmuştu. Şimdiyse bu ülkeler artık Arap Denizi, Hint Okyanusu, Akdeniz ve Çin'e açılmanın derdindeydiler.

Hazar Denizi ile Orta Asya'nın (bundan sonra Hazar bölgesi diye adlandıracağımız ve Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Özbekistan'ı kapsamakta olan bölge) enerji kaynaklarının önemi geçtiğimiz birkaç yıldan beri fazlaca abartılı bir şekilde ifade edilmiştir. ABD, 1990'lı yılların başında, Hazar Denizi'nin petrol rezervlerinin 100-150 milyar varil olduğunu hesaplamıştı. Oysa bu, hayli şişirilmiş bir rakamdı ve şimdilerde muhtemel rezervlerin bu miktarın yarısından daha az, hatta 50 milyar varil olabileceği tahmin edilmektedir. Hazar bölgesinde bulunduğu kesin olan petrol rezervi 16 ile 32 milyar varil arasındadır. Bu toplam miktar ABD'deki 22 milyar varillik ve Kuzey Denizi'ndeki 17 milyar varillik rezervle yaklaşık olarak aynı seviyelerdedir ve Ortadoğu'nun toplam rezervlerinden on-on beş kat daha azdır.

Yine de Hazar, muhtemelen dünyanın henüz araştırılmamış ve işletilmemiş son petrol bölgesidir ve bu bölgenin petrol arama çalışmalarına açılması uluslararası petrol şirketleri arasında muazzam bir heyecana yol açmıştır. Batılı petrol şirketleri, ilgilerini 1991-1992'de Batı Sibirya'ya, 1993-1994'de Kazakistan'a, 1995-1997'de Azerbaycan'a ve nihayet 1997-1999'da Türkmenistan'a kaydırmışlardı. 1994-1998 yılları arasında 13 ülkeden 24 şirket, Hazar bölgesinde çeşitli sözleşmeler imzalamış durumdaydı. Tahminen 85 milyar varille en büyük petrol rezervine Kazakistan'ın sahip olduğu düşünülüyordu, ancak bu potansiyelin sadece 10-16 milyar varillik kısmı kesin olarak belirlenmiş durumdaydı. Azerbaycan tahminen 27 milyar varil petrol rezervine sahipken ve bu miktarın 4-11 milyar varili kesin olarak belirlenmiş durumdayken, Türkmenistan'ın tahmini petrol rezervi 32 milyar varildi ve bunun yalnızca 1.5 milyar varili kesin olarak belirlenmişti. Özbekistan'ın petrol rezervi ise 1 milyar varil kadar olduğu tahmin edilmekteydi.

Hazar bölgesindeki kesin olarak belirlenmiş doğalgaz rezervleri 236-337 trilyon feet/küptü, ABD'de ise yaklaşık 300 feet/küp

doğalgaz rezervi bulunuyordu. Türkmenistan, 159 trilyon feet/küp tahmini doğalgaz rezerviyle dünyanın 11. büyük doğalgaz yataklarının sahibiyken, Özbekistan 110 trilyon feet/küp, Kazakistan 88 trilyon feet/küp, Azerbaycan ve Özbekistan ise 35'er trilyon feet/küp doğalgaz rezervine sahip görünüyordular.²

Orta Asya liderleri, kendi topraklarında inşa edilecek boru hatları, muhtemel yollar ve kendi sınırlarını kuşatan jeopolitik konumlarını neredeyse tam bir saplantı haline getirmişlerdi. 1996'da Hazar bölgesinde günde 1 milyon varil petrol çıkarılırken, bunun sadece 300 bin varili (esas olarak Kazakistan'dan) ihraç edilmekteydi. Ancak bu miktarın da sadece yarısı (her gün 140 bin varili) eski Sovyetler Birliği topraklarının dışına ihraç ediliyordu. Hazar'daki üretim halen, dünya petrol üretiminin sadece yüzde 4 kadarını oluşturmaktadır. Bölgenin doğalgaz üretimi 1996'da 3.3 trilyon feet-küptü, fakat bu miktarın 0.8 trilyon feet/küpü eski Sovyetler Birliği ülkelerinin dışına (esas olarak Türkmenistan'dan) ihraç edilmişti. Böylesi koşullarda boru hatlarına acil, hatta şiddetli bir ihtiyaç duyulmaktaydı.

Hazar'daki büyük devletlerin petrol kavgaları ve nüfuz kurma çabaları 1920'li yıllardaki Orta Doğu'nun durumuna benzetiliyordu. Fakat günümüzdeki Orta Asya, birbiriyle çelişen çıkarlar açısından o zamanlara kıyasla çok daha büyük bir karmaşayı temsil etmekteydi. Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçler, komşu ülkeler olan İran, Pakistan, Afganistan ve Türkiye, yine Orta Asya devletlerinin kendileri ve nihayet oyuncuların en güçlülere olan petrol şirketleri, kendilerini benim 1997 yılında etkili bir dergide kaleme aldığım bir makalede "Yeni Büyük Oyun" adını verdiğim bir rekabete kaptırmış durumdadırlar. "Yeni Büyük Oyun" ismi tutmuş gibidir ve bölgedeki kapışmanın tarafı olan hükümetler, uzmanlar ve petrol şirketleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır.³

2) ABD Enerji Bakanlığı, "The Caspian Sea Region", Ekim 1997.

3) Raşid, Ahmed, "The New Great Game – the Battle for Central Asia's Oil", *Far Eastern Economic Review*, 10 Nisan 1997.

Ben Orta Asya'yı ilk kez 1989 yılında, Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un uyguladığı ve perestroyka (yeniden yapılanma) adını verdiği reform programı sırasında ziyaret etmiştim. Sovyet birliklerinin çekilmesinin ardından Afganistan'daki etnik problemin tam bir barut fıçısına dönüşüp her an patlamaya hazır hale geleceğinden emin bir kişi olarak, Afgan Özbekleri, Türkmenler ve Taciklerin etnik kökenlerini araştırıp ilk anayurtları hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmayı istiyordum. Daha sonra da bölgeye sık sık gitmiş ve buradaki, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla iyice karmaşık ve değişken hale gelen siyasal kargaşayı yakından inceleme fırsatını bulmuştum. 12 Aralık 1991'de, Orta Asya liderleri Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının sonuçlarını ve kendi bağımsızlıkları tartışmak üzere bir araya geldiklerinde de tesadüfen Aşkabad'taydım.

Orta Asya liderlerinin hepsi de, Sovyet devlet sisteminin kendilerine sağladığı güvenceyi ve desteği kaybetme, ayrıca dış dünyaya kendi başlarına karşı durma ihtimali karşısında korkuyla dolu, zoraki milliyetçilerdi. Birkaç ay içinde ekonomileri tam bir harabeye dönüp çöktüğünde, sahip oldukları petrol kaynaklarının önemi ve kendi topraklarında yapılması tasarlanan boru hatlarına ne kadar büyük bir ihtiyaçları olduğu ortaya çıkacaktı. Nitekim Kazakistan ile ABD şirketi Chevron arasında sürdürülmekte olan pazarlıkların ardından, Batılı petrol şirketleriyle düzenli görüşmeler başlayacaktı. Benim bu bölgeye daha sonra yaptığım ziyaretlerim, Orta Asya hakkında bir kitap yazmamla sonuçlanacaktı, ancak Afganistan'ın iç savaş yüzünden parçalanmaya doğru gitmesinin yansımalarının etkisinin Orta Asya'da da görüleceği ve bölgenin gelecekteki jeopolitiğini boru hattı sorununun belirleyeceğine de özellikle işaret etmiştim.⁴

Yeni Büyük Oyun'un ismi akıllara hemen tarihe şöyle bir göz atma gereğini getiriyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Hindistan'daki Britanya ile Çarlık Rusyası, Orta Asya ve Afganistan'ı

4) Raşid, Ahmed, *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism?*, Zed Books, Londra, 1994.

kendi nüfuz alanlarına katmak için ilan edilmemiş bir rekabet ve etkileme savaşına girmişlerdi. Lord Curzon, 1898'de Hindistan Valisi olmadan önce, "Türkistan, Afganistan, Transhazar ve İran; bu sözcükler birçok insanın gözünde mutlak bir uzaklığın, tuhaf değişikliklerle can çekişen bir romansın hatıralarını akla getirirken, benim gözümde, itiraf etmeliyim ki, dünyaya hükmetmek için oynanan bir satranç oyununun taşlarından başka bir anlam taşımıyor," diye yazmaktaydı.⁵ Bunlar Hindistan'ı Afganistan'a doğru iten Britanya ile Orta Asya'yı istila eden Çar'ın ordularıydı.

Afganistan iki devlet için de ciddi bir çekim merkeziydi. Britanyalılar, Moskova altınlarının Kabil'in hâkimlerini kendilerine karşı döndürme ihtimalinin yanı sıra, Türkmen bölgesinden Herat konusunda gelebilecek bir Rus baskısının Britanyalı Belucistanlıları tehdit edebileceğinden de korkuyordu. Ruslar ise Britanya'dan, Müslüman aşiretler ve Buhara ile Kokand hâkimleri aracılığıyla isyanların desteklenip Orta Asya'da altılarını oymalarından korkuyorlardı. Bugün de görüldüğü üzere, savaşın asıl düğümü, iki imparatorluk da muazzam demiryolu projelerine girişmiş olduğu için iletişim kanallarıydı. Ruslar, Orta Asya'dan Afganistan, İran ve Çin'le olan sınırlarına kadar demiryolu hatları inşa ettikleri bir sırada, Britanyalılar da Hindistan üzerinden Afganistan sınırına kadarki demiryolları hatlarını inşa ediyorlardı.

Günümüzün Büyük Oyun'u ayrıca, imparatorlukların genişlemesi ve küçülmesi arasında cereyan ediyordu. Zayıflamış ve iflas etmiş durumdaki bir Rusya, hâlâ Orta Asya'daki sınırları olarak gördüğü bölgeyi elinde tutmaya, Rusya'dan geçen boru hatları vasıtasıyla Hazar petrolünün akışını kontrol etmeye çalışırken, ABD de Rusya'yı saf dışı bırakacak petrol boru hatları projeleriyle bölgeye zorla girmeye çalışmaktaydı. İran, Türkiye ve Pakistan, bölgeyle kendi iletişim bağlarını kuruyor, doğu, batı ve güneye doğru ilerlemesi beklenen boru hatları için kendi yolla-

5) Verrier, Anthony, *Francis Younghusband and the Great Game*, Jonathan Cape, Londra 1991.

rının tercih edilmesini arzu ediyorlardı. Çin ise, Orta Asya'da yaşayanlarla aynı Müslüman etnik gruptan insanları barındıran, huzursuzlukların başgöstermekte olduğu Sinkiang bölgesinde istikrarı sağlamak ve hızlı ekonomik büyümesini sağlayacak enerjiyi güvence altına alıp kritik bir sınır bölgesindeki siyasal nüfuzunu çoğaltmak istiyordu. Orta Asya devletlerinin doğal olarak kendi rekabetleri, tercihleri ve stratejik zorunlulukları vardı. Bütün bunların üzerine bir de, Amerika, Avrupa ve Asya petrol şirketleri arasındaki vahşi rekabetin gölgesi düşmekteydi.

Ancak on dokuzuncu yüzyılda da görüldüğü gibi, Afganistan'daki istikrarsız ortam ve Taliban'ın ilerlemesi, bu küresel rekabete yeni bir boyut ekliyor ve Yeni Büyük Oyun için önemli bir dayanak noktası haline geliyordu. Devletlerle şirketler, Taliban'la kapışmak ya da onu kendi taraflarına çekmeye çalışmak arasında bir karar vermek zorunda kalmışlardı: Acaba Taliban, Orta Asya'dan Güney Asya'daki yeni pazarlara açılan boru hatlarının yapılmasını destekler mi yoksa köstekler miydi?

Afganistan yüzyıllardır Orta Asya'yla çok sıkı ilişkiler kurmuş durumdaydı. Modern Tacikistan, güney Özbekistan ve kuzey Afganistan'dan oluşan bölge, yüzyıllardır aralıklı olarak Buhara ya da Kabil'deki emir ve krallar tarafından yönetilen bir bölgeydi. Buhara Emiri, kendi ordusunu ayakta tutmak için Afganlı paralı askerlere güveniyordu. Zulüm ve baskı altındaki aşiret reisleri, eşkıyalar ve mollalar ise, olmayan sınırlardan geçerek birbirlerinin bölgelerinde huzur arıyorlardı. (Bu yüzden Tacikistan'ın 1997'de güneydeki Kulyab hava üssünü İran ve Rusya'dan askeri destek alabilmesi için Şah Ahmet Mesud'a verme kararı, eskiye dayalı bağların yeni bir şekilde sürdürülmesinden başka bir anlam taşımıyordu.) Afganistan'ın Orta Asya'yla neredeyse iç içe geçme noktasına gelmiş olan yakınlığı, 1917'deki Rus Devrimi'nden sonra, Sovyetler Birliği'nin sınırlarını güneydeki Müslüman komşularına kapatmasıyla sona erecekti. Dolayısıyla 1991'de sınırların tekrar açılması, Yeni Büyük Oyun'un başlangıcını haber vermekteydi.

Bugün Afganistan'ın, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'la sınırı vardır, ancak bu ülkeler içinde sadece Türkmenistan büyük enerji kaynaklarına sahiptir. Tacikistan'ın 5 milyon nüfusu Pamir dağları boyunca, Amu Derya nehri tarafından bölünen yaklaşık 1.000 kilometrelik engebeli sınırı Afganistan'la paylaşmaktadır. Afganistan nüfusunun neredeyse dörtte biri Taciktir. Daha fazla sayıda Tacik de Orta Asya cumhuriyetlerine dağılmıştır ve Çin'deki Sinkiang eyaletinde 200 bin Tacik daha yaşamaktadır. Orta Asya'da Türk kökenli olmayan tek büyük etnik grubu oluşturan Taciklerin kökeni, M.Ö. 1500 ile 1000 yılları arasında Orta Asya'ya yerleşmiş, Moğolistan'dan gelen Türk istilalarıyla daha sonra sınırlara doğru itilen ilk Pers boylarına dayanıyordu.

Antik çağda Tacikistan, bölgenin askeri ve ekonomik merkezidi. Bu niteliğiyle İpek Yolu'na ve İran, Rusya ile Avrupa'ya ve güneyde Afganistan'la Hindistan'a doğru ilerleyen Türk istilacılara bir nevi kapı işlevi görüyordu. Ancak Rusya'nın 1868'de günümüz Tacikistan'ının kuzey kısmını ilhak etmesiyle birlikte Rus denetimindeki Türkistan'ın bir parçası haline gelmişti. Büyük Oyun kızıştıkça ve 1884'de Rusya'nın güney Tacikistan'ı ilhak etmesi üzerine, Britanya ve Rusya imparatorlukları Afganistan'la Orta Asya arasında varolan sınırı iyice belirginleştirmeye karar vermişlerdi.

Stalin, 1924 ile 1925 yılları arasında harita üzerinde rastgele çizgilerle beş Orta Asya cumhuriyetini kurduktan sonra, Tacik kültürü ve tarihinin iki önemli merkezi olan Buhara ve Semerkand'ı Özbekistan'a bırakmış, böylece iki cumhuriyet arasında her gün biraz daha derinleşen bir rekabet yaratmıştı. Modern Tacikistan'da, antik çağların Tacik haşmetinin nüfusundan da ekonomik merkezlerinden de geriye hiçbir şey kalmamıştır. Stalin ayrıca Pamir dağlarında, Tacikistan toprağının yüzde 44'ünü içerdiği halde, nüfusunun sadece yüzde 3'ünü barındıran Gorno-Bedehşan Özerk Bölgesi'ni yaratmıştır. Tacikler Sünniyken, Pamir dağlarındaki Gorno-Bedehşan'da çoğu Şii olan çeşitli Pamir etnik grupları yaşıyordu. Bunlar arasında Ağa Han'ın takipçisi

olan, Bedehşan'ın Afganistan tarafındaki kısmında yaşayan İsmaililer mezhebine mensup kabileleler de bulunmaktaydı.

1917 Devrimi'nden birkaç ay sonra, Müslüman gerilla grupları Bolşevikler'e karşı koymak amacıyla Orta Asya'nın her tarafında harekete geçmişlerdi. Bolşevikler bu isyancılara; eşkıya anlamına gelen aşağılayıcı bir terimle Basmacılar adını takmışlardı. Basmacılar hareketinin temel hareket noktaları İslamiyet, milliyetçilik ve anti-komünizmdi. Altmış yıl sonra Afganistan'daki Mücahitler de aynı fikirlerden yola çıkarak savaşacaklardı. Sovyet gücünün altını oymaya kararlı olan Britanyalılar, 1919'da Basmacıları geniş çapta yardım etmişlerdi. Binlerce Tacik Basmacı, Bolşevikler nihayet 1929'da çatışmaları bastırıp isyanı ezene kadar kuzey Afganistan'da barınmışlardı. Bu isyanın 1980'lerde tekrar eden biçimindeyse, ABD, Afganlı Mücahitleri Orta Asya'dan geçerek Sovyet karakollarına saldırımları için destekliyordu. Afganistan'daki Sovyet birlikleri de buna karşılık olarak, Mücahitleri sık sık "Basmacılar" diye adlandırmaktaydılar.

Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin kenarında, gelişmemiş ve fakirlikten kurtulamamış bir cumhuriyet olarak kalmıştı. Yıllık bütçesi Moskova'dan gelen sübvansiyonlara dayanıyordu. 1991'den sonra Özbeklerle Tacikler arasındaki gerilim artmış ve Tacik boyları arasındaki çekişmeler tekrar alevlenerek su yüzüne çıkmıştı. Bunun sonucunda, yeni-komünist hükümet ile çok sayıdaki İslamcı güç arasında patlak veren iç savaş (1992-1997) ülkeyi tam anlamıyla perişan edecekti. Tacik hükümet kuvvetleri Rus birlikleri tarafından kollanırken, binlerce Tacik isyancı ve mülteci bir kez daha kuzey Afganistan'da sığınak bulmuşlardı. Başkan Boris Yeltsin 1993'de, Tacik-Afgan sınırının "fiilen Rusya sınırı" olduğunu, orada mevzilenmiş 25 bin Rus askerinin Rusya'yı savunduğunu ilan etmişti.⁶ Yeltsin'in bu sözleri aslında

6) Rubin, Barnett, "Russian hegemony and state breakdown in the periphery: Causes and consequences of the civil war in Tajikistan", der: Rubin, Barnett ve Synder, Jack, *Post Soviet Political Order, Conflict and State Building*, Routledge, Londra 1998.

Moskova'nın Orta Asya'daki rolünün tekrar vurgulanmasından başka bir anlam taşımıyordu.

Sonunda Tacikistan'daki yeni-komünist hükümet ile İslamcı muhalefet BM'nin aracılık ettiği bir barış anlaşmasını kabul ettiler, ancak bunun başka bir anlamı, iki tarafın da parçalanmış Tacik boylarından bir ulusal kimlik çıkarmayı başaramamış olmasıydı. İç çekişmeler ve "insanları topraklarına ve birbirlerine bağlayan bir milliyetçiliği ustalıkla geliştirecek yerli aydınların eksikliği" ülkeyi Afganistan'dan gelecek etkilere karşı duyarlı hale getirmekteydi.⁷ İç savaş sırasında iki taraf da, Taliban'la savaştığı için çoğu Tacikin gözünde Tacik milliyetçiliğinin simgesi durumuna gelmiş olan Mesud'la işbirliği yapmıştı. Taliban'ın da Afganistan'ı bölmeye ve Afganistan'ın Bedeşşan vilayetini Tacikistan'a katarak "Büyük Tacikistan"ı yaratmaya çalışmakla suçlaması, Mesud'un bu imajını pekiştirecekti. Tabii Mesud bu tür amaçları olduğunu her fırsatta kesin bir dille reddediyordu. Tacikistan'a göre, Taliban Orta Asya'nın mütevazı, Sufi tinselliğiyle karşıtlık içindeki bir İslami fundamentalizmi temsil etmekten, Peştun yayılmacılığı da Taciklerin özlemlerine tamamen aykırı düşmekteydi.

Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a en ciddi meydan okuma, kısmen Afganistan'dan beslenen Özbekistan İslamcı militanlığından gelmektedir. Özbekler (bölgenin en kalabalık, atak ve etkili ırkı) günümüzde bölgedeki İslamiyet'in kalbini ve Orta Asya'nın siyasal sınır sisteminin merkezini oluşturmaktadırlar. Özbekistan'ın bütün Orta Asya cumhuriyetleriyle ve Afganistan'la sınırı vardır. En büyük şehirleri olan Semerkand ve Buhara, 2.500 yıldan beri sayısız uygarlığa ev sahipliği yapmış ve Arabistan'dan sonra İslamiyet'in ikinci ilim merkezi haline gelmiştir. Örneğin Ortaçağ Buhara'sında 360 cami ve 113 medrese bulunuyordu, hatta 1900'de bile bu şehirde hâlâ faaliyette olan 100 medresede 10 bin öğrencinin öğrenim gördüğüne rastlayabilirdi-

7) Barnett, a.g.y.

niz. İslam bilimiyle ve Basmacılar gibi militanlarla eski bağları bulunup uzunluğu 400 kilometreyi aşan, Orta Asya'nın en zengin tarım bölgesi olan Fergana vadisi, Kerimov'a kafa tutan İslami muhalefetin de merkeziydi.

Özbekler soylarını Cengiz Han'ın Moğollarına kadar dayandırıyorlardı. Bunların bir kolu olan Şeybani boyu 1500 yılında günümüzün Özbekistan'ını ve kuzey Afganistan'ı fethetmişti. On altıncı yüzyıl tarihçisi Mahmud ibn-i Veli, eski Özbekleri "kötü mizaçları, çeviklikleri, cüretkârlıkları ve cesaretleriyle ün salmış", kanundışı imajlarından zevk alan kişiler şeklinde tanımlamaktadır.⁸ Eski zamanlardan beri Özbeklerin güç ve nüfuz elde etme arzularında doğrusu çok az şey değişmiştir. Orta Asya cumhuriyetlerinin en büyüğü 22 milyonluk nüfusuyla Özbekistan'dır. Bölgeye hükmetme arzusuyla yanıp tutuşan Cumhurbaşkanı Kerimov, diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşayan 6 milyon kadar Özbekin yanı sıra, üç ülkede (Tacikistan, Türkmenistan ve Kazakistan) önemli azınlıklar meydana getiren etnik müttefiklerle birlikte de hareket etmekteydi. 2 milyon kadar Özbek, Basmacı isyanından önceki ve isyan sırasındaki göçlerin sonucu olarak Afganistan'ın kuzeyinde yaşıyordu. 25 bin Özbek de Çin'in Sinkiang eyaletinde yaşamaktaydı.

Moskova ve Taşkent, Sovyet birlikleri Afganistan'dan çekilmeden çok önce, Kuzey Afganistan'ın Mücahitlerin eline geçmesine karşı koyacak, laik ve Özbeklerin denetiminde bir "güvenlik şeridi" yaratacak Afgan Özbeklerini yetiştirmeye başlamışlardı. Bu politika yaklaşık on yıldır başarıyla sürdürülüyordu. General Raşid Dostum altı vilayeti kontrol etmekteydi ve Moskova ve Taşkent'ten gelen yardımlar sayesinde önce Mücahitleri, sonra da Taliban'ı bölgeden uzakta tutmayı başarmıştı. Bu arada Kerimov, önce Orta Asya cumhuriyetlerinin, 1994'den sonra da Rusya ile müttefiklerin Taliban-karşıtı bir ittifak oluşturma çaba-

8) Allword, Edward, *The Modern Uzbeks from the 14th Century to the Present*, Hoover Institute Press, 1990.

larına ön ayak olmuştu. Ancak 1998'de Mezar-ı Şerif'in düşüşüyle Kerimov'un politikası da çökecek ve Taliban, Özbekistan'ın doğrudan komşusu haline gelecekti. Kerimov, bir Tacik olan Mesud'u desteklemek istemediği için, o zamandan beri Özbekistan'ın Afganistan'daki etkisi de önemli ölçüde azalacaktı.

Kerimov'un nüfusun yüzde 24'ünün Özbek olduğu Tacikistan'da ağırlığını hissettirmeye çalışması, başarısızlıkla sonuçlanması doğal olan bir hamleydi. 1992'de Kerimov, İslamcı isyancıları ezerek Tacik hükümetine askeri destek vermişti. 1996'da muhalifler arasında barış görüşmeleri başlayacakken de Tacikistan'ın güneyindeki yerli Özbeklerin ayaklanmalarını destekleyerek, iki tarafın da Özbek azınlığa daha fazla rol vermelerini sağlamaya çalışmıştı. Kerimov, İslamcıları iyi göstereceği gerekçeyle Taciklerin hükümet ile isyancılar arasında koalisyon yapılması girişimlerine hep karşı çıkmıştı.

Kerimov, çok sıkı denetim altındaki, otoriter bir polis devletini yönetmekteydi ve Afganistan ile Tacikistan'daki iç savaşların kendi ülkesinde uyguladığı baskıların haklılığını ortaya koyduğunu düşünmekteydi. Kerimov'a karşı en ciddi muhalefet, içlerinde Fergana Vadi'sinde yayılmış olan Vehhabilerin de bulunduğu, yeraltındaki radikal İslamcı gruplardan geliyordu. İslamcı gruplar içindeki Özbek militanların çoğu, Suudi Arabistan ile Pakistan'da gizlice öğrenim görmüş veya 1980'lerde Afgan Mücahit kamplarında eğitilmişti. Daha sonra bu militanlar Taliban'la bağlantı kurmuş ve ilişkilerini geliştirmişlerdi.

Orta Asya cumhuriyetleri arasında İslamcı fundamentalizme karşı en sert yasaları Kerimov uygulamıştı; bu amaçla medrese öğreniminden sakal uzatmaya kadar bir dizi sınırlamalar getirmiş ve bütün bunların sorumluluğunu, Özbek yetkililerin gidererek tüm İslamcı eylemcileri tarif ederken adını geçirmeye başladıkları Vehhabilere yüklemişti. Ne var ki Özbek halkının yarısının on sekiz yaşından küçük olması, yaygın işsizlik ve her gün biraz daha fazla tırmanan enflasyon ve bütün bunlardan dolayı gençlerin sosyal ve ekonomik açılardan tatminsizlik içinde yaşa-

ması rejimin farkında olmadığı şeylerdi. Özbekistan, Orta Asya'nın en güçlü devleti olabileceği halde, en yoğun siyasal ve dinsel kutuplaşmalara sürüklenmişti. Kerimov'un Afganistan ve Tacikistan'a yönelik başarısız hamleleri, İslami militanlığı yüreklendirmekten öte bir sonuç vermeyecekti.

Buna rağmen Özbekistan, Yeni Büyük Oyun'un başlıca oyuncularından biridir. İç tüketim için yeterince petrol ve doğalgaz üretmektedir ve kısa süre içinde dış ülkelere ihracata başlayacaktır. Başlangıçta Özbekistan, Taşkent'in komşularıyla anlaşma imzalamak için birbirleriyle çekişmekte olan petrol şirketleri tarafından göz ardı edilmişti. Kerimov, Batılı yatırımcıları etkilemek amacıyla ekonomi üzerindeki devlet kontrolünü gevşetmeyi reddetmesine rağmen, yabancılar karşısında başarılı olması komşularını hem kıskandırmış hem de kendisine gıptayla bakmalarına yol açmıştı. Taşkent bir enerji ihracatçısı haline geldikçe, Özbekistan'a fayda sağlayacak boru hattı güzergâhlarında etkili olmaya çalışmaktan büyük çıkarlar sağlayacak, fakat aynı zamanda, komşularının kendi başarılarını görmemekteki kararlılığını bir fırsat olarak değerlendirip bölgede daha etkili bir güç durumuna gelecekti.

Afganistan'daki 500 bin Türkmen nüfus da 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde çıkan iç savaş neticesinde bölgeye gelmişti. Afganistan'a ilk göç edenler, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Esari aşiretiydi; onları da Bolşeviklere karşı başarısız bir isyan çıkaran Tekke aşireti takip etmişti. Türkmenistan; İran, Türkiye ve sonunda Rus fetihlerine şiddetle karşı koyan, fakat sonunda teslim olan, göçmen Türkmen aşiretlerinin yaşadığı viran çöl ve dağlardan oluşmaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan önce bölge içinde özgürce göç eden Türkmenlerin gözünde sınırların bir anlamı yoktu. İran'da hâlâ 300 bin kadar, Irak'ta 170 bin, Suriye'de 80 bin, Türkiye'de ise birkaç bin Türkmen yaşamaktadır.

En kalabalık Türkmen aşireti olan Tekke, 1870'de Rusların topraklarına girmesine karşı direnmiş ve 1881'de Gök Tepe vahasındaki kaleden Rus ordusunu çıkarıp atmayı başarmıştı. Bir

yıl sonraki Rus misillemesinde ise 6 bin Türkmen atlısı öldürülecekti. 1916'da Muhammed Kurban Cüneyt Han'ın karizmatik liderliği altındaki Türkmenler, önce Çarlık Rusyası, sonra da Bolşeviklere karşı yeniden uzun ve kanlı bir direniş başlatmışlar ve bu savaşları, 1927'deki yenilgilerinin ardından Afganistan'a sığınana kadar devam etmişti.

Sovyet dönemi boyunca Moskova Türkmenistan'a pek dikkat etmemişti. Türkmenistan, bütün Sovyetler Birliği içinde işsizlik ve bebek ölüm oranı en yüksek, Tacikistan'dan sonra da endüstrileşme oranı en düşük cumhuriyetti.⁹ Moskova, Sibirya'daki petrol ve doğalgaz endüstrisine yatırım yaptıkça, Türkmenistan'ın muhtemel petrol rezervleri göz ardı ediliyordu. Yine de 1989 yılında Türkmenistan'ın yıllık gelirinin yüzde 47'si, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne yapılan 3.2 trilyon feet/küplük doğalgaz satışından gelmekteydi. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkmenistan'ın müşterilerini faturalarını ödeyemeyen, fakirleşmiş ve bağımsız ülkeler haline getirmişti. "Şu anda doğalgazımızı kimin alacağı ve ücretini nasıl ödeyeceği konusunda hiçbir fikrimiz yok," diyordu Aralık 1991'de, Dışişleri Bakanı Avde Kuliyeve.¹⁰

Türkmenistan'ın açmazı; ABD'nin gözünde boru hattı güzergâhı olarak kabul edilemez sayılan İran, iç savaş bataklığına saplanmış Afganistan ve kendi Sibirya doğalgazı ihracatıyla rekabet ettiği için Türkmenistan gaz ihracatını Batı'yla sınırlamak isteyen Rusya arasında sıkışmış olmasıydı. 1992'ye gelindiğinde, Ukrayna, Ermenistan ve hatta Rusya, Türkmenlerin doğalgaz ithalatı borçlarını ödemeyi reddetmişlerdi. Bütün Türkmen doğalgazı şu anda Rusya'ya ait olan eski Sovyet boru hattı ağından

9) 1989'da Türkmenistan'daki işsizlik yüzde 18.8 civarındayken, bebek ölüm oranı binde 54, bazı çöl bölgelerinde ise binde 111'di ve bu rakam Batı Avrupa'ya kıyasla on kat daha yüksekti. Türkmenistan'da çocuk çalıştırmak da yaygın bir uygulamadır ve nüfusun yüzde 62'si yetersiz sağlık sistemi nedeniyle sarılık ya da hepatitten mustarıptır. Hastanelerin dörtte birinde içme suyu ya da elektrik yoktur. Bkz. Raşid, Ahmed, *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism?*

10) Kuliyeve'le yapılan görüşme, Aşkabad, Aralık 1991.

pompalandığı için Moskova'nın avantajı büyüktü. Cumhurbaşkanı Niyazov, 1 milyar doları geçen ödenmemiş borç biriktiğinde ve Türkmen doğalgaz üretiminin beş yıl öncesinin dörtte birinden daha az bir değer olan 0.73 trilyon feet/küpe düştüğü 1994 yılında komşularına doğalgaz akışını tamamen kesmişti.

ABD'nin İran'ı yalnız bırakma kararlılığına rağmen, güneye ve denize açılan en yakın ve en kolay ulaşılabilir kapı İran olduğu için Türkmenistan aynı şeyi yapamazdı. Niyazov, kara ve demiryolu bağlantıları geliştirmek için Tahran'ın yardımını isterken, ABD'yle ustaca flört etmeyi de başarıyordu. Aralık 1997'de İranlılar, Batı Türkmenistan ile kuzey İran'da Kord-Kuy arasındaki yaklaşık 190 kilometrelik doğalgaz boru hattının yapımını tamamlamışlardı. Bu hattan akan Türkmen gazı İran'ın kuzeyinde tüketiliyordu.¹¹ Aslında burası, neredeyse on yıllık bir çaba sonucunda Orta Asya ile dış dünya arasında inşa edilen tek boru hattı olma özelliğini korumaktadır.

Niyazov, kendisini Rus boru hattı ağından kurtaracak olan doğalgaz boru hatları yapımı için Batılı petrol şirketleriyle de flört ediyordu. Nisan 1992'de Türkmenistan, Türkiye ve İran, Türkiye'ye ve oradan Avrupa'ya uzanacak, 2.5 milyar dolarlık bir doğalgaz boru hattı yapımının üzerinde anlaşmışlardı. Fakat bu boru hattı hiçbir zaman inşa edilemeyecek ve ABD, İran'dan geçen herhangi bir hattı devre dışı bıraktığı için üst üste değişiklikler geçirecekti. Sonunda Şubat 1999'da Türkmenistan, bu sefer ABD'li bir konsorsiyumla, Hazar Denizi'nin altından Azerbaycan'a ulaşarak, İran'ı dışta bırakacak bir Türkmenistan-Türkiye doğalgaz boru hattı yapımı anlaşmasını imzalamıştı.¹²

11) İlk üç yılda (1998-2000) sağlanan doğalgazın yüzde 58'i 190 milyon dolarlık boru hattı yapım maliyetleri karşılığında İran'a yapılan ödemelere gidecektir. Korpedje'den 1998 sonlarında yapılan ihracatın 2000 yılında dört katına çıkarılması tasarlanıyordu.

12) Konsorsiyumun başında, iki ABD şirketi Bechtel Enterprises ile General Electric Capital Structured Finance Group'un ortak girişimi olan PSG International vardı.

Niyazov, ekonomisinin küçüldüğünü gördüğünde hemen buna alternatif ihracat yolları arayışına girmişti. 1994'de çizim tahtalarında 20 milyar dolardan fazlaya mal olacak, Çin'in doğusuna giden, 8 bin kilometrelik doğalgaz boru hattı planları bulunuyordu fakat bu proje hâlâ fizibilite aşamasındaydı.¹³ Yine 1994'de, Türkmenistan'da imtiyazları olan Arjantin petrol şirketi Bidas, Afganistan üzerinden geçerek Pakistan ve Hindistan'a ulaşacak bir doğalgaz boru hattı yapmayı önermişti. Bunun üzerine bir ABD şirketi olan Unocal de Washington'un desteğiyle benzer bir boru hattı yapmayı teklif ediyordu. Bu boru hattının yapımını üstlenmek için iki şirket arasında patlak veren ve kitabın bundan sonraki iki bölümünde bütün ayrıntılarıyla ele alınacak olan savaş Taliban'ı ve diğer savaş beylerini de içine almaktaydı. Böylelikle Afganistan, Yeni Büyük Oyun'un ilk çarpışmasının dayanak noktası haline gelecekti.

Zayıf ve fakir düşmüş, İran, Afganistan ve rakibi Özbekistan'la uzun sınırlarını koruyacak askeri güçten yoksun Türkmenistan, bu koşullarda tarafsız bir dış politika izlemeyi daha akılcı bulmuştu. Bu tercih, Türkmenlerin, Rusya'yla arasındaki mesafeyi korumasına ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve askeri anlaşmalara çekilmekten kurtulmasını sağlayacaktı. Tarafsızlık, Türkmenistan'ın Taliban-karşısı ittifakla birleşmeyi reddetmesi nedeniyle, Moskova ile Taşkent'i sinirlendiren bir tutumla Afgan anlaşmazlığında Aşkabad'ın taraf tutmaktan kaçınmasına da yaramıştı. Aşkabad, 1992'de Kabil'in düşmesine kadar, Afganistan'daki komünist rejime yakıt sağlamış ve bu alışverişi 1995'e kadar Herat'ı kontrol eden İsmail Han'la, daha sonra da Taliban'la sürdürmüştü. Herat'daki Türkmen konsolosluğu Taliban'la iyi ilişkilerini devam ettirirken, Mezar-ı Şerif'teki konsolosluğu da Taliban-karşısı ittifakla yakın ilişkiler içerisindeydi. Türkmenistan, Orta Asya cum-

13) Japon şirketi Mitsubishi ile ABD şirketi Exxon uygulanabilir bir proje üzerinde çalışmaktadırlar.

huriyetleri içinde Taliban'la kapışmak yerine onunla iyi ilişkiler kurmayı tercih eden tek Orta Asya ülkesiydi.

Orta Asya'lı benzerleri gibi Niyazov da, kendi ülkesinde siyasal muhalefete izin vermeyen, medyaya sansür uygulayan ve ekonomi üzerinde devlet kontrolünü devam ettiren, kuvvetli bir otokrat hükümdardı. Her yere astırdığı portreleri ve diktirdiği heykelleriyle, Stalin tarzı, haşın bir kişilik kültü geliştirmişti. Hatta bütün işi cumhurbaşkanının resimlerini ülkenin dört bir tarafına yaymak olan bir devlet dairesi bile kurmuştu. Niyazov da rakibi Kerimov gibi yetimdi. İkisi de komünist kimsesizler yurdunda büyümüşler ve Komünist Partisi'ne küçük yaşlarda katılarak, bağımsızlıktan çok önce Genel Sekreterlik mevkiine kadar yükselmişlerdi. Eğitimleri, yetiştirilme tarzları ve sadakatleri yıkılmış komünist sisteme çok uygundu ama ikisi de Yeni Büyük Oyun'da kendilerine düşen rolü oynamayı büyük bir maharetle öğrenmişlerdi.

Bölgedeki hiçbir ülke Sovyetler Birliği'nin dağılmasından Türkiye kadar kazançlı çıkmamıştır. Rusya yüzyıllar boyunca Türkiye'nin en güçlü düşmanı olmuştur. On yedinci yüzyılın sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ile Rusya birbirleriyle onu aşkın savaşa girmişler ve bu düşmanlık nedeniyle Türkiye NATO'ya ve AB'ye girmeyi tercih etmişti. Ancak Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, Türkiye'nin derin uykusundan uyanarak aniden çok eski tarihsel miraslarını hatırlamasına yol açacaktı.

1991'e kadar Pan-Türkizm (Akdeniz'den Çin'e kadar uzanan Türk anavatanı fikri) birkaç Türk akademisyeninin benimsediği romantik bir hayaldi ve Türk dış politikasının önceliklerinde ancak belli belirsiz bir şekilde kendisini gösteriyordu. Fakat 1991'den sonra Pan-Türkizm birdenbire ulaşılabilir bir gerçeklik haline gelmeye ve Türkiye'nin dış politikasının bir parçasını oluşturmaya başlamıştı. İstanbul'dan Kafkasya, Orta Asya ve Çin'deki Sinkiang'a kadar yayılan, ulaşılabilir ve dev bir yerleşim kuşağı içinde Türk lehçeleri konuşulmaya başlanırken, Türkiye bölgedeki nüfuzunu genişletmek ve dünya sahnesinde önemli bir oyuncu

olmak isterken, Orta Asya cumhuriyetleri Türkiye'yi kendi iktisadi kalkınmaları açısından (Müslüman ama laik) bir model olarak görmekteydiler.

Türkiye, başkentlerine direkt uçuş seferleri düzenleyerek, uyduracılığıyla televizyon programları yayınlarak, binlerce öğrenciye burs vererek, diplomatları, askerleri ve bankacılarını eğiterek ve yıllık bir Pan-Türk zirvesi örgütleyerek Orta Asya cumhuriyetleriyle Kafkasya'ya muazzam yardımlar göndermeye başlamıştı. 1992 ile 1998 yılları arasında Türk şirketleri, bölgede 1.5 milyar dolarlık yatırım yaparak, Türkiye'yi tek başına en büyük yatırımcı yapan devlet konumuna yükseltmişlerdi. Türkiye ayrıca, Orta Asya'da etkili olmak istiyorsa Rusya'yı yatıştırması gerektiğinin farkındaydı ve bunu Rusya'dan doğalgaz satın alarak, ticaretini 1990 yılında 1.9 milyar dolardan 1997 yılında 4.1 milyar dolara çıkararak gösterecekti.¹⁴ 1997'de AB'nin Türkiye'nin üyelik başvurusunu kabul etmemesi Türkleri kızdırmış, fakat aynı zamanda ABD, Rusya, İsrail ve Orta Asya'yla daha yakın bağlar kurması gerektiğini düşünmek zorunda bırakmıştı.

Türkiye Yeni Büyük Oyun'da önemli bir oyuncu olmuştu. Enerjiye olan ihtiyacı ve nüfuzunu genişletme arzusu, Türkiye'de birbiri ardı sıra gelen hükümetleri, Orta Asya enerji ihracatının başlıca güzergâhında yer almak için çaba harcamaya sevk ediyordu. Nitekim 1997'nin yazında ABD ve Türkiye, Azerbaycan'daki Bakû'den Gürcistan ve Kafkasya'ya, oradan Türkiye'nin Akdeniz'deki limanı Ceyhan'a kadar uzanan ana boru hattı için "taşıma koridoru" fikrini ortaya atacaklardı. Kazakistan ve Türkmenistan da benzinini bu boru hattından taşımaya teşvik edilecekti. ABD'nin iddiasına göre bu sayede, pahalı ve uzun olan Bakû-Ceyhan güzergâhından, projeyi mali açıdan uygulanabilir duruma getirecek miktarda petrolün geçmesi sağlanacaktı.¹⁵ ABD, Türkmenistan'dan daha sonra Bakû-Ceyhan koridorundan

14) Pettifer, James, *The Turkish Labyrinth – Atatürk and the New Islam*, Penguin Books, 1997.

15) Petroleum Finance Company, "The Baku-Ceyhan Pipeline", Washington, Mayıs 1998.

Avrupa'ya akacak Hazar Denizi'nin altında bir doğalgaz boru hattı inşa etmesini isteyecekti.

ABD ayrıca Kazakistan'ı da, Kazak petrolünü Bakû-Ceyhan koridorundan pompalayacak ve Hazar Denizi'nin altından geçecek buna benzer bir boru hattı inşa etmesi için zorluyordu. Çin, Uzen civarında üçüncü petrol bölgesini geliştirirken, Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçığnak'taki büyük petrol rezervleri iki büyük Batılı petrol konsorsiyumu tarafından işletilmekteydi.¹⁶ Kazakistan'ın daha o zamandan Chevron tarafından geliştirilen, Tengiz'den Karadeniz'deki Rus limanı Novorosisk'e giden bir petrol boru hattı planı vardı, ancak Bakû-Ceyhan güzergâhı Rusya'yı dışlayan bir alternatif olarak ortaya çıkıyordu.

Fakat dünya petrol şirketlerinin yaklaşık on kadarı tarafından oluşturulan, Azerbaycan petrol üretimine hâkim Azerbaycan International Operating Company (AIOC), çok pahalıya patladığı, çok uzun olduğu ve Türkiye'nin istikrarsız Kürt bölgesinden geçmesi gerektiği için Bakû-Ceyhan güzergâhına karşı çıkmaktaydılar.¹⁷ 1998'e gelindiğinde, Amerika'nın Afganistan güzergâh planının gecikeceği gayet açıktı, böylece Bakû-Ceyhan koridoru Washington'un Hazar bölgesi politikasının temel direği haline gelmişti.

Bakû-Ceyhan boru hattı konusunda yürütülen tartışmalar 1998'de, Asya ekonomik krizi yüzünden dolayı talebin ani olarak düşmesi sonucu uluslararası petrol fiyatlarının tepetaklak olmasına kadar iki yıl daha bütün şiddetiyle devam edecekti. Petrol fiyatlarının 1997'de varil başına 25 dolarken 13 dolara düşmesi, üretimi de nakliyesi de pahalı olan Orta Asya petrolünü hemen işletmeyi kârlı olmaktan çıkarıyordu. Orta Asya petrolü

16) Tengiz-Chevroil ortak girişimi, eski Sovyetler Birliği'nde ABD'nin giriştiği en büyük tek yatırımdır. ABD şirketlerine yüzde 72 pay veren LukAnco aracılığıyla Chevron, Mobil ve Arco bir grup oluşturmaktadır. Tengiz-Chevroil Üretim Paylaşma Sözleşmesi Eylül 1993'te imzalanmıştı.

17) AIOC'nun başında BP-Amoco vardı ve bunun içinde toplam yüzde 40'lık bir payla ABD şirketleri Amerada Hess, Exxon, Pennzoil ve Unocal da yer alıyordu. Diğer şirketler Statoil, Itochu, Delta-Hess, Ramco, Socar ve TPAO'ydu.

için maliyet fiyatı varil başına 18 dolar civarındaydı.¹⁸ Artık ticari bakımdan kârlı olmamasına rağmen Washington, Orta Asya'daki başlıca politikalarından biri haline gelen Bakû-Ceyhan hattının devreye sokulmasında ısrar etmekteydi.

Türkiye 1980'lerde Afgan Mücahitlerini desteklemiş fakat bölgede oynadığı rol sınırlı kalmıştı. Ancak Ankara yeni koşullarda, dış politikasında Pan-Türkist bir dış politika geliştirdikçe, Afganistan'daki Türki azınlıkları, örneğin Özbekleri aktif şekilde desteklemeye başlamıştı. Bu doğrultuda General Dostum'a para desteği yapmış ve Türkiye'ye sürgüne gelmesini sağlamıştı. Türkiye, yakın müttefiği Pakistan'la yeni gerginlikler yaratan Taliban'a da şiddetle karşı karşı çıkmaktaydı. Dahası Taliban tehdidi, Türkiye'nin bölgedeki rakibi İran'ı daha iyi anlamasına yol açacaktı.

Türkiye ayrıca, İsrail'in Afganistan politikasını değiştirmesinde de kayda değer bir rol oynamıştı. Türkiye ve İsrail, 1993 Oslo Anlaşmaları'nın ardından oldukça yakın askeri ve stratejik ilişkiler geliştirmişlerdi. İsrailliler ve daha da önemlisi ABD'deki bazı Yahudi lobileri, ilk başta Taliban'dan rahatsız değillerdi.¹⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı'yla paralel düşüncelere sahip olan İsrail, Taliban'ı Afganistan ve Orta Asya'daki İran etkisinin altını oymak için kullanılabilecek, İran-karşıtı bir güç olarak görmüştü. Yine Afganistan'dan geçecek Unocal boru hattı, İran'ın Orta Asya'da kendi boru hatlarını inşa etmesine de engel oluyordu.

İsrail gizli servisi Mossad, Taliban'ın ABD'deki irtibat bürosu aracılığıyla Taliban ile petrol şirketleri arasında diyalog başlatmış, Pakistan istihbarat servisi ISI de bu diyalogu desteklemişti. Pakistan İsrail'i tanımadığı halde ISI, Afgan cihadı sırasında CIA aracılığıyla Mossad'la bağlantı kurmuştu. İsrail, Türkiye'nin ilk

18) Bir varil Hazar petrolü üretmenin maliyeti, Suudi Arabistan'daki varil başına 1.5 dolar karşısında 5 dolara kadar çıkıyordu. Nakliye masraflarıyla buna varil başına 5 dolar daha eklenmekteydi.

19) B'nai B'rith ve Amerikan Yahudi Kongresi gibi Amerikalı Yahudi grupları İran'a karşı çok etkili bir güce sahiptilerdi.

baştaki desteği sayesinde, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'la da yakın diplomatik ve ekonomik ilişkiler içine girmişti. İsrail şirketleri tarıma, petrol endüstrisine ve iletişim alanına yatırım yapmışlardı.

Ancak ABD, Usame bin Ladin'i barındırdığı ve uyuşturucu kaçakçılığını teşvik ettiği için Taliban politikasını değiştirdikçe İsrail'in politikası da değişecekti. Türkiye'nin İsrail'i, Taliban'ın bölgenin güvenliği açısından tehdit oluşturduğuna ve Orta Asya'ya İslami fundamentalizmi ihraç edebileceğine ikna etmesi ve İsrail'in Unocal projesinin buharlaşıp uçtuğunun ve Orta Asya'daki müttefikleriyle Türkiye'nin Taliban karşısındaki hoşnutsuzluğunun farkına varması üzerine, Mossad yetkilileri Taliban-karşıtlarıyla çeşitli temaslar kurmaya başlamışlardı. Ahmed Şah Mesud'un İran'dan destek aldığı yolunda konusunda şüpheler beşlese de Taliban'ın bütün Afganistan'ın denetimini ele aldığını görmek İsrail'in çıkarlarına ters düşüyordu. Bu durumda hem Taliban hem de Kuzey İttifak'ı, birbirlerini İsrail'in desteğini almakla suçlayacaklardı.

İran, 1999'da petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte Yeni Büyük Oyun'nun en tehlikeli kartı haline gelmişti. İran, dünyanın en büyük ikinci petrol rezervlerinin üzerinde oturmakta ve belirlenmiş olan 93 milyar varilden fazla petrol rezervlerinden şu anda günde 3.6 milyar varil petrol üretmektedir. İran, petrol fiyatları yüzünden boru hattı projelerinin azalmasıyla, Orta Asya cumhuriyetlerini kendi petrollerini İran üzerinden Körfez'e, doğrudan kuzey-güney boru hattından taşımaları için sıkıştırmaktaydı. Bu, Türkiye'den geçecek yeni boru hatlarının maliyetinden çok daha ucuza yapılabilirdi, çünkü İran zaten kapsamlı bir boru hattı ağına sahipti ve yeni proje için tek gerekli olan şey İran'ı Azerbaycan'a bağlayacak ek boru hatlarıydı. "İran güzergâhı Orta Asya petrolü açısından en güvenli, en ekonomik ve en kolay tercih. İran açısından toplam maliyeti 300 bin dolar olacak. Bu, 3 milyar dolarlık Türkiye hattıyla karşılaştırıldığında, nasıl bir sonuç ortaya çıkıyor?" demişti İran Petrol Bakan Vekili Ali Mec-

di, Tahran'da yaptığı bir konuşmada.²⁰ Dahası İran, Hindistan ve Pakistan'a doğalgaz boru ihraç hattı inşa etmek için de Türkmenistan'la rekabet halindeydi (bu, Afganistan'ı devre dışı bırakacağı için çok daha cazip bir güzergâh olabilirdi).²¹

İran, programının ilk aşamasında, kendi ham petrolünü Orta Asya'nın ham petrolüyle takas etmeyi önermişti. 1998'den beri Kazakistan ile Türkmenistan'ın ham petrolü, Hazar boyunca, işlenip tüketildiği İran'ın Hazar Limanı Neka'ya kadar nakledilmekteydi. Bunun karşılığında İran, şirketlerin Körfez'deki İran limanlarından petrol çıkarmasına izin veriyordu. Boru hattı projelerinin belirsiz bir süre için ertelenmesi yüzünden, ABD'nin tersi yöndeki tavsiyelerine rağmen, İran'la başka takas konularını ele almaya başlayan petrol şirketlerinin de işine geliyordu bu durum. Kazakistan ve Türkmenistan'da imtiyaz sahibi iki Amerikan petrol şirketi Chevron ve Mobil, Mayıs 1998'de İran'la takaslara devam etmek için lisans almak amacıyla Clinton yönetimine başvurmuşlardı (Washington'un politikası için sürekli baş ağrısına yol açan bir hareketti bu ve daha sonra İran'a karşı ABD yaptırımlarının geleceği konusunda da bir emsal oluşturacaktı).²²

Orta Asya'dan Güney Asya'ya boru hattı inşa etmek için gerekli olan güvenlik, son kertede Afgan iç savaşını bitirmeye dayanmaktaydı. "Orta Asya cumhuriyetlerinin Afganistan'la iki problemi vardı. Bunlardan birisi korku, diğeri ise fırsat," demişti BM'in Afganistan arabulucusu Lahdar Brahmi, kendisiyle yaptığım bir

20) Tahran'da yapılan görüşme, 26 Nisan 1998.

21) Avustralya şirketi BHP ile Royal Dutch Shell, böyle bir boru hattı yapımına ayrı ayrı talitler ve BHP 1998'de İran ile Pakistan'a uygulanabilir bir proje sunmuştu. Doğalgaz İran'ın Körfez'deki Güney Pars sahasından pompalanacaktı.

22) Halihazırda Orta Asya'da petrol çıkaran iki büyük Batılı konsorsiyumun ikisine de ABD şirketleri egemendir. Batı Kazakistan'daki Tengiz petrol sahası (Chevron/Mobil, yüzde 70) ile Hazar Denizi'ndeki Azerbaijan International Operating Company (Amoco/Unocal/Pennzoil/Exxon, yüzde 40) 2010 yılına kadar günde 1.4 milyon varil çıkarabilecek bir potansiyele sahiplerdi. Kazakistan'da Karaçagınak petrol sahasında yüzde 20 payın Texaco'da olduğu diğer girişimler ile Türkmenistan'daki Mobil'in girişimleri de ihraç kanallarına ihtiyaç duymaktadır.

görüşmede bana. “Korku, bu yeni ve hâlâ istikrarsız ülkelerin, Afgan çatışmasının sonsuza kadar kendi sınırları arasında kalmayacağı anlamalarından geliyor. Bu mesele ya kısa sürede bir çözüme bağlanır ya da Orta Asya cumhuriyetlerine de sıçrar. Orta Asya ülkeleri ister İslami fundamentalizm, ister terörizm, isterse uyuşturucu trafiği olsun, Kabil’den gelecek maceralara karşı kendilerini sakınmak istiyorlar. Fırsatın kaynağı ise, Rusya’ya bağımlılığından kurtulmak isteyen ve denize kıyısı olmayan ülkeler olarak, petrol ve doğalgaz boru hatları ve iletişim güzergâhları için bakışlarını güneye çevirmeleri. Kabil’de sorumluluğunu bilen ve iyi bir komşunun olmasını istiyorlar. Sınırlarını kapatmak değil, açmak istiyorlar,” diye de eklemişti Brahmi.²³

Petrol fiyatlarının düşmesine ve Rusya’nın berbat bir ekonomik durumda olmasına rağmen, boru hattı çekişmelerinin geleceğini yine ABD ile Rusya arasındaki irade savaşı belirleyecektir. Rusya, ABD’yi arka bahçesinden uzak tutmakta ısrar etmektedir. Başkan Yeltsin bunun için 1998’de, “Bazı Batılı ülkelerin, Hazar’ın enerji kaynaklarına atlamalarını görmezlikten gelemiyoruz. Bazıları Rusya’yı oyundan dışlamak ve çıkarlarını zedelemek istiyorlar,” demişti.²⁴ Rusya, Afganistan’daki çatışmaların ateşinin dinmemesini sağlayarak, bölgedeki istikrarsızlığın sürmesinin hesaplarını yapıyor ve böylece kendisine Orta Asya cumhuriyetlerinde askeri varlığını sürdürmek için geçerli bir mazeret bulmuş oluyor.

ABD, hâlâ sürmekte olan Afgan savaşının kendi Orta Asya politikalarına yansımaları konusunda ciddi endişeler duyduğu için istikrar istiyor. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın eski Sovyetler Birliği devletleri özel danışmanı Stephen Sestanoviç Mart 1999’da, “Liderler, Afganistan ve Tacikistan’daki istikrarsızlık yüzünden, Orta Asya’nın hiçbir bölgesinde rahat değiller. İran nüfuzunun genişlemesinden ve şiddete eğilimli aşırı uçların kendi ülkelerinde

23) Lahdar Brahmi’yle yapılan görüşme, Lahor, 8 Nisan 1998.

24) Kinzer, Stephen, “Caspian Competitors in race for power on sea of oil”, *New York Times*, 24 Ocak 1999.

yükselişe geçmesinden korkuyorlar,” demişti.²⁵ Oysa yalnızca Afgan iç savaşının sona ermesi bile Orta Asya cumhuriyetleri ile petrol şirketlerine, Güney Asya’ya yapılacak boru hattı projelerine devam etme cesaretini verecektir, fakat bu ihtimalin yakın bir zamanda gerçekleşmesi pek beklenmemektedir.

25) Csongos, Frank, “Official outlines US policy”, RFE/RL Newservice, 18 Mart 1999.

12
TALİBAN'LA ROMANS - 1:
BORU HATLARI SAVAŞI, 1994-1996
❧

Taliban'ın dış yüksek finans dünyası, petrol politikası ve Yeni Büyük Oyun'la ilk karşılaşması Carlos Bulgheroni vasıtasıyla olmuştu. Bir Arjantinli ve Bidas'ın Yönetim Kurulu Başkanı olan Bulgheroni, şirketinin Türkmenistan'daki doğalgaz yataklarını Pakistan ve Hindistan'dakilerle birleştirmeyi, böylece Afganistan'da, hatta Hindistan'la Pakistan arasında barışın sağlanmasına imkân tanıyacak altyapı bağlantılarını kurmayı hayal ediyordu.

Yüzyılın başındaki, petrol işini dünya politikasının bir uzantısı olarak gören ve bu yüzden dış politikayı etkileme hakkını talep eden Amerikalı ve Britanyalı petrol beyleri gibi Bulgheroni de saplantılı fikirlere sahip bir insandı. 1995 ile 1996 yılları arasında Güney Amerika'daki bürosunu bırakıp, dokuz ay boyunca je-

tiyle Afganistan'da bir savaş beyinden öbür savaş beyinin karar-gâhına uçarak, Islamabad, Aşkabad, Moskova ve Washington arasında mekik dokumuş ve bölge liderlerini kendi boru hattı projesinin gerçekçiliğine inandırmaya çalışmıştı. Onun etrafındakiler de, aynı hayali görmeseler bile, işkolik Bulgheroni sayesinde onun peşinden sürükleniyorlardı.

Bulgheroni, İtalya'ya Arjantin'den göçmüş, yakın bağları olan bir aileden geliyordu. Çekici, bilgili, endüstride filozof bir kapitan olarak, Rusya'nın çöküşü, petrol endüstrisinin geleceği ya da İslami fundamentalizm konusunda saatlerce konuşabilirdi. Babası Alejandro Angel, Bidas'ı 1948'de, Arjantin'in yeni petrol endüstrisine hizmet veren küçük bir şirket olarak kurmuştu. Carlos ile onun Bidas'ın Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı olan erkek kardeşi Alejandro Bulgheroni, 1978'de Bidas'a muazzam bir güç kazandırıp uluslararası bir şirket yaptılar ve Bidas, Latin Amerika'nın üçüncü büyük bağımsız petrol ve doğalgaz şirketi haline geldi. Ancak Bidas'ın, Türkmenistan'a gelene kadar Asya'da herhangi bir operasyon tecrübesi yoktu.

Bu Arjantinlilerin dünyanın yarısını kat edip Afganistan çevresinde dolaşmasının nedeni neydi? Bidas, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra ilk olarak Batı Sibiry'a girmeye niyetlenmişti. Bulgheroni, kendisiyle yaptığım ve Afganistan'daki rolü üzerine bir şeyler söylediği tek görüşmede, "Fakat boru hatları ve vergilerle ilgili çok fazla problem vardı, bu yüzden bir kere dışarı açılmışken Türkmenistan'a da geldik," demişti.¹ 1991'de Bidas, Türkmenistan'daki ihalelerde teklif veren ilk Batılı şirket olduğunda aslında korkunç derecede büyük bir risk almıştı. O sırada Batılı petrol şirketleri bunun çılgınca bir karar olduğunu

1) Ben Carlos Bulgheroni'yle Haziran 1997'de Islamabad'ta birkaç gün boyunca ve yine 30 Ocak 1999'da İsviçre'nin Davos kentinde görüşmeler yaptım. Bulgheroni iki buluşmamızda da yazmam ve yazmamam kaydıyla birçok şey anlattı bana. Ayrıca bu görüşmelerin, Bulgheroni'nin Afganistan boru hattı konusunda bir gazeteciyle uzun bir görüşme yapması anlamında tek örnek olduğuna inanıyorum. Bundan sonra Bulgheroni'den yapmış olduğum bütün alıntılar bu görüşmelerden aktarılmıştır.

düşünmüşlerdi. Türkmenistan uzaktı, denize kıyısı yoktu ve yabancı yatırımcıları koruyacak tek bir yasaları bile bulunmuyordu. “Diğer petrol şirketleri Türkmenistan’a girmekten çekindiler, çünkü orada doğalgaz olduğuna inanıyorlardı, ama bu doğalgazı nereye pazarlayacakları konusunda hiçbir fikirleri yoktu,” diyordu Bulgheroni. “Petrol arama ve sınır-aşırı boru hatlarından Latin Amerika piyasalarına nakletmede kazanmış olduğumuz deneyimler, beni aynı başarıyı Türkmenistan’da da gösterebileceğimize inandırdı.” Bulgheroni’nin ilgisi Cumhurbaşkanı Niyazov’un gururunu okşamıştı ve başka hiçbir Batılı petrol şirketinin kendi kapılarını çalmaması üzerine bu iki adam aralarında sıcak bir dostluk kurmuşlardı.

Bridas Ocak 1992’de, Türkmenistan’ın doğusunda, Afgan sınırı yakınlarındaki Yaşlar bloku ile Sovyetler tarafından bulunan, muazzam zenginlikteki Dolatabad petrol yataklarının kuzeydoğusuyla, bir yıl sonra da, Şubat 1993’te, ülkenin batısında, Hazar Denizi yakınlarındaki Keymir bloğuyla ödüllendirilecekti. Türkmenistan’a ilk ve tek giren şirket olan Bridas, bu sayede oldukça avantajlı koşullar elde etmişti Yaşlar’da kâr yüzde 50/50 bölüştürülürken, Keymir’de yüzde 75/25 Bridas’ın lehine paylaştırılacaktı. “Yeni doğalgaz ve petrol yataklarını da ortaya çıkarmak istiyorduk, çünkü o zaman Rusya, yeni bulunan sahalara, sadece eski Sovyet alanlarını geliştirmemiz halinde yapacağı gibi itiraz edemezdi,” diyordu Bulgheroni.

Bridas, kiraladığı sahaları araştırırken 400 milyon dolar kadar yatırım yapmıştı (en büyük petrol şirketlerinin bile Orta Asya’ya girmeye cesaret etmediği o günlerde, küçük bir petrol şirketi açısından başdöndürücü bir rakamdı bu). Bridas, Keymir’deki kuyulardan 1994’te petrol çıkarmaya başladığında, üretimi günde 16.800 varile kadar yükselmekteydi. Daha sonra Bridas, Temmuz 1995’te, kurak Karakum çölünün sıcaklığında bu sefer altın bulmuş oldu (Yaşlar’da 27 trilyon feet/küp olduğu tahmin edilen, yani Pakistan toplam rezervlerinin iki katı büyüklüğünde, muazzam bir yeni doğalgaz yatağı keşfedilmişti). “Petrolün ter-

sine, doğalgazın pazarlanması yakın ve ulaşılabilir bir piyasa gerektiriyor, onun için biz de bir piyasa geliştirmeyi planladık,” demişti Bidas’ın doğalgaz nakliye sorumlusu Jose Lois Sureda (sonraki aylarda muhtemel güzergâhlara bulmak amacıyla Afganistan’da mekik dokuyan, çalışkan ve cesur bir mühendisti).²

Bulgheroni, “Yaşlar’ı keşfettikten sonra doğalgazın bir kısmını eski Rus boru hatlarıyla kuzeye çıkarmak istedik, ancak alternatif piyasalar da bulmayı istiyorduk ve bunlar Çin ya da Güney Asya olabilirdi,” demişti. “Afganistan’dan geçecek bir boru hattı barışı sağlayabilir; bu zor bir şey ama mümkün,” diye de ekliyordu. Nitekim Kasım 1994’de, tam Taliban’ın Kandahar’ı kuşattığı zamanlarda, Bulgheroni Niyazov’u, Afganistan’dan Pakistan’a gidecek bir boru hattının fizibilitesini yapacak bir çalışma grubu oluşturmaya ikna edecekti.

Dört ay sonra da Pakistan Başbakanı Benazir Butto’yu, Niyazov’la güçlerini birleştirmeye ikna etmişti. 16 Mart 1995’te, Pakistan’la Türkmenistan, teklif edilen boru hattının fizibilite çalışmasının hazırlanması için Bidas’a izin veren bir memorandum imzalayacaklardı. Onunla yaptığım bir görüşmede, “Bu boru hattı Pakistan’ın Orta Asya’ya açılan kapısı olacak ve ona muazzam fırsatlar sunacak,” demişti Butto’nun eşi Asif Serdari. Serdari, Taliban’ın güzergâh üzerindeki denetiminin boru hattının yapılmasını öngörülemez bir hale getirdiğini de ekliyordu. Odasındaki masasının arkasında, bu güzergâhın gururla işaret ettiği dev bir haritası vardı.³

O zamana kadar Pakistan ordusu ile ISI, Taliban’ın Kandahar ve Herat üzerinden Türkmenistan’a bağlanacak bir güney taşıma yolu açmasını destekliyorlardı. Aynı zamanda Pakistan, Katar ve İran’la da, doğalgazı iki ayrı boru hattından alma pazarlığı yapıyorlardı, fakat geo-stratejik olarak Islamabad’in, Afganistan ile Orta Asya üzerindeki, çok eski dönemlere dayanan çıkarı göz

2) Sureda’yla görüşme, Islamabad, 27 Şubat 1997.

3) Serdari’yle görüşme, Islamabad, 1 Mayıs 1995.

önüne alındığında, Bidas'ın teklifinin daha büyük fırsatlar sunduğu kesindi.⁴

Bidas, Yaşlar sahasından çıkıp güney Afganistan'dan geçerek Belucistan eyaletinde, Pakistan doğalgaz rezervleriyle boru hattı ağının başladığı Sui'ye varacak, yaklaşık 1.400 kilometre uzunluğunda bir boru hattı inşa etmeyi teklif ediyordu. Bu güzergâh daha sonra Multan yoluyla, daha da büyük bir piyasa olan Hindistan'a uzatılabilirdi. Bidas, sonunda başka şirketlerle ülkelerin de kendi doğalgazlarını taşıyabilecekleri, ulaşımına açık bir boru hattı yapılmasını önerecekti. Bu öneri de özellikle, kuzeyde, tek bir kez Özbekistan'a ikmal yaptıktan sonra kapatılan doğalgaz yataklarına sahip Afgan savaş beylerine cazip geliyordu. Bulgheroni bunun üzerine Afgan savaş beyleriyle flört etmeye başlamıştı. "Bütün liderlerle görüştüm; Ismail Han'la Herat'ta, Burhaneddin Rabbani ve Mesud'la Kabil'de, General Dostum'la Mezar-ı Şerif ve Taliban'la Kandahar'da. Her yerde çok iyi karşılandım çünkü Afganlar ülkeyi yeniden inşa etmeleri gerektiğini biliyorlar ve bunun için dış yatırıma ihtiyaçları var," diyordu Bulgheroni.

Bulgheroni Şubat 1996'da Butto ve Niyazov'a, "savaş beyleriyle geçiş hakkını güvence altına alan anlaşmaların sonuçlandırıldığını ve imzalandığını" bildirmişti.⁵ O ay, dönemin başbakanı Burhaneddin Rabbani tarafından temsil edilen Afgan hükümetiyle 30 yıllık bir anlaşma imzalayan Bidas, anlaşma koşulları uyarınca uluslararası bir konsorsiyum oluşturacak, boru hattını bu konsorsiyum döşeyip işletecekti. Bidas, bu konuda diğer petrol şirketleriyle de görüşmeler yapmıştı ve ABD'nin 12. büyük petrol şirketi olan, Asya'da iş yapmakta önemli ölçüde deneyimli ve 1976'dan beri Pakistan'la ilgilenen Unocal şirketi de bunlar arasındaydı. Türkmen yetkilileri Unocal'le ilk kez Nisan 1995'te, Bidas'ın daveti üzerine geldikleri Houston'da görüşmüşlerdi,

4) Katar'ın önerisi, Körfez'den Belucistan'a denizin altından geçecek bir boru hattının yapılmasıydı. Avustralya şirketi BHP ise, güney İran'dan Belucistan'a gidecek, yerüstünde yapılan bir doğalgaz boru hattı önermişti.

5) Pakistanlı diplomatlarla yapılan görüşmeler, Islamabad, Haziran 1996.

daha sonra da bir Unocal heyeti Aşkabad ve İslamabad'ı ziyaret etmiş, görünüşe bakılırsa boru hattı projesinde Bidas'la birlikte çalışma konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardı.

Aynı sırada Bidas, Türkmenistan'da büyük problemlerle karşı karşıyaydı. Niyazov, danışmanları tarafından Bidas'ın Türkmenistan'ı istismar ettiğine ikna edildiği için, devlet Eylül 1994'de Keymir'den petrol ihracını durdurarak Bidas'la yaptığı anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini talep etmişti. Bidas Ocak 1995'te, kendi payını yüzde 10 düşürerek yüzde 65'e indirmeyi kabul edince mesele hallolmuş göründü. Fakat Bidas, Yaşlar'da doğalgaz yataklarına rastladığında, Niyazov ve yardımcıları Bidas'ın kutlamalarına katılmayı reddederek, onun yerine hem Yaşlar hem de Keymir anlaşmalarını bir kez daha gözden geçirmeyi talep edeceklerdi. Niyazov, Bidas'ın Yaşlar sahasındaki çalışmasını ve Keymir'den yaptığı bütün petrol ihracatını durdururken, bu defa Bidas, Türkmenistan'ın da uyması gereken asıl anlaşmaları tartışma konusu yapmayacağını bildiriyordu.

Niyazov, uluslararası hukuk ve anlaşmalar hakkında fazla bir bilgisi ya da ilgisi olmayan, komünist tarzı bir diktatördü. Fakat Niyazov'un Bidas'ın vidasını tam o anda biraz daha sıkmasının başka nedenleri de vardı. Unocal, Dolatabad'da varolan Türkmen doğalgaz yataklarını kullanarak, bütün kârı Türkmenistan'a kalacak kendi boru hattını yapmayı teklif ettiğinde, Niyazov önemli bir ABD şirketi ve Clinton hükümetiyle iş yapmanın Türkmenistan'ın kalkınmasına daha fazla yardımcı olabileceğini düşünmüştü. Niyazov'un Amerikalılara ihtiyacı vardı ve bu noktadan hareketle ABD'li diplomatlarla yoğun görüşmeler başlatmıştı. Eğer Türkmenistan'ın İran'a bağımlı kalmasını istemiyorlarsa onu desteklemeliydiler. Niyazov bu çerçevede BM'yi ziyaret etmişti, hem Bidas'ı hem de Unocal'i New York'a çağırarak onlarla birer görüşme yapmış, sonra da orada, 21 Ekim 1995'de, şaşkınlıktan şoka girmiş Bidas yöneticilerinin gözleri önünde, Unocal ve ortağı Suudi şirketi Delta Oil Company'yle Afganistan'dan geçecek bir boru hattının anlaşmasını imzalamıştı. Bir Bidas yöneticisi o sahne-

yi şöyle anlatacaktı: “Biz tam anlamıyla şok olmuştuk. Niyazov’a ne yaptığını sorduğumuzda o sadece bize doğru dönmek ve ‘Niçin siz de ikinci boru hattını yapmıyorsunuz?’ demekle yetindi.”⁶

İmza töreninde, daha sonra Unocal danışmanı olan ABD eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger da bulunuyordu. Hatta Kissinger, Afganistan’dan geçecek güzergâh hakkında konuşurken, anlaşmanın “umudun tecrübeyi bozguna uğratması” şeklinde bir espri bile yapacaktı. Ancak Bidas henüz umudunu yitirmediğinden, Yeni Büyük Oyun’un ilk muharebesi başlamış oluyordu. Bidas’ın Genel Müdürü Mario Lopez Olaciregul daha sonra bu anlaşma ve sonrasını, “Biz sadece bir ülkenin kaynaklarını geliştirmeye çalışan bir petrol şirketiyiz, ama burada bambaşka bir şeyle, büyük devletlerin birbirlerini hırpaladığı ‘Büyük Oyun’la karşılaştık,” sözleriyle anlatıyordu.⁷

Unocal, 25 trilyon feet-küplük doğalgaz rezervine sahip Dola-tabad’tan Pakistan’ın merkezindeki Multan’a bir boru hattı yapılmasını öneriyordu. Unocal bu doğrultuda CentGas konsorsiyumunu kurarken, hisselerin yüzde 70’ini kendi elinde tutup, Del-ta’ya yüzde 15, Rusya’nın devlet mülkiyetindeki doğalgaz şirketi Gazprom’a yüzde 10, yine devlet mülkiyetindeki Türkmen şirketi Turkmenrosgaz’a yüzde 5 pay veriyordu. Unocal bunlarla kalmayacak, bütün bölgeyi kapsayan, çok daha iddialı ikinci bir anlaşmayı da imzalayacaktı. Unocal’ın Orta Asya Petrol Boru Hattı Projesi (OAPBHP), Türkmenistan’daki Çardju’dan Pakistan kıyısında bir petrol terminaline, günde 1 milyon varil petrol ihraç edecek, yaklaşık 1.700 kilometrelik bir boru hattı yapımını kapsamaktaydı. Sovyet döneminden kalan (Rusya’nın Sibirya alanlarındaki Surgut ve Omsk’tan, Kazakistan’da Çimkent’e ve Özbekistan’da Buhara’ya kadar uzanan) petrol boru hatları, OAPBHP’yle birleştirilebilir ve böylece petrol Orta Asya’nın bütün bölgelerinden Karaçi’ye taşınabilirdi.

6) Bidas yetkilileriyle yapılan görüşmeler, İslamabad, 27 Şubat 1997.

7) Kissinger’ın yorumlarını İslamabad’ta Şubat 1997’de Bidas yetkilileri aktarmışlardı bana. Olaciregul’la yapılan görüşme de aynı tarihlere rastlar.

“Strateji, varolan kapsamlı boru hattı ağı avantajından yararlanarak, Rus, Kazak, Özbek ve Türkmen üreticilerinin Asya’daki gelişen piyasalara ulaşabilmeleri için bütün bölge sistemi ni kıyıya bağlamaktır. Orta Asya’da bu şekilde bir ticaret koridoru oluşabilir,” diyordu Robert Todor, Unocal’ın Başkan Yardımcısı.⁸ Unocal, Chevron’un Rusya’da yaşadığı problemlerin Kazakistan’da başına gelmemesi için daha en baştan itibaren Moskova’yla iyi geçinmek gerektiğinin farkındaydı. Rusya’nın Sibirya petrolü güneyde, denize yeni bir çıkış kanalı bulurken, Gazprom da boru hattında hisse sahibi olacaktı. Unocal’ın müdürü Türkmenistan’da kendisiyle bir görüşme yaptığımızda, “Bizim Rusya problemimiz yok, sadece Afganistan problemimiz var. Anlaşma iki taraf için de kârlı,” demişti bana.⁹

Clinton yönetimi ve Unocal’ın, Türkmenistan ve Afganistan’a bu şekilde ansızın ilgi duymaları kesinlikle tesadüfi değildi. Bütün bu gelişmeler, ABD’nin Orta Asya politikasındaki önemli bir değişiklikten sonra yaşanmıştı. Washington 1991 ile 1995 yılları arasında stratejik olarak, hızla ekonomik ve siyasal liberalleşmeyi tamamlayıp ABD şirketlerinin bu ülkelere daha kolay yatırım yapmasını sağlayacağını düşündüğü Kazakistan ve Kırgızistan’a destek vermişti. Kazakistan hâlâ Sovyetler döneminden kalmış nükleer silahlara sahipti ve muazzam petrol, doğalgaz ve maden rezervleri nedeniyle Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Başkan Bush ve Clinton’un şahsi övgülerine boğuluyordu. Ancak 1995’te Nazarbayev, büyük bir yolsuzluğun kendi yönetiminde ciddi gedikler açması ve giderek daha diktatoryal önlemlere başvurması yüzünden artık daha başarısız bulunmaya başlamıştı.

1993’te Kazakistan, nükleer silahlarını Rusya’ya bırakmıştı. Nazarbayev, yüzde 40’ı devlete açıkça karşı Rus kökenlilerden oluşan nüfusun baskısı yüzünden, Rusya’nın güvenlikle ilgili ve ekono-

8) Tudor’la yapılan görüşme, Islamabad, 22 Ocak 1997.

9) De La Rosa’yla yapılan görüşme, Aşkabad, 22 Ocak 1997.

mik taleplerine boyun eğmek zorunda hissediyordu kendini. Kazakistan Rusya'yı, Chevron'un Tengiz petrolünü Rus boru hatlarıyla Avrupa'ya taşıması konusunda dört yıldır ikna edememişti. 1991'de Tengiz'de 5 milyar dolar yatırım sözü vermiş ama hayal kırıklığına uğramış olan Chevron, daha sonra bu taahhüdünü geri almış ve 1995'e kadar sadece 700 milyon dolar yatırım yapmıştı.¹⁰

ABD, bu dönemde (1991-1995) bir iç savaşa sürüklenmiş olan Tacikistan'ı hiç umursamıyordu; ABD Dışışleri Bakanlığı, diktatörler tarafından yönetilen Özbekistan ve Türkmenistan'ın hareket alanının dışında olduğunu düşünmekteydi. Dahası ABD, eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelik politikaların sürücü koltuğunda Rus-merkezli düşünceleriyle Dışışleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott varken, Moskova'yı kızdırmayı ve onun Orta Asya'da eskiye dayalı çıkarlarının tehlikeye düştüğünü aklına getirmeyi bile istemezdi. Kendi gündeminde Rusya'nın NATO'ya girmesi bulunduğundan, Talbott sırf Rusya'nın arka bahçesine müdahale ediyor diye ABD-Rusya ilişkilerinde herhangi bir sorun yaşanmasını kesinlikle istemiyordu.

Ancak Rusya kaosa sürüklendikçe, Talbott'un Rus-yanlısı politikası, ABD dış politikasını belirleyenler kurumlar, Washington'daki Yahudilerle İsrail lobisi ve eski Sovyetler Birliği ülkelere karşı daha çok-boyutlu dış politikalar üretilmesini isteyen Amerikan petrol şirketleri tarafından acımasızca eleştirilmeye başlanmıştı. Onlara Hazar kaynaklarını kullanma izni verecek, Hazar devletlerinin Rusya'dan bağımsızlıklarını kazanmalarına ve Batı kampına alınmalarına yardım edecek bir politika lazımdı. Bölgeye yapılan ilk ABD girişimlerinde yer almış olan petrol şirketlerinin, artık Amerikan politikasının belirlenmesinde eskisinden daha çok söyleyecekleri şeyler vardı.

10) Moskova.Nisan 1996'da daha yumuşak bir çizgi izlemeye başlamıştı, ama ancak Chevron şirketi Rusya'ya, Tengiz petrolünü Karadeniz'de Novorosisk'te taşıyacak 1.5 milyar dolarlık bir boru hattını inşa edecek konsorsiyumda yüzde 24'lük bir pay verdikten sonra. Mobil daha sonra Chevron'un Tengiz'deki yatırımından yüzde 25'lik bir pay satın almıştı.

1995'in başlarında büyük ABD şirketleri Washington'da, Hazar'daki çıkarlarını genişletmek amacıyla özel Dış Petrol Şirketleri Grubu'nu kurmuşlardı. Bu grubun içinde Unocal de vardı ve Bush ile Carter döneminin eski politikacılarını bünyelerinde çalıştırmaya başlayarak, Washington'da ciddi bir lobi faaliyeti yürütmeye başlamışlardı.¹¹ Bu grup, önce Ulusal Güvenlik Konseyi'nde enerji uzmanı Sheila Heslin, daha sonra 1995 yazında da onun âmiri olan, Ulusal Güvenlik Konseyi danışmanı Samuel Berger'le görüşmüştü. Berger, Hazar konusundaki politikaları belirlemek ve gözden geçirmek için birkaç devlet kurumu ve CIA'nın da dahil olduğu, bürolar-arası bir komite oluşturmuştu.¹²

Washington ile petrol şirketlerinin Hazar'daki stratejik çıkarları giderek büyüyor ve Washington zaman geçtikçe Rusya'yı küçümsemeye başlıyordu. Tabii bu yönelişten ilk kârlı çıkanlar Özbekistan ve Türkmenistan olacaktı. Washington, ABD'deki lobiler aracılığıyla Niyazov'u pazarlamaya yönelik bir girişimde bulunmuştu. Niyazov'un bu amaçla tuttuğu eski UGK Danışmanı Alexander Haig, Mart 1993'te, ABD şirketlerini Türkmenistan'a yatırım yapmaya ikna etmek ve İran'dan geçen boru hatları konusunda yumuşatmak için onu Washington'a getirmişti. Ne var ki bu ziyaret başarısızlıkla sonuçlanacak ve Niyazov ABD liderleriyle görüşemeyecekti. Ancak Washington 1995'te, Niyazov'u kendisinden uzak tuttuğu takdirde, onun İran'ın kucağına düşmekten başka çaresi kalmayacağını anlamıştı. Türkmenistan'ın ekonomik durumu, doğalgazını satamadığı için her gün biraz daha kötüleşiyordu. ABD'nin gözünde Afganistan'dan geçen bir boru hattı, sadece İran'ı devre dışı bırakacağından değil, Türkmenistan, Pakistan ve Taliban'a destek sinyalleri vereceği için de cazipti. Tabii bu arada Rusya ve İran'a açıkça burun kıvrımış oluyordu.

11) Petrol şirketlerinin Hazar bölgesinde çalıştırmak üzere tuttukları insanlar arasında eski Ulusal Güvenlik danışmanlarından Zbigniew Brzezinski, eski Savunma Bakanı yardımcısı Richard Armitage, eski Genelkurmay Başkanı John Sununu, eski Senato çoğunluk lideri Howard Baker ile eski dışişleri bakanları Lawrence Eagleburger ve Henry Kissinger vardı.

12) Çalışma grubunun içinde dışişleri, enerji, ticaret bakanlıklarından yetkililerle CIA ve Ulusal Güvenlik Konseyi personeli de yer alıyordu.

ABD, Orta Asya'nın en büyük, en güçlü ve Rusya'ya karşı durabilen tek ülkesi olan Özbekistan olmadan hiçbir stratejik atak geliştiremezdi. Her iki taraf da birbirlerine çekingence kur yapıyorlardı. Kerimov, NATO'nun Orta Asya birliği planını destekliyordu (bu, Rusya'nın şiddetle karşı çıktığı bir hamleydi). Kızgın bir Rus diplomatı bu durumu 1997'de Aşkabad'ta şöyle özetliyordu: "Arka bahçemizde NATO'nun bulunmasını istemiyoruz. ABD'nin, Orta Asya'nın 'yakın yurtdışı'nda, Rusya'nın etki alanında kalacağını anlaması gerekir."¹³ ABD şirketleri, Özbekistan'ın maden yataklarıyla da ilgilenmeye başlamışlardı ve Özbekistan ile ABD arasındaki ticaret birden canlanarak 1995 ile 1997 arasında sekiz kat artmıştı. Kerimov, Washington'a ilk gezisini Temmuz 1996'da yapacaktı. Dr. Shireen Hunter, "1995 sonlarında Batı ve en çok da ABD, Özbekistan'ı açıkça hem Rus hegemonyası hem de İran etkisine karşı ayakta durma gücü olan tek devlet olarak görüyorlardı ve bu yüzden onu seçmişlerdi," diye yazmıştı.¹⁴

Böylece bölgede iki koalisyonun sahneye çıkmasının hazırlıkları başlamış oluyordu. Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la aynı safta yer alan ve müttefiklerini (İsrail, Türkiye ve Pakistan) bu bölgede yatırım yapmaları için cesaretlendiren ABD ile Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı elinde tutmaya devam eden Rusya. Hazar kaynakları için savaş birçok açıdan ciddileşirken, artık ABD, Rusya'yla kapışmaya da hazırды. Orta Asya konusunda önde gelen ABD'li akademisyenlerden Dr. Martha Brill Olcott bu durumu, "ABD'nin politikasını belirleyenler tabii ki Rusya'nın hegemonyasını istemiyorlar, Rusya eğer koşulları kendisi dayatabilir ve Batılılara dünyanın bilinen son petrol ve doğalgaz rezervleri üzerinde sınırlamalar getirebilirse, bu hegemonyanın muhtemel maliyeti daha da büyük olur. Buradaki asgari bir ABD bağlantısı bile Ruslarda azami bir şüphe uyandırır," sözleriyle açıklıyordu.¹⁵

13) Diplomatla yapılan söyleşi, Aşkabad, Ocak 1997.

14) Hunter, Shireen, *Central Asia since Independence*, Praeger 1996.

15) Olcott'ya yapılan görüşme, Aşkabad, 27 Mayıs 1997.

Ben yavaş yavaş açıklığa kavuşmaya başlayan bu hikâyenin iç yüzünü araştırmaya 1996 yazına kadar başlamamıştım. Fakat Eylül 1996'da Taliban'ın Kabil'i aniden ele geçirmesi, birçok Batılı muhabirin uğraştığı halde cevabını bulamadığı iki sorunun cevabını bulmaya kıskırtmıştı beni. Amerikalılar Taliban'ı, Unocal, müttefiki Pakistan veya Suudi Arabistan aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı yollarla destekliyorlar mıydı? Bir tarafta ABD, Suudi Arabistan, Pakistan ve Taliban, diğer tarafta İran, Rusya, Orta Asya devletleri ve Taliban-karşıtı ittifakın yer aldığı bu büyük kutuplaşmanın asıl sebebi neydi? Bazıları bunun sebebinin Afgan cihad döneminde, eski CIA-ISI bağlantısının yeniden canlanıp canlanmadığında ararlarken, ben açıkça, Washington'un Taliban'a duyduğu ilginin ardındaki itici güç olarak boru hattı stratejisini görüyordum. Zaten kanımca Rusya ve İran'ın karşı tepkisini harekete geçiren etken de buydu.

Ancak bu meseleyi araştırmak, kimse gerçeği söylemediği ya da gerçek dürtüleri veya çıkarlarını açığa vurmadığı için bir labirentte ilerlemeye benziyordu. Aslında bir muhabirden çok bir detektifin işiydi, çünkü ortada gerçekten çok az ipucu vardı. Politika, politikacılar ya da diplomatlar tarafından değil, ser verip sır vermeyen petrol şirketleriyle bölge devletlerinin gizli servisleri tarafından oluşturulduğu için oyunun gerçek aktörlerine ulaşmak bile zordu. Petrol şirketleri, taraflar içinde ağızlarını en sıkı tutanlardı; girmiş oldukları dünya çapındaki korkunç rekabetin doğrudan etkisiydi bu. Bir dahaki sefere nerede sondaj yapacaklarını ya da hangi boru hattı güzergâhını tercih ettiklerini, hatta bir saat önce kimle yemek yediklerini söylemek bile düşünmana ciddi bir koz kaptırmak demekti.

Bridas yöneticileri basınla hiç konuşmadılar ve sadece Londra'daki bölgeye çok uzak bir halkla ilişkiler ajansı aracılığıyla, nadiren açıklamalar yaptılar. Unocal'e ulaşmak daha kolaydı, ama bu şirketin yöneticileri de size hiçbir ipucu vermeyen, bütün soruları geçiştirici cevaplarla yetiniyorlardı. Ancak, iki şirket arasında, onların Taliban'la gelecekteki ilişkilerini etkileyecek

olan belirgin bir farklılık gözlenmekteydi. Bidas, üst düzey yöneticileri Avrupa geleneğine uygun biçimde yetiştirilmiş, politikaya, kültüre ve tarihe meraklı, birlikte çalıştıkları kimselerle kişisel ilişkilere önem veren küçük bir aile şirketi idi. Bidas yöneticileri, Oyun'un tüm karmaşıklığı hakkında bilgi sahibiydiler ve görüştükleri liderlerin etnik, aşiret ve aile bağlarını araştırmaktan hiç geri kalmıyorlardı.

Unocal ise dev bir şirketti ve dünya çapındaki petrol işlerini yürütmek için usta yöneticilerle çalışıyordu. Birkaç istisna dışında bölgeye gönderilenlerin hepsi de, etraflarındaki siyasal ortamdan ziyade işleriyle ilgilenmekteydiler. Bidas mühendisleri, güzergâh üzerinde çalıştıkları çöllerde aşiret mensuplarıyla saatlerce çay yudumlarken, Unocal'ın adamları bölgeye uçakla gelip gidiyor, fikir değiştirmeleriyle ünlenmiş Afgan savaş beylerinin söyledikleri her şeyi doğru kabul ediyorlardı. Oysa Afganlılar, kendilerine soru soranlara duymak istedikleri cevabı verip, bir sonrakine tam tersini söyleme konusunda çoktandır uzmanlaşmışlardı. Unocal ayrıca, Taliban'a karşı yaklaşımı ABD çizgisinden ayrıldığı ve dolayısıyla Taliban'a ne yapması gerektiği konusunda nutuk çektikleri için de dezavantajlıydı. Bidas'ın böyle takıntıları yoktu ve hiçbir devlet tarafından meşru bir hükümet olarak tanınmamasına rağmen Taliban'la anlaşma imzalamaya hazırды.

Unocal, gelişmeler ya da olabilecek olaylar konusunda kendisi bilgi toplamak yerine, Islamabad'taki ABD Büyükelçiliği, Pakistan ve Türkmen istihbarat servislerine daha çok güvenme eğilimindeydi. Bidas-Unocal rekabeti ve Yeni Büyük Oyun'un çeşitli hamleleri konusundaki yazılarım yayımlandığında, önce iki şirket de benim diğeri adına çalışan bir casus olduğumu düşünmüşlerdi. Bidas, benim Afganistan'ı üstünkörü açıklamalarla yetinmeyecek kadar iyi bilen ve ilgilendiğim her konuda son derece şüpheli bir gazeteci olduğumu anladıktan sonra bile, Unocal hâlâ casus olduğuma inanmakta ısrar ediyordu. Oysa benim Nisan 1997'de, *Far Eastern Economic Review*'un kapağında yayımlanan yazıyı yazmak için, yedi ay boyunca bir sürü yolculukla yüzden

fazla röportaj yapmam ve daha önce hiçbir şey bilmediğim petrol işiyle ilgili bütün literatürü yalayıp yutmam gerekmişti.

Strobe Talbott Temmuz 1997’de, ABD’nin bölge politikasının temel kıstası olarak kabul edilecek bir konuşma yapmıştı: “Kafkasya ve Orta Asya’da Büyük Oyun’un tekrarının başladığını ilan etmek, en azından böyle bir tahmin yürütmek moda oldu. Tabii ki bölgenin petrolle beslenen ve yağlanan itici dinamiği, büyük güçlerin rekabetini doğuracaktır. Fakat bizim amacımız eski dönemleri hatırlatan bu sonuçtan sakınmak, hatta aktif bir çaba harcayarak bunu unutturmaktır. Rudyard Kipling’le George McDonald Fraser’ı ait oldukları yerde -tarihin sayfalarında- bırakalım. Kipling’in Kim, Fraser’ın Flashman karakterlerini oynatan bir Büyük Oyun’un kimseye bir faydası yok.”

Ancak Oyun’un başladığını Talbott da biliyordu ve Washington’un en önemli önceliğinin çatışmaları çözmek olduğunu ilan ettiğinde bile, aslında oyunculara korkutucu bir uyarıda bulunmaktaydı. “Ülkeler içindeki ve sınırlarındaki çatışmalar kızıştırılıp alevlendirilirse, bölge terörizm için bereketli bir toprak, dini ve siyasal aşırı uçlar için sıcak bir yuva olur ve tam bir savaş için de harika bir muharebe alanına döner.”¹⁶

Bu arada Niyazov’un Unocal’le bir anlaşma imzalaması Bulgheroni’yi öfkeden deliye döndürmüştü. Bulgheroni bunun üzerine Şubat 1997’de, Unocal ile Delta’yı Houston, Texas yakınlarındaki Fort Bend County’de mahkemeye verdi. Bidas, “gelecekteki iş ilişkilerine dolambaçlı yollarla müdahale ettikleri” ve “Unocal, Delta, [Unocal Başkan Yardımcısı Marty] Miller ve muhtemelen diğerlerinin Bidas’a karşı sivil bir komplo düzenledikleri” iddiasıyla 15 milyar dolar tazminat istiyordu. Mahkemeye verilen dava dilekçesinde Bidas, “Miller’e boru hattı yapımı ve işletimi hakkındaki stratejik planların açıklandığı”nı iletiyor ve

16) Talbott, Strobe, “Deeping US engagement with the States of Central Asia and the Caucasus: A Roadmap for the Future”, Washington’da yapılan konuşma, 21 Temmuz 1997.

“Unocal’i ortak olma fikrini gözden geçirmeye davet ediyor”du.¹⁷ Kısacası Bidas, Unocal’i kendi fikrini çalmakla suçlamaktaydı.

Bulgheroni daha sonra benimle yaptığı bir görüşmede o dönemdeki düşüncelerini şöyle anlatacaktı: “Unocal bu bölgeye biz davet ettiğimiz için geldi. Unocal’le bizim anlaşmamamız için hiçbir neden yoktu. Biz onları istedik ve yanımızda Türkmenistan’a götürdük. Başlangıçta ABD bu boru hattını gülünç bir fikir olarak bulmuş, ne Afganistan’la ne de Türkmenistan’la ilgilenmişti.” Bidas ayrıca, Uluslararası Ticaret Odası’nın hakemliğine başvurarak, Türkmenistan’a karşı Yaşlar ve Keymir sahalarının Türkmenistan tarafından kapatılmasıyla ilgili üç ayrı ihlal davası açacaktı.

Unocal ise kendi teklifinin farklı olduğunu, çünkü Yaşlar sahasını değil, Dolatabad doğalgaz yataklarını kapsadığını söylemekteydi. Unocal’in başkanı John Imle, Bulgheroni’ye yazdığı ve daha sonra mahkemede okunan mektubunda, devletin Bidas’la bir anlaşması olmadığını Türkmenistan’ın onlara ilettiğini, dolayısıyla Unocal’in istediğini yapmakta özgür olduğunu ifade ediyordu.¹⁸ “CentGas projesinin Bidas’tan ayrı ve farklı olduğunu iddia ettik. Biz, varolan doğalgaz rezervlerinden gaz almayı teklif ediyorduk. Bidas’ın teklifi ise gazı Yaşlar sahasından nakletmekti. CentGas projesi, Bidas’ın kendi doğalgazını nakletmek ve pazarlamak için bir boru hattı inşa etmesini engellemez.”¹⁹

Clinton yönetimi artık ağırlığını Unocal’den yana koyuyordu. Nitekim Mart 1996’da Pakistan’ın ABD Büyükelçisi Tom Sim-

17) Texas, Fort Bend County’de bölge mahkemesinde açılan 941444 dosya numaralı dava.

18) John Imle’nin Carlos Bulgheroni’ye 11 Ekim 1995’te gönderdiği ve daha sonra Bidas’ın mahkemeye sunduğu mektup. Bu mektupta şunlar yazılıydı: “Unocal, Türkmenistan’dan Pakistan’a gidecek potansiyel boru hattı projeleri konusunda sadece hükümete bakmak durumundadır ve hükümet de Unocal ile Türkmenistan arasında tartışılmakta olan boru hattı projelerini engelleyecek ya da devre dışı bırakacak herhangi bir anlaşmaya girmiş değildir.”

19) John Imle’yle yapılan görüşme, İsviçre, Davos, 31 Ocak 1999. Ben Imle’ye cevaplaması için otuz soru gönderdim, o da bana bu soruların bazılarını yazılı, bazılarını da sözlü olarak cevaplandırdı.

mons, Butto'yla sert bir görüşme yapıp Pakistan'ın desteğini Bidas'tan Unocal'e çevirmesini isteyecekti. "Butto, Bidas'ı destekliyordu, Simmons da Bidas'ı savunduğu için Butto'yu zorbalıkla suçluyordu. Butto, Simmons'a feci öfkelenmişti," diye anlatmıştı, görüşmede bulunmuş. Butto'nun kıdemli danışmanlarından birisi. Başka bir bakan ise yine bu toplantıdan hareketle, "Butto daha sonra Simmons'dan yazılı bir özür mektubu istedi ve aldı da," demişti.²⁰

Nisan ve Ağustos 1996'da Pakistan ve Afganistan'a yapılan iki gezi sırasında ABD Dışişleri Bakanı'nın Güney Asya'dan sorumlu yardımcısı Robin Raphel de Unocal projesi lehinde konuşmalar yapmıştı. "Türkmenistan'dan Pakistan'a boru hattı inşa etmek isteyen Amerika'lı bir şirketimiz var," diyordu Raphel, 21 Nisan 1996'da Islamabad'ta düzenlediği bir basın toplantısında. "Bu boru hattı projesi Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan için, sadece istihdam yaratmak açısından değil, Afganistan'a enerji sağlaması açısından da çok yararlı olacak." Raphel, Ağustos ayında Orta Asya başkentleriyle Moskova'ya yaptığı ziyaretlerde de aynı mesajı tekrarlamıştı.

Unocal projesinin ABD tarafından açıkça desteklenmesi, CIA'nın Taliban'ı kolladığına çok daha fazla inanmaya başlayan, zaten kuşku içindeki Rusya ile İran'ı harekete geçirmişti. Aralık 1996'da kıdemli bir İran diplomatı, ortada bunu doğrulayan bir kanıt olmadığı halde, Suudilerle CIA'nın Taliban'a 2 milyon dolar aktardığını fısıldamıştı. ABD ile Unocal'in birkaç acemice hareketi sonucunda her taraftan gelen bu tür suçlamaların çoğaldığı görülecekti.

Taliban Eylül 1996'da Kabil'i ele geçirdiğinde, Unocal'in üst düzey yöneticilerinden Chris Taggart, ajanslara, Taliban Kabil'i aldığı için kendi boru hattı projelerinin hayata geçirilmesinin daha kolay olacağını söylemişti (tabii bu, Taliban'ın şehri fethetme-

20) Ocak ve Şubat 1997 aylarında bakanla ve bu yetkiliyle ayrı vesilelerle görüşmüştüm. Bu olay hakkında, olayı doğrulayan ama neler olup bittiğini anlatmayacağını söyleyen Benazir Butto'yla da bir görüşme yapmıştım.

sinden yana olduğu görüşünü içerdii için Unocal'ın hemen geri aldığı bir açıklamaydı). Unocal, sadece birkaç hafta önce, Afgan savaş beylerine boru hattı projesini gözetecek ortak bir konsey kurmayı kabul ettikleri anda "ikramiye" olarak insani yardım göndereceklerini ilan etmişti. Bundan da Unocal'ın savaş beylerine para yedirmeye hazır olduğu sonucu çıkıyordu.

Daha sonra, Taliban'ın Kabil'i kuşatmasından sonraki saatlerde, ABD Dışışleri Bakanlığı Kabil'e bir görevli göndererek Taliban'la diplomatik ilişkiler kuracağını ilan edecekti (bu açıklama da hemen geri alınmıştı). Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Glyn Davies, ABD'nin, Taliban'ın Şeriat kurallarını uygulamak için gerekli adımları atmasında "itiraz edilecek bir şey görmediği"ni söylemişti. Davies'e göre, Taliban Batı-karşıtı değil, modern-karşıtıydı. ABD Kongresi'nin üyeleri de Taliban'ın tarafını tutmuşlardı. "Gelişmelerin iyi yanı, nihayet hiziplerden birinin Afganistan'da bir hükümet kurabilecek duruma gelmiş olmasıdır," diyordu, Unocal projesini destekleyenler arasında yer alan Senatör Hank Brown.²¹ Mahçup ABD diplomatları daha sonra bana, ABD'nin bu fazla aceleci açıklamasının İslamabad'taki ABD Büyükelçiliği'ne danışılmadan yapıldığını anlatmışlardı.

Ancak verilen zarar müthişti. Gerek Unocal'ın gafları gerekse Dışışleri Bakanlığı'nda gözlenen karışıklık, sadece İran, Rusya, Orta Asya cumhuriyetleri ile Taliban-karşıtı ittifakı ve Pakistanlılarla Afganların çoğunu, ABD-Unocal ortaklığının, Afganistan'da tuttukları bir taraf olmadığını söylemelerine rağmen Taliban'ı desteklediğine ve Taliban'ın kesin zaferini istediğine inandırmaya yarayacaktı. ABD'nin Taliban'ı ve Pakistan'ın tutumunu

21) Dobbs, Michael, "Kabul's fall to end the anarchy," *Washington Post*, 29 Eylül 1996. Senatör Brown, Senato Dış İlişkiler Yakın Doğu ve Güney Asya Alt Komitesi Başkanı olması sıfatıyla, bütün Afgan savaş beylerini 25-27 Haziran 1996 tarihlerinde üç günlük bir yuvarlak masa toplantısı için Washington'a davet etmişti. Washington'daki Pakistanlı diplomatlar, bu toplantıya katılan bazı Afganlıların uçak biletlerinin Unocal tarafından ödendiğini bildirmişlerdi bana. Brown, o sıralarda Afganistan'la ilgilenen çok az sayıdaki ABD meclis üyelerinden biriydi ve bunun nedeni de kısmen Unocal projesini destekleyen biri oluşuydu.

desteklediğini ortaya koymaya hevesli olan bazı bakanlar, Pakistan'lı gazetecilere, Taliban'ın arkasında Washington'un bulunduğu bilgisini sızdırmışlardı.

Bütün bölge dedikodu ve spekülasyonla kaynamaktaydı. Her zaman tarafsızlığını koruyan haber ajansları bile kuşkularını dile getirmekten çekinmiyorlardı. Reuters, "Göründüğü kadarıyla Taliban, kesinlikle ABD'nin İran sınırında sağlam Sünni bir tampon bölgesi yaratarak bu ülkeyi tecrit etme ve Orta Asya'nın güneyindeki ticaret yolları üzerindeki tekeli yıkacak muhtemel ticaret güzergâhlarıyla boru hatlarına güvenlik sağlama politikasına hizmet ediyordu," diye bir haber bile geçmişti.²²

Bridas'ın yarışmadan hâlâ çekilmediğini göstermek için zorlu bir yol kat etmesi gerekiyordu. Türkmenistan'daki doğalgaz ve petrol sahaları bloke edilmişti. Türkmenistan'la boru hattı için doğalgaz alma, Pakistan'la da satma anlaşması yoktu. Unocal, ABD'nin ve Pakistan'ın desteğiyle Taliban'a kur yapmaktaydı. Yine de Bridas, Niyazov'un kendisini ülkesinden atmaya çalışmasına rağmen, Aşkabad ve Kabil'deki ofislerini açık tutmaya devam edecekti. Nitekim Türkmenistan'ın Petrol ve Doğalgaz Bakanı Murad Nazdjanov, Aşkabad'ta onunla yaptığım bir görüşmede, "Bridas oyun dışında kaldı, biz Afgan boru hattını Unocal'e verdik. Hükümetimiz artık Bridas'la çalışmıyor," demişti.²³

Yalnız Bridas'ın Taliban'a karşı bir avantajı vardı. Bridas onlara, projeye finans sağlamak için, öncelikle Kabil'de uluslararası düzeyde tanınan bir hükümet kurulmasını talep edecek olan uluslararası kredi kurumlarına ihtiyacı olmadığını söylemekteydi. Hatta bu amaçla, Suudi İstihbarat Şefi Prens Türki'ye son derece yakın olan Suudi şirketi Ningarcho'yla, yüzde 50/50 ortaklık temelinde TAP Pipelines'ı kurmuştu. Bridas bu şirketin, boru hattının Afgan bölümünün yapımı için gereken fonun yüzde 50'sini Suudi fonlarından toplayabileceği, gerisinin de kendisi-

22) Reuters, "US sending envoy to Taliban", Washington, 1 Ekim 1996.

23) Nazdjanov'la yapılan görüşme, Aşkabad, 22 Ocak 1997.

nin kuracağı, boru hattının daha az riskli Pakistan ve Türkmenistan uçlarını inşa edecek uluslararası bir konsorsiyumdan alınabileceği görüşündeydi. "Türkmenistan hükümetiyle olan problemlerimiz ile Afgan boru hattı anlaşması arasında kesin bir ayrım yapacağız. Biri Afgan boru hattını, diğeri hattın Pakistan ve Türkmenistan uçlarını yapmak üzere iki ayrı konsorsiyum oluşturacağız," demişti bir Bidas yöneticisi.²⁴ Bidas böylece, boru hattı üzerinde hemen ve önkoşulsuz olarak çalışmaya başlamayı öneriyordu. Sadece Afgan hizipleri arasında bazı anlaşmaların yapılması yeterliydi, ancak Bidas'ın bunu başarması bile mümkün olmayacaktı.

Diğer taraftan, Unocal'ın konumu ABD'nin Afganistan politikasına sıkı sıkıya bağlıydı (yani, Kabil'de tanınan bir hükümet kurulmasına, böylece Dünya Bankası ve diğer finansal kuruluşların projeye kredi vermeye yanaşmalarına kadar boru hattının yapımına başlamayacak ve Taliban'la ticari koşulları tartışmayacaktı). "Başlangıçtan beri bütün taraflara projenin finansmanını sağlamanın şart olduğunu, proje başarılı olmadan önce Afgan hiziplerinin bir araya gelerek kredi kuruluşlarının tanıdığı, fiilen işleyen bir hükümet kurmaları gerektiğini kesin bir dille açıkladık," diyordu John Imle.²⁵ Unocal'ın Taliban üzerindeki gerçek etkisi, bu projenin Taliban'a şiddetle ihtiyaç duyduğu ABD tarafından tanınma imkânını sağlayabilecek olmasıydı.

Artık hem Bidas hem de Unocal, Taliban üzerinde etkisi olan bölge devletlerine, özellikle de Suudilere kur yapıyorlardı. Bidas, Taliban'la yaptığı tartışmalarında, Prens Türki'yle güçlü bağlarından fazlasıyla yararlanmaktaydı. "Suudiler yıllarca Afgan

24) Bidas yetkilisiyle yapılan görüşme, Islamabad, Haziran 1997. Bidas, Unocal'ın ABD hükümetiyle olan ilişkilerini dengelemek amacıyla büyük bir ABD petrol şirketinin desteğini kazanmak için ABD'de Mobil, Amoco ve Coastal petrol şirketleriyle de bir dizi görüşmelerde bulunmuştu. Bidas ayrıca kendi konsorsiyumuna katılmaları için Britanyalı, Fransız ve Malezyalı petrol şirketleriyle ve yine Rusya'nın boru hattı projesine muhalefetini etkisiz kılmak için bir Rus petrol şirketiyle görüşmekteydi.

25) Imle'yle yapılan görüşme, İsviçre, Davos, 29 Ocak 1999.

cihadına büyük destekler vermişlerdi ve bu boru hattının barış sürecine katkısı olacağına inanıyorlardı,” demişti Bulgheroni. Fakat bunun altında kalmayan Unocal’ın de kendi Suudi bağlantıları vardı. Delta Oil’in yönetim kurulu başkanı Bedr el-Eyban, Suudi kraliyet ailesine, özellikle de, Bedr’in erkek kardeşi Musa el-Eyban Kral Fahd’ın mahiyetindeyken Veliaht Prens Abdullah bin Abdül Aziz’e çok yakındı. Dolayısıyla Unocal ile Bridas arasındaki rekabet, Suudi krallık ailesi içindeki rekabeti de yansıtmaktaydı.

ABD ve Unocal, Pakistan’ı da kendi yanlarına çekmesini bilmişlerdi. 1996’da Butto hükümetinin düşürülmesinden sonra yeni seçilen Başbakan Nevaz Şerif, Petrol Bakanı Çaudri Nisar Ali Han, ordu ve ISI, Unocal’e tam bir destek veriyorlardı. Pakistan, ABD’nin Taliban’ı daha doğrudan desteklemesini istiyor, Taliban’ın meşruiyetini sağlamak için de Unocal’ın boru hattının yapımına süratle başlamasını bekliyordu. Bu tablo karşısında temelde, ABD ile Unocal’ın ISI’nın analizleri ve hedeflerine (Taliban’ın zaferinin Unocal’ın Afganistan’da işini çok daha fazla kolaylaştıracağına ve ABD tarafından tanınmasını hızlandıracağına) inandıklarını söyleyebiliriz.

Pakistan, ABD’den Taliban’ı tanımasını istemenin yanı sıra, acilen yeni doğalgaz kaynaklarına ihtiyaç duymaktaydı. Pakistan’ın yıllık enerji tüketiminin yüzde 37’sini doğalgaz oluştuyordu ve Belucistan’da Sui’deki en büyük doğalgaz yatakları bile tükenmek üzereydi. Pakistan’ın tespit edilmiş doğalgaz rezervi 22 trilyon feet/küpken, şu anki yıllık tüketimi 0.7 trilyon feet/küptü ve her yıl talepte 0.7 trilyon feet/küplük bir artış olduğu gözleniyordu. 2010 yılına gelindiğinde Pakistan’ın yılda 0.8 trilyon feet/küp doğalgaz açığı olacaktı. Islamabad’ın diğer seçenekleri (İran veya Katar’dan gelecek bir boru hattının inşa edilmesi) fon yetersizliğinden durdurulmuş haldeydi. Pakistan’ın ayrıca, acilen daha ucuz petrol temin etmeye ihtiyacı vardı. 1996’da 2 milyar dolarlık, yani bütün ihracatının yüzde 20’si kadar petrol ihraç etmiş olan Pakistan’ın ülke içi petrol üretimi 1990’ların ba-

şında günde 700 bin varilden, 1997'de günde 58 bin varile düşmüştü. Unocal'ın teklif ettiği boru hattı, sadece Pakistan'a doğal-gaz sağlamakla kalmayacak, ülkeyi de Orta Asya'dan Asya pazarlarına yapılan petrol ihracatının önemli bir merkezi durumuna getirecekti.

Cumhurbaşkanı Niyazov ayrıca, Unocal'ın boru hattının yapımına hemen başlamasını ve Pakistan'ın Taliban'ı Unocal'ın teklifini kabul etmesi için sıkıştırmasını istiyordu. Niyazov'un ABD'yle flörtü meyvelerini vermeye başlamıştı. Türkmenistan Ocak 1997'de, ABD petrol devi Mobil ve Britanya şirketi Monument Oil'le, Batı Türkmenistan'da çok büyük bir bölgede petrol aramak için anlaşma imzalamıştı. Unocal, Türkmenistan'da henüz doğru-dan bir yatırıma girmemiş olduğundan, bu, Türkmenistan'ın büyük bir ABD şirketiyle imzaladığı ilk petrol anlaşmasıydı.

Bridas Kasım 1996'da, Taliban'la ve General Dostum'la boru hattının yapımı için bir anlaşma imzaladığını, Burhaneddin Rabbani'nin de bu anlaşmayı onayladığını bildiriyordu. Bu açıklama beklenebileceği üzere Unocal'de ve Pakistan'da paniğe yol açmıştı. 9 Aralık 1996'da Pakistan Dışişleri Bakanı Necmeddin Şeyh, Molla Ömer'i Kandahar'da ziyaret ederek Unocal'ın teklifini benimsemesi için ikna etmeye çalışmış, fakat Ömer ona kesin bir cevap vermekten kaçınmıştı. Taliban, klasik bir Afgan tavrıyla, kaçamak vaatlerde bulunup kesin bir söz vermeden kartlarını ustaca oynayarak, Unocal ile Bridas'ı tekliflerini yükseltmek zorunda bırakıyordu. Taliban, şirketlerle yapılacak herhangi bir anlaşmaya sadece yılda 100 milyon dolar getirebilecek boru hattı yolunu kiralamayı değil, yol yapımı, su dağıtımı, telefon ve elektrik santrallerini de dahil etmeyi tasarlamaktaydı.

Bazı Taliban liderleri benimle yaptıkları kişisel görüşmelerde Bridas'ı tercih ettiklerini söylemişlerdi, çünkü Bridas onlardan hiçbir şey talep etmezken, Unocal, ABD'nin temel politikası gereğince, insan haklarıyla ilgili imajlarını güçlendirmelerini ve Taliban-karşıtı ittifakla görüşmeler başlatmalarını istiyordu. Dahası Unocal, kendi ülkesinde, Unocal ile ABD'nin Taliban'la mü-

zakereleri askıya almasını talep eden feminist hareketle karşı karşıyaydı. Onların teklifine karşı BM'nin tutumu da eleştireldi. Nitekim İnsani Çalışmalar'dan sorumlu BM Alt Genel Sekreteri Yasuşi Akaşi, "Afganistan'a dış müdahaleler artık tamamıyla petrol ve doğalgaz boru hatları kavgasıyla ilintili. Bizim korkumuz, bu şirketlerin ve bölge devletlerinin Taliban'ı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmaları," demektedir.²⁶

Her iki şirket de kendi boru hattı projelerinin barış getireceğinde ısrar ediyordu, ancak kendisiyle savaş halinde olan bir ülkeyi hiçbir Batı bankası finanse etmezdi. Robert Ebel, "Boru hattı politikası oyunundaki aktörler, kendilerine barışın bir boru hattını getirebileceğini, ama boru hattının bir barış getiremeyeceğini hatırlatmalılar," demişti.²⁷ Büyük Oyun yeni bir boyut kazanmıştı.

26) Akaşi'yle yapılan görüşme, Aşkabad, 22 Ocak 1997.

27) Ebel, Robert, "Energy Choices in the Near Abroad. The Haves and Havenots face the future," Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Washington, Nisan 1997.

13
TALİBAN'LA ROMANS - 2:
BORU HATLARI SAVAŞI,
ABD VE TALİBAN, 1997-1999

O gün Buenos Aires'teki Bidas karargâhında çalışan Arjantinli mini etekli, alımlı sekreterlere kapanmaları söylenmişti; hepsinin uzun elbiseler ve uzun kollu bluzlarla vücutlarının hemen hiçbir yeri görünmeyecek şekilde giyinmeleri gerekiyordu. Çünkü Buenos Aires'te bir Taliban heyeti bekleniyordu. Heyet Şubat 1997'de şehre ulaştığında Bidas'tan hakikaten krallara lâayık bir muamele göreceklendi; çevreye çeşitli geziler düzenlenmiş, bütün ülke boydan boya uçakla kat edilerek kendilerine Bidas'ın kazı çalışmaları ve boru hatları gösterilmiş, hatta kıtanın üzeri karlarla kaplı en güney ucuna kadar gidilmişti.

Aynı dönemde başka bir Taliban heyeti de daha değişik bir kültürle karşılaşmanın şokunu yaşıyordu. Diğer Taliban heyeti

de ABD Dışışleri Bakanlığı görevlileri ve Unocal'le görüşüp, kendi hükümetlerinin ABD tarafından tanınması için lobi çalışmalarını yürütmek üzere Washington'daydılar. Geriye dönerken iki heyet de Suudi Arabistan'da kısa bir mola vermişler ve Mekke'yi ziyaret edip Suudi istihbaratının şefi Prens Türki el-Faysal'la görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Taliban yetkilileri, hangi tarafın tek-lifini kabul edeceklerine henüz karar vermediklerini söylemişlerdi. Büyük Oyun'u bütün yönleriyle nasıl oynayacaklarını doğru-su çok kısa bir zamanda öğrenmişlerdi.¹

İki şirket de Taliban'ı kendi yanlarına çekebilmek için sergiledikleri çabayı arttırmışlardı. Ocak 1997'de Bidas, Uluslararası Ticaret Odası'nın Türkmenistan'a kendisinin Keymir havzasından yeniden petrol ihracatı yapabilmesine izin vermesini bildiren geçici bir mahkeme kararını iletilmesiyle önemli bir adım atarken, Cumhurbaşkanı Niyazov, Bidas'la bir uzlaşma yapmaya yanaşmayarak bu kararı görmezlikten gelmişti. Mart 1997'de Bidas Kabil'de bir büro açmış ve Bulgheroni Taliban liderleriyle görüşmek amacıyla Kabil'e gelmişti.

Bidas aslında Taliban'la bir sözleşme yapmak amacıyla müzakere yürütmekteydi. Üç Bidas üst düzey yetkilisinin, mühendislik bilgisi olmamaları dışında teknik bir uzmanlıkları da olmayan 12 Taliban mollayla 150 sayfalık bir belge üzerinde tartışıp bir sonuca varmaya çalışmaları, yaz boyunca haftalar süren yoğun bir çalışma yapmalarını gerektirmişti. Taliban'ın elinde ne petrol ne de doğalgaz uzmanları vardı. Ayrıca yeterince İngilizce konuşan personelleri de bulunmadığından sözleşme Dari diline çevrilmişti. Kendisiyle yaptığım bir görüşmede, "O kadar satır satır ilerliyorduk ki, hiç kimsenin bizi Taliban'ı aldatmayla suçlaması mümkün olamazdı. Aynı sözleşmeyi bütün muhalif gruplara imzalattığımızda ortaya bütün Afganlıların onay verdiği bir

1) İki şirketin de Taliban içinde kendi lobileri vardı. Buenos Aires'i ziyaret etmiş olan Molla Muhammed Sadık 27 Şubat 1997'de, "Hangi şirketi kabul edeceğimize henüz karar vermedik, ama Bidas'ı tercih ediyoruz. Tarafsız kalacakları konusunda güvence veriyorlar bize," demişti bana.

anlaşma çıkacak,” demişti Bridas’ın kıdemli yetkililerinden birisi.² Unocal ise, Kabil’de tanınıp kabul gören bir hükümet ortaya çıkana kadar herhangi bir sözleşme için müzakere masasına oturmaktan geri duruyordu.

Bu arada Unocal, Nebraska’daki Omaha Üniversitesi’nde kurulmuş bulunan ve başında kıdemli Afganistan akademisyenlerinden Thomas Gouttierre’nin bulunduğu Afganistan Araştırmaları Merkezi’ne 900 bin dolarlık bir bağışta bulunmuştu. Bu merkez, Kandahar’da 1980’lerde Mücahitlere sınır-ötesi yardımlarda bulunan ABD Uluslararası Kalkınma Kurulu’sunun Peşaver bürosunu yönetmiş olan Gerald Boardman’ın idare edeceği bir okul açarak Afganlılar için bir eğitim ve insani yardım programı yürütmekteydi. Bu okul, önce Unocal’in boru hatlarını döşemesine yardımcı olacak 400 kadar Afganlı öğretmen, teknisyen, mobilyacı ve boru ustasını eğitmeye başlamıştı. Unocal bunların dışında Taliban’a, o yılın daha sonraki aylarında ortaya çıktığında bir skandala yol açacak şekilde bir faks ve jeneratör gibi başka hediyeler de vermişti.

Unocal’in Taliban’a sağladığı şeyler, Taliban-karşıtı ittifak ile İran ve Rusya’nın, şirketin Taliban’a ihtiyaç duyduğu fonları karşıladığı şekildeki düşüncelerini kuvvetlendirmekten başka sonuç vermiyordu. Unocal ise bu türdeki suçlamaları şiddetle reddetmekteydi. Unocal yetkilileri daha sonra bu projede yaptıkları harcamaları bana anlatmışlardı. Unocal’in yönetim kurulu başkanı John Imle 1999’da, “CentGas projesine yaklaşık olarak 15-20 milyon dolar harcadığımızı hesapladık. Bu miktarın içine deprem mağdurları için gönderilen insani yardım, işçi geliştirme ve eğitim masrafları ile bir faks makinesi ve jeneratör gibi yeni donanımlar dahildi,” demişti.³

Delta’nın rolü de dış kuşkuların artmasına yol açan başka bir etkendi. İlk başta Unocal, Suudi kökenleri ve Taliban’la bağları

2) Bridas’ın üst düzey yöneticisiyle yapılan görüşme, Islamabad, Haziran 1997.

3) İsviçre, Davos’ta John Imle’yle yapılan görüşme, 31 Ocak 1999.

nedeniyle Delta Oil'i Afgan hizipleriyle yakınlaşmaya teşvik etmişti. Delta ise bu iş için önde gelen Suudilerle anlaşmak yerine, bir Amerikalı olan Charles Santos'u tutmuştu. Santos, daha sonra iki BM arabuculusundan ABD hükümetine çok yakın olduğu ve başka kişisel emelleri bulunduğu yönünde eleştiriler almakla birlikte, 1988'den beri BM'nin Afganistan'da yürüttüğü arabuluculuk çalışmalarına katılmış birisiydi. Santos, BM'nin Taliban'ın Kabil kapılarına dayandığı 1995 yılında fiyaskoyla sonuçlanan arabuluculuk çabalarına öncülük etmiş BM yetkilisi Mahmud Mestiri'nin siyasal danışmanlığını yapmıştı ve bütün Afgan liderleri, özellikle Talibanlar, kendisinden nefret ediyorlardı. Bu yüzden Delta Oil onu tuttuğu zaman hiç kimse ona güven duymayacaktı. Bu bir hataydı ve Unocal daha sonra, Santos ülkeye defalarca gitmesine rağmen Afganlılarla herhangi bir yol kat edemeyince, bu kararının yanlış olduğunu anlamıştı.

Delta'nın Afganlıları kendi yanlarına çekememesi yüzünden Unocal ile Delta arasında giderek şiddetlenen bir gerginlik patlak verirken, Unocal, Afganistan konusunda şirkete tavsiyelerde bulunması için kendi uzmanlar ekibini kurmayı kararlaştırmıştı. Unocal bu amaçla, ABD'nin eski Pakistan büyükelçisi ve daha sonra ABD'nin Somali özel elçisi olan Robert Oakley'i tutmuştu. Oakley, 1980'lerde Mücahitlere ABD desteğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamıştı, fakat bu rolü, ABD daha sonra Afganistan'dan çekilmeyi tercih ettiği için Afganlıların kendisine olumlu bir gözle bakmasına yetmiyordu. Birçok Afganlı ile Pakistanlının gözünde kibirli ve çalım satan birisiydi o (nitekim görev yaptığı sürece İslamabad'ta ona takılan lakap "Genel Vali" olacaktı, eski sömürgecilik dönemlerini hatırlatırcasına). Oakley, projeye destek toplamak amacıyla Moskova ve İslamabad'a gitmiş, Unocal'in kendisinden başka uzmanlar da tutmasını sağlamıştı. Bu uzmanlar arasında Gouttierre, Boardman, Rand Corporation'da görevli bir Afganlı-Amerikan olan Zelmey Halilzade ve Orta Asya uzmanı Martha Brill Olcott da yer alıyordu.

Bir ABD şirketinin eski hükümet yetkililerini ya da akademisyenleri tutması alışılmadık bir şey değildi. Büyük Oyun'un içinde yer alan bütün ABD petrol şirketleri, Washington'da lobi faaliyeti yürütmek için aynı şekilde davranıyorlar ve Unocal'in tuttuğu isimlere kıyasla Reagan ve Bush yönetimlerinde görev almış çok daha önemli isimlerle çalışıyorlardı. Ancak bu durum bölgede bulunanların pek anlayabileceği bir şey değildi ve bu yüzden kendilerine müthiş bir şüpheyile yaklaşıyor, bu da Unocal'in ABD hükümetinin siyasal bir kolu olduğu, 1980'li yıllardaki ABD-CIA Afgan uzmanları ağının yeniden canlandığı şeklinde spekülasyonları arttırmaktan başka bir noktaya varmıyordu.

Unocal'in ayrıca, gerçeklikten her zamankinden daha fazla kopmuş bulunan Cumhurbaşkanı Niyazov'la da ciddi problemleri vardı. Afganistan'da sürekli savaş içinde olmanın getirdiği problemleri kabullenmeye bir türlü yanaşmayan Niyazov, Unocal'i mümkün olduğu kadar çabuk harekete geçmeye zorlamaktaydı. Niyazov'un telaş içindeki Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bir iç savaşın ortasındaiken böyle bir projenin yapımına başlanamayacağını söylemeye cesaret ettiklerinde, hemen azarlayarak ağızlarını kapattı cumhurbaşkanı. Niyazov, kendisiyle yaptığım bir görüşmede, "Biz boru hattını istiyoruz. Biz en büyük projelerimizle Afganistan'da barışı ve istikrarı getirecek bir hat kuruyoruz," demişti bana, kızgın bir ses tonuyla.⁴ Daha sonra Türkmen yetkililer öyle bir korku içinde çalışmaya devam edeceklerdi ki, Afgan cephesinden gelen kötü haberlerin hiçbirini aktarmayacaklar ve bunun sonucunda Niyazov gerçeklikten daha da kopacaktı.

Yaşanan bu problemlere rağmen Unocal kendi bildiği yolda ilerlemekteydi. Mayıs 1997'de Aşkabad'ta düzenlenen yıllık bir bölge zirvesinde Pakistan, Türkmenistan ve Unocal arasında, Unocal'in Aralık 1997'ye kadar projenin finansmanını sağlamasını, 1998 başlarında da boru hattının yapımına başlamasını ön-

4) Cumhurbaşkanı Niyazov'la yapılan görüşme, Aşkabad, 22 Ocak 1997. Türkmenistan, Afganistan'daki rolünü artırma çabası içinde, BM'nin desteklediği "Uluslararası Afganistan'a Yardım Forumu"na ev sahipliği yapmıştı.

gören bir anlaşma imzalanmıştı. O sırada ISI'nin ABD ve Türkmenistan'a verdiği bilgilere göre de, Taliban, muhalefetin kuzeydeki başlıca kalesi olan Mezar-ı Şerifi ele geçirmenin eşiğindeydi. Fakat iki hafta sonra Taliban, geride yüzlerce kayıp bırakarak Mezar-ı Şeriften çıkarılacak ve Afganistan'ın her tarafındaki çarpışmalar inanılmaz derecede yoğunlaşacaktı. Bir kere daha ISI'nin bilgi ve analizlerine aşırı derecede bağımlı kalması ABD'yi büyük sıkıntıya sokmuştu.

Mezar-ı Şerifteki bozgundan sonra CentGas'ın Islamabad'da yapılan ilk çalışma grubu toplantısında Unocal Başkan Yardımcısı Marty Miller, Unocal'ın Aralık 1997 olarak belirlenen son tarihe uyup uyamayacağı konusunda ciddi kuşkular taşıdığını belirtmişti. Miller, 5 Haziran 1997'de yapılan bir basın toplantısında da, "Bu projenin ne zaman başlayacağı belirsiz. Her şey Afganistan'daki barışa ve birlikte iş yapabileceğimiz bir hükümetin kurulmasına bağlı. Belki bu yılın sonunda başlarız, belki gelecek yıl veya üç yıl sonra, çatışmalar devam ettiği sürece belki de çıkmaz ayın..." demişti. Bu arada Pakistan ve Türkmenistan'a, Unocal'le yeni bir sözleşme imzalayıp şirketin çalışmalarına başlayacağı son tarihi ertesi yıla, Aralık 1998'e uzatmaları için baskı yapıyordu. Fakat gözlemcilerin çoğu bu tarihi bile aşırı derecede iyimser bulmaktaydılar.

Şu güne kadar Washington'da, Pakistan'ın ve Taliban'ın birleşik bir Afganistan yaratabileceğine dair kuşkular gün geçtikçe artmaktadır. Buna bağlı olarak ABD, Türkmenistan'ın kendi doğalgazını dağıtmasına yardımcı olacak başka seçenekler üzerinde durmaya başlamış ve izlediği politikalarda keskin bir dönüş yaparak, İran'dan geçecek bir Türkmenistan-Türkiye doğalgaz boru hattına karşı çıkmayacağını açıklamıştı. Washington, aldığı bu kararın İran rejimine uyguladığı yaptırımlarda bir geri dönüş anlamına gelmediğini de belirtmek zorunda kalıyordu. Diğer taraftan, Avrupalı ve Asyalı petrol şirketleri İran pazarına girmek için birbirleriyle yarıştıkça, Amerikalı şirketler de bu fırsat kapısının farkına varacak ve Tahran üzerindeki ABD yaptırımla-

rının azaltılması yönünde Clinton yönetimine yaptıkları baskıyı arttıracaklardı.⁵

Hazar doğalgazı ve petrolünü İran üzerinden taşıma fırsatı, geleceği belirsiz bir Afgan boru hattı projesinin önemini oldukça azaltıyordu. Tabii Washington'un bu kararı Unocal'e ağır bir darbe indirmek anlamına gelmiş ve ABD desteğinin iyi zamanlarla sınırlı, gelip geçici bir-şey olduğunu, Taliban'ın Afganistan'ı fetih yoluyla birleştirmesi için tanınan zamanın ise dolmaya yüz tuttuğunu Islamabad'a acı bir biçimde hatırlatmıştı. Dahası, İran-Avustralya ortaklığı olan BHP Petroleum şirketi, İran ile Pakistan arasında uzanacak yaklaşık 2.500 kilometre uzunluğunda, günde 2 milyar feet/küp doğalgazı güney İran'dan Karaçi'ye, oradan da Hindistan'a taşıyacak bir doğalgaz boru hattının kurulması için 2.7 milyar dolar ayırdığını duyuruyordu. Unocal'e doğrudan bir rakip niteliğindeki bu doğalgaz boru hattının avantajı, çok doğaldır ki iç savaşla mahvolmuş bir bölgeden geçmeyecek olmasıydı.

16 Ekim 1997 günü Başbakan Nevaz Şerif, Unocal projesi hakkında Niyazov'la görüşmek üzere Aşkabad'a gününbirlik bir ziyarette bulunmuştu. Bunun sonucu olarak Unocal, Pakistan ve Türkmenistan arasında Türkmen doğalgazının ithalatı için kesin olmayan bir fiyat anlaşması imzalandı. Buna göre, kendi topraklarındaki boru hatlarından taşınan her bin feet/küp doğalgaz için Taliban'a on beş sent geçiş ücreti ödenecekti.⁶ Halbuki bölgedeki çatışmaların etkisini görmezlikten gelmeyi tercih eden Şerif ve Niyazov'un aldığı kararlar gerçekliklerle hiç uyuşmuyordu. Taliban da doğalgaz fiyatları belirlenirken kendi görüşlerine başvurulmadığı için kızgındı ve kendileri daha yüksek bir geçiş ücreti talep ediyorlardı.

5) Türkiye-Türkmenistan boru hattı için üç Avrupa şirketinin adı geçiyordu: Italy's Snamprogetti, Gas de France ile Royal Dutch Shell.

6) Anlaşmanın bozulması Türkmenistan'a doğalgaz sağlama karşılığında 1 dolar, Unocal'a nakliye maliyetleri için 65-85 sent, Taliban'a geçiş hakkı olarak 15 sent verilmesini öngörüyordu. Böylece Taliban yılda tahminen 105 milyon dolar kazanacaktı, ama Taliban bunu reddetti.

Unocal şirketi 25 Ekim 1997 günü, Japon, Güney Koreli ve Pakistanlı petrol şirketlerini de kapsayan genişletilmiş bir Cent-Gas konsorsiyumu ilan etmişti.⁷ Ne var ki Unocal'ın Rusları kendi tarafına çekme girişimi başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Cent-Gas'ın yüzde 10 hissesi Gazprom'a ayrılmış olmasına rağmen, Rusya'nın bu dev şirketi, Moskova ABD'nin Taliban'a destek vermesini ve kendisinin Orta Asya'daki etkinliğinin kırılmasını kınadığı için anlaşmaya imza atmayı reddetmişti.⁸ Gazprom'un genel müdürü Rem Vyahirev, Türkmen veya Kazak petrolleriyle doğalgazının Rusya'ya ait olmayan boru hatları üzerinden ihraç edilmesine Rusya'nın izin vermeyeceğini duyuruyordu. Vyahirev şöyle devam etmişti: "Birilerinin pazarını terk etmek . . . Rusya açısından en basit tabirle bir suçtur."⁹

ABD yetkilileri Rusya karşıtı politikalarını çoktan belli etmişlerdi. Ulusal Güvenlik Dairesi'nde görevli enerji uzmanı Shelia Heslin bu konuda şunları söylüyordu: "Amerikan politikası Hazar'daki enerji kaynaklarının hızla gün ışığına çıkarılmasını sağlamaktı ... Bunu özellikle petrol zengini ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları için yaptık; aslında Rusya'nın bu bölgede çıkan petrolün taşınması üzerinde sahip olduğu tekelci denetimi kırmak ve samimi konuşmak gerekirse mevcut kaynakların çeşitliliğiyle Batı'nın enerji güvenliğini sağlamak başlıca amacımızdı."¹⁰

Fakat Bridas sahneden çekilmemişti; üstelik bu defa Washington'un bile itiraz edemeyeceği bir partneri vardı. Eylül 1997'de

7) Yeni CentGas konsorsiyumu 25 Ekim 1997'de açıklandı (Unocal yüzde 46.5, Delta Oil yüzde 15, Türkmenistan yüzde 7, Itochu (Japon) yüzde 6.5, Indonesia Petroleum (Japon) yüzde 6.5, Crescent Group (Pakistan) yüzde 3.5 ve Hyundai Engineering and Construction Co. (Güney Kore) yüzde 5. Yüzde 10 hisse de Gazprom'a ayrılmıştı.

8) Gazprom'un çekilmesinden sonra CentGas payları yeniden düzenlendi. Unocal yüzde 54.11, Delta Oil yüzde 15, Türkmenistan yüzde 7, Indonesia Petroleum (Japon) yüzde 7.22, CIECO TransAsia Fas Ltd. (Japon) yüzde 7.22, Hyundai Ltd. (Güney Kore) yüzde 5.56, Crescent Group (Pakistan) yüzde 3.89.

9) Reuters, 9 Ağustos 1997. Al't. Dawn gazetesi.

10) Heslin, Sheila. Senato'nun yasadışı biçimde fon arttırma faaliyetleri konusunda yaptığı oturumlarda söylediği sözler, 17 Eylül 1997.

Bridas, şirketin Latin Amerika'daki faaliyetlerindeki hisselerinin yüzde 60'ını ABD'nin dev şirketlerinden Amoco'ya sattı; böylece Amoco'nun Niyazov'u etkileyip Bridas'ın Türkmenistan'da dondurulan malvarlığının serbest kalmasını sağlama ihtimali de artmış oluyordu. Bridas, eskinin halı tüccarı, şimdiyse endüstri bakanı olan Molla Ahmed Can'ın başında yer aldığı bir Taliban heyetini ikinci bir ziyaret için Eylül ayında tekrar Buenos Aires'e davet etmişti. Fakat Pakistan yetkilileri, Unocal'i de ziyaret etmeleri konusunda görüş birliğine varılmadıkça Taliban yetkililerinin Peşaver'den havalanmasına izin vermeyi reddettiler. Bunun üzerine, tek gözlü Molla Muhammed Gavs liderliğindeki başka bir Taliban heyeti Unocal'le görüşmek üzere Kasım 1997'de Houston'a gelecekti; heyet üyeleri burada beş yıldızlı bir otele yerleştirildiler, hayvanat bahçesini gezdiler, süpermarketlere girdiler ve NASA Uzay Merkezi'ni dolaştılar. Yüzme havuzuna ve konforuna hayran kaldıkları Marty Miller'ın evinde bir akşam yemeği yediler. Ardından Dışişleri Bakanlığı görevlileriyle görüştüler ve burada bir kez daha ABD'nin kendilerini tanımasını istediler.¹¹

Afganistan'daki kış uykusundan sonra 1998'in bahar aylarında yeni çatışmalar patlak veriyor ve iki şirket de projeyi her zamankinden daha uzak bir ihtimal olarak görmeye başlıyorlardı. Mart ayında Marty Miller Aşkaabad'ta yaptığı bir konuşmada, sonu belirsiz bir bekleme sürecine girdiklerini, çünkü savaş devam ettikçe bu projeye para yatırmanın mümkün olmadığını söylemişti. Niyazov sabırsızlıktan yanıp tutuşurken Unocal gereken paranın denkleştirilmesi için belirlenen sürenin Aralık 1998'i aşacak şekilde bir kez daha uzatılmasını talep etmişti. Unocal, kendi ülkesinde de sorunlarla karşılaşılıyordu. Haziran 1998'de yaptığı yıllık hissedarlar toplantısında bazı hisse sahipleri Taliban'ın kadınlara karşı cinsiyetçi politikalarını gerekçe göstererek projeye itiraz etmişlerdi. Ülkedeki feminist gruplar Amerikan kamuoyu desteğini Taliban ve Unocal aleyhine seferber etmeye başlamışlardı.

11) Lees, Caroline, "Oil barons court Taliban in Texas", *Sunday Telegraph*, 14 Aralık 1997.

1998 yılı boyunca feministlerin Unocal üzerindeki baskısı iyice yoğunlaşmıştı. Eylül 1998'de bir grup Yeşil eylemci, Taliban'la ilişkileri ve insanlığa ve çevreye karşı işlediği suçlar nedeniyle Kaliforniya Başsavcısının Unocal'i feshetmesini istemişlerdi. Unocal bu suçlamaları "gülünç" olarak nitelendirirken, önce feministlere karşılık vermeyi deneyecek, fakat daha sonra onların suçlamalarına cevap vermekten köşe bucak kaçmaya başlayacaktı. Unocal bu mücadeleyi kaybetmeye mahkûmdu, çünkü karşısındakiler yabancılar değil, Amerikalı kadınlardı ve artık Clinton yönetiminin de desteklediği bir mesele hakkında kendilerinden cevap bekliyorlardı.

John Imle şunları söylüyordu: "Bazı Amerikalı feministlerin Unocal'in bu meseleye nasıl karşılık vermesi gerektiği konusunda taşıdıkları fikirlere katılmıyoruz . . . Biz kendi siyasal, sosyal ve dinsel inançları olan, egemenlik haklarına sahip ülkelerde misafiriz. Hiçbir şirket, bizimkiler de dahil, bu meseleleri tek başına çözemez. Ne Afganistan'dan ayrılmak, ne de boru hattı projesinden veya insani hedeflerden vazgeçmek bu sorunun çözümüne herhangi bir katkıda bulunur."¹²

ABD'nin Ağustos 1998'de Bin Ladin'in kamplarını bombalaması, Unocal'i çalışanlarını Pakistan ve Kandahar'dan çıkarmak zorunda bırakmış ve nihayet Aralık 1998'de şirket, kurulması için o kadar çaba harcadığı CentGas konsorsiyumundan resmen çekilmişti. Dünya petrol sanayiini vuran uluslararası petrol fiyatlarındaki ani düşüş Unocal'i de fena çarpmıştı. Unocal bunun yanı sıra Türkiye'deki bir petrol boru hattı projesinden de çekilmiş, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'daki büklerini kapatmış ve düşük petrol fiyatlarına bağlı olarak 1999 yılı için planladığı sermaye harcamalarını yüzde 40 oranında azalttığını duyurmuştu. Unocal'in bu zor günlerde kazandığı tek zafer Bidas'a karşıydı. 5 Ekim 1998'de Teksas Bölge Mahkemesi, Bidas şirketinin Unocal aleyhine açtığı 15 milyar dolarlık da-

12) Imle'yle yapılan görüşme, 29 Ocak 1999, Davos, İsviçre.

vayı, uyuşmazlığın Teksas yasalarına göre değil, Türkmenistan ve Afganistan yasalarına göre çözümlenmesi gerektiğine dikkat çekerek reddetmişti.

ABD'nin başlıca amacının Bin Ladin'i yakalamak haline gelmesiyle birlikte, Büyük Oyun'un bir aşaması sona ermiş görünüyordu. Taliban'ın cinsiyetçi politikası, Bin Ladin ve sürmekte olan çatışmalar gibi sorunları sırtlayarak hiçbir Amerikan şirketinin Afganistan'da bir boru hattı inşa edemeyeceği açıktı. Bu durum Unocal tarafından çok daha önce anlaşılmalıydı, fakat Taliban'ın ve Pakistan'ın zaferin yakın olduğu yolunda peş peşe verdikleri sözler sonucunda çok zaman kaybedilmişti. Bridas kendi projelerinin peşini kovalamayı sürdürüyordu, fakat bu dönemi izleyen zor aylar boyunca dikkatleri üzerine pek çekmemeye özen gösterecekti. Fakat proje çoktan havaya uçmuş olsa da Pakistan bu meseleyi ısrarla gündemde tutmaya çalışmaktaydı. Nisan 1999'da Islamabad'ta yapılan bir toplantıda Pakistan, Türkmenistan ve Taliban projeyi yeniden canlandırmaya çalıştılar ve CentGas için yeni bir sponsor arayacaklarını söylediler. Ne var ki artık hiç kimse Afganistan'a ve Taliban'a bulaşmak istemiyor, yabancı yatırımcılar da Pakistan'dan mümkün olduğunca uzak duruyorlardı.

ABD'nin Orta Asya'daki stratejisi, Paul Starobin'e göre bir "karışıklıklar demeti", Martha Brill Olcott'a göreyse "küstahça, karman çorman, safça ve tehlikeli"ydi. Yazar Robert Kaplan bölgeyi tam bir "anarşi sınırı" şeklinde tanımlıyordu.¹³ Hızlı bir inişe geçen petrol fiyatlarına ve petrol şirketlerinin yatırım yapmayı reddetmesine rağmen hevesle Bakû-Ceyhan boru hattının temellerini atmaya çalışan ABD, bu hattın herhangi bir stratejik vizyon olmadan ve bölgedeki çatışmaların sona ermesini beklemeden inşa edilebileceğine inanmakta müthiş bir direnç göstermekteydi.

13) Starobin, Paul, "The New Great Game", *National Journal*, 12 Mart 1999. Kaplan'ın yaptığı alıntılar onun kitabındandır. Kaplan, Robert, *The Ends of the Earth, A Journey to the Frontiers of Anarchy*, Vintage Books, 1997.

Mücahitlere milyarlarca dolar değerinde silah ve mühimmat sağladıktan sonra, Sovyet birliklerinin de 1989'da ülkeden ayrılmasını izleyen dönemde ABD, Afganistan'dan iyice uzaklaşmaya başlayacaktı. Bu yavaş yavaş uzaklaşma, 1992'de Kabil'in düşmesiyle âdeta bir kaçmaya dönüşmüştü. Washington, bölgedeki müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan'ın sürüp giden Afgan iç savaşının dizginlerini diledikleri gibi ellerine almalarına izin vermişti. Sıradan Afganlıların gözünde ABD'nin sahneden çekilmesi zaten başlı başına bir ihanetti, fakat Washington'un savaş beyleri arasında kalıcı bir çözüm bulunması yolundaki uluslararası baskıyı olumlu bir kanala akıtmayı reddetmesi bu ihaneti ikiye katlıyordu. Öteki Afganlılar da ABD'ye Pakistan'ın Afganistan'a serbestçe müdahale edebilmesine göz yumduğu için öfkeliydiler. ABD'nin stratejisizliği, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Orta Asya cumhuriyetleri dahil olmak üzere bütün bölge devletlerine çatışmayı sürdüren savaş beylerine arka çıkma fırsatını veriyor, dolayısıyla iç savaşın şiddeti gitgide artıyor ve savaşın daha da uzun süreceğinden hiç kimse kuşku duymaz hale geliyordu. ABD'den Mücahitlere giden askeri yardım hattının yerini, hiçbir zaman savaş beylerini barış yapıp ülkelerini yeni baştan kurmaya teşvik edecek uluslararası insani yardım hattın almadığı bir gerçektir.

Soguk Savaş'ın bitişinden sonra Washington'un Afganistan-Pakistan-Iran-Orta Asya bölgesine dönük politikasına stratejik bir çerçevenin eksikliği damgasını vurmuştu. ABD karşı karşıya kaldığı meselelerle, bölgeye bütünsel ve stratejik bir vizyonla yaklaşmak yerine daima gelişigüzel ve dağınık biçimde ilgilenmişti. Bu yüzden ABD'nin Taliban politikasının birbirinden bağımsız çeşitli aşamaları olmuştur ve bunlar, stratejik bir politikanın parçaları olmaktan ziyade, ya iç politikanın rüzgârlarının peşinden sürüklenmiş, ya da anlık çözüm çabalarıyla sınırlı kalmıştır.

1994 ile 1996 yılları arasında ABD, özünde İran-karşısı, Şii-karşısı ve Batı-yanlısı olarak gördüğü Taliban'ı müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığıyla desteklemişti. Taliban'ın kendi İslami fundamentalist gündemi, kadınlara uyguladığı bas-

kılar ve Orta Asya'ya yaydığı dehşet ABD tarafından kolaylıkla görmezlikten gelinebiliyordu, çünkü ABD hiçbir zaman bu tablonun bütününe kafa yormaya zahmet etmemişti. 1995-1997 yılları arasındaki dönemde ABD'nin desteği, Unocal projesinin arkasında yer alması nedeniyle daha fazla görülürken, aynı dönemde ABD'nin Orta Asya'daki enerji kaynaklarına el atmak için stratejik bir planının dahi olmaması son derece dikkat çekiciydi ve ABD'li yöneticiler inanılmaz bir dargörürlükle bölgedeki iç savaşlar çözüme kavuşmadan da boru hatlarının yapılabileceğini düşünüyorlardı.

Fakat ABD politikasında 1997'nin sonlarında başlayıp bugüne dek devam eden çark edişin başlıca nedeni, Amerika'daki feministlerin Taliban aleyhinde yürüttükleri etkili kampanyaydı. Clinton'ın gündeminde her zaman görüldüğü üzere, ülke içindeki siyasal meseleler dış politikaların şekillenmesini fazlasıyla etkilemiş ve müttefiklerinin isteklerini gölgede bırakmıştır. Dolayısıyla, ABD'nin Afganistan sorununa uyanması için de Amerika'lı kadınların Clinton'ın kapısını çalması gerekmiştir. Başkan ve Bayan Clinton 1996'daki seçimlerde sırtlarını büyük ölçüde kadın oylarına yaslamışlardı, Monica Lewinski efsanesi sürerken de en büyük destekçileri kadınlardı. Liberal kadınların öfkesine ne başkan ne de karısı dayanabilirdi. Dahası, bir kez Hollywood işin içine girdi mi, ABD'nin Taliban'a karşı yumuşak davranıyor izlenimi vermesi mümkün değildi. (Hollywood'un liberal yıldızları Clinton kampanyasına en fazla para ve destek veren kişilerdi; ayrıca başkan yardımcısı Al Gore, kendi seçim çalışmaları sırasında onların desteğini kaybetmekten çok korkuyordu.)

1998 ve 1999 yıllarında Taliban'ın Bin Ladin'i desteklemesi, Unocal projesinin arkasında durmayı veya projeye katılanlarla uzlaşmayı reddetmesi ve bunların yanı sıra İran'da ılımlı bir yeni hükümetin kurulması ABD'nin Taliban'a karşı tavrını sertleştirmesi için yeni gerekçeler sağlayacaktı. 1999 yılında "Bin Ladin'i yakalamak" Washington politikasının başlıca siyasal amacı

haline gelmişti; oysa Afganistan'daki yeni İslami fundamentalizmin gelişmekte olduğu ve zaman içinde onlarca yeni Bin Ladin çıkabileceği hâlâ gözden kaçırılıyordu. Ne var ki, geç de olsa ABD, artık ilk defa gerçekten barış kervanına katılıyor ve BM'nin savaşın sona ermesi için yürüttüğü arabuluculuk çabalarına tam destek veriyordu.

ABD politikası belirlenirken yanlış varsayımlar üzerinde fazlaca durulmuştu. 1994'de Taliban'ın sahneye çıkmasından sonra ABD'nin İslamabad elçiliğinde bulunan diplomatlarla ilk kez konuştuğumda, hepsinin de coşku içinde olduklarını görmüştüm. Taliban, Kandahar'ı ziyaret eden ABD diplomatlarına İran'ı sevmediklerini, haşhaş ekimini ve eroin üretimini engelleyeceklerini, Arap-Afganlılar da dahil olmak üzere ülkede kalan bütün yabancılara karşı olduklarını, iktidarı ele geçirmek ya da ülkeyi yönetmek gibi bir isteklerinin bulunmadığını söylemişti. Amerikalı diplomatlar onlara, tıpkı mutaassıplar arasından yeniden doğan Hristiyanlar gibi, başarısız hayırseverler gözüyle bakmışlardı. Bir diplomat, Taliban'ın "uyuşturucuya ve haydutlara dur diyerek" ABD'nin Afganistan'daki başlıca amaçlarını karşılayacağına inandıklarını belirtiyordu. Aslında Taliban'ın toplumsal tabanını düşünüldüğünde böyle bir umut beslemek düpedüz safdillikti, çünkü Taliban'ın kendisi de neyi temsil ettiğini ya da devlet iktidarını gerçekten isteyip istemediğini bilmiyordu.

Taliban 1995'te Herat'ı ele geçirip binlerce kız çocuğunu okullardan attıktan sonra ABD'den tek bir eleştiri gelmemişti. Aslında ABD, Pakistan'daki ISI'yle benzer biçimde Herat'ın düşüşünü, Unocal'e yarım dokunan ve İran'ın boynundaki ipi daraltan bir gelişme olarak değerlendiriyordu. Washington'un Taliban'ı İran'ın önünü kesmek için kullanma eğilimi de aynı derecede miyopça bir politikaydı, çünkü İran'ı Pakistan'la, Sünnileri Şiilerle, Peştunları Peştun-olmayanlarla karşı karşıya getiriyordu. Barnett Rubin bu konuda şunları yazmıştı: "Terörizme karşı mücadele kapsamında İran'ı tecrit etme politikasının faydaları ne

olursa olsun, bunlar ABD'yi Afganistan'da aciz durumda bırakıyor.”¹⁴ Kendisine karşı hazırlanan CIA komploları konusunda zaten paranoyakça tepkiler vermekte olan İran, bir yandan CIA'nın Taliban'a sağladığı desteği gün ışığına çıkarmaya uğraşırken, diğer yandan kendisinin desteklediği Taliban-karştı ittifakını silahlandırmaya hız veriyordu. İranlı bir diplomat, “ABD politikası bizi Pakistan, Suudi Arabistan ve Taliban karşısında Rusya'yla Taliban-karştı ittifakla birleşmeye mecbur bırakıyor,” diyordu.¹⁵

Washington'un Afganistan'da belli bir rotayı izlememesinden endişe eden bazı Amerikalı diplomatlar, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın istekleri doğrultusunda hareket etmek dışında ABD'nin bütünsel bir politikasının bulunmadığını kabul ediyorlardı. 1996'da Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden hemen önce kaleme alınan, benim de bir kısmını okuduğum güvenilir bir Dışişleri Bakanlığı metninde, analizi yapan kişiler Taliban'ın yayılması halinde Rusya'nın, Hindistan'ın ve İran'ın Taliban-karştı ittifakı destekleyeceğini ve savaşın devam edeceğini, bunun sonucunda ABD'nin eski müttefiki Pakistan'ı desteklemek ve ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı Hindistan ve Rusya'nın kendisine düşman olmasını önlemek çabasıyla iki arada bir derede kalacağını belirtiyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'nın tahminine göre, böylesi bir durumda ABD'nin Afganistan'a dair tutarlı bir politika benimsemesi ümit edilemezdi. Ayrıca Amerikan seçimlerinin yapılacağı bir yılda tutarlı bir Afgan politikası geliştirmek zorunlu da değildi.

Ortada başka bir sorun daha vardı. Washington'da çok az kişi Afganistan'la gerçekten ilgileniyordu. ABD'nin Güney Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcısı ve o dönem Washington'da Afgan politikasını belirleyen kilit isim olan Robin Raphel, Washington'daki komuta zincirinin üst kademelerinde bulunan kişilerin kendisinin Afganistan konusunda yaptığı girişimlere ge-

14) Rubin, Barnett, “US Policy in Afghanistan”, *Muslim Politics Report*, Dış İlişkiler Konseyi, New York, Ocak 1997.

15) İranlı diplomatla yapılan görüşme, Islamabad, Ocak 1997.

reken ilgiyi göstermediklerini itiraf etmekteydi. Dışışleri Bakanı Warren Christopher bütün görev süresi boyunca Afganistan'dan bir kez olsun söz etmemişti. Raphael'in Afganistan'a bir uluslararası silah ambargosu uygulama fikrini BM Güvenlik Konseyi'nden geçirme çabaları da Beyaz Saray'dan fazla destek görmeyecekti. Raphael Mayıs 1996'da, altı yılın sonunda ilk kez BM Güvenlik Konseyi'nde Afganistan üzerine bir tartışma yapılmasını sağlayabilmişti. Haziran ayında da Senatör Hank Brown, Raphael'den de aldığı destekle, konusu Afganistan olan bir dizi Senato oturumu düzenlemiş ve hazırlanmasına Unocal'in de maddi katkıda bulunduğu, Afgan hiziplerinin liderleriyle ABD meclis üyelerinin yer aldığı üç gün süren bir konferansı yönetmişti.¹⁶

Raphael, Afganistan'dan yayılan tehlikelerin farkına varmıştı. Nitekim Mayıs 1996'da Amerikan Senatosu önünde yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: "Afganistan uyuşturucunun, suçun ve terörizmin yatağı haline geldi; bu durum Pakistan'daki düzeni altüst edebilir ve bunun etkileri Avrupa'yla Rusya'nın ötelere kadar yayılarak hissedilebilir."¹⁷ Fakat Raphael'in diyetli tavrı tam bir yamalı bohça diplomasisine dönüşmüş, çünkü ABD'nin bölgeyle ciddi biçimde ilgilenmemesi sonucunda bu çabalar desteksiz kalmıştı.

Taliban 1996 yılının Eylül ayında Kabil'i ele geçirdiğinde, CIA, bir kez daha ISI'nin durum analizine bakıp yüreklerek, ülkenin Taliban tarafından fethinin artık mümkün olduğu ve Unocal projesinin meyvelerini vermeye başlayabileceği düşüncesine varmıştı. ABD, Taliban'ın Kabil'deki kadınlara uyguladığı baskıların ve çatışmaların gittikçe tırmanması karşısında sessizliğini korumayı

16) Pakistan silah ambargosunu açıkça desteklemesine rağmen, ISI, CIA'yı özel olarak uyarmış, böyle bir tedbirin Taliban'ı silahlandırmasını güçleştireceğini ve bir Taliban zaferi ile Unocal projesini geciktireceğini bildirmişti. ABD hâlâ silah ambargosunu desteklemekteydi, ancak sonrada Clinton yönetimi bundan vazgeçmiştir. Pakistanlı diplomatlar, Hank Brown oturumlarına katılan Afgan konuşmacıların uçak biletlerini Unocal'ın ödediğini söylemişlerdi bana.

17) Raphael, Robin, Senato Dış İlişkiler Yakınoğu ve Güneyasya Alt Komite-si'nde verilen ifade, 11 Mayıs 1996.

tercih ediyordu; Kasım ayında Raphel, bütün ülkeleri acilen Taliban'la ilgilenmeye ve onları tecrit etmemeye çağıracaktı. Raphel şunları söylüyordu: "Taliban ülkenin üçte ikisinden fazlasını denetiminde tutuyor, hepsi Afganlı, hepsi ülkenin yerlisi ve ne kadar kalıcı bir güce sahip olduklarını gösterdiler. Başarılarının gerçek kaynağı birçok Afganlının, özellikle de Peştunların bitmeyen çatışmaların ve kaosu yerine bir parça barış ve güvenlik getirmek için taşıdıkları istektir; bu çok sert toplumsal baskılarla gerçekleşecek olsa bile..." Raphel en son şunları ekliyordu: "Taliban'ın tecrit edilmesi ne Afganistan'ın ne de bizim çıkarımıza olur."¹⁸

Afgan meselesiyle ilgilenen bazı yorumcular, dönemin ABD politikasındaki tutarsızlığın altını çizmişlerdir. "ABD, her ne kadar süregiden insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak sesini yükseltse de, Afganistan'a yönelik belirgin bir politika telaffuz etmemiş, dostu ve sabık müttefiki olan, ayrıca ister maddi ister başka biçimlerde olsun yaptıkları yardımlarla Taliban'ın Kabil'i almasını sağlayan Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan'a müdahalesi konusunda sağlam ve açık bir duruş sergilememiştir."¹⁹

ABD ve Unocal, Taliban'ın kazanacağına ve Pakistan'ın bu doğrultuda yaptığı analizleri haklı çıkaracağına inanmak istiyorlardı. Politikaları belirleyenler arasında en naif olanlar, Taliban'ın ABD ile Suudi Arabistan'ın arasında 1920'lerde görülen türde bir yakınlığı sağlayacağını umuyorlardı. Amerikalı bir diplomat, "Taliban muhtemelen Suudilerin yaptığı gibi gelişecek. Yine bir Aramco olacak, bir Emir çıkacak, parlamento olmayacak ve bir sürü Şeriat kuralı hükmünü sürdürecektir. Ama bununla yaşayabiliriz," diyordu.²⁰ Bu şekilde ifade edilen bütün kuşku- lar göz önüne alındığında, Taliban-karşıtı ittifakın, İran'ın ve

18) Raphel, Robin, BM'de Afganistan'da basına kapalı olarak yapılan toplantıda- ki, yazarın ele geçirmeyi başardığı konuşma metni, 18 Kasım 1996.

19) Rubin, Barnett, "US Policy in Afghanistan", Dış İlişkiler Konseyi Müslüman Politikası Raporu, New York, Ocak 1997.

20) ABD'li diplomatla yapılan görüşme, Islamabad, 20 Ocak 1997. Aramco, Suudi hükümeti tarafından millileştirilene kadar Suudi Arabistan'daki petrol çıkarma fa- liyetlerini kontrolü altında tutan ABD petrol şirketlerinin konsorsiyumuydu.

Rusya'nın Unocal projesini ABD-CIA dış politikasının bir silahı ve ABD'nin Taliban'a verdiği desteğin anahtarı olarak değerlendirmelerinde beklenmedik bir yanı bulunmamaktadır. Unocal'ın ABD hükümetiyle olan bağlantıları da giderek yoğun spekülasyonlara konu olmaya başlamıştır. Amerikalı yorumcu Richard Mackenzie bu doğrultuda, Unocal'ın CIA ve ISI tarafından düzenli olarak bilgilendirildiğini yazmıştır.²¹

Unocal, yabancı bir ülkede çalışan her ABD şirketinin yapacağı üzere, Dışişleri Bakanlığı'ndan destek gördüğünü ne kabul etmiş ne de yadsımıştır, fakat CIA'yla bağları olduğunu açıkça reddetmiştir. Unocal başkanı John Imle, kendisiyle görüştüğümde bana, "CentGas konsorsiyumunda yer alan tek Amerikan şirketi Unocal olduğundan, Dışişleri Bakanlığı'nın buraya verdiği her destek fiilen Unocal'e verilen destek şekline dönüşüyordu. Bununla beraber, Unocal'ın siyasal tarafsızlık ilkesi Amerikan hükümeti tarafından da pekâlâ bilinmekteydi," demişti.²² Unocal'ın başarısızlığı, ABD ve Pakistan hükümetlerinden bağımsız hareket eden Afgan hizipleriyle asla bir ilişki geliştirememiş olmasıydı.

Fakat ortada daha büyük bir sorun vardı. Strobe Talbott'un Haziran 1997'de Washington'da yaptığı konuşmaya kadar ABD'nin Orta Asya'daki enerji kaynaklarına ulaşmayla ilgili hiçbir stratejik planı yoktu. Amerikan petrol şirketlerinin önünde duran liste, yapabileceklerinden ziyade yapamayacakları şeyleri göstermekteydi, çünkü İran ve Rusya topraklarında boru hattı inşa etmeleri kesinlikle yasaktı. Washington nihayet Rusya ve İran'ı saf dışı bırakarak Hazar Denizi'nden Türkiye'ye uzanan bir "taşıma koridoru" açma politikasını dile getirdiğinde, masrafları

21) "CIA kendi başına yeni bir Afgan operasyonuna girişmezken, Unocal yetkilileri ABD istihbarat analistleri tarafından geniş biçimde bilgilendiriliyorlardı. Unocal ile Delta, cihad yıllarında Afgan operasyonlarına katılmış Amerikalılar içinden kendilerine bir sürü danışman tutmuşlardı." Mackenzie, Richard, "The United States and the Taliban", der: William Maley, *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, C. Hurst, Londra 1998 içinde.

22) John Imle'yle yapılan görüşme, 29 Ocak 1999, İsviçre, Davos.

ve bölgedeki çalkantılı durumu düşünen petrol şirketleri bu plana uymaya gönülsüzdüler. ABD'nin ele almayı bir türlü beceremediği esas mesele bölgede barışın sağlanmasıydı. Orta Asya ve Hazar'da yaşanan iç savaşlar (Afganistan, Tacikistan, Gürcistan, Çeçenya, Dağlık Karabağ ve Kürt meselesi) sona ermedikçe, ayrıca İran ve Rusya'yla açık bir konsensüse varılmadıkça, boru hatları inşa etmek ne güvenli ne de ticari açıdan uygulanabilir projeler olacak, çünkü İran ve Rusya her adımda çalışmalarını ya engelleyecek ya da sabote edeceklerdi.

Taliban-karşıtı ittifakı silahlandırarak bölgedeki istikrarsızlığı devam ettirmek, bu sayede ABD'nin boru hattı planlarının başarısına ulaşmasını engellemek İran'ın ve Rusya'nın fazlasıyla işine geliyordu. ABD bugün bile şu kritik soruyla cebelleşmektedir: Enerjilerini diledikleri gibi ihraç etmelerine izin vererek Orta Asya'nın bunalımlı ekonomilerini kurtarmak mı, yoksa boru hatları meselesi söz konusu oldukça İran ve Rusya'yı abluka altında tutmak mı gerekmektedir?

ABD ve Unocal Afganistan'da esasında oldukça basit bir soruyla yüz yüzdüler: Pakistan ve Suudi Arabistan'a güvenip Taliban'ı desteklemek ve eski moda bir yolla, ülkeyi yeniden fethe ederek geçici bir Afgan konsensüsü kurmak tercih edilebilir bir seçenek miydi? Yoksa ABD açısından, barışın sağlanması için çaba harcamak ve bütün Afgan etnik gruplarıyla hiziplerini bir araya getirip kalıcı istikrarı getirebilecek geniş tabanlı bir yönetim kurmak mı daha tercih edilirdi? Her ne kadar Washington'un geniş ölçekli politikası Kabil'de geniş tabanlı, etnik çeşitliliği yansıtan bir hükümetin başa geçmesini desteklemek yönünde idiyse de, ABD bir süre boyunca Taliban'a inanmıştı ve artık inanmayı kestiğinde Pakistan'da ve Suudi Arabistan'da dizginleri ele alma isteğinden vazgeçmiş durumdaydı.

CIA, Taliban'a silah ve cephane sağlamak için bir bütçe ayırmamakla ve Unocal de kendi kanallarıyla Taliban'a askeri yardımda bulunmamakla birlikte, ABD, geleneksel müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığıyla, ihtiyaç duydukları silahla-

rı temin ederek ve parasal yardımda bulunarak Taliban'ı desteklemeye devam ediyordu. Dönemin Afganistan'la ilgilenen en üst düzey Amerikan diplomatı 1998'de şunları söylüyordu: "ABD Taliban'ı desteklemeye razı oldu, çünkü Taliban'ın arkasında duran Pakistan ve Suudi Arabistan hükümetleriyle yakın bağlarımız vardı. Ancak artık böyle hareket etmiyoruz ve kendilerine bu meselenin kesin biçimde halledilmesi gerektiğini düşündüğümüzü belirttik."²³ Muhtemelen bu, Washington'un gizli kapaklı yürüttüğü bir politika değil, başlı başına bir politikasızlıktı. Gizli kapaklı politikalar da kendi içlerinde bir plan barındırırlar, bir fonları olur ve birtakım kararlar alınır; fakat Washington'da Afganistan üzerine çalışan en üst kademelerde böyle bir sürecin işlendiği gözlenmiyordu.

Washington'un 1997'nin sonlarına doğru Taliban hakkındaki fikirlerini değiştirmesinin bir nedeni de Pakistan'da giderek derinleşmekte olan siyasal ve ekonomik krizdi. ABD yetkilileri Taliban'ın yarattığı uyuşturucu, terörizm ve İslami fundamentalizm gibi tehditler karşısında, eski müttefikleri olan ve şu anda epeyce zayıf düşen Pakistan'ın geleceğiyle ilgili korkularını dile getirmeye başlamışlardı. ABD, Pakistan'ı karşı karşıya bulunduğu tehlikeler konusunda uyarıyordu, fakat ISI'nin Taliban'a yönelik olarak siyasal konularda ve cinsiyetçi tutumunda daha esnek davranması için herhangi bir baskı yapmayı reddetmesi ABD'nin canını sıkmaktaydı.

ABD'nin politikasını değiştirmesi kamuoyu önünde ilk kez Kasım 1997'de, Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın Islamabad'a yaptığı bir ziyaret sırasında duyurulmuştu. Pakistan Dışişleri Bakanlığı'nın merdivenlerinden çıkarken Albright, cinsiyetçi politikaları yüzünden Taliban'ı "rezil" sıfatıyla nitelendirecekti. Toplantıda da Pakistan yetkililerini ülkelerinin Orta Asya'da gitgide tecrit edildiği yönünde uyarmış ve bunun bölgedeki ABD pistonunu zayıflattığına dikkat çekmişti. Ancak Nevaz Şerif reji-

23) ABD yetkilisiyle yapılan görüşme, Islamabad, 27 Ocak 1998.

mi kendi tuhaf planını sürdürmekte ısrar ediyor, Orta Asya'da bir enerji kanalı haline gelmeyi diliyor, Afganistan'da barışın sağlanmasını istiyor, fakat bunu en iyi bir Taliban zaferinin sağlayabileceği görüşünde ayak diretiyordu. Pakistan aynı anda hem Taliban'ın zafer kazanmasını sağlamayı, Orta Asya'ya el atmayı, İran'la dostluk kurmayı, hem de Bin Ladin'in tarzında terörizme son vermeyi başaramazdı. Üstelik bu, Pakistan'ın kabul etmeyi dahi reddettiği, kendi kendine zarar veren, yanlış ve çelişkilerle dolu bir politikaydı.

ABD politikasında yaşanan bu değişimin bir diğer nedeni Washington'da gözlenmekte olan belli başlı değişimlerdi. 1997'nin başında aksi ve bahtsız Dışişleri Bakanı Warren Christopher, yerini Albright'a bırakmıştı. Albright'ın çocukluğunda Orta Avrupa'da yaşadığı tecrübeler, insan hakları konusunun kendi gündeminde oldukça önemli bir yer tutacağını belli etmekteydi. Bunun üzerine hem Washington'da hem de Islamabad'ta, Afganistan konusyla yepyeni bir Amerikalı diplomatlar grubu ilgilenmeye başladı. Bunun yanı sıra ABD'nin Güney Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Karl Inderfurth, eski bir gazeteci olarak Afganistan'ı gayet iyi bilmekteydi ve üstelik Albright'a, Raphel'in Christopher'a olduğundan çok daha yakındı.

Albright'ın Pakistan politikalarına yönelik özel eleştirileri ile Taliban'a konusunda kamuoyu önünde açıkladığı eleştirileri, ABD'nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi Bill Richardson'ın 1998'in Nisan ayında Islamabad ve Kabill'e yaptığı ziyaretler izleyecekti. Fakat Pakistan'ın Richardson'a tam protokol vermelemini tavsiye etmek dışında Taliban'a gerçek bir baskı uygulamaması sonucu, bu gezi küçük çaplı bir halkla ilişkiler faaliyeti olmaktan öteye geçemeyecekti. Zaten Richardson'ın Taliban'la yaptığı anlaşmalar da, kendisinin ülkeden ayrılmasından birkaç saat sonra Molla Ömer tarafından geçersiz sayılacaktı. Bu seyahatin tek olumlu yanı, İran'ın ABD'nin Tahran'ı gelecekteki Afgan barış görüşmelerinde muhtemel bir diyalog tarafı olarak görüldüğüne ikna olmasıydı. Böylece Amerika ve İran arasında Afga-

nistan konusunda yaşanan gerginliklerde de bir gevşeme görülmeye başlanacaktı.

1996'da Raphel'in girişimleriyle ABD elini Afgan fırınına sokar gibi görünmüş, fakat hiçbir zaman gerçek bir sorumluluk almayı üstlenmemiştir. Amerika'nın dileği tarafsız kalmak ve barış çalışmalarının ayrıntılarıyla uğraşmamaktır. Pakistanlılar bu zayıflığın farkındaydılar ve ABD'nin baskısını zayıflatmaya çalışıyorlardı. Richardson'ın ülkeye varışından hemen önce Pakistan Dışişleri Bakanı Gohar Eyüb Amerika'ya çatmıştı. Eyüb, Tokyo'ya yaptığı bir ziyarette şunları söylemişti: "Amerikalılar oraya [Kabil'e] kuklalar koymayı düşünüyorlar. Bunlar Pakistan'da o parti senin bu parti benim gezen insanlar, pek popüler sayılmazlar, çünkü Afganistan'da kimse onları desteklemiyor."²⁴

Ağustos 1998'de Bin Ladin'in ABD'nin Afrika'daki bazı büyükelçiliklerine bombalı saldırılar düzenlemesinden sonra Amerika ile Pakistan arasındaki gerginlik ciddi derecede tırmanmıştı. İki ülke arasındaki ilişkileri en fazla zora sokan etken, Bin Ladin'i Taliban'a 1996'da Pakistan'ın tanıtmış olması, Bin Ladin'le bağlantıyı yine bu ülkenin kurması ve şimdi de Amerikalıların Bin Ladin'i yakalamalarına yardım etmemesiydi. ABD'nin ses tonu zaman içinde iyice sertleşiyor, Dışişleri Bakan Vekili Strobe Talbott Ocak 1995'te şunları söylüyordu: "Pakistan'ın politikaları ile Afganistan içindeki kargaşa arasında çevreye gittikçe yayılan, tehlikeli bir etkileşim var. Taliban'ın ortaya çıkışıyla militan aşırılıkçılığın, kapalılığın ve mezhepçiliğin civar ülkelere sıçramasından endişe duymak için artık daha fazla neden görebiliyoruz. Şayet 'Talibanlaştırma' yayılırsa, bu ülkelerin hiçbirinin kaybı Pakistan'inkinden daha fazla olmayacaktır."²⁵

24) AFP, "US wants puppet government in Afghanistan", 11 Mart 1998. Eyüb'ün referansı, Taliban'daki sertlik yanlılarını yumuşatmakta bir rol oynayabilecek tarafsız Peştunlarla konuşma konusunda Amerikalıların başarısız bir girişimine yapılmıştı.

25) Talbott, Stanford Üniversitesi'nde yapılan konuşma, Kaliforniya, 23 Ocak 1999, ABD Enformasyon Servisi.

Fakat Amerikalılar, her ne kadar Arabistan'ın Taliban üzerindeki etkisini kullanarak Bin Ladin'in teslim edilmesini sağlamaya çalışsalar da, Taliban'a yönelik Suudi desteğini kamuoyu önünde kınamaya hazır değillerdi. Artık ABD Kongresi üyeleri dahi Amerikan politikasındaki zararlı çelişkiyi gündeme getirir olmuşlardı. Nisan 1999'da Kongre üyesi Dana Rohrabacher, "Bugünkü yönetimin Taliban'ı güçlendiren ve bu vahşi hareketin iktidara gelmesini sağlayan gizli bir politikası olduğundan kuşulanıyorum," diyor ve şunları ekliyordu: "ABD'nin Suudi Arabistan ve Pakistan'la yakın ilişkileri var, fakat ne yazık ki onlara yol göstereceğimiz yerde onların bizim politikalarımızı yönlendirmelerine izin veriyoruz."²⁶

Pakistan'la ilgili sorun, Washington'un Bin Ladin'i korkunç bir öcü derecesinde şeytanlaştırması yüzünden, onu, özellikle Pakistan'daki Müslümanların gözünde bir kahraman haline getirmesiydi. ABD politikası bir kez daha tek maddelik bir gündemden oluşuyor, Afganistan kaynaklı terörizm ve barış çabaları gibi daha kapsamlı meselelerle uğraşmak yerine yalnızca Bin Ladin üzerine odaklanıyordu. Washington'un bir Bin Ladin politikası vardı, fakat Afganistan politikası yoktu. ABD, Taliban'ı destekleme tavrından başka bir uca, onları tamamen reddetme noktasına savrulmuştu.

ABD'nin Taliban'ı reddetmesindeki en büyük etken ülke içindeki feminist hareketin baskısıydı. Zeyba Şoriş-Şamle gibi Afganlı kadın eylemciler, Feminist Çoğunluk'un Afganlı kadınlara destek vermek için harekete geçilmesi ve Clinton'un Taliban karşısında daha sert tutum alması doğrultusunda bir imza kampanyası başlatmasına ön ayak olmuşlardı. Yaklaşık 300 kadın grubu, sendikalar ve insan hakları örgütleri bu kampanyayı verdikleri imzalarla destekliyorlardı. Ünlü komedyen Jay Leno'nun eşi Mavis Leno'nun 100 bin dolar bağışlaması üzerine kampan-

26) Rohrabacher, Dana, "US Policy toward Afghanistan", Senato Dış İlişkiler Güneyasya Alt Komitesi, 14 Nisan 1999.

yada birden büyük bir patlama yaşanacaktı. Mart 1998'de Kongre'de yapılan bir oturumda Bayan Leno şunları söylüyordu: "ABD Afganistan'daki kadınların bugünkü halinden kısmen de olsa sorumludur. Ülkemiz Sovyetler Birliği'ne karşı savaşması için Mücahitlere yıllarca silah temin etmiştir."²⁷

Feminist Çoğunluk, Leno'nun yardımıyla 1999 Oscar töreninin ardından Afganlı kadınlar onuruna, ünlü yıldızların da katıldığı bir parti düzenlemişti. "Taliban'ın kadınlara karşı savaşı Hollywood'un en son ünlü davası haline geldi. Artık Tibet *out*, Afganistan *in*," diye yazıyordu *Washington Post* gazetesi.²⁸ Böylece, ünlülerin hükmettiği bir kültürde ünlü birisi olarak Leno'nun desteği ve fikirleri büyük bir yankı uyandırmıştı. Hillary Clinton da, gelecekteki siyasal kariyerinde feministlerin oylarını kaybetme endişesiyle Taliban'ı lanetleyen mesajları peş peşe sıralamaya başlamıştı. 1999'daki bir konuşmasında Bayan Clinton şunları söylüyordu: "Kadınlar din polisi denilen kişilerce, tamamen örtünmedikleri veya yürürken ses çıkardıkları için acımasızca dövüldüklerinde, biliriz ki burada söz konusu olan yalnızca fiziksel dayak değildir. Asıl amaç bu kadınların ruhlarını yok etmektir."²⁹ Taliban'ı kayıtsız şartsız desteklemekten kayıtsız şartsız reddetmeye varan bir çizgide ABD'nin politikası artık tükenmiş görünüyordu.

27) Mavis Leno'nun ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nde Afganistan'da cinsiyet ayrımcılığı konusunda verdiği ifade, 2 Mart 1998.

28) Waxman, Sharon, "A cause unveiled – Hollywood women have made the plight of Afghan women their own", *Washington Post*, 30 Mart 1999.

29) AP, "Mrs Clinton takes on Afghan government", 28 Nisan 1999.

14
EFENDİ Mİ, YOKSA KURBAN MI?
PAKİSTAN'IN AFGAN SAVAŞI
❧

Haziran 1988'in son günlerinde Pakistan'ın maliye ve dışişle-ri bakanlıklarına bir kargaşa ve curcuna hâkimdi. Kıdemli bü-rokratlar, ellerinde çeşitli bakanların imzalarının alınmasını ge-rektiren dosyalarla dolu şişkin çantalar taşıyarak iki bakanlık ile başbakanlık sekreterliği arasında mekik dokuyorlardı. Birkaç gün içinde, 30 Haziran'da 1997/1998 mali yılı sona eriyordu ve yeni mali yıl başlayacaktı. Her bakanlık o yıl kendisine ayrılmış olan fonları tükenene kadar kullanmanın yollarını arıyor ve ge-lecek yıl için maliye bakanlığından daha yüksek pay koparmaya bakıyorlardı. Birkaç hafta önce (28 Mayıs'ta) Pakistan, Hindis-tan'ın yaptığı denemelerin ardından altı nükleer silahını test et-mişti ve Batılı devletler bu denemeler üzerine iki ülkeye de ceza-

landirici yaptirimlar uygulamaya baslamislari, böylece Pakistan'da ciddi bir döviz krizinin baş göstermesine ve 1996'dan beri ekonomiyi kiskacina almış olan resesyonun daha da derinleşmesine neden olmuşlardı.

Bununla birlikte 28 Haziran 1998'de, nakit yönünden kasası tamtakır olan Maliye Bakanlığı, (Taliban yönetimi için) maaşlara 300 milyon rupi (6 milyon dolar) ayırma yetkisini almıştı. Tahsis edilmesi benimsenmiş olan bu fon, Dışişleri Bakanlığı'na Afganistan'ın hâkimlerinin maaşlarını ödemek için bir sonraki altı ay boyunca her ay 50 milyon rupi harcama yapma imkânını sağlayacaktı. Dışişleri Bakanlığı bu parayı kendi bütçesinde ve diğer bakanlıkların bütçesinde tutma ihtiyacını duyuyordu, böylece bu rakamlar 1998/1999 bütçesinde görünmeyecek ve krizin dibe vurduğu ekonomiyi kurtarmak için hükümet harcamalarında yüklü indirimler yapılmasını talep eden, uluslararası bağışları üstlenmiş devletlerin avcı bakışlarından uzak tutulacaktı.

1997/1998'de Pakistan, Taliban'a tahmini olarak 30 milyon dolarlık yardımda bulunmaktaydı.¹ Bu miktarın içine 600 bin ton buğday, parası kısmen Suudi Arabistan tarafından karşılanan dizel, petrol ve mazot yardımı ile silah ve cephane, el bombaları, Sovyet devrinden kalma tank ve ağır topçu donanımları gibi silahların bakım-onarım aletleri ile yedek parçalar, Taliban'ın hava kuvvetleri ile havaalanı operasyonlarının bakım ve onarım çalışmaları, yol yapımı, Kandahar'da elektrik dağıtımı ve maaşlar dahildi. Pakistan ayrıca, Taliban'ın Ukrayna ve Doğu Avrupa'dan silah ve cephane satın almasını kolaylaştıran girişimlerde bulunuyordu. Maaşlar için gönderilen para ender olarak amacına uygun biçimde kullanılıyor, daha çok doğrudan savaş harcamalarına aktarılıyordu. Kabil'deki Taliban yetkilileri bir süre aylarca

1) Haziran 1998'de kabinede yer alan bakanlar ve bürokratlarla yapılan görüşmeler. Daha sonraki bilgilerin büyük kısmını 1995 ile 1999 yılları arasında sivil ve askeri yetkililerden topladım. Bkz. Raşid, Ahmed, "Pakistan and the Taliban", der: William Maley: *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, C. Hurst, Londra 1998 içinde.

maaş almadan görev yapmışlardı. Pakistan resmi düzeyde ise Taliban'ı desteklediğini kabul etmemekteydi.

Bu yardım akışı geçmişten kalan bir mirastı. 1980'li yıllarda ISI, Batı'dan ve Arap devletlerinden Mücahitlere yardım için akıtılan milyarlarca doları kendisi kullanmıştı. CIA'nın teşviklerinin ve teknik desteğinin de katkısıyla kullanılan bu paraların sonucunda ISI'nin müthiş derecede genişlemesi sağlanacaktı. ISI, sadece Afganistan'ı değil, bunun yanında Hindistan'ı da izlemek, ayrıca Pakistan'ın gerek dış istihbaratını gerekse iç politika, ekonomi, medya alanlarıyla ülkenin toplumsal ve kültürel hayatının her alanını takip etmek amacıyla yüzlerce personelini görevlendirmişti.

CIA, ISI'yi, ülkedeki bütün telefon konuşmalarını izlemesini sağlayan en son teknolojiyle donatmış; dolayısıyla ISI, Cumhurbaşkanı Ziya-ül Hak'ın askeri rejiminin gözü kulağı olmuş ve 1989 yılına gelindiğinde Pakistan'daki en kudretli siyasal ve dış politika gücü konumuna ulaşmıştı. Nitekim ISI, daha sonraki sivil hükümetler döneminde de, kendi bakışıyla ülkenin ulusal güvenlik çıkarlarına ters düşen herhangi bir gelişme gözlediğinde ne kabineyi ne de parlamentoyu dikkate alacaktı. Tabii bu noktada öne çıkan konular Hindistan'a ve Afganistan'a karşı izlenecek politikalar oluyordu.

1990'lı yıllarda ISI, Pakistan'ın Afgan politikasında fiilen tek söz sahibi olmaya çalışmıştı. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ISI'yi o ana kadar yararlandığı fonlardan yoksun bırakmıştı ve Pakistan'ın derin bir ekonomik krizde yaşıyor olması nedeniyle de gizli bütçesi önemli ölçüde kırpılmıştı. Daha önemlisi, ISI'nin giderek azalmakta olan kaynakları artık başka bir yıpratma savaşına (1989'da Hindistan'a karşı ayaklanmış olan Keşmir halkının kalplerini ve beyinlerini fethetme çabalarına) kaydırılmaktaydı.

Başbakan Benazir Butto'nun ikinci görev döneminde (1993-1996), emekli İçişleri Bakanı General Nasrullah Babür, Taliban'ı öne çıkarmaya çalışmaktaydı. Babür, Afgan politikasının ISI'nin ellerinden kurtarılmasını istiyordu. Gerek Benazir Butto gerekse Babür, ISI'nin gücü ve kullandığı kaynaklar konusunda derin

kuşkular besliyorlardı ve nitekim Butto'nun ilk döneminde bu birimin içinde başgösteren huzursuzluklar kendisinin 1990 yılında görevden alınmasına kadar varacaktı. Dahası, ISI'nin de, hâlâ Gülbeddin Hikmetyar'ı desteklemekle uğraştığı ve Afgan öğrencileri hareketini desteklemek için elinde çok az fon kaldığı bir dönemde, Taliban'ın potansiyeli konusunda ilk başlarda oldukça şüpheli düşünceler taşıdığını söylemek gerekiyor. Babür, Taliban'a verilen desteği "sivilleştirmişti". Bu doğrultuda İçişleri Bakanlığı'nda bir Afgan Ticari Gelişme Hücresi kurmuş ve bu birime Orta Asya'ya bir ticaret yolu açma çalışmalarının kolaylaştırılması görevini vermişti. Oysa buradaki asıl amaç, gizli fonları kullanmak yerine doğrudan bakanlıkların bütçelerinden yararlanarak Taliban'a lojistik destek sağlamaktı.

Babür, Pakistan Telecommunications'ın, Pakistan telefon ağı'nın bir parçası olarak Taliban için bir telefon şebekesi kurmasını emretmişti. Dolayısıyla Kandahar, 081 kodunu (Kuetta'nın koduyla aynıydı) tuşlayarak Pakistan'ın herhangi bir yerinden ülke içi bir telefon gibi aranabiliyordu. Bayındırlık İdaresi ile Su ve Elektrik Geliştirme Dairesi'nin mühendisleri yol onarımlarını tamamlamışlar ve Kandahar şehrine elektrik gelmesini sağlamışlardı. Doğrudan Babür'ün denetiminde olan paramiliter Sinir Devriyeleri, Taliban'ın kendi komutanları için bir iç telsiz şebekesi kurmalarına yardımcı olmuştu. Pakistan Uluslararası Havayolları (PIA) ile Sivil Havacılık Dairesi, Kandahar havaalanı ile Taliban'ın fetihleri sırasında ele geçirmiş olduğu savaş jetleri ve helikopterlerin onarılması amacıyla kendi teknisyenlerini göndermişlerdi. Radyo Pakistan da adı artık Şeriat Radyosu şeklinde değiştirilmiş olan Afganistan Radyosu'na teknik destek sağlıyordu.

Taliban'ın 1995'te Herat'ı ele geçirmesinden sonra Pakistan'ın çabaları gözle görülür derecede yoğunlaşmıştı. Ocak 1996'da Afgan Ticari Kalkınma Hücresi'nin genel müdürü, Sivil Havacılık Dairesi, Pakistan Telecom, Pakistan Uluslararası Havayolları, Pakistan Demiryolları, Radyo Pakistan ve Ulusal Pakistan Bankası'nın yetkililerinin eşliğinde Kuetta'dan Türkmenistan'a kara yo-

luyla gitmişti. Bakanlıklar ve hükümet kuruluşları, sözde Pakistan ekonomisini geliştirmek amacıyla koparılmış bütçeler sayesinde Taliban'a yardımcı olacak yeni projeler hazırlamaktaydılar.²

Taliban'a yardım etme ve bu şekilde kontrol altında tutma doğrultusundaki bu çabalara rağmen, Taliban hiç kimsenin kuklası olmaya yanaşmıyor ve Islamabad'ın ipleri eline alma yönündeki her türlü girişimine karşı direniyordu. Zaten Afgan tarihi boyunca hiçbir yabancı Afganlıları kullanamamıştı; bu, Britanyalılar ile Sovyetler'in çok büyük bir bedel ödeme pahasına öğrendikleri bir dersti. Anlaşılan Pakistan bu tarih dersini iyi belleyememişti ve hâlâ geçmişte yaşıyordu ki, CIA ve Suudi fonlarının ardından kendisinde cihadın yönüne hâkim olma gücünü bulduğunu düşünmüştü. Kaldı ki Taliban'ın Pakistan'ın Peştunların yerleşik olduğu sınır boylarındaki bölgelerle olan toplumsal, ekonomik ve siyasal bağları çok köklüydü ve Pakistan'daki mültecilerle birlikte yirmi yılı kapsayan bir savaşı bu bağları iyice pekişmişti. Taliban, Pakistan mülteci kamplarında doğmuş, eğitimini Pakistan medreselerinde tamamlamış, savaş becerilerini ise Pakistan'da üslenmiş olan Mücahit partilerden almıştı. Aileleri, üzerlerinde hâlâ Pakistan'ın vermiş olduğu kimlik kartlarını taşımaktaydılar.

Taliban, Pakistan'daki devlet kurumları, siyasal partiler, İslami gruplar, medrese ağı, uyuşturucu mafyası, işadamları çevreleri ve nakliyecilerle olan derin bağlarını da Pakistan'ın iktidar yapısının dağınık ve parçalı olduğu bir zamanda kurmuştu. Bu durum, ISI gibi Pakistan'daki herhangi bir lobi grubuna hiçbir borcu olmayan Taliban'a son derece uygun düşmekteydi. 1980'li yıllarda Mücahit liderler ISI'yle ve Cemaat-i İslami'yle ayrıcalıklı ilişkiler kurabildikleri halde, diğer siyasal ve ekonomik lobilerle herhangi bir bağları olmamıştı. Buna karşılık Taliban, Pakistan'daki daha nüfuzlu lobilerle gruplara çoğu Pakistanlıdan daha kolay ulaşabiliyordu.

2) Babar, Mariana, "The Battle for economic gains in Afghanistan", News, 15 Ocak 1996.

Taliban'ın yararlandığı bu tür benzeri görülmedik imkânlar, lobilerin birbirine düşürülmesi ve böylece Taliban'ın Pakistan'daki etkisinin iyice genişletilmesi gibi bir sonuç da vermişti. Hatta zaman zaman ISI'yi devre dışı bırakarak doğrudan bakanların ya da nakliye mafyasının desteğiyle bazı adımlar atıldığı oluyordu. Bazı zamanlarda da federal yönetimi devre dışı bırakarak Belucistan'daki ve kuzeybatı sınırı vilayetlerindeki yerel yöneticilerin desteğinden yararlanıyorlardı. Taliban hareketi genişledikçe kimin kimi kendi peşinde sürüklediği giderek belirsizleşmekteydi. Pakistan, Taliban'ın efendisi olmaktan ziyade, onun kurbanı konumuna düşmeye başlamıştı.

Pakistan'ın güvenlik değerlendirmeleri de ilk başlarda Afganistan'ın kuzeybatı sınırı vilayetlerindeki ve Belucistan'daki toprak iddialarına ve bu iki devlet arasında 1950'li ve 1960'lı yıllarda gözlenen sınır çatışmalarına göre şekillenmekteydi. Afganistan, Pakistan'daki Peştun aşiret kuşağının ya bağımsızlığı ya da Pakistan'a veya Afganistan'a katılmayı seçmesi gerekeceği konusunda ısrarlıydı. Kabil, solcu Pakistanlı Peştunlar tarafından da desteklenen "Büyük Peştunistan"ı savunurken, 1955 ve 1962 yıllarında diplomatik ilişkiler iki defa kopma noktasına gelmişti. Ziya-ül Hak rejimi, esnek bir Pakistan-yanlısı Peştun Mücahit hükümetinin Kabil'de iktidara gelmesini sağlayarak, Afgan cihadına bu iddiaları sonsuza kadar nihayete erdirmenin bir vasıtası gözüyle bakıyordu.

Askeri stratejistler, bu durumun Pakistan'a baş düşmanı Hindistan'a karşı "stratejik bir derinlik" kazandıracığı iddiasındaydılar. Pakistan'ın geniş coğrafyası ve rahat hareket edeceği bir alanı, derinliği ve bir hinterlandı bulunmaması yüzünden, silahlı kuvvetleri Hindistan'la uzun bir savaşa girecek yeteneği bulamıyordu kendisinde. 1990'lı yıllarda başlarına bir de, dost Afganistan'ın Keşmirli militanlara eğitim görebilecekleri, para yardımı alabilecekleri ve silahlanıp gerekli teçhizata kavuşabilecekleri bir üs sağlamaları belası çıkmıştı.

1992-1993'te Hindistan'ın baskısıyla ABD, Pakistan'da üslenmiş Keşmirli militanların Hindistan Keşmiri'nde gerilla saldırılarına geçmesi yüzünden, Pakistan'ı terörizme destek veren ülkelerden biri olarak ilan etme noktasına kadar yaklaşmıştı. Pakistan 1993'te Keşmirli gruplardan birçoğunun üssünü Afganistan'a kaydırarak, bunun için de önce Celalabad Şurası'na, daha sonra Taliban'a bu grupları himayeleri altına almaları için para ödeyerek bu problemi çözmeye çalışmıştı. Hükümet de, onların eğitimi ve parasal desteğinden İslami partileri sorumlu tutarak, Keşmir Mücahitlerine verilen destekten kendisini sıyırmaktaydı. İşte böylesi koşullarda Usame bin Ladin, Host'ta Keşmirli militanları kendisi de desteklediği için, 1996'da Taliban'a katılacak cesareti bulmuştu.

Keşmir sorunu gün geçtikçe daha fazla Pakistan'ın Afgan politikasının ve onun Taliban'a verdiği desteğin arkasındaki itici güç haline gelmekteydi. Taliban ise, Keşmirli ve Pakistanlı militanlara üs sağladıkları sürece İslamabad'ın onlara hiçbir şey veremeyeceğini bildiğinden Pakistan'ın diğer taleplerini reddederek bu durumu ustaca sömürmüştü. "Biz Keşmir'de cihadı destekliyoruz," demişti Molla Ömer 1998'de. "Hem Bazı Afganlıların Keşmir'deki Hint işgal birliklerine karşı savaştığı da doğrudur. Fakat bu Afganlılar orada kendi iradeleriyle bulunmaktadır," diye de ekliyordu.³

Birçok insanın gözünde "stratejik derinlik" kavramı, ülke içindeki siyasal istikrar, iktisadi kalkınma, daha geniş çaplı temel eğitim ve komşu ülkelerle samimi ilişkiler kurmanın, Afgan dağlarındaki stratejik derinliğin hayali seraplarından daha fazla ulusal güvenlik sağlıyor olması gibi apaçık ve somut gerçeklikleri göz ardı ettiği için safsatılar ve yanlış değerlendirmelerle yüküydü. "Stratejik derinliğe ulaşmak, General Ziya-ül Hak döneminden beri Pakistan'ın Afganistan politikasının başlıca hedefi

3) Yusufzay, Rahimullah, "We have no intention of exporting jihad", News, 19 Ağustos 1998.

olmuştur. Askeri düşüncede, mağlup bir ordunun güvenli biçimde koza bırakabileceği ulaştırılması zor bir yere atıfta bulunulmadığı sürece hükümsüz bir kavramdır,” diye yazıyordu Pakistanlı araştırmacı İkbâl Ahmed ve şöyle devam ediyordu: “Bunun sonucu, demirden bir yanlış varsayımlar, yerine oturmamayan kavramlar, başarısız politikalar, sabit duruşlar ve sekte bir şiddet ağına vakalanmış bir ülkedir. Taliban zaferi, bu durumun düzelmesinden daha ziyade, Pakistan’ın siyasal ve stratejik sefaletini derinleştirecek gibi görünmektedir.”⁴

Ordu, Taliban’ın Durand Hattı’nı (Britanyalıların çizmiş olduğu ve şimdiye kadar hiçbir Afgan rejiminin tanımadığı iki ülke arasındaki tartışmalı sınırı) kabul edeceğini varsaymaktaydı. Ordunun başka bir varsayımı, Taliban’ın kuzeybatı sınırı vilayetlerinde Peştun milliyetçiliğini frenleyeceği ve Pakistan’ın İslami radikalleri için bir çıkış yolu sağlayacağıydı; bu, ülke içinde bir İslami hareketin doğuşuna da işaret eden bir gelişmeydi. Fakat olaylar tam tersi yönde seyredecekti. Taliban, ne Durand Hattı’nı kabul etmeye yanaşmış, ne de Afganistan’ın kuzeybatı sınırındaki bazı toprak parçaları için öteden beri savunduğu iddialarından vazgeçmişti. Taliban, İslami bir karakter taşımakla birlikte Peştun milliyetçiliğini beslemekteydi ve bu durum Pakistanlı Peştunları da etkisine almaya başlamıştı.

Daha da kötüsü, Pakistan Şii’lerini öldüren, Pakistan’ın bir Sünni devleti ilan etmesini isteyen ve yönetici elitin İslami bir devrimle yıkılmasını savunan Pakistan’daki en şiddet yanlı Sünni aşırı gruplara sığınak ve silah sağlamıştı. Olivier Roy 1997’de, “Görünüştaki galip, Pakistan, başarısının bedelini pahalı ödeyebilirdi. Taliban’ın zaferi Pakistan ile Afganistan arasındaki sınırı fiilen ortadan kaldırmış durumdaydı. Sınırın iki tarafında da Peştun aşiretler fundamentalizme kayıyorlar ve uyuşturucu trafiğine giderek daha fazla bulaşıyorlardı. Belli bir özerklik kazandıkları söylenebilirdi; Pakistan topraklarında küçük

4) Ahmed, İkbâl, “What after strategic depth?”, *Dawn*, 23 Ağustos 1998.

fundamentalist aşiret emirlikleri boy göstermeye başlamıştı bile. Afganistan'ın fiilen sahneye girmesi Pakistan içindeki merkezkaç eğilimleri hızlandıracaktı," şeklinde bir öngöründe bulunmuştu.⁵ Aslında Afganistan'dan kalkan tozlar doğrudan Pakistan'ın "Talibanlaşması"na yol açmaktaydı. Böylece Taliban Pakistan'a stratejik derinlik kazandırmadığı gibi, asıl Pakistan Taliban'a stratejik derinlik sağlamış oluyordu.

Pakistan yalnızca kendi stratejik vizyonunun değil, aynı zamanda istihbarat kuruluşlarının da kurbanı olmuştu. ISI'nin mikro düzeyde Afgan cihadını yönetmesi ancak askeri bir rejimde ve yurt dışından gelen yüklü fonların desteğiyle mümkündü ve ISI bu sayede ülke içindeki siyasal muhalefeti de bastırabilirdi. Ziya-ül Hak ve ISI, Afgan politikasını formüle edip uygulamaya geçirebilecek güce sahiptiler; bu güç başka hiçbir istihbarat kuruluşunun (CIA'nın bile) aklına getiremediği bir şeydi. Böylece ISI, kendi operasyonları için muazzam bir amaç ve kapsam birliğine sahip olmaktaydı. ISI o zamanlar, Taliban'ı bağımsız bir tutumla ve kendi gündemleri doğrultusunda destekleyen bir dizi Pakistan lobisiyle boy ölçüşmek zorunda kaldıkları dönemden farklı olarak, karşısında tek bir bağımsız güçlü lobi ya da siyasal rakip bile bulamayacaktı.

ISI, gerek Afgan politikasını uygular gerekse operasyonlarını hayata geçirirken, eleştirel yeniden değerlendirmelere, statüko-dan farklı görüşleri uzlaştırmaya, değişen koşullar karşısında uyum sağlayacak esnekliğe veya tahayyül gücüne ve jeo-politik ortamın durmadan yeni boyutlar kazanmasına açık bir alan bırakmamıştı. Zaten bu yüzden, Taliban'ı fiilen denetiminde tutma gücü de azalırken, kendi esnekliği ve dargörüşlülüğünün kurbanı durumuna düşmüştü. İstihbarat servisinin Afganistan'daki ajanlarının hepsi Peştunlardan meydana gelirken, birçoğu da güçlü İslami fundamentalist eğilimlerle hareket ediyorlardı. Önce Hikmetyar'la, daha sonra Taliban'la uyum içinde çalışan bu Peştun kadrolar kendi gündemlerini takip ediyorlar, Peştun gü-

5) Roy, Olivier, *Middle East Report*, Kış 1997.

cünün arttırılmasını hedefliyorlar ve Afganistan'da etnik azınlıkların ve ılımlı İslam'ın zararına olarak radikal İslam'ın hâkimiyetini oturtmak doğrultusunda çaba harcıyorlardı.

Emekli bir ISI yetkilisinin sözleriyle, "Bu ajanlar Taliban'dan daha Taliban hale gelmişlerdi." Sonuç olarak, ISI'nin Taliban-karşıtı ittifak ve boru hattı politikası konularındaki analizleri çok büyük eksiklikler taşımaya başlamış ve nesnel gerçeklerden ziyade güçlü İslami ideolojik varsayımlardan yola çıkan katı tutumlarla, klişelerle ve yanlış varsayımlarla dolmuştu. Yine de ISI'nin o günlerde dönemin hükümetini sorgulayacak kadar güçlü ve istediği ordu personelinin ayağını kaydıracak kadar burnunu her tarafa sokmuş olduğunu da söyleyebiliriz.

Taliban ortaya çıktığında ISI ilk başlarda onların başarılı olma şansına şüpheyle yaklaşmaktaydı. Bu dönem, Hikmetyar'ın Kabil'i ele geçirmeyi başaramaması ve yeterince mali kaynak bulamaması nedeniyle ISI'nin geri çekilmekte olduğu bir dönemdi. ISI'nin geri çekilmesi Butto hükümetine Taliban için kendi destek planını devreye sokma fırsatını sağlayacaktı.⁶ 1995 yılında ISI, Taliban'a destek sorununu kendi içinde tartışmayı sürdürüyor ve bu tartışmalar Taliban'a daha fazla destek verilmesini savunan Afganistan içindeki Peştun-İslami cephe subayları ile uzun dönemli stratejik planlara müdahale etme imkânı bulunan ve Orta Asya ve İran'la ilişkilerin kötüleşmemesi için Pakistan'ın desteğinin asgari düzeyde tutulmasını isteyen subaylar etrafında dönüyordu. Fakat 1995 yazında ordudaki Peştun ağı ve ISI, Taliban'ı desteklemeye kararlıydı, özellikle de Cumhurbaşkanı Rabbani Pakistan'ın rakiplerinden (Rusya, İran ve Hindistan) destek arayışını hızlandırdığı için.⁷

6) Geçmişte üzerine daha geniş biçimde yazmış olduğum yukarıdaki bu değerlendirmeye, uzun yıllar içinde Afganistan politikasına girmiş kıdemli ordu ve istihbarat yetkilileri, diplomatlar ve bürokratlarla yapılmış onlarca görüşmenin ürünüdür.

7) Taliban'la ilgili ISI operasyonlarına katılan diğer tüm cephe subayları gibi, ordu şefi General Abdül Vahid de askeri istihbarat şefi Tuğgeneral Ali Kuli Han da Peştundu.

Fakat o sıralar ISI'nin, radikal mollalardan uyuşturucu baronlarına kadar Taliban'ın güçlenmesinden çıkarı olan diğer Pakistan lobileriyle karşı karşıya gelmeye başladığını söylemeliyiz. ISI, hükümet ve bu lobiler arasındaki yoğun rekabet, Islamabad'ın Afganistan konusundaki karar süreçlerini iyice parçalamaktan başka sonuç vermiyordu. Pakistan Dışişleri Bakanlığı bu karışıklık nedeniyle öylesine zayıflamıştı ki, Afganistan politikası konusunda fiilen devre dışı kalmış ve her komşusu (Rusya, İran ve Orta Asya devletleri) Pakistan'ı bölgenin istikrarını bozmakla suçlarken en cılız diplomatik hamleleri bile yapamaz hale gelmişti. Bu tür eleştirileri Moskova, Tahran, Taşkent ve Aşkabad'a yapılan gizli seyahatlerle savuşturma gayretleri de fiyaskoyla sonuçlanacaktı.

Uluslararası eleştiriler artarken, yeni seçilmiş olan Nevaz Şerif hükümeti ile ISI, Taliban'ı destekleme konusunda iyice katı bir tutum benimsemeye başlamışlardı. Taliban'ın Mezar-ı Şerifi ele geçirmeye çalıştığı 1997'nin Mayıs ayında, Taliban hükümetini tanıyarak düşman konumundaki komşularını Taliban'la anlaşmaya zorlayacağı ve bu ülkelerin Taliban'la iyi ilişkiler kurmak için Islamabad'a ihtiyaç duyacakları gibi bir hesap yapıyordu ISI. Oysa bu, Pakistan'ın o sırada Mezar-ı Şeriften çıkarılmış olan Taliban'ı erken tanımasıyla masaya çok kötü bir kozun açıldığı düşüncesini doğuracak, son derece riskli bir kumardır.⁸

Pakistan, artık Afganistan'da savaşı hiziplere verilen her türlü dış desteği açıkça eleştirmekte olan BM dahil olmak üzere kendisini eleştirenlere ani ve sert tepkiler gösteriyordu. Pakistan, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ı da taraf tutmakla suçlamıştı. Ocak 1998'de Pakistan'ın BM Büyükelçisi olan Ahmed Kemal, "BM, Afganistan'da kendisini her geçen gün daha da önemsizleştiriyor ve tarafsız bir arabulucu olarak güvenilirliğini kaybediyor," şeklinde bir açıklama yapmıştı. Kemal daha sonra İslama-

8) Raşid, Ahmed, "Isolated in Asia, Pakistan's Afghan policy fails to reflect regional realities", *Far Eastern Economic Review*, 11 Mayıs 1995.

bad'ta Pakistan elçilerini bir araya getiren bir toplantıya katılacak ve Afganistan'da tecrit edilen tarafın Pakistan değil, Pakistan'dan tecrit edilen kesimin dünyanın geri kalanı olduğunu ve çok geçmeden bütün ülkelerin Taliban konusundaki Pakistan tutumunu benimsemek zorunda kalacaklarını iddia edecekti.⁹

Pakistan, yaygın uluslararası eleştirilerin kısılcacında Taliban'ın politikalarını savunurken, hükümet ülkenin neler kaybetmekte olduğunu doğru düzgün algılayabilecek bir konumda değildi. Afganistan topraklarıyla yürütülen çift taraflı kaçakçılık, bu kayıpların en tahrip edici göstergelerinden birisiydi. Kolları artık Orta Asya, İran ve İran Körfezi'ne dek uzanmakta olan kaçakçılık, bu ülkelerin hepsi için muazzam bir gelir kaybı anlamına gelirken, en çok zararı da yabancı tüketim mallarının ülkeye kaçak yollarla sokulması nedeniyle yerli endüstrisi yok olma noktasına gelen Pakistan görüyordu. Meseleyi hafifleterek Afgan Transit Ticareti (ATT) şeklinde adlandırılan bu güzergâhtaki faaliyetler dünyanın en büyük kaçakçılık şebekesini oluşturuyordu ve Taliban'ın müthiş bir Pakistanlı kaçakçılar, nakliyeciler, uyuşturucu baronları, bürokratlar, politikacılar, polis yetkilileri ve ordu subayları ağıyla sarılmasına yol açmıştı. Kaçak ticaret, komşu ülkelerin ekonomilerini dibe vurdursa bile, Taliban'ın ana resmi gelir kaynağı olmuştu.

Belucistan eyaletindeki Çemen ile Afganistan'daki Spin Baldak arasında sınırı oluşturan karakol, bu şebekenin nasıl işlediğini izlemek açısından en uygun yerdir. Güneşli bir günde bu kapıdan yaklaşık olarak 300 kadar kamyon geçmektedir. Kapıdan geçmeyi bekleyen kamyonlar uzun bir kuyruk oluşturmuşken, kamyon sürücüleri, Pakistanlı gümrük yetkilileri ve Taliban askerleri, hiç ara vermeden içtikleri çaylar eşliğinde samimi bir sohbeye koyulmuşlardır. Kamyon sürücüleri Dünya Ticaret Örgütü'ndekilerin tüylerini diken diken edecek hikâyeler anlatır-

9) Raşid, Ahmed, "Pakistan undermines UN in peace process", *Nation*, 23 Ocak 1998.

larken herkes herkesi tanıyor gibidir. Mercedes ve Bedford marka dev kamyonların birçoğu çalıntıdır ve üzerlerinde sahte plakalar vardır. Taşıdıkları malların hiçbirinin faturası yoktur. Bu sürücüler, sahte ehliyetleriyle ve vizeleri ya da pasaportları olmadan altı uluslararası sınırdan rahatlıkla geçebilmektedirler. Sevkiyatlarını üstlendikleri mallar da Japon kameralarından İngiliz iç çamaşırlarına ve Early Grey çayına, Çin ipeklerinden Amerikan bilgisayar parçalarına, Afgan eroinden Pakistan bugdayı ve şekerine, Doğu Avrupa Kalaşnikoflarından İran petrolüne kadar hemen her şeyi kapsamakta ve hiç kimse gümrük rüsumu ya da satış vergisi ödememektedir.

Tam anlamıyla serbest ticaretin hüküm sürdüğü bu Vahşi Batı, Afganistan'daki iç savaş, uyuşturucu ticareti ve Afganistan sınırlarındaki Pakistan, İran ve Orta Asya'daki devlet kurumlarının yozlaşıp çökmesinden dolayı iyice genişlemiş durumdadır. Aynı zamanda, bölgede tüketim mallarına duyulan müthiş iştahla da çok iyi uyuşan bir durumu yansıtmaktadır bu. Pakistan ve Afgan nakliye ve uyuşturucu mafyaları bu iştahı doyurabilmek için güçlerini birleştirmişlerdir. 1995 yılı başlarında Pakistan Merkezi Gelir Dairesi'nden bir yetkili bu durumu, "Kontrolü tamamen kaybettik," diye özetlemişti bana. "Taliban kaçakçılık yapılan yolları açsın diye nakliyecilerden durmadan para alıyor; Afganistan'da ve Pakistan'da hükümetleri kurdurup bozduran işte bu mafyadır. Afgan Transit Ticareti'nde kaybedilen gümrük vergilerinden dolayı Pakistan'ın bu yılki gelirleri yüzde 30 daha düşük olacak."¹⁰

Ticaret, İslamiyet'in yayıldığı topraklar için her zaman can alıcı bir rol oynamıştır. Ortaçağ'da Çin'i Avrupa'ya bağlayan İpek Yolu, Orta Asya ve Afganistan'dan geçiyor ve bugünün kamyon sürücülerini olan aynı aşiretler ve göçebeler tarafından denetleniyordu. İpek Yolu, Avrupa'yı neredeyse Arap fetihleri kadar çok

10) Pakistan yetkilisiyle yapılan görüşme, Kuetta, Nisan 1995. Ayrıca bkz. Rasid, Ahmed, "Nothing to declare", *Far Eastern Economic Review*, 11 Mayıs 1995.

etkilemişti, çünkü bu yoldaki kervanlar sadece lüks malları değil, beraberlerinde fikirleri, dinleri, yeni silahları ve bilimsel keşifleri de taşıyorlardı. Bir deve kervanı 5-6 bin deveden oluşabiliyordu, "toplam kapasitesi çok büyük bir tüccar gemisine eşitti. Üstelik kervanlar, yanlarında bir öncü, bir idareciyle ve katı kuralları, durulması mecburi ara durakları ve kendilerine saldırmaya her an hazır göçebelere karşı önlemleriyle bir ordu gibi yol alıyorlardı," diye yazmıştı Fransız tarihçi Ferdinand Braudel.¹¹ Yaklaşık 2.000 yıldır gerçekten çok az şey değişmiş görünmektedir. Günümüzün kaçakçıları, develerin yerini kamyonların alması dışında, benzer bir askeri altyapıyla düzenlerini sürdürmektedirler.

1950'de uluslararası anlaşmalar uyarınca Pakistan, denize çıkışı olmayan Afganistan'a bir Afgan Transit Ticareti düzenlemesi doğrultusunda Karaçi limanından vergisiz mal ihraç etme iznini vermişti. Kamyoncular mühürlü konteynırlarını Karaçi'den alıp Afganistan'a giriyor ve bazı mallarını Kabil'de satıp geri kalanlarını da Pakistan pazarlarında elden çıkarmak üzere geri dönüyorlardı. Böylece Pakistan'ın ucuz ve vergisiz yabancı tüketim mallarına, bilhassa Japonların elektronik aletlerine ulaşmasını sağlayan, sınırlı ama her gün biraz daha gelişen bir iş hacmi oluşuyordu. Afgan Transit Ticareti 1980'li yıllarda genişleyerek Afganistan'ın komünistlerin denetimindeki şehirlerine de yaramıştı. 1992'de Kabil'in düşüşü, Orta Asya'da yeni pazarların açılması ve Afgan mülteciler yurtlarına döndükçe gıda maddeleri, yakıt ve inşaat malzemeleri ihtiyacının artmasıyla (nakliye mafyası açısından potansiyel bir hazineydi bu) çakışmaktaydı.

Yine de nakliyeciler, iç savaşın devam etmesi ve savaş beylelerinin kamyonlarından tek bir yolda defalarca vergi almaları yüzünden hoşnutsuzlardı. Peşaver'de üslenmiş olan nakliye mafyası Kabil civarında savaşın devam etmesine rağmen Pakistan, kuzey Afganistan ve Özbekistan arasında faaliyet sürdürürken, Kuetta'da üslenmiş olan mafyanın başı, Pakistan'dan çıkan karayo-

11) Braudel, Ferdinand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, Londra 1993.

luna onlarca vergi noktası yerleştirmiş olan zorba Kandahar savaş beyleriyle dertteydi. Kuetta'da üslenmiş olan nakliye mafyası İran ve Türkmenistan'dan güvenli yollar açılmasını dört gözle beklemekteydi. Bu arada Butto hükümeti de buna benzer bir politika savunuyordu.

Taliban liderlerinin, Taliban hareketine mali destek sağlayan ilk grup olan Kuetta mafyasıyla sıkı bağları vardı. İlk başlarda Kuetta mafyası Taliban'a aylık ödemeler yapıyordu, fakat Taliban batıya doğru genişledikçe daha fazla kaynak istemeye başlayacaktı. Nisan 1995'te benim Kuetta'da görüştüğüm kişiler, Taliban'ın Çemen'de nakliyecilerden tek bir günde 6 milyon rupi (130 bin dolar) topladığını, ertesi gün ise Herat'a saldırıya hazırlanırken bu rakamı iki katına çıkardıklarını söylemişlerdi. Üstelik bu "bağışlar", Taliban'ın Pakistan'dan Afganistan'a giren kamyonlardan aldığı ve resmi ana gelir kaynağı olan tek defalık gümrük vergisinden tamamen ayrıydı.

Yolların güvenli hale gelmesiyle birlikte kaçakçılığın yapıldığı alanlar ve iş hacmi ciddi boyutlarda genişlemişti. Kuetta'dan yola çıkan kamyon konvoyları önce Kandahar'a uğruyor, sonra güneyde İran'a doğru yöneliyor, ardından Türkmenistan'a ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine, hatta Rusya'ya kadar ilerliyorlardı. Çok geçmeden Kuetta nakliye mafyası, Türkmenistan yolunu tam anlamıyla denetim altında tutacaklarını düşünerek Taliban'ı Herat'ı ele geçirmeye zorlamaya başlamıştı.¹² ISI ilk başlarda Taliban'a Herat'a saldırmaması yolunda öğütler verdiği halde, Kuetta mafyasının artık Taliban üzerindeki etkisi daha fazlaydı. 1996'da nakliyeciler, Taliban'dan Kabil'i ele geçirerek kuzey yolunu temizlemesini talep etmişlerdi. Başkentin alınmasından sonra Taliban, Peşaver'den Kabil'e gelen her kamyonu ortalama 6 bin rupilik (150 dolar) bir vergi koymuştu ve kamyoncuların

12) Herat'ı kontrolü altında tutan savaş beyi İsmail Han, aldığı gümrük vergisini kamyon başına 5 bin rupiden 10 bin ruپیe çıkararak muazzam bir gümrük geliri elde etmekteydi.

daha önce ortalama 30-50 bin rupi ödediklerini dikkate alırsak ortada hayli kârlı bir durum vardı. Nakliye mafyası, Taliban liderlerini kamyon satın almaya ya da akrabalarını bu işe sokmaya özendirerek kendi içlerine dahil etmenin de peşindeydiler. Uyuşturucu mafyasının da eroin taşımak için bir zekât vermeyi kabul etmesinin ardından, transit ticaret Taliban maliyesi açısından çok daha can alıcı bir rol oynamaya başlamıştı.

Bu ticaretten en fazla zarar gören taraf Pakistan'dı. Merkez Gelirler Dairesi, Pakistan'ın 1992/1993 yılı itibarıyla 3.5 milyar rupi (80 milyon dolar), 1993/1994 mali yılında 11 milyar rupi, 1994/1995 mali yılında 20 milyar rupi ve 1997/1998 mali yılında 30 milyar rupi (600 milyon dolar) gümrük geliri kaybı olduğunu hesaplamıştı (Taliban'ın genişlemesinin yansımasıyla her yıl şaşırtıcı bir artış gözleniyordu).¹³ Afgan Transit Ticareti'nden dolayı Pakistan'da korkunç derecede yozlaşmış bir ağ ortaya çıkmıştı. Bu ticarete orasından burasından bulaşan bütün Afgan kurumları (Gümrük İdaresi, Gümrük İstihbarat Dairesi, Merkezi Gelirler Dairesi, Sınır Zabıtası ve kabile yerleşim kuşağında görevli idareciler) rüşvet alıyorlardı. Afgan sınırındaki kazançlı gümrük işleri, atamaları düzenleyen kıdemli bürokratlara rüşvet ödeyen adaylar tarafından resmen "satın alınıyordu". Bir yatırım olarak düşünülen bu rüşvetler, Afgan Transit Ticareti'nden rüşvet alan yeni atanmış yetkililer tarafından karşılanmaktaydı.

Bu rüşvet ağı Belucistan ve kuzeybatı sınırı vilayetlerindeki politikacılarla bakanlara kadar uzanıyordu. İki eyaletin başbakanları ile valileri, Afganistan'a ihraç edilen mallara hem buğday ve şeker vergisi hem de faaliyet vergisi koymuşlardı. 1995'te ve yine 1996 yılında kıdemli subaylarla yaptığım görüşmelerde, iki eyaletin başbakanları ile valileri arasında yol vergileri çıkarmakta gözlenen rekabetin, ISI'nın Afganistan politikasına karışmak ve genellikle çelişkiye düşmek, Pakistanlı politikacılar üzerinde

13) 1996, 1997 ve 1998 yıllarında Merkezi Gelirler Dairesi yetkilileriyle yapılan görüşmeler. 1993'te 1 dolar 40 rupi değerindeydi. 1999'da ise 1 dolar 50 rupi değerine çıkmıştı.

Taliban'ın yaygın bir "denetim"ini sağlamak gibi sonuçlarla birlikte, bütün bir idari mekanizmayı yozlaştırıp felce uğratan başlıca sebebi teşkil ettiği yönünde ciddi şikayetler duymuştum.

Mafya kendi ticaretini genişletirken Afganistan'ın iligini kurutmaktaydı. Afganistan'da Pakistan kereste pazarına yönelik olarak milyonlarca dönüm arazideki ağaçlar kesiliyor, ülke çoraklaşırken kesilen ağaçların yerine bir tek yenisi dikilmiyordu. İşlemez durumdaki fabrikaların makineleri yağmalanıyor, tanklar ve diğer askeri araçlar sökülüp parçalanıyor, hatta üzerlerindeki çelik parçaları için elektrik ve telefon direkleri bile sökülüyor ve buralardan toplanan parçalar Lahor'daki çelik fabrikalarına satılıyordu. Mafya yerel hırsızları örgütleyip araba çalmalarını ve daha sonra bu arabaları Afganistan'a geçirmelerini sağlarken, Karaçi'de ve diğer şehirlerde araba hırsızlığı inanılmaz boyutlara ulaşıyordu. Mafya sonra bu arabaları Afganistan ve Pakistan'daki müşterilerine yeniden satmanın bir yolunu buluyordu. Karaçi'de sadece 1992-1998 yılları arasında 65 bin araba çalınmış ve bunların büyük çoğunluğu Afganistan'a götürülerek, bir kısmı da plaka numaraları değiştirilip Pakistan içinde bırakılarak satılmıştı.¹⁴

Nakliye mafyası, bir yandan (artık Taliban'ın denetiminde olan Afgan ulusal havayolları Ariana'da) Afgan kurutulmuş meyve ve kerestelere gizlenmiş eroini ihraç etmeyi sürdürürken, öbür yandan Dubai, Sercah ve diğer İran Körfezi limanlarından elektronik mallar alıp satma konusunda da oldukça ustalaşmıştı. Kandahar, Kabil ve Celalabad'tan düzenlenen seferler doğrudan Körfez şehirlerine gidiyor, böylece Taliban'ı jet çağına alıştırıp İpek Yolu kaçakçılığına modern bir ticari görünüm kazandırıyordu.

14) Bu ticaretin bir köşesinden tutan polis, gümrük yetkilileri ve bürokratların hepsi de mafyadan pay almaktaydı. 1997'de yeğenimin arabası Lahor'da çalındıktan sonra, mahalli polis karakolundan, arabanın Afganistan'da olduğunu ve yeğenimin polise nakit olarak "kayıp ücreti" öderse arabayı geri alabileceğini söylemişlerdi bana. Yoksa araba başkasına satılırdı.

Afgan Transit Ticareti, Pakistan'ın ağırlıkla zaten karaborsa-ya dayanan ekonomisini iyice kötürümleştirmişti. Yapılan bir akademik araştırmaya göre, Pakistan'daki yeraltı ekonomisinin hacmi bir çığ gibi büyüyerek 1973'te 15 milyar rupiden 1996'da 1.115 milyar rupiye yükselmiş ve GSMH içindeki payı yüzde 20'den yüzde 51'e fırlamıştı.¹⁵ Aynı dönemde kaçırılan vergi miktarı (gümrük vergisi kayıpları dahil olmak üzere) korkunç bir artışla 1.5 milyar rupiden 152 milyar rupiye yükselmişti. Kaçakçılık üzerinden yürüyen ticaret 1993'te yeraltı ekonomisine yaklaşık olarak 100 milyar rupilik bir katkıda bulunuyordu ve 1998'de 300 milyar rupinin üzerine çıkmıştı. Bu rakam, ülkenin 10 milyar dolarlık toplam ithalatının yüzde 30'una ya da 1998/1999 mali yılında toplanması hedeflenen bütün vergi miktarına (300 milyar rupi) eşitti. Ayrıca, Afganistan/Pakistan uyuşturucu ticaretinin de yılda 50 milyar rupilik bir hacimde yürüdüğü hesaplanıyordu.

Kuzeybatı sınırı vilayetlerinde kaçakçı pazarları, Pakistan endüstrisinde büyük zararlar doğuran ithal tüketim mallarıyla dolup taşmaktaydı. Örneğin 1994'te Pakistan, kendi klima ve soğutma sistemlerini imal eden bir ülke olduğu halde, 30 milyar rupi değerinde yabancı klima ve soğutma sistemi ithal etmek durumunda kalmıştı. Elektrik üretiminden hiç nasibini almamış bir ülke olan Afganistan, Afgan Transit Ticareti vasıtasıyla 1 milyar rupi değerinde klima ve soğutma sistemi ithal ediyor ve bunların hepsi Pakistan pazarlarına dağılarak yerel imalatçıları iflas tehlikesiyle yüz yüze getiriyordu. Vergiden muaf Japon TV setleri ya da bulaşık makineleri Pakistanlı üreticilerin yaptıkları cihazlarla hemen hemen aynı fiyata satın alınabildiği için, tüketiciler doğal olarak Japon ürünlerini tercih ediyorlardı. Peşaver dışında Hayatabad'ta kurulan çarşıda, Britanya'nın Marks and Spencer ve Mothercare, Japonya'nın Sony gibi markaları müşte-

15) Pakistan Kalkınma İktisadi Enstitüsü, "Study on informal economy", Aralık 1998.

rilerini çekmek için boy göstermekteydiler. Kuzeybatı Sınır Vilayetleri Başbakanı Mehtab Ahmed Han Aralık 1998'te yaptığı bir konuşmada, "Afgan Transit Ticareti vilayetlerde ekonomik girişimlerin çanına ot tıkamış ve insanlar dürüst kazanç elde etme düşüncesinden tamamen vazgeçip kaçakçılığı en doğal hakları olarak görme noktasına gelmişlerdi," diyordu.¹⁶

Ekonomide buna benzer bir çöküş ve yozlaşmanın yaygınlaşması İran'da da görülüyordu. Nakliye mafyasının İran'dan Afganistan ve Pakistan'a benzini ve diğer malları kaçak olarak götürüp getirmesi ciddi gelir kayıplarına yol açmış, yerel endüstriyi mahvolma noktasına getirmiş ve en üst yönetim kademelerindeki insanları yolsuzluk batağına sokmuştu. İranlı yetkililerle yaptığım özel konuşmalarda, devletin idare ettiği endüstri vakıfları olan Bunyad'ların da Devrim Muhafızlarının da petrol ürünlerinin kaçak olarak satılmasından en çok kazanç sağlayan kesimler olduğunu kabul ediyorlardı; bu ürünlerin Afganistan'da satılması İran'da satılmasına kıyasla yüzde 2.000-3.000 daha fazla kâr getirmekteydi çünkü. Bölgeye gelen yakıt Afgan savaş beylerinin savaş makineleri tarafında muazzam miktarlarda tüketiliyor ve daha sonra Belucistan'daki benzin pompa istasyonlarının sahipleri Pakistan şirketlerini atlayarak (tabii gümrük vergilerini de ödemeyerek) mafia aracılığıyla İran'dan ucuz yakıt sipariş ediyorlardı.

Pakistan, elektronik mallar gibi kalemlerin ithalini durdurarak Afgan Transit Ticareti'nin dizginlerini ele alma doğrultusunda yarı gönüllü girişimlerde bulunmuştu gerçi, ancak Taliban yeni bir düzene boyun eğmeyi reddedip mafia da hükümetteki bakanlar üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdıncaya hükümet geri adım atmak zorunda kalıyordu. Islamabad'ta transit ticaret ve kaçakçılığın Pakistan ekonomisine verdiği zararı tartışmaya istekli ya da Taliban'ı taviz vermeye zorlamayı düşünen tek bir lobi yoktu. ISI,

16) *Business Recorder*, "Afghan transit trade destroyed local industry, says NWFP Chief Minister", 15 Aralık 1998.

kendileriyle anlaşıpna kadar Taliban'a verdiği desteği geri çekme kozunu kullanmayı aklına bile getirmiyordu. Şaşkına dönmüş durumdaki yabancı ve Pakistanlı yatırımcıların gözünde, hükümet Taliban uğruna kendi ekonomisini çöktürmeye istekli bir tablo sunmaktaydı. Pakistan devleti böylece kendi gelirlerini fiilen Taliban'a aktarmış oluyordu. Bu, Taliban'ın müthiş işine yaran ve bu hatta çıkarı olan Pakistanlıları inanılmaz derecede zenginleştiren, resmi olmayan bir yardım biçimiydi.

Bu manzaranın Afganistan'daki yansımaları, Pakistan'da yayılmakta olan istikrarsızlık ateşinin üstüne körükle gitmek gibi bir sonuç doğurmuştu. 1980'li yıllarda Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesinin serpintileri, Pakistan'ın politikası ve ekonomisini yerle bir eden bir "eroin ve Kalaşnikof kültürü" yaratmıştı. "Afgan savaşında fiilen on yıl geçirmek Pakistan'ın toplumsal profilini öyle bir değiştirmişti ki, hiçbir hükümet ciddi problemlere karşı etkin önlemler alamıyordu," diye yazmaktaydı Amerikalı tarihçi Paul Kennedy. "Pakistan toplumu artık daha parçalanmış, gelişkin silahlara boğulmuş, iç savaşın doğurduğu şiddet yüzünden vahşileşmiş, uyuşturucu maddelerin yayılmasıyla çöküntüye uğramış insanlarla dolu."¹⁷

1990'ların sonlarında bütün bu göstergeler iyice yaygınlaşarak devletin bütün kurumlarını fiilen işlemez duruma getirmişti. Afgan Transit Ticareti yüzünden Pakistan ekonomisi çökerken, dış politikada Batı'nın ve komşu ülkelerin kendilerini tecrit etmesiyle karşılaşmış, İslami militanlar kendi kurallarını uyguladıkça hukuk ve düzen diye bir şey kalmamış ve Taliban'ın barındırdığı yeni bir Şii-karşıtı İslami radikallerin boy göstermesi sonucunda 1996-1999 yılları arasında yüzlerce Pakistanlı Şii ölümle tanışmıştı. Bu mezhep kavgaları, artık Pakistan'ın Sünni çoğunluğu ile Şii azınlığı arasındaki çok daha geniş kapsamlı bir sürtüşmeyle de körükleniyor, böylece Pakistan ile İran arasında-

17) Chase, Robert ve Kennedy, Paul ile Hill, Emily, *The Pivotal States. A New Framework for US Policy in the Developing World*, W. Norton and Co., 1999.

ki ilişkiler tamamen kopma noktasına geliyordu.¹⁸ Aynı zamanda 80 bini aşkın Pakistanlı İslamcı militan 1994'ten beri Taliban saflarında eğitim görmüş ve onlarla omuz omuza savaşmış durumdaydı. Bunlar, Pakistan'da Taliban tarzında bir İslami devrim gerçekleştirmeye hazır İslami eylemcilerin çekirdeğini oluşturmaktaydılar.¹⁹

Kuzeybatı sınır vilayetleri ile Belucistan'da bir sürü Peştun yerleşim biriminde Taliban'ı taklit eden aşiret grupları boy göstermeye başlamıştı. Daha 1995 yılında Mevlana Sufi Muhammed, kendi grubu Becar'daki Tanzim Nifaz Şeriat-ı Muhammedî'yle birlikte, şeriatın uygulanmasını talep eden bir ayaklanmaya öncülük etmişti. Ordu tarafından ezilmeden önce bu isyana yüzlerce Afganlı ve Pakistanlı Taliban da katılmıştı. Tanzim grubunun liderleri daha sonra Taliban'a sığınmak üzere Afganistan'a kaçmışlardı. Aralık 1998'de Tehrik-i Tuleba, yani Orakzay'daki Taliban Hareketi, hukuksal sürece aldırış etmeyerek cinayet işleyen birisini 2 bin seyircinin önünde kendi inisiyatifleriyle idam etmişlerdi. Bu tür gruplar Peştun yerleşim kuşağında Taliban tarzı bir adalet uygulamaya koyulmuşlar ve yine Taliban'ı taklit ederek televizyonu, müziği ve videoyu yasaklamışlardı.²⁰ Kuetta'da ortaya çıkan başka Taliban-yanlısı Peştun gruplar da sinema salonlarını yakıp yıkmışlar, video dükkânlarının sahiplerini vurarak öldürmüşler, uyku antenleri parçalamışlar ve kadınları sokaklardan evlerine sürmüşlerdi.

Taliban'ın 1998'de Mezar-ı Şerifi ele geçirmesinden sonra, Pakistan zafer ilan ederek bütün dünyanın artık Afganistan'ın

18) Bütün Şiilerin Pakistan'dan kovulmasını isteyen Cemiyet-i Ulema-ı İslami'nin takipçileri olan Leşker-i Cengvi ile Sipah-i Sahib, Taliban saflarında savaşmak için binlerce savaşçı göndermiş, bunun karşılığında da Taliban onların liderlerine Kabil'de sığınma fırsatı tanımıştı.

19) Raşid, Ahmed, "Afghan conflict eroding stability in Pakistan," *Nation*, 21 Ocak 1998.

20) Yusufzay, Rahimullah, "Pakistani Taliban at work", *News*, 18 Aralık 1998. Ayrıca bkz. AFP, "Murder convict executed Taliban style in Pakistan", 14 Aralık 1998.

yüzde 80'ini kontrolü altında bulunduran bu hareketi tanımasını isteyecekti. Pakistan'ın asker ve sivil liderleri, Taliban'ın başarısının Pakistan'ın başarısı olduğunda ısrar edip, bu politikanın doğru ve değişmez olduğunu ilan ediyorlardı. Pakistan, Afganistan'daki İran etkisinin sona erdiğini, Rusya ile Orta Asya devletlerinin Islamabad aracılığıyla Taliban'la anlaşmak zorunda kalacaklarını, bu arada Batı'nın da Taliban'ın İslamiyet yorumunu kabullenmekten başka bir seçme şansının kalmayacağını düşünüyordu.

Kamuoyunda Pakistan'ın Talibanlaşması konusunda duyulan endişeler artmakla birlikte, ülke liderleri iç kaosun giderek derinleşmesini görmezlikten gelmekteydiler. Yabancıların gözünde ise Pakistan artık Afganistan, Sudan veya Somali gibi başarısızlığa sürüklenen ya da iflas etmiş bir devlet konumundaydı. Kuşkusuz iflas etmiş bir devlet, gerçi o da mümkün olmakla birlikte, tamamen ölmüş bir devlet değildir. İflas etmiş bir devlet, beceriksizliği ispatlanmış bir siyasal elitin uyguladığı politikaların sürekli fiyaskoyla sonuçlanmasının bu politikaları yeniden gözden geçirmenin yeterli bir gerekçesi olarak görülmediği bir devlettir. Pakistan eliti zaten Afganistan'daki politikasını değiştirme yönünde en ufak bir eğilim sergilemiyordu. General Ziya-ül Hak, "gâvur 'Hindistan', 'zındık' (Şii olduğu için) İran ile 'Hıristiyan' Rusya arasında bir Sünni Müslüman ülkesi yaratarak"²¹ bir Moğol imparatoru olmayı hayal etmişti. Ziya-ül Hak, Afgan Mücahitlerinin mesajının Orta Asya'ya yayılacağına, İslamiyet'i yeniden canlandıracağına ve Pakistan'ın önderliğinde yeni bir ülkeler bloğu yaratacağına inanıyordu. Ziya-ül Hak'ın hiç düşünmediği şey, Pakistan'a nasıl bir miras bırakacağıydı.

21) Roy, Olivier, "Domestic and Regional Implications of the Taliban regime in Afghanistan", St. Antony's College'a sunulan konferans tebliği, Oxford University, 24 Nisan 1999.

15
ŞİİLİĞE KARŞI SÜNNİLİK:
İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN
❧

1999 ilkbaharında Tahran'a bir değişim ve yenilenme duygusu hâkimdi. İslam Devrimi'yle birlikte neredeyse yirmi yılı aşkın bir süredir Tahran 'kadınları kendilerine zorla dayatılmış hicaba göre giyinerek örtünmek zorunda kalmışlardı. Şimdi birdenbire hicabın leopar derisi ceketler ve kürklere uydurulduğuna tanık olmaktaydık. Bazı kadınlar yağmurluk giyiyorlar ya da kısa etekler, dar blucinler, siyah ipek çoraplar ve yüksek topuklu ayakkabıları gösteren bir mantıyla dolaşıyorlardı. Kadınların edebi artık, mecburi tutulmuş bir giyinme şeklinden ziyade, kendilerine kalmış görünüyordu. Hicab kurallarının gevşetilmesi, Mayıs 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Seyid Muhammed Hatemi'nin, oyların yüzde 70'ini alıp sertlik yanlısı muhafazakâr

rakibine karşı şaşırtıcı bir zafer kazanmasından sonra İran toplumunda gözlenen köklü dönüşümün göstergelerinden sadece birisiydi. Hatemi daha çok, yüzde 25'lik işsizlikle ve yüksek enflasyonla bunalan ve onun iktisadi kalkınmayı sağlayıp daha açık bir toplum getirmeyi vaat etmesinden umutlanan gençliğin oylarını toplamıştı.

Hatemi'nin zaferi, Batı'ya açılan İran'ın dış dünyayla ilişkilerinde hemen buzların çözülmesine yönelik bir işaret olarak görülmüş, eski düşman ABD'yi "uygarlıklar arasında bir diyalog" geliştirme ihtiyacıyla baş başa bırakmış ve Arap dünyasıyla ilişkilerin düzelmesi yönünde de olumlu karşılanan bir gelişme şeklinde değerlendirilmişti. İran, ABD ve Arap dünyası arasındaki ilişkilerin gevşemesinde Afganistan başlıca sorun olacak gibi görünüyordu. ABD Büyükelçisi Bill Richardson Nisan 1998'te Kabil'e yaptığı ziyarette, ABD'nin İran'ı Afgan krizinin çözülmesinde diyalog kurulacak bir partner olarak gördüğünün işaretlerini vermişti. İran bu arada başka bir eski düşman olan Suudi Arabistan'la da görüşmelere başlamıştı.

"İran ile Suudi Arabistan arasındaki olumlu hava cesaret verici ve iki taraf da Afganistan'daki çatışmanın çözümünde işbirliğine girmeye hazır," diyordu Mayıs 1998'de İran'ın yeni dışişleri bakanı Kemal Harrazi.¹ On bir yıldan beri İran'ı Birleşmiş Milletler'de teslim eden, tatlı dilli, İngilizce konuşan bir diplomat olan Harrazi'nin yumuşak diplomatik yaklaşımı ve üslubu, olgunlaşmış olan bir devrimi temsil etmekteydi.

İran'ın yeni liderleri Taliban'a karşı derinden bir düşmanlık besliyorlardı gerçi, ama Afganistan'da barışın sağlanmasının İran'ın iktisadi kalkınması ve siyasal liberalleşmesi açısından zorunlu olduğunun farkına varacak kadar da pragmatiktiler. Komşu ülkelerde istikrar sağlanması İran'ın uluslararası tecritine son verme çabalarına olumlu etki yapardı. Hatemi, Taliban'la kavga

1) Harrazi'yle yapılan görüşme, Tahran, 30 Nisan 1998. Ayrıca bkz. Raşid, Ahmed, "Iran trying to improve ties old enemies", *Nation*, 5 Mayıs 1998.

etmeye pek eğilimli değildi, ancak o günlerden sadece altı ay sonra Taliban Mezar-ı Şerif'te dokuz İran diplomatı öldürünce, İran çeyrek milyon askerini Afganistan sınırına yığmış ve Afganistan'ı işgal etme tehdidini savurmuştu. Taliban'la gerginlikler gün geçtikçe tırmanırken, İran ile Suudi Arabistan arasında yeni ilişkiler kurulması daha da büyük bir önem kazanıyordu.

Afganistan, Persler ile Araplar arasındaki yoğun rekabette çatışma yaşanan alanlardan sadece birisiydi. İki halk da Sünni Arabistan ile Şii Pers ülkesi arasındaki tartışmalardan hareketle birbirini durmadan işgal ederler ve diğerlerinin üzerinde hâkimiyet kurarlardı. 1501'de Safevi hanedanından Şah İsmail, İran'ı İslam dünyasının ilk ve tek Şii devleti yapmıştı. Her ne kadar Pers egemenliği ve kültürüyle dili çok daha eskilere dayansa ve kalıcı izler bırakmış olsa da, gerek İranlılar gerekse Araplar, değişik dönemlerde Orta Asya ve Afganistan'ın egemenliğinin ellerinde tutmuşlardı.

Yirminci yüzyılda devrimci İran ile Irak arasında yapılan ve yaklaşık 1.5 milyon kayba yol açan uzun süreli savaş (1981-1988), bütün Arap devletleri Saddam Hüseyin'in Irak'ını desteklediği için bu rekabeti derinleştirmekten başka sonuç vermemişti. O savaş başlarken, Afganistan'da da başka bir savaş başlıyor ve burada da eskiye dayalı düşmanlıklar (bu defa Soğuk Savaş ve ABD'nin Arap devletlerinin yardımıyla İran'ı tecrit etme amacı bağlamında) kendisini yeniden gösteriyordu.

Görünüşe bakılırsa Afgan çatışmasında İran da Suudi Arabistan da aynı safta yer alıyorlardı. Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesine şiddetle karşı koymuşlar, Mücahitleri canı gönülden desteklemişler ve Afgan rejimi ile Sovyetler Birliği'ni tecrit etmeye yönelik uluslararası tedbirlere her türlü katkıyı sunmuşlardı. Fakat Mücahitler içindeki muhalif hiziplere de destek veriyorlardı ve İran, Kabil rejimiyle diplomatik bağlarını hiçbir zaman koparmamıştı. Suudilerin Mücahitlere desteği, ABD'nin ve Pakistan'ın fonların ve silahların büyük kısmını en radikal Sünni Peştun

gruplara aktarma ve Şii Afganlıları arka planda tutma stratejisiyle uyum içindeydi. Suudiler, Vehhabiliği destekleyen Afganlılara başka yardımlarda da bulunuyorlardı.

Suudi yardımı, ABD'nin Mücahitlere sağladığı fonlarla neredeyse doları dolarına aynı miktardaydı. Suudiler, 1980 ile 1990 yılları arasında Mücahitlere resmi yardım olarak yaklaşık 4 milyar dolar harcamışlardı ve bu rakamın içine İslami hayır kurumlarından, vakıflardan, prenslerin özel vakıflarından ve camilerde toplanan bağışlardan gelen gayrı-resmi yardımlar dahil değildi.² Ayrıca, 1989'da Suudilerin İslamabad'da sürgünde olan Mücahitlerin geçici hükümet kurma müzakereleri sırasında Afgan liderlerine rüşvet olarak teslim edilecek 26 milyon doları vermeleri gibi, ISI'ye aktarılan doğrudan fonlar vardı.³ Mücahit liderleri bunun üzerine geçici başbakan olarak bir Afgan Vehhabiyi atamak zorunda kalmışlardı.

Mart 1990'da Suudiler, Afgan ordusu içinde Hikmetyar'ın ve General Şahnavaz'ın Cumhurbaşkanı Necibullah'a karşı başarısız bir darbe girişimini destekleyen Hikmetyar'ın Hizb-i İslami partisine 100 milyar dolar ek bir fon daha ayırmışlardı.⁴ 1992'den sonra Suudiler Kabil'deki Mücahit hükümetine fon ve yakıt aktarmayı sürdürüyorlardı. Pakistan aracılığıyla gönderilen yakıt, o dönemde ve daha sonra Pakistan hükümetleriyle ISI açısından önemli bir yozlaşma ve himaye kaynağını oluşturacaktı.

2) Suudiler 1984 ile 1986 yılları arasında Afgan direnişine 525 milyon dolar yardımda bulunmuşlar, 1989'da da, kalan kısmı ABD'den karşılanmak üzere, 715 milyon dolarlık toplam yardımın yüzde 61'ini, yani 436 milyon doları üstlenmeyi kabul etmişlerdi. 1993'te de Afgan hükümetine 193 milyon dolar verilmişti. Demek ki Suudilerin savaş boyunca katkıda bulundukları toplam yardımın miktarı, en az ABD'nin harcadığı 3.3 milyar dolar kadar, hatta ondan daha fazlaydı", Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York 1996.

3) Pakistan istihbarat yetkilileriyle yapılan görüşmeler, 1989. Ayrıca akt. Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, Yale University Press, 1995.

4) 1990'da kabinede yer alan bakanlarla yapılan görüşmeler. Ayrıca bkz. Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan*.

İran ile ABD arasındaki ilişkilerin soğumasından dolayı, İran'da üslenmiş olan Afgan Mücahit grupları uluslararası bir askeri yardım alamıyorlardı. Ayrıca İran'a kaçmış olan 2 milyon Afgan mültecinin, Pakistan'daki 3 milyon mültecinin aksine uluslararası topluluğun insani yardımlarından yararlanma imkânları da yoktu. Tahran'ın Mücahitlere desteği, Irak-İran savaşından dolayı yaşanan bütçe kısıtlamaları yüzünden sınırlıydı. Böylece 1980'li yıllar boyunca ABD, İran'ı Afganistan konusunda dış dünyadan fiilen koparmayı başarmış sayılmaktaydı. Tabii bu, İranlıları ABD'ye karşı daha da öfkeliendiren ve Soğuk Savaş sona erip Amerikalılar Afgan devletini terk edince İran'ın Afganistan'daki etkinliğini daha da arttıracak bir mirastı.

İran'ın Mücahitlere ilk desteği sadece Afgan Şiilerine, özellikle de Hazarilere gitmekteydi. İran'ın Devrim Muhafızlarının dünyanın her tarafındaki (Lübnan'dan Pakistan'a kadar) Şiilere kaynak aktardığı bir dönemdi bu. 1982'ye gelindiğinde İran ekonomisi ve etkisi, İran'da eğitim almış daha genç bir radikal Hazariler kuşağını, Hazaracat'ta 1979'da Sovyet işgaline karşı mücadelede ortaya çıkmış geleneksel liderleri devirmeye teşvik etmişti. Daha sonra, sekiz Afgan Şii grubuna Tahran'da resmi statü tanınmış, fakat İran onları hiçbir zaman yeterli ölçüde silahlandırıp fonlarla beslemeyi başaramamıştı. Sonuç olarak İran'ın desteklediği Hazariler, Afganistan içindeki çatışmada marjinal konumda kalmışlardı ve Sovyetler'e karşı mücadele etmekten ziyade kendi aralarında savaşıyorlardı. İran'ın kısa görüşlülüğü ve Hazarilerin Tahran'a sadakatinin kendileri aralarında birlik sağlamaktan daha önemli sayıldığı ideolojik politikalar da Hazari hizipçiliğini arttıran etkenlerdendi.

1988 yılında Sovyet birliklerinin çekilme ihtimalinin çoğalmasıyla birlikte İran, Hazarileri güçlendirme ihtiyacını duymuştu. Nitekim bu doğrultuda İran'da üslenmiş sekiz Hazari grubunu tek bir Hizb-i Vahdet partisi şeklinde birleştirmeye katkıda bulunmuştu. İran artık Hizb-i Vahdet'in, Peşaver'de üslenmiş Mücahit partilerin egemenliğinde yeni bir Mücahit hükümet oluşturulması yönündeki uluslararası müzakerelere alınması için

baskı yapmaktaydı. Hazariler küçük bir azınlık olsalar ve Afganistan'a yönetmeyi umut edemeseler bile, İran gelecekteki bir Mücahit hükümetinde ilk önceleri yüzde 50'lik, daha sonraları yüzde 25'lik bir pay talep etmekteydi.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet Afganistan içinde Suudilerin Vehhabiliği ve Şii-karşıtlığını yaymak için daha fazla Arap gönderme çabalarıyla birlikte yoğunlaştıkça, Pakistan bunlar arasındaki dengeyi muhafaza etmeyi başarıyordu. İki devletin de yakın müttefiklerinden olan Pakistan, Kabil rejimine karşı birleşik bir cephe kurma gerekliliğini vurguluyordu. İran-Suudi rekabeti 1989'da Sovyet birliklerinin işgal etmesinin ve İran'ın Kabil rejimine daha fazla yakınlaşmasının ardından iyice tırmanmıştı. İran, Kabil rejimini Afganistan'da bir Sünni Peştun iktidarı kurulmasına karşı direnebilecek tek güç olarak görüyordu. İran, Hizb-i Vahdet'i silahlandırmıştı ve Kabil 1992'de Mücahitlerin eline düşünce Hizb-i Vahdet sadece Hazaracat'ı değil, batı Kabil'in önemli bir parçasını denetler duruma gelmişti.

Bu arada Suudiler, himaye ettikleri en büyük iki neo-Vehhabi grubu olan Gülbeddin Hikmetyar ile Abdül Resul Seyyaf'ın birbirlerine düşmeleri üzerine ciddi bir terslikle yüz yüze gelmişlerdi. Hikmetyar, Kabil'de yeni kurulan Mücahit hükümetine karşıydı ve şehrin bombalanmasında Hazarilerin yanında saf tutmuştu. Seyyaf ise Mücahit hükümetini destekliyordu. Bu bölünme, Suudilerin Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinden sonra uğradıkları çok daha büyük çaplı bozgunun bir uzantısıydı. Suudiler yirmi yıldır Müslüman dünyasında Vehhabiliği yaymak ve bu ülkelerdeki İslami hareketler içinde etkin güç haline gelmek için yüzlerce neo-Vehhabi gruba kaynak aktarmaktaydılar.

Fakat Riyad, bu İslami grupların borçlarını ödemelerini ve bu doğrultuda Suudi Arabistan ile ABD'nin öncülüğünde Irak'a karşı kurulan koalisyona destek vermelerini isteyince, bu grupların çoğunluğunun, Hikmetyar ve Afgan gruplarının büyük bölümü dahil olmak üzere, Saddam Hüseyin'i desteklediklerini görecek-

ti. Suudi Arabistan ulusal çıkarlarına dayalı bir dış politika geliştirememişti. Suudilerin bu durumu, meşruiyeti tutucu bir fundamentalizme dayalı olan Batılılaşmış bir yönetici elite sahip olmalarından kaynaklanırken, o elitin parçası olmayanlar radikal düzeyde Batı-karşıtı bir çizgiye yaklaşıyorlardı. Bu yönetici elit, ülke içinde ve dışında kendi gücünün altını oymakla sonuçlansa bile, radikal Vehhabiliği desteklemişti. Ne kadar ironik bir durumdur ki, sadece Suudilerin görmezlikten gelmeyi tercih ettiği ılımlı Afgan grupları en çok ihtiyaçları olduğu zamanda Suudi Krallığı'na desteklerini sunacaklardı.⁵

1992 ile 1995 yılları arasında Afgan savaşı iyice yoğunlaşırken, İran ile Suudi Arabistan arasındaki gerginliğin tırmanmakta olduğu gözlenmekteydi. Suudiler ve Pakistanlılar sık sık bütün hizipleri bir araya getirme girişimlerinde bulunuyorlar, fakat İran'ı ve Hazarileri muhtemel anlaşmaların dışında tutmak için de ellerinden gelen hiçbir çabayı esirgemiyorlardı. Pakistan'ın ve Suudi Arabistan'ın Mücahitler arasında Kabil'deki iktidarın nasıl paylaştırılacağı konusunda yapılan görüşmeler sonunda kabul ettirdikleri 1992 Peşaver Anlaşması'nda ve iç savaşı sona erdirmeyi hedefleyen daha sonraki -başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte- 1993 İslamabad ve Celalabad anlaşmalarında İran ile Hazariler aynı safta yer almışlardı. 1990'lı yıllarda Pakistan ve Suudi Arabistan'ın İran'ı dışlamaları (1980'lerde ABD'nin İran'ı dışlamasına benzer bir durumdu bu) Tahran'ın sertliğini iyice arttıran bir sonuca yol açmıştı.

İranlılar, sadece Afgan Şiilerini değil, aynı zamanda Peştun hâkimiyetine karşı direnen Farsça-konuşan bütün etnik grupları da destekleme konusunda daha pragmatik düşünmeye başla-

5) Suudiler, İslami dayanışmayı kanıtlamak ve İslam dünyasında Suudilerin sadece Batılı güçlere dayandığı konusundaki karşı propagandaları boşa çıkarmak üzere, Irak'a karşı savaşlarına yardımcı olmak üzere Mücahitlerden Suudi Arabistan'a bir askeri müfreze göndermesini talep etmişlerdi. Suudiler tarafından her zaman desteklenen Pir Geylani'nin liderliğindeki ılımlı Afganistan Milli İslami Cephesi dışında, bu talebi bütün Afgan partileri geri çevirmişti.

mişlardı. İran'ın Taciklerle doğal bir bağı vardı (aynı ırktan geliyorlar ve aynı dili konuşuyorlardı), ancak Ahmed Şah Mesud'un 1993'te Kabil'de Hazarilere yönelik vahşi saldırıları İranlıları korkunç öfkelenlendirmişti. Yine de Tahran, Peştun-olmayanları desteklemediği sürece Sünni Peştunların Afganistan'a egemen olacaklarının farkındaydı. 1993'te ilk defa olarak İran, Kabil'deki Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani'ye ve Özbek savaş beyi General Raşid Dostum'a ciddi bir askeri yardım göndermeye başlamış ve bütün etnik grupların Rabbani'ye katılmaları çağrısında bulunmuştu.

İran'ın yeni stratejisi Pakistan'la olan çıkar çatışmasını kızıştırmıştı. Islamabad, himaye ettiği Peştun grupları Kabil'e aldırma kararıyla, Pakistanlılar da Suudiler de iktidarın paylaşıldığı düzenlemelerden Hazarilerin dışlanmasına çalışıyorlardı. Pakistan'ın 1980'li yıllarda Suudi çıkarları ile İran çıkarları arasında bir denge kurmakta son derece ustalaşmış diplomasisi, artık Suudilerden yana bir ağırlık kazanmaktaydı.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Orta Asya cumhuriyetlerinin önünün açılması İran'a kendi uluslararası tecritini sona erdirmeye çabalarında yeni bir itki kazandırmıştı. İran bakışlarını, Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin Kasım 1991'de çıkır açan bir gezi düzenlemesi ve Türkmenistan ile İran arasında bir demiryolu hattı inşa etme anlaşması imzalamasıyla hızla Orta Asya'ya çevirmişti. Fakat burada da ABD, Dışişleri Bakanı James Baker'ın 1992'de Washington'un İran'ın Orta Asya'da herhangi bir nüfuz kazanmasını engellemek için elinden gelen her şeyi yapacağını ilan etmesiyle İran'ı engellemeye çalışmaktaydı.⁶ Orta Asya'nın neo-komünist hâkimleri de ilk başlarda, İslami fundamentalizmi yaymaktan başka bir hedefi olmadığına inandıkları İran'a derin bir şüpheyile yaklaşmışlardı.

6) Hunter, Shireen T. "The Islamic Factor in Iran's Relations with Central Asia", Şubat 1999. Yayınlanmamış tebliğ. Buradaki fikirlerin birçoğundan yararlanmama izin verdiği için Hunter'a teşekkür borçluyum.

Fakat İran bu tür çabalara karşı koymuş ve 1989'da Sovyet Dışişleri Bakanı Edvard Şevardnadze'nin Tahran'a buzları kıran bir ziyaret yapması ve Ayetullah Humeyni'yle görüşmesinin ardından Rusya'yla yakın bağlar kurmuştu. Humeyni'nin, ölümünden önce İran-Sovyet bağlarının sıkılaştırılmasını onaylaması da yeni Rusya'ya İranlıların gözlerinde bir meşruiyet kazandırmaktaydı. Ayrıca 1989 ile 1993 yılları arasında Rusya, askeri donanımını yenilemesi için İran'a 10 milyar dolar değerinde silah sağlamıştı. İran, diğer Müslüman-olmayan Gürcistan, Ukrayna ve Ermenistan gibi eski Sovyet devletleriyle de bağlarını güçlendirerek bölgedeki konumunu iyileştiriyordu. Tahran, kendi nüfusunun yüzde 20'si Azeri olduğu halde Ermenistan'la girdikleri savaşta Azerbaycan'ı desteklemeye yanaşmamış ve Tacikistan'daki iç savaşın sona erdirilmesi için Rusya'ya ve Birleşmiş Milletler'e yardımcı olmuştu.⁷ Burada can alıcı noktalardan birisi, İran'ın ve Orta Asya cumhuriyetlerinin Afgan-Peştun fundamentalizmine ve onların Pakistan ile Suudi Arabistan'dan aldıkları desteğe karşı derin şüpheler beslemeleriydi. Dolayısıyla, Taliban'ın ortaya çıkmasından çok önceleri bile, Peştun-olmayan etnik grupları destekleyen bir İran-Rusya-Orta Asya cumhuriyetleri ittifakı kurulmuş oluyordu.

Buna karşılık Suudi Arabistan, Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirmek için devletler arası görüşmeler yoluna çok az başvurmuştu. Suudilerin Orta Asya cumhuriyetlerinin başkentlerinde büyükelçilikler açmaları da neredeyse dört yıl alacaktı. Bunun yerine Suudiler, Orta Asya'ya milyonlarca nüsha Kuran göndermeyi, Hacca gelen Orta Asyalı Müslümanlara kaynak sağlamayı ve Suudi Arabistan'da araştırma yapmak isteyen mollalara (Vehhabiliği yayma özlemiyle) burs vermeyi tercih etmişlerdi. Oysa bu yaklaşımlar Orta Asya'nın hâkimlerini

7) Raşid, Ahmed, *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism*, Zed Books, Londra 1994. Bu kitapta bağımsız Orta Asya'nın İran, Türkiye, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkilerinin ilk dönemlerini geniş biçimde ele almaktayım.

tedirgin etmekten başka bir işe yaramıyordu. Birkaç yıl içinde Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ı yönetenler Vehhabiliği kendi ülkelerindeki istikrarı tehdit eden en büyük tehlike sayacaklardı.⁸

Suudi Arabistan, Taliban'ı Afganistan'da azalmakta olan etkisini yeniden arttırabilecek önemli bir yatırım olarak görüyordu. Taliban'la temas kurmak için yapılan ilk Suudi girişimleri prenslerin av partileri aracılığıyla olmuştu. Pakistan'daki Cemiyet-i Ulema'nın başında bulunan Mevlana Fazıl Rahman, 1994-1995 kışında Suudi ve Körfez prenslerini Kandahar'a götürecek ilk toy kuşu partilerini ayarlamıştı. Arap av partilerine çıkan prensler Kandahar'a onlarca lüks cip taşıyan dev nakliye uçaklarıyla ulaşmışlardı ve avdan sonra bu cipleri Taliban ev sahiplerine hediye olarak bırakmışlardı. Suudi istihbarat şefi Türki el-Faysal daha sonra Kandahar'ı düzenli olarak ziyaret etmeye başlamıştı. Türki el-Faysal'ın Temmuz 1996'da Islamabad'ı ve Kandahar'ı ziyaret etmesinden sonra, Suudiler Taliban'ın Kabil'e yönelik başarılı saldırısına önemli ölçüde mali kaynak, araç ve yakıt sağlamışlardı. İki Suudi şirketi Delta ile Ningarcho, artık Afganistan'daki doğalgaz boru hattı projeleriyle ilgilenmeye başladığından, yerel iş çevrelerinin Riyad'a yönelik Talibanların zafer kazanmasına yardımcı olma baskılarında da gözle görülür bir artış gözlenmekteydi.

Fakat kraliyet ailesini Taliban'ı desteklemeye zorlayan en etkili rol, Suudi krallığındaki Vehhabi ulemanıydı. Ulema, Suudi monarklarının Kıdemli Ulema Meclis Konseyi ve devlete bağlı başka dört kuruluştaki kendilerine danışması sonucunda zaten önde gelen bir role sahipti. Ulema mensupları tutarlı bir şekilde Vehhabiliğin Müslüman dünyasında yayılması çabalarını destekliyorlardı

8) Orta Asya liderlerinden hiçbirisi demokratik bir muhalefetin boy göstermesine izin vermedikleri için, rejimlerine karşı muhalefet de ister istemez yeralında örgütlenen ve (İslami muhalefet sadece Suudilerin eğittiği Vehhabilerle sınırlı olmadığında bile) liderleri hemen Vehhabicilikle damgalanan İslami fundamentalistler şeklinde ortaya çıkıyordu. Orta Asya'da Vehhabiciliğin 1991-1994 yılları arasındaki serüveni için bkz. Raşid, Ahmed: *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism?*

ve bu yüzden kraliyet ailesi ulemanın fikirlerine karşı son derece duyarlıydı.⁹ Kral Fahd, onları ABD birliklerinin 1990 Irak savaşında Suudi krallığında üslenmesine izin verecek bir fetva çıkarmaya ikna etmek için 350 ulemayı kapsayan bir toplantı yapmak zorunda kalmıştı.¹⁰ Suudi istihbaratı, 1980'lerde Afgan Mücahitlere kaynak sağlamış olan devletin kontrolündeki çeşitli İslami hayır kurumları gibi ulemayla da yakın bir işbirliği içindeydi ve aynı işbirliğini Taliban'la da kurmak niyetindeydi. Dahası ulemanın, krallık toprakları içindeki kendi kontrollerinde olan camiler ve medreselerde geniş bir ağı vardı ve Cuma vaazlarında halkın Taliban'ı desteklemesini isteyen konuşmalar yapıyorlardı.¹¹

Suudi analist Nevef Obeyd'e göre, Suudileri Taliban'ı desteklemeye iten ulema içindeki kilit isimler Baş Müftü ve Kıdemli Ulema Konseyi Başkanı olan Şeyh Abdül Aziz bin Baz ile Adalet Bakanı ve ulema konseyinin önde gelen üyelerinden olan Şeyh Muhammed bin Ciber'di.¹² Suudilerin bu girişimlerine karşılık Taliban da kraliyet ailesiyle ulemaya hürmetini eksik etmiyor ve dini polis-kurmak gibi Vehhabi kurallarını hayata geçiriyordu. Nisan 1997'de Taliban lideri Molla Rabbani, Riyad'ta Kral Fahd'la bir araya gelmiş ve Suudilere coşkulu övgülerini sunmuştu. Rabbani bu durumu, "Suudi Arabistan Müslüman âleminin merkezi olduğu için Suudilerin yardımını almaktan büyük

9) Diğer kurumlar Yüksek Kadılar Kurulu, Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Dini Konuların Gözetimi ve Kötülüklerin Önlenip Erdemin Propagandası idi. Bu son örgüt Taliban tarafından örnek alınmıştı.

10) Sonuç, en güçlü ulema önderi Şeyh Abdül Aziz bin Baz'ın çıkardığı bir fetvaydı: "Muhafazakâr dinsel görüşe göre, Amerikalılar Müslüman olmadıkları için mümin-olmayanlarla eş tutulsalar bile, burada İslamiyet'i savundukları için desteklenmeyi hak ediyorlar." Bunun için Suudi Arabistan üzerine özel bir belgeyi bana sağlayan kişiye teşekkür borçluyum. Obeyd, Nevef, "Improving US Intelligence Analysis on the Saudi Arabian Decision Making Process", Harvard University 1998.

11) Çeşitli Suudi kaynakları, Taliban Kabil'i ele geçirdikten sonra, Suudi camilerinde Cuma vaazlarından sonra düzenli olarak, tıpkı Bosna'da Müslümanlar için yapıldığı gibi, Taliban adına bağış toplandığını anlatmışlardı bana.

12) Obeyd, Nevef, "Improving US Intelligence Analysis on the Saudi Arabian Decision Making Process", Harvard University 1998.

sevinç duyuyoruz. Kral Fahd, Taliban'ın aldığı önlemlerden ve bizim ülkemizde Şeriat'ın uygulanmaya başlamasından duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir," sözleriyle ifade ediyordu.¹³ Kral Fahd'la beş ay sonra bir araya gelen Taliban liderleri de, Suudilerin kendilerine daha fazla yardım yapmayı vaat ettiğini söyleyeceklerdi. "Kral Fahd bize karşı çok nazikti. Suudiler bize ellerinden gelen her türlü yardımı yapma konusunda söz verdiler," diyordu Molla Muhammed Stanakzay.¹⁴

Riyad'ın Taliban'a verdiği destek, ABD'nin ısrarlı zorlamalarına rağmen, Taliban'a yönelik Usame bin Ladin'i topraklarından çıkarma baskılarına son derece gönülsüz bir şekilde katılmasına yol açmıştı. Suudiler Taliban'la diplomatik bağlarını sınırlamayı ancak Prens Türki el-Faysal'ın Kandahar'da Molla Ömer'in şahsi hakaretlerine maruz kalmasından sonra düşüneceklerdi. Önemli bir noktadır ki, Suudi Arabistan'ın kararlarına yön veren şey, dış politikada genel bir değişiklik yapılması değil, kişisel bir hakarete uğramak oluyordu. Suudi Arabistan, Vehhabiliği ihraç etmeye yönelik olumsuz deneyimlerinden hâlâ fazla bir şey öğrenbilmiş değildi.

Suudi Arabistan'ın Taliban'a yönelik bu ilk destekleri, İran'a, ABD'nin de 1980'lerde İran'ı düşman güçlerle kuşatma ve tecrit etme politikasının yoğunlaşmakta olduğu günleri düşündürmüştü. Tahran'a göre, ABD'nin İran'ı atlayarak petrol ve doğalgaz boru hatlarını Orta Asya'dan geçirmek gibi yeni bir amacı vardı. Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden sonra, İran gazeteleri yetkililerin uzun görüşlerine yer vermişlerdi. *Cumhur-i İslami* gazetesi, "Taliban'ı Kabil'i alması, Riyad'ın finanse edip lojistik olarak da Islamabad'in desteklediği bir Washington tertibidir," diye yazmaktaydı.¹⁵

Yine de Tahran'ın gözünde Afganistan'ın gerçek yansımaları ülke içindeydi. İran'ın lider kadroları, hâlâ dünya çapında Şiiliği

13) AFP, "Taliban claim Saudi support", 21 Nisan 1997.

14) AFP, "Taliban battling for northern city", 17 Eylül 1997.

15) Akt. Raşid, Ahmed, "Afghanistan – Road to Disaster", *Herald*, Kasım 1996.

desteklemeye can atan sertlik yanlıları ile Taliban-karşıtı ittifaka daha ölçülü destek verilmesini ve Taliban'la daha az karşı karşıya gelmeyi isteyen ılımlılar arasında bölünmüşlerdi. İran, Afgan politikasının şekillenmesinde kişisel çıkarlarını devreye sokmaya çalışan çok sayıda lobi ve kurumun birbiriyle kapıştığı Pakistan'la aynı sıkıntıları yaşıyordu. İran ordusu, Devrim Muhafızları, istihbarat kuruluşları, Şii din adamları ve din adamlarının idare edip devlet sektörü ekonomisinin büyük bölümünü kontrolü altında tutan, ayrıca ellerinin altındaki muazzam fonlarla dış politikadaki serüvenleri finanse eden güçlü vakıflar, birbiriyle kıyasıya bir mücadeleye giren lobilerden sadece birkaçını oluşturmaktaydı.

Dışişleri Bakanı ile on yılı aşkın bir süredir Afgan politikasını yürüten akıllı bir diplomat olan Dışişleri Bakanı Afganistan Sorumlusu Alaeddin Borocerci, bu lobilerin hepsi arasında hassas bir dengeyi korumak zorundaydılar. Borocerci, Cumhurbaşkanı Hatemi yönetiminde de aynı göreve getirilerek, Mezar-ı Şerifte İranlı diplomatların öldürülmesinden sonra istifa etmeye zorlanana kadar Cumhurbaşkanı Ekber Ali Rafsancani rejimindeki görevini sürdüren nadir bürokratlardan biri olmuştu. Borocerci, Afganistan konusunda o anda kiminle görüştüğüne bağlı olarak hem şahin hem de güvercin olabiliyordu ve İran'ın Pakistan ve Suudi Arabistan'la arasındaki çıkar çatışmalarının kontrolden çıkmamasını sağlamakla yükümlüydü. Buna karşılık Suudi Arabistan'da Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, Afgan politikasını küçük kardeşi Prens Türki'ye ve Suudi istihbaratına devretmişti.¹⁶

Afgan devletinin çöküşü, muazzam boyutlarda bir uyuşturucu ve silah trafiğini hızlandırarak İran'ın kendi güvenliğini de tehlikeye sokmuştu. Afganistan'daki etnik çatışma hayaleti, so-

16) Prens Suud ile 1986'da Cidde'de, Prens Türki'yle 1989'da Islamabad'ta görüştüm. İki adam da son derece zeki ve düşüncelerini iyi ifade eden insanlar, ama Afganistan'daki gelişmeler üzerine bilgileri oldukça kötü. CIA'ya gelince, Suudi istihbaratı enformasyon ve analiz konusunda büyük ölçüde ISI'ye bağlıydı.

kaktaki İranlıların aslında hiç sevmedikleri milyonlarca Afgan mülteciye bakma yükümlülüğünün getirdiği ekonomik külfetle birlikte İran'ın üzerine bir kâbus gibi çökmüştü. İran'da yaklaşık olarak 3 milyon eroin bağımlısının bulunduğu tahmin edilmektedir (bu sayı, İran 60 milyon nüfusuyla Pakistan nüfusunun ancak yarısını oluşturmakla birlikte, Pakistan'daki rakamın hemen hemen aynıdır). İran'dan Afganistan'a kaçak yollarla yakıt, gıda maddesi ve diğer ürünlerin götürülmesi de, İran'ın dünya petrol fiyatlarındaki düşüşten dolayı dramatik bir gelir kaybıyla yüz yüze geldiği ve ekonomisini yeniden inşa etmekle uğraştığı bir dönemde büyük gelir deliklerinin açılmasına sebep olarak periyodik ekonomik problemler doğurmaktaydı.

İranlıları bunlardan daha fazla kaygılandıran başka bir şey, 1996'dan beri Taliban'ın rejim-karşısı İranlı gruplara gizliden gizliye destek vermesiydi. Taliban, Horasan ve Sistan vilayetlerindeki İranlı Sünni militanları kendi etrafında toplayan Ehl-i Sünnet Vel-Cemaat grubuna Kandahar yakınlarında barınma imkânı sunmuştu. Bu grubun İran Türkmenleri, Beluci ve Afgan azınlıklardan sözcüleri, amaçlarının Tahran'daki Şii rejimini devirmek ve Taliban-tarzı bir Sünni rejim getirmek olduğunu iddia etmekteydiler. İran nüfusunun yüzde 90'ı aşkın kısmının Şii olduğu göz önüne getirilirse tuhaf bir özlemdi bu gerçi, ama küçük asi grupları arasında destek bulmaya devam ediyordu. İranlılar, Taliban'dan silah ve destek alan bu gruba Pakistanlıların da kaynak sağladığı kanısındaydılar.

İran'ın Taliban-karşısı ittifaka yaptığı askeri yardım, 1996'da Kabil'in düşüşünden ve yine 1998'te Mezar-ı Şerif'in kaybedilişinden sonra iyice çoğalmıştı, Fakat İran'ın bu ittifakla herhangi bir sınırı yoktu ve bu yüzden yardımlarını Mesud'un birliklerine ya uçakla ya da demiryoluyla ulaştırmak zorunda kalıyor, bu durum da gerekli sevkıyat için Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan izin almayı gerektiriyordu. 1998'de İran istihbaratı Ahmed Şah Mesud'un Tacikistan'da Kulyab'taki üssüne uçaklar dolusu silah taşıyorlardı ve Mesud da Tahran'da sık sık görülme-

ye başlamıştı. İran ikmal hattının karşılaştığı tehlike, Kırgızistan güvenlik güçlerinin Ekim 1998'de 700 ton silah ve cephane yüklü 16 vagondan oluşan bir treni durdurmalarıyla bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilecekti. Tren, insani yardım paketleri süsü verilerek yüklenmiş silahlarıyla birlikte İran'dan Tacikistan'a doğru yol almaktaydı.¹⁷

İran'ın Taliban-karşıtı ittifakı desteklemesi Taliban'ı kızdırmıştı. Bunun üzerine Taliban Haziran 1997'de, İran'ı Afganistan'da barışı ve huzuru bozmakla suçlayarak Kabil'deki İran Büyükelçiliği'ni kapatacaktı.¹⁸ Taliban'ın Mezar-ı Şerifi ele geçiremeyince Eylül 1997'de yaptığı bir açıklama bunu açıkça gösteriyordu: "Uluslararası düzeyde kabul edilen bütün normları ciddi biçimde çiğneyen İran uçakları, muhalefetin denetlediği hava alanlarına askeri malzeme getirmek üzere ülkemizin hava sahasını ihlal etmektedirler. İslamiyet'in düşmanı olan İran bu ihlallerinden dolayı ağır bir bedel ödeyecektir. Afganistan, İran hükümetinin muhaliflerini Afgan toprakları içinde barındırabilecek ve böylece İran'ın başına dert açabilecek durumdadır."¹⁹

Bununla birlikte, İran'ı Taliban'la savaşın eşiğine getirecek olay, 1998'de Mezar-ı Şerifte İranlı diplomatların öldürülmesiydi. Bu olaydan sonra İran'ın batı Afganistan'ı işgal etmesini isteyen müthiş bir halk desteği ortaya çıkmış, Cumhurbaşkanı Hatemi'yi sarsmak isteyen Tahran'daki sertlik yanlıları da bu durumdan faydalanmayı fırsat bilmişlerdi. Pek konuşkan birisi olmayan Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bile aşırı derecede sert bir ton benimsemek zorunda kalmıştı. "Taliban Peştunlardan ibarettir ve sürekli bir direnişle karşılaşmadan siyasal sahnedeki diğer etnik gruplardan desteğini çekemez. Böylesi koşullarda ülkeye barış gelmeyecektir. Taliban'ı ve onların destekçilerini kendi sınırlarımızda istikrarsızlığa ve komplolara hoşgörülle bakmayacağımız konusunda uyarıyorum. Pakistan'la Afgan sorununun

17) AFP, "Convoy carrying weapons stopped", 12 Ekim 1998.

18) AFP, "Taliban shut down Iran embassy in Kabul", 2 Haziran 1997.

19) AFP, "Taliban warn of retaliation against Iran", 22 Eylül 1997.

savaşla çözülmemesi konusunda bir anlaşma yaptık. Şimdiyse bu olay oldu ve bu duruma fazla katlanamayız,” demişti Harrazi 14 Ağustos 1998’de.²⁰

İran, birkaç konuda Pakistan’ın ihanetine uğradığını düşünüyordu. 1996’da Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani, İranlıların teşvikleriyle, hükümetinin tabanını genişletmeye çalışır ve Peştunlarla diğer grupları da bu tabanın içine dahil etmeye uğraşırken, Taliban Kabil’i ele geçirmişti. İran, Pakistan’ın Rabbani’nin çabalarını sabote ettiğine inanıyordu. Haziran 1997’de Başbakan Nevaz Şerif Tahran’ı ziyarete geldiğinde, Cumhurbaşkanı Hatemi’yle birlikte iki lider Afganistan’da bir ateşkes çağrısı yapmışlar ve bu sorunun askeri bir çözümü olamayacağını ilan etmişlerdi. Fakat İran, Pakistan’ın bu anlaşmaya uymak gibi bir niyeti bulunmadığını düşünüyordu. *Cumhur-i İslami*’de, “Pakistan kendisine yönelik güvenimizin altını oyduğu gibi, İran halkındaki konumunu da sarsmıştır. Pakistan’ın ulusal güvenliğimizi ilgilendiren problemlere neden olmasını görmezlikten gelemeyiz,” diye bir haber çıkmıştı.²¹

Daha sonra 1998 yazında, Pakistan ortak bir diplomatik barış heyetine katılma konusunda İran’ı ikna etmişti. Orta düzeydeki İranlı ve Pakistanlı diplomatlar çatışan hiziplerle görüşmeler yapmak amacıyla 4 Temmuz 1998’de ilk defa olarak birlikte seyahat ederek Mezar-ı Şerif ve Kandahar’a gitmişlerdi. Fakat bu girişimden sadece birkaç hafta sonra Taliban Mezar-ı Şerif’e saldırmış ve barış çabalarını sekteye uğratarak İranlı diplomatları katletmişti. İranlılar, bir barış girişiminde bulunma kisvesi altında (tıpkı ISI’nin Taliban’ı Mezar-ı Şerif’e saldırmaya hazırlaması gibi) Pakistan’ın kendilerini aldattığına inanıyorlardı. Dahası İran, Pakistan’ın Mezar-ı Şerif’teki diplomatları için güvence verdiğini iddia etmişti. Diplomatların öldürülmesi üzerine İran ateş püskürtmeye başladı ve bu cinayetlerden dolayı Taliban ile Pakis-

20) AFP, “Iran says Taliban threat to the region”, 14 Ağustos 1998.

21) AFP, “Iran presses Nawaz over Afghan policy”, 15 Haziran 1997.

tan'ı suçladı. İranlı yetkililer, Taliban'ın İran Konsolosluğu'na yönelik olarak düzenlediği baskının başında bulunduğu iddia edilen Molla Dost Muhammed'in, ilk önce diplomatları binanın bodrumuna topladığını ve onları vurup öldürmeden önce Kandahar'la bir telsiz görüşmesi yaptığını söylüyorlardı.²²

Taliban ise bu suçlamalara, İranlıların diplomat değil, Taliban-karşıtı ittifaka silah sevkiyatı yapmakla görevli istihbarat ajanı oldukları şeklinde karşılık vermişti (ve bu iddia muhtemelen doğrudur). Tabii daha sonraki karşılıklı diplomatik suçlamalarla beraber Pakistan ile İran arasındaki güven bağı tamamen yok olacaktı.²³ İranlılar ayrıca, Taliban'ın eylemlerinin ABD'yle yakınlaşma çabalarının gelişmesini tehlikeye sokması nedeniyle de öfkeliydiler. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright Haziran 1998'de, İran'ın bölgede oynadığı kritik rolün, "ABD-İran ilişkileri sorununu Dışişleri Bakanlığı açısından yakından ilgilenmeyi gerektiren önemli bir konu durumuna getirdiği"ni söylüyordu.²⁴

ABD'nin onları ilk defa ciddiye alması İranlılara cesaret vermişti. Kemal Harrazi, Afganistan konusundaki ABD-İran işbirliğinin "kesinlikle örnek gösterilebilecek bir gelişme olduğunu ve ABD'nin bu bölgenin gerçekliğini, İran'ın barışın ve güvenliğin tesis edilmesinde oynayabileceği rolü daha iyi anlamasını sağladığı"nı söylemişti bana. "Uzun süredir onlara [ABD'ye] İran'ın bu bölgenin kilit aktörü olduğunu anlatmaya çalışıyoruz."²⁵ Washington'un Taliban konusundaki yaklaşımlarının değişmesi de İran ile ABD'yi birbirine yaklaştıran etkenlerdendi. Bu konu-

22) İran bu değerlendirmesini, ölmüş numarası yaparak katliamdan kurtulmuş olan bir İranlı diplomatın kanıtlarına temellendirmektedir. Bu diplomat, yaralı olduğu halde Tahran'a ulaşabilmiş ve muhabirlerle konuşmuştu. İronik bir durumdur, Molla Dost Muhammed de Kandahar'a geri dönünce hapse atılmıştı. Onun karısı, Molla Ömer'e şikayette bulunarak, Muhammed'in beraberinde, kendisinin evine almayı reddettiği iki Hazeri odalık getirdiğini iddia etmişti.

23) Kıdemli İranlı diplomatlarla yapılan görüşmeler, Eylül 1998 Islamabad, Ocak 1999 İsviçre, Davos.

24) Albright, Madeleine, Asya Derneği'nde yaptığı konuşma, New York, 17 Haziran 1998.

25) Harrazi'yle yapılan görüşme, 30 Nisan 1998.

da iki ülke de artık aynı görüşü paylaşıyor, Taliban'ın uyuşturucu ticaretindeki tutumunu ve cinsiyetçi politikalarını eleştiriyor, teröristlere kucak açmasını ve Taliban'ın damgasını vurduğu İslami fundamentalizmin bölge güvenliği açısından oluşturduğu tehdidi vurguluyorlardı. ABD açısından ne kadar ironik bir durumdur ki, yeni tehdit artık Şii fundamentalizmi değil, Taliban'ın Sünni fundamentalizmiydi.

Taliban, Tahran'ın Riyad'la yakınlaşmasını sağlayarak Suudi Arabistan'ın başına da dert açmıştı. Taliban'ın Usame bin Ladin'e kucak açması kendi aşırılığını ortaya koymuş ve Suudi istikrarına karşı bir tehdit olarak algılanmasına zemin hazırlamıştı. İran ile Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşmanın, İran 1998'de Afganistan'ı işgal etme tehdidini savurduğu bir zamanda bile zedelenmemesi kayda değer bir noktaydı. Mayıs 1999'da Cumhurbaşkanı Hatemi, neredeyse otuz yıl sonra bu yönde ilk adımı atan lider olarak Suudi Arabistan'ı ziyaret etmişti.

Taliban, özellikle Suudi muhaliflere sunduğu destek nedeniyle, Suudilerin güvenliği açısından bir tehdit oluşturuyordu. Geçmişte Suudiler, Afganistan'da ne tür bir devlet kurulacağına, oradaki siyasi uzlaşmalara ve iktidar paylaşım kavgalarına pek aldırmadıkları için, Taliban fundamentalizminin gelişmesine de göz yummuşlardı, fakat böylesine gelişigüzel bir tutumu daha fazla sürdüremezlerdi. Süudi dış politikasının devlet kurumlarından ziyade kişisel ilişkiler ve himayelerle sürdürüldüğü dikkate alınırsa, Afganistan'a karşı, Vehhabilikten ziyade Suudi ulusunun öz çıkarları ve bölge istikrarı doğrultusunda nasıl bir politika geliştirilebileceğini düşünmek bir hayli zordu.

Cumhurbaşkanı Rabbani ülke içinde kendi reform gündemi- ni benimsetebilecek olsaydı, İran rejimi Afganistan'da bir barış anlaşması yapılmasını (Taliban-karşıtı ittifaka sağlanan kaynakların bütçeye getirdiği yükün azaltılması, Afganistan'dan gelen uyuşturucu madde, silah ve mezhepçi etkilerin durdurulması ve ABD'yle daha fazla yakınlaşma yönünde adımlar atılması) daha fazla istemek zorunda kalırdı. Oysa Taliban'ın aşırılığının İran'ı

ve Suudi Arabistan'ı birbirine yaklaştırması, böylece Pakistan'ın her iki ÷lkeyle ilişkilerini zayıflatması ironik bir duruma işaret etmektedir. İran'ın diplomatik kulvarlara geri dönmesinden en çok zararı gören ÷lke Pakistan olmuştur. Yine de İran, Batı'nın kendisini tecrit etmesi durumuna son vermek için, uluslararası topluluğun sorumlu ve istikrar sağlayıcı üyelerinden birisi olduğunu göstermek zorundaydı. Bu yöndeki ilk ve en büyük sınav da Afganistan'a barışın getirilmesi çabalarına yapacağı katkı olacaktı.

16
SONUÇ:
AFGANİSTAN'IN GELECEĞİ
❧

Eski BM Genel Sekreteri Butros Gali 1995 yılında yaptığı bir konuşmada, Afganistan için “dünyada kimsenin ilgilenmediği, algıda seçici ve lakayt olan Batı’nın Yugoslavya lehine görmezlik-ten geldiği çatışma bölgelerinden biri durumunda,” demişti.¹ Dünya, iç savaşın, etnik parçalanmanın ve kutuplaşmanın devletin başarısızlığa sürüklenmesine göz yumarak Afganistan’a sırtını döndü. Ülke ayakta kalabilir bir varlık olma yeteneğini kaybetti. Devlet başarısızlığa uğradığında, sivil toplum da yok olur. Çocuklar, kuşaklar boyunca köksüz, kimliksiz ve yaşamak için

1) Ignatieff, Michael, *The Warrior's Honor, Ethnic War and the Modern Conscience*, Vintage, New York 1999.

savaşmak dışında bir amaçları olmaksızın büyüdüler. Sadece savaş ve savaş beylerini tanıyan yetişkinler ciddi travmalar yaşadılar ve gaddarlaştılar. “Burada, mikrop kapmış bir yara gibi başırsız bir devletle karşı karşıyayız. Temizlemeye nereden başlamak gerektiğini bile bilmiyoruz,” diyordu BM arabulucusu Lahdar Brahmi.²

Afgan nüfusunun tümü, üstelik bir kez değil, defalarca yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kaldılar. Kabil’deki mad-di yıkım, bu şehri yirminci yüzyıl sonlarının Dresden’i haline getirdi. Antik İpek Yolu üzerindeki Asya kavşağı artık kilometreler boyunca moloz taşından başka bir manzara sunamıyor. Topluma hizmet verecek altyapı namına hiçbir şey yok, fakirliğin en düşük ortak paydasında bile en küçük bir dayanak noktası bulunmuyor. Uluslararası Kızıl Haç Komitesi 1998’de, dulların baktığı Afganlı aile sayısının 98 bine, sakatların geçindirmeye çalıştığı aile sayısının ise 63 bine ulaştığını ve sadece o yıl savaşta yaralanan 45 bin kişinin tedavi edildiğini bildirdi. Ölenlerin sayısı tahmin bile edilemiyor. Ülkede çalışan fabrikalar sadece, yardım kuruluşları tarafından protez kol ve bacaklar, koltuk değnekleri ve tekerekli sandalyeler üreten işyerleri.³

Afganistan, birçok açıdan bölünmüş durumda: etnik ve mezhep ayrılıkları, kır ve kent ayrımı, eğitilmiş-eğitimsiz ayrımı, silahlı olanlar ile silahları ellerinden alınmış olanlar arasındaki ayrım. Ekonomi yasadışı ticaretle, uyuşturucuyla ve silah kaçakçılığıyla komşularını emen, fakat süreç içinde kendi temelini de oyan bir kara delik. İsveçli yardım görevlisi Anders Fange ülkenin karşı karşıya olduğu durumu şu çarpıcı sözlerle özetliyor: “Ülkenin gelişimi için gerekli asgari yönetimi sağlayabilecek güçte bir merkezi otoritenin ortaya çıkması, en az on ile on beş yıl arasında bir zaman alır. Kaldı ki bu bile fazlaca iyimser bir görüş.”⁴

2) Brahmi’yle yapılan görüşme, İslamabad, 14 Mayıs 1998.

3) AFP, “Afghan casualty figures show no signs of easing”, News, 13 Ekim 1998.

4) Fange, Anders, “Challenges of Aid in Afghanistan”, Stockholm Afganistan Konferansı Bildirisi, 24 Şubat 1999.

Güç ve otoritenin yüzyıllar içinde şekillenen karmaşık ilişkisi tamamen kopmuş durumda. Hiçbir grup ya da lider ülkeyi tekrar birleştirip toparlama meşruiyetine sahip değil. Ulusal kimlik, akrabalık veya kabileye dayanan kimlikler yerine, toprağa, bölgeye ait kimlikler fevkalade önem kazanmış. Afganlılar kendilerini artık sadece Afganlı, hatta Peştun ve Tacik değil, Kandahar'lı, Penç-şir'li, Herat'lı, Kabil'li ya da Cuzcan'lı diye adlandırıyorlar. Hem dikey hem yatay bir parçalanma söz konusu ve bu ayrım tek bir köy ya da kasabayı kapsayan etnik yapıları boydan boya kesiyor. Peştunların aşiret yapısı, ortak aşiret mülkiyetinin ortadan kalkması ve otlakların kaybedilmesi, ayrıca savaş ve insanların evlerini terk etmeleri nedeniyle oldukça bozulmuş durumdaydı. Peştun-olmayanlar ise hayatta kalmalarını bazı savaşçı liderlere ve doğdukları vadilere bağlıyorlar.

Bir zamanlar çatışmalara neden olan aşiret hiyerarşisini oluşturan kişiler ya öldürüldüler ya da sürgündeler. Yaşlı ve eğitilmiş yönetici elit Sovyet istilasından sonra kaçtı ve onların yerine barış anlaşmalarını müzakere edebilecek yeni bir yönetici elit ortaya çıkmadı. Uzlaşacak ve anlaşmaları yapacak bir siyasal sınıf yok. Nüfusun değişik kesimlerini temsil eden birçok lider var gerçi, ama kimse şöyle adamakıllı bir liderin varlığından söz edemiyor. Ufukta savaşın sonunun da görülmediği böyle bir senaryoda, Afganistan'ın parçalanıp içinde bulunduğu bütün bölgeye ciddi bir etnik parçalanma ve dengesizlik dalgaları gönderip göndermeyeceği son derece büyük önem kazanıyor.

Savaşın devamı konusunda en büyük sorumluluk, hep daha fazla müdahale ve şiddet kullanarak bölgedeki vekillerini kollamaya devam eden yabancılarda. Eski Sovyetler Birliği, bu süreci Afganistan'ı vahşi bir şekilde istila ederek başlattı ama daha sonra muazzam kayıplarla karşı karşıya kaldı. O zamanlar Afganistan'daki Sovyet ordusunda binbaşılık yapan, şimdilerdeyse başkan adayı olan Aleksander Lebed, "Afganistan'ı yanımızda getirdik; o ruhumuzda, kalbimizde, hafızamızda, âdetlerimizde, her şeyde ve

her düzeyde,” diyor, sonra da, “Bu takatsiz siyasal serüven, bu halen doğruluğu kanıtlanmamış devrim ihracı girişimi, aslında sonun başladığının işaretiydi,” diye ekleme ihtiyacını duyuyordu.⁵

Afganlı Mücahitler, Sovyetler Birliği’nin, Sovyet imparatorluğunun, hatta komünizmin ölümüne büyük katkıda bulundular. Afganlılar bunun onurunu yaşarken, Batı ise Afganlıların Soğuk Savaş’ın sona ermesindeki katkısını görmezlikten gelmeyi tercih etti. Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekilmesi, Gorbaçov’un perestroyka ve glasnost deneyinin -Sovyet sisteminin içerden değiştirilebileceği fikrinin- bitişi haber vermişti. Aslında bu noktada, günümüzde üzerine vazife olmayan şeylere burnunu sokanlar için öğrenilecek çok ciddi bir ders yatmaktadır: Afganistan’a müdahale edenlerin asıl kendileri (üstelik Afganlıların gücünden dolayı değil, bu sebeple kendi zayıf toplumlarında zincirlerinden kurtulma şansı bulan kuvvetlerin etkisi yüzünden) parçalanmayla ihtimaliyle karşı karşıya kalabilirler.

ABD, Afganistan’ı bu kadar erken terk ettiği halde, birkaç yıl içinde diplomat ölümleri, konsoloslukların havaya uçurulması, New York’ta patlayan bombalar ve sokaklarında ucuz eroinle karşılaşmıştı, çünkü Afganistan artık uluslararası terörizmin ve uyuşturucu mafyasının sığınağı haline gelmiş durumdaydı. Bugün Afganlılar, Soğuk Savaş’ta uğruna savaştıkları ABD tarafından terk edilmekten dolayı son derece öfkeli. ABD 1980’lerde, “son Afganlıya kadar” Sovyetler Birliği’yle ölümüne savaşımaya hazır, ancak Sovyetler burayı terk edince barış ortamının yerleştirilmesine ya da aç bir halkı doyurmaya yardımcı olmaya hazır değildi. Bunun üzerine bölgesel güçler, ABD’nin geri çekilmesinin yarattığı boşluğu değerlendirmeyi bir avantaj bildiler, hemen nüfuzlarını arttırmak için kollarını sıvadılar ve arbedeye karıştılar.

ABD bugün, konuları (ister boru hattı, ister kadınlara yapılan davranışlar ya da ister terörizm konusu olsun) tek tek seçerek ve

5) Elleston, Harold, “The General against the Kremlin. Alexander Lebed: Power and Illusion”, Little Brown and Co., Londra 1998.

bütün politikasını bunun etrafında kurarak, aslında ne kadar az şey öğrendiğini sergilemektedir. Başarısız Unocal projesi, ABD politikasını belirleyen insanlara çok şey öğretmiş olmalıyken, ABD'li diplomatların Orta Asya'da o ülkeden bu ülkeye koşuşturup, petrol şirketleri ve hükümetleri Bakû'den Ceyhan'a gidecek bir ana boru hattına ikna etmeye çalıştıklarına bakılırsa bütün bu deneyimin boşa gittiği ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu proje bile belirsiz bir zamana ertelenmiştir. 2000 yılı için düşünülen yapım çalışmalarının başlama tarihi, sürekli ertelenerek 2003 yılına, en son da 2005 yılına atılmıştır.⁶

Unocal projesinden alınması gereken birkaç ders vardır. ABD ve uluslararası topluluk bölgedeki (Afganistan, Tacikistan, Nagorno-Karabağ, Çeçenya, Gürcistan'da yaşanan ve Kürtlerle olan) çatışmaların akla uygun biçimde çözülmesi adına çaba harcadıkça, Orta Asya'dan büyük bir boru hattının inşa edilmesi mümkün değildir. Bu bölge, çözülmemiş anlaşmazlıkların birbirini kovaladığı tam bir barut fıçısıdır. Onun için en azından bir dereceye kadar stratejik bir konsensüse varılmadan kimse boru hatlarının kesin güvenliğini sağlayamaz. İran ve Rusya bölgenin gelişmesi sürecinden sonsuza kadar dışlanamazlar. Hangi yol tercih edilirse edilsin, yapılması planlanan projelerin bir şekilde parçası olmadıkları sürece karşı koymanın ve sabote etmenin bir yolunu bulacaklardır. Etnik anlaşmazlıklar devletleri ayırdığı sürece de boru hatları inşa edilemez. Etnik öge, modern çağda çok güçlü ve duygusal bir etkidir. Etnik problemleri çözüme kavuşturmak ve devletleri bir arada tutmaya çalışmak için, savaş beylerini yatıştıracak sanal rüşvetlere değil, kalıcı ve tutarlı bir diplomasiye ihtiyaç vardır.

Petrol şirketleri iç savaşlara, hızla değişen siyasal ittifaklara, kararsızlıklara ve İslami fundamentalizm, uyuşturucu ve silahlarla kuşatılmış bir ortam açık olma tehdidinden kurtulamadan güvenli boru hatları yapamazlar. Eski Büyük Oyun, kuvvetin

6) AFP, "Oil pipeline not ready for main production", 20 Mayıs 1999.

hiçbir zaman doğrudan kullanılmadığı, el altından gösterilen tehditlerle yürüyordu. Rusya ve Büyük Britanya sınırları işaretlemişler ve aralarında tampon bölge olarak Afganistan'ı yaratarak buna uygun antlaşmalar imzalamışlardı. Yeni Büyük Oyun'da ise amaç, bölgedeki gerilimleri ve muhalefeti arttırmak değil, bir istikrar sağlayarak sorunların çözülmesi yönünde kalıcı adımlar atmak olmalıdır. ABD, Afganistan'a müdahale etmekten vazgeçmeleri konusunda komşu devletlerin hepsini etkileyecek tek dünya devletidir. Dolayısıyla, bütün dünya onlardan şimdiye kadar sergilediklerinden çok daha büyük bir çaba göstermelerini bekliyor.

Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra ABD'yle olan stratejik ortaklığının sona ermesi üzerine zayıflayan ve derin bir ekonomik krizin sancılarını çekmekte olan Pakistan, yeni koşullara rağmen Kabil'de başa geçecek hükümeti tayin ederek nüfuz alanını genişletmeye kararlıydı. 1947'de kurulduğundan beri Pakistan'ın iç ve dış politikasını doğal olarak, kendisinden yedi kat büyük ve savaşçı komşusu Hindistan karşısındaki güvenlik takıntısı şekillendirmişti. Fakat 1950'lerden beri Pakistan'ın kaderini belirlemiş olan askeri-bürokratik-istihbarat eliti, sivil toplumun işlevini görmesine hiçbir zaman izin vermemişti. Pakistan'ın ulusal güvenliğine yönelik tehdidin doğasını belirleme ve çözümler hakkında söz söyleme hakkına (seçimle gelmiş hükümetler, parlamento, kamusal örgütlenmeler, hatta sağduyu bile değil) sadece bu elit kesim sahipti.

1988'den beri seçimle gelmiş dört hükümet devre dışı bırakıldı, on hükümet başa geldi gitti ve iç istikrar hâlâ bir rüya kadar uzakta.⁷ Böylesine derin kimlik bunalımları, siyasal meşruiyet, ekonominin kötü yönetilmesi ve toplumsal kutuplaşmalara rağmen elit kesim, yine de bu yüzyılın ikinci yarısında hiçbir Üçüncü Dünya ülkesinin kalkışmadığı şekilde topraklarını genişlet-

7) Görevden alınan seçilmiş hükümetler Mayıs 1988'de Muhammed Han Cuneo, Ağustos 1990'da Benazir Butto, Nisan 1993'te Nevaz Şerif ile Kasım 1996'da Benazir Butto hükümetleridir.

meye çalıştı. Pakistan şimdi iki cephede (Keşmir ve Afganistan) vekalet savaşı sürdürüyor; bu savaşların yansımaları (İslami fundamentalizm, uyuşturucu kaçakçılığı, silahlar ve toplumsal dağılma şeklinde) artık şiddetle geri tepiyor olsa bile, ne bu politikaların gözden geçirilmesi gündeme alınıyor, ne de belli ölçülerde revize edilmesi. Pakistan'da şu anda Taliban tarzı bir İslami devrimin koşulları olgunlaşmış durumda ve böyle bir ihtimalin gerçekleşmesinin Orta Doğu, Güney Asya ve Orta Asya'yı tam bir tehlike denizine atacağına neredeyse kesin gözyle bakabiliriz.

Pakistan'da politikayı belirleyen insanların göremediği şey, Kabil'de istikrarlı bir hükümetin ülkenin tekrar inşası, gıda malzemelerinin temin edilmesi, yakıt bulunması ve dış dünyaya ulaşmak için Pakistan'a güvenmek zorunda olacağı. Afganistan'ın yeniden inşası işçi, teknisyen ve gerekli malzemeleri onlar sağlayacağı için Pakistan'ın kendi ekonomisine de büyük yararlar sağlayacaktır. Afganlı mülteciler ülkelerine dönecek, böylece onların desteklenmesine harcanan maddi yük azalacak ve Pakistan harap olmuş devlet kurumları ve sınırları üzerinde yeniden denetim kurmaya başlayabilecektir.

Pakistan, Afganistan'da cüretkâr bir politika izlerken, sınırlı bir etkiye sahip olan ve Taliban'ın ülkeyi tamamen ele geçirmesine direnen İran'ın müdahalesi daha çok kendini savunmaya dönük olmuştur. Ancak İran, Şii ve Farsça kartını oynayarak ve desteklediği etnik grupları kendi içlerinde bölünmüş halde tutarak, Afganistan'ın parçalanmasına çok büyük katkıda bulunmuştur. İran'ın en çok yardım sağladığı etnik gruplar olan Hazariler ile Özbekler arasındaki çekişmeler, İran'ın böl ve yönet politikasının Taliban-karşıtı ittifakı nasıl zayıf düşürdüğünü göstermeye yeterlidir. İran'ın politikaları, İran'daki elit kesim arasında son iki yılda iyice yoğunlaşmakta olan güç mücadelesinin bir yansımasıdır.

Dahası, İran ile Pakistan arasındaki güven ve anlayış ortamının tamamen kaybolması, barış sürecinde yol alınmasını engellemiş ve bu durum Afganlılar açısından gerçekten yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Afgan iç savaşının nasıl çözüleceği hakkında

iki ülke arasında ortak bir zemin oluşmamış, daha kötüsü, iki devlet de, Afganistan'da olduğu gibi, diğer ülkedeki Şiiilerle Sün-niler arasındaki çekişmeleri destekleyerek bölgede büyük bir mezhep savaşının patlak vermesi ihtimalini arttırmışlardır. Taliban'ın sahneye çıkışıyla birlikte mezhepçilik ve etnik/mezhepçi temizlik, Afgan tarihinde ilk kez çirkin yüzünü göstermiştir.

Orta Asya devletleri şimdi bu blogun yeni oyuncularındır, ancak onlar da hızla, tehdit altında olduğunu düşündükleri kendi ulusal çıkarlarını korumanın derdine düşmüşlerdir. Afganistan'daki Peştun hâkimiyeti onların çıkarlarına uygun düşmüyor ve Taliban'ın benimsediği İslami duyarlılıkları hor görüyorlar. Orta Asya devletleri, Afganistan'daki etnik akrabalarını Kabil'de iktidara ortak eden bir formül şekillenene kadar, Taliban'a karşı direnen müttefiklerini desteklemekten geri kalmayacaklar. Bu durum, Pakistan'ın, Orta Asya'dan gelip Afganistan'dan geçecek boru hattı ve iletişim güzergâhına ulaşma planını tehlikeye atmakta. Eğer Taliban bütün ülkeyi fethedecek olursa, Orta Asya devletleri Taliban gerçeğini kabul etmek zorunda kalır, ancak enerji yollarının Taliban denetimindeki Afganistan ve Pakistan'dan geçmesine hiçbir koşulda güvenli bir gözle bakmazlardı.

Görünüşe bakılırsa Suudi Arabistan, sadece içerdeki Vehhabi lobisini yatıştırmaktan daha ziyade kendi ulusal çıkarlarına uygun, akılcı bir dış politika geliştirmekte yetersiz kalmıştır. Suudilerin Taliban'dan geri durmaları için Molla Ömer'in Suudi Sarayı'na şahsen hakaret etmesi gerekmiştir. Suudilerin Vehhabilik ihracı, şimdi bir bumerang etkisi göstererek kendi ülkelerine tepmiş durumda ve kraliyet ailesinin otoritesine her gün biraz daha fazla zarar veriyor. Usame bin Ladin'in, rejimin çöküşü ve kötü yönetimi hakkındaki eleştirileri, Suudi halkı tarafından duyulmuyor değil. Afganistan barışa doğru ilerlemedikçe, onlarca başka Usame bin Ladin, Afganistan içinde üslerde onun yerini almak için hazır bekliyor.

Suudilerin Taliban'ı desteklemesi dünyanın her yerindeki Müslümanlara büyük bir sıkıntı ve üzüntü veriyor, çünkü Tali-

ban'ın İslam yorumu son derece olumsuz ve yıkıcı bir içerik taşımakta. Batı'da hâkim olan düşünce, İslamiyet'i Taliban'la ve Usame bin Ladin tarzı bir terörizmle eş tutma yönünde. Birçok Batılı yorumcu, Taliban'ı ayırmadan, hoşgörüsüz ve anti-modern olduğunu söyleyerek İslamiyet'i toptan lanetlemenin kolaycılığına düşmüş durumda. Taliban da, günümüzün birçok fundamentalist İslamcı grubu gibi, İslamiyet'i ilahiyat dışında bütün mirasından mahrum bırakıyor; İslam felsefesi, bilimi, sanatı, estetiği ve mistisizmi yok sayılıyor. Böylece İslamiyet'in içerdiği çeşitlilik ve Kuran'ın asıl mesajı (egemenlerin yurttaşlarından sorumlu olduğu, adil ve hakkaniyetli bir sivil toplum inşa etmek) unutulmuş oluyor.

Erken dönemin Müslüman-Arap uygarlığının dehası, birçok kültürü, dini ve etnik grubu içinde barındırmasından geliyordu. Günümüz Müslüman dünyasında devletlerin yaptığı şaşırtıcı ve sayısız hatanın nedeni, ilk baştaki yolun, niyetin ve esin veren düşüncenin, ya kaba diktatörlük ya da dar görüşlü ilahiyat adına terk edilmiş olmasıdır. Müslümanların tarihi bir fetihler, yenilenmeler ve yenilgiler döngüsü olmuştur. Ferdinand Braudel bunu şöyle dile getirmiştir: "Belki de İslam'ın yazgısı, kendi topraklarının etrafındaki ilkel halkları cezbetmek ve onları kullanmak oldu, ancak daha sonra onların vahşi gücüne kurban gitti. Sonunda düzen geri geldi ve yaralar sarıldı. Başarılı ilkel savaşçı, İslamiyet'in baskın kent hayatı tarafından evcilleştirildi."⁸

Bu Müslüman geleneğine göre, Taliban da politikasını değiştirebilir ya da yumuşatabilir ve Afganistan'ın zengin etnik ve kültürel çeşitliliğini içine alarak ülkenin meşru yöneticisi olabilir mi? Şu anki haliyle böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi mümkün görünmüyor. Taliban, göz ardı etmeye çalıştığı aşiret toplumu ile kurmayı reddettiği devlet yapısının zorunluluğu arasında sıkışmış durumda. Peştunlar arasındaki aşiret bölünmeleri, Peştun olmayanları görmezlikten gelirken yerel iktidar paylaşımı talep-

8) Braudel, Ferdinand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, Londra 1993.

lerini bile karşılayamadığı için şimdiden geri tepip bütün ülkeye zarar vermeye başladı. Oysa geçmişte kesinlikle böyle bir durum yoktu. Afgan araştırmacı Eşref Gani, “Peştunların görünüşteki egemenliğine rağmen, fiili devlet kurma süreci, bütün etnik grupların elitlerinin katılımını ve Peştun-olmayanların, hem bürokrasi hem de askeri alanlarda önemli rol oynamasını gerektiriyor,” diye yazıyordu.⁹ Taliban, Afgan tarihinin sergilemiş olduğu bütün eğilimlere karşı geliyor, çünkü bunları hiçbir şekilde anlayamıyor.

Aynı zamanda Taliban, kurmak ve yönetmek istediği Afgan devletini tanımlamayı da reddediyor ve bunun nedeni büyük ölçüde kendisinin ne istediğini bilmiyor olması. Merkezi bir otoritenin, devlet kuruluşlarının, komuta etmeyi sağlayacak bir metodolojinin, halkın bir düzeyde yansıtacak denetim ve mekanizmaların (Loya Cirge, İslam Şurası veya parlamento) yokluğu, birçok Afganlının Taliban’ı onaylamasını ya da dış dünyanın Taliban hükümetini tanımasını imkânsız hale getiriyor. Savaş yaralarını sarmak için nasıl bir devlet gerektiğinin ortak ve benimsenebilir bir tanımı yapılmazsa etkin bir hükümet kurulması da düşünülemez. Molla Muhammed Ömer’in çevresinde toplanmış olan Kandahar grubu, dışarıdan kimseyi ve hiçbir tavsiyeyi kabul etmiyor. Dolayısıyla Taliban içindeki bölünmeler hızla çoğalıyor ve daha ılımlı bir Taliban’ın Molla Ömer ve Kandahar ulemasına karşı bir darbe yapması olmayacak şey değil.

Hiçbir savaş beyi kendisini sivil nüfusun durumundan sorumlu tutmazken Taliban da İslamiyet’in herkese göz kulak olacağı gibi bir inanca sahip olduğu için, gelişmeyi sağlayacak asgari çalışmaların yapılması bile söz konusu değil. Bu tablo, doğal olarak BM’nin ve hükümet-dışı kuruluşların önüne birtakım temel sorunlar çıkarmakta; insani yardımların devam etmesi aslında iç savaşın da sürmesine neden oluyor, çünkü dış yardımlar nüfusun sağ kalmasını sağlıyor, savaş beylerinin insanlarını do-

9) Özel temas, 6 Mart 1999.

yurma sorumluluğunu omuzlarından alıyor ve bütün kaynaklarını tekrar savaşa yatırmalarına yol açıyor. Üstelik bu açmaz, Sudan ve Somali gibi başarısızlığa uğramış diğer devletlerdeki BM ile yardım kuruluşlarının ortak bir sorunu ve uluslararası insani kuruluşların gelecekte karşılırlarına çıkacak olan en ciddi problemi oluşturmaktadır.

Görünüşe bakılırsa, tek etkin Afgan hükümet-dışı örgütü, organize kaçakçılık ve uyuşturucu ticaretiyle uğraşan örgüttür. Dolayısıyla, Taliban'ın şimdiye kadar başlattığı sınırlı kalkınma çabaları yolların tamiri, benzin istasyonları kurulması ve uyuşturucunun taşınmasıyla kanunsuz ticareti niteliksel olarak hızlandıracak mobil telefon ağını kurmak üzere ABD'li işadamlarının davet edilmesi gibi tamamen kaçakçılık ve uyuşturucu trafiğinin geliştirilmesiyle ilgilidir. Bu çalışmaların hepsi, nakliye ve uyuşturucu mafyalarına fayda sağlamaktadır. Bugüne kadar hiçbir savaş beyi okul, hastane, su dağıtım sistemi ya da sivil gelişmeyle uzaktan yakından ilgisi olan herhangi bir şey için parmağını kıpırdatmış değildir.

Şimdiki haliyle Taliban, Afganistan'da hüküm sürmeyi ve uluslararası topluluk tarafından tanınmayı ümit edemez. Ülkenin kuzey bölgesini de ele geçirse bile, bir istikrar sağlayamaz ve sadece Peştun-olmayanların, bu sefer Orta Asya ve İran'daki üslerinden harekete geçerek gerilla savaşını sürdürmelerine, bölgenin iyice dengesiz bir hale gelmesine yol açar. Yine de Afganistan'ın Peştun yerleşim kuşağında, Taliban'a karşı tek seçenek şimdilik daha fazla düzensizlik ve kaostan başka bir şey değildir. "Kabil'in güneyindeki Afganlıların çoğu, Taliban'ın, ilk geldiği zamanki kadar popüler olmasa da, halk için, onların güvenliği ve iyiliği için -Taliban'dan öncesiyle karşılaştırıldığında- daha iyi bir seçenek olduğunu büyük ihtimalle kabul edeceklerdir; Taliban dışında tek gerçek seçenek anarşidir çünkü."¹⁰ Taliban'ın yok olup gitmesi düşünölemeyeceğine göre, daha muhtemel bir

10) Fange, Anders, "Difficulties and Opportunities; Challenges of Aid to Afghanistan", Stockholm Afganistan Konferansı Bildirisi, 24 Şubat 1999.

senaryo, Taliban içinde, Kabil, Kandahar ve muhtemelen Herat'ta, ayrı ve birbirine rakip nüfuz bölgelerine sahip hiziplerin ortaya çıkmasıdır.

Taliban-karşıtı ittifak ise güney Peştun bölgesini ele geçirmekten ya da yönetmekten aciz durumda. Şimdiye kadar Mesud, Taliban'ı reddeden ve ona ülke çapında bir meşruiyet kazandıracak olan çok sayıda Peştunu harekete geçirmekte yetersiz kaldı. Muhalefetin tek hayatta kalma şansı, Peştunların bazı kesimlerini kendi tarafına çekmesine bağlı; böyle bir durum şüphesiz savaşı uzatır ama Taliban'ı da zayıflatır, böylece iki tarafı müzakerelere masasına oturmaya ikna edebilirdi. Taliban-karşıtı ittifak ayrıca, asgari devlet kurumlarını ya da Peştun-olmayanların bile hepsini içine alacak temsili bir liderlik oluşturmayı başaramadı. İç farklılıklar ve liderlerin iktidar çatışmaları bu grupların büyük bir kısmının, Taliban'dan nefret ediyor olabilecek ancak Taliban-karşıtı ittifakın başarılı olacağına da hiçbir şekilde inanmayan Afganlıların gözleri önünde öldürülmesine yol açmış durumda.

Parçalanma korkusu hep vardı ve 1996'dan beri taraflar arasındaki sınırlar iyice belirginleşmiş (Taliban'ın denetimindeki bir Peştun güneyi ile Hindukuş dağlarıyla ayrılmış Peştun-olmayan kuzey) ve iki tarafı da Kabil'e yönlendirmişti. Katliamlar, mezhep kırımları ve birçok bölgede yapılan etnik temizlikle birlikte düşünüldüğünde, parçalanma ihtimali çok yüksek görünmektedir. Ne şans ki, savaş beyleri arasında, ülkelerinin parçalanması pahasına kendi güçleri ve nüfuz alanlarını korumaya çalışacak bir Slobodan Miloşeviç ya da Saddam Hüseyin bulunmuyor. Dışarıdan karışmalara rağmen, parçalanma Afganistan'ın hiçbir komşusunun işine gelmiyor, çünkü böyle bir sonuç hızla Afganistan sınırlarına taşacak olan etnik Pandora kutusunu açar, inanılmaz derecede kalabalık mülteci akınlarına neden olur ve halen hassas bir durumda olan uyuşturucu, silah ve İslami fundamentalizm kültürünü daha da yaygınlaştırır. Resmi düzeyde bir parçalanma ve hatta Afgan devletinin bölünmesi hâlâ mümkün, ancak şimdi-

lik oyuncuların hiçbirini bunu arzu etmiyor. Bu, barış sürecinin geleceği açısından ümit verici bir nokta.

BM vasıtasıyla barışın sağlanması çabaları şimdiye kadar herhangi bir gelişme kaydedemedi, fakat denenmediğinden değil. Bunun nedeni, dış güçler savaş beylerini para ve silahla beslediği sürece iç savaşın durulmayacak olması. Dolayısıyla muhtemel bir çözüm, Afganistan dışından başlayacak bir süreçte yatıyor olabilir. Bölgedeki bütün devletlerin öncelikle Afganistan üzerinde silah ambargosu uygulamayı kabul etmesi, ardından bu ambargoya taviz vermeden uyması ve BM tarafından etkin bir şekilde takip edilmesine izin vermesi gerekli. Bölgedeki ülkeler, kendi ittifaklarını bütün ülkeyi ele geçirmeye zorlayacaklarına, sınırlı etki alanlarıyla yetinmeyi kabul etmek zorundalar. Pakistan'ın etkisini Peştun yerleşim kuşağıyla, İran'ın da batı ve orta Afganistan'la sınırlı tutmayı (Şii azınlık için verilecek garantilerle birlikte) kabul edeceği bir İran-Pakistan diyalogu geliştirmek bu açıdan vazgeçilmez önemdedir.

Kısacası, bölgedeki her ülke, sadece kendi ulusal güvenlik ihtiyaçlarını değil, komşularının ihtiyaçlarını da gözetmek durumundadır. Artık Afganistan'da dış etkilerin ortadan kaldırılması düşünülemez, ama bu etkiler mümkün olabildiği ölçüde kontrol altında tutulmalı ve karşılıklı anlaşmalarla kabul edilebilir seviyelerde sınırlandırılmalıdır. Hiçbir komşu ülke, diğer komşularının benimsenmiş güvenlik çıkarlarını tehlikeye atmaya cüret edemez. Gerçi bu tarz müzakereler yapmak son derece kaygan bir zeminde ilerler, çünkü her ülkenin sadece diplomatlarını değil, ordu ve haber alma örgütünün yetkililerini de ilgilendiren bir süreci kapsar. Ama Birleşmiş Milletler ve uluslararası topluluk, bu tür anlaşmaların Afganistan'ın gelecekte parçalanmasına zemin hazırlamayacağı ya da Afganistan içinde bir hükümet kurma sürecine zarar vermeyeceği konusunda güvence vermek zorundadırlar.

Afganistan'da iç huzura artık iyimser bir yaklaşımla "geniş tabanlı bir hükümet" diye tarif edilen bir çözümle ulaşılamaz.

Molla Ömer ile Mesud'un Kabil'de oturup ülkeyi birlikte yönetmeyi kabul edebileceklerine kimse ihtimal veremez. Dolayısıyla burada gerekli olan bir ateşkes yapılması, ilk etapta zayıf bir merkezi hükümet kurulması, Kabil'in askerden arındırılması ve çeşitli hiziplerin denetlediği bölgelere ileri düzeyde özerklik verilmesidir. Çatışan bütün hiziplerin kısa vadede kendi özerkliklerini korurken, uzun dönemde güçlendirilmiş bir merkezi hükümet kurmakta anlaşmaları gerekmektedir. Böylece, bir yandan bağımsız askeri birimlerini muhafaza ederken, öbür yandan Kabil'deki merkezi polis gücüne katkıda bulunmaları mümkün olacaktır.

Çatışan gruplar bölgelerinin yeniden inşası için birbirlerinden bağımsız olarak dış yardım alabilirler, ancak ülkenin yerle bir olmuş altyapısını tekrar kurmak için merkezi hükümet aracılığıyla birlikte çalışmaktan başka bir seçenekleri yoktur. Üstelik bu yolu seçmek, taraflar arasında daha büyük bir güven ve anlayış duygusunun yerleşmesini sağlayacaktır. Daha sonra da bütün taraflar, kendi bölgelerinde seçimle gelmiş ya da seçilmiş temsilî organlar vasıtasıyla meşruiyet sağlayıcı bir süreci (son kertede merkezi bir Loya Cirge'yi ya da Kabil'de bir Şura oluşturmayı) somut olarak gündemlerine almak zorunda kalacaklardır.

Şu anda savaşı taraflar arasında müzakere masasına oturma konusunda hiçbir isteğin olmadığı dikkate alınırsa, bu tür anlaşmaların müzakere edilmesinin çok zor olduğunu kimse görmezlikten gelemaz. Uluslararası bağışlar, Dünya Bankası ya da büyük özel hayır kurumlarının oluşturacağı, somut düzeyde asgari bir anlaşma zemini sağlanana kadar serbest bırakılmayacak kapsamlı bir yeniden inşa paketi bu noktada pekâlâ cazip bir yol olabilir. Böyle bir yol aslında savaş beylerine verilecek bir rüşvet, Afgan halkına da savaş beylerini aralarında anlaşmaları için baskı yapmaya iten bir teşvik olacaktır. Ciddi bir barış sürecinin başlaması için uluslararası topluluğun Afganistan'da barış sağlanması konusunda şimdiye kadar gösterdiği çabalardan çok daha fazlasını sergilemesi gerektiği ortadadır.

Afganistan'da barışın sağlanması bölgedeki bütün taraflara korkunç kazançlar getirecektir. Pakistan, Afganistan'ın yeniden inşasından ekonomik açıdan yarar sağlayacak ve Afgan savaşının kendi topraklarında yol açtığı belaları (silah artışı, uyuşturucu, terörizm, mezhepçilik ve karaborsa) ciddi biçimde ele almaya başlayabilecektir. Böylece bölgede Pakistan'ın diplomatik bakımdan tecrit edilmişliği son bulacak ve Pakistan denize en kısa yol olduğu için Orta Asya iletişim kanalları ağına tekrar girebilecektir. İran, dünya ülkeleri arasındaki eski konumuna ve Güney Asya, Orta Asya ile Orta Doğu'nun merkezinde büyük bir ticari devlet olma rolüne geri dönecektir. Türkiye de tarihi bağlarının olduğu Afganistan'daki Türki halklarla yeni ticari bağlar kuracaktır.

Çin kendisini daha güvenli hissedecek ve desteğe muhtaç bir Müslüman eyaleti olan Sinkiang'ta daha etkin bir iktisadi kalkınma programı uygulayabilecektir. Rusya, Orta Asya ve Güney Asya'yla yanlış bir hegemonya kurma hırsıyla değil, iktisadi gerçekliklere dayalı daha gerçekçi bir ilişki kurabilecek ve bu arada Afgan hortlaklarını sakınleştirecektir. Afganistan'dan geçen petrol ve doğalgaz boru hatları bu ülkeyi bölgeye bağlayacak ve yeniden inşa sürecinde dış yardım çabalarını hızlandıracaktır. ABD, daha gerçekçi bir Orta Asya politikası geliştirebilecek, bölgedeki enerjiye daha güvenli yollardan ulaşabilecek ve terörizm tehdidinin hakkından gelebilecektir.

Ancak Afganistan'daki savaş görmezlikten gelinmeye devam edilirse en kötü sonuçların ortaya çıkmasını beklemeye hazırlıklı olmalıyız. Bu durumda Pakistan, kendisini ve bütün bölgeyi tekrar istikrarsızlığa sürükleyecek olan Taliban-tarzı İslami bir devrimle karşı karşıya kalacaktır. İran, dünyanın kıyısında kalacak ve doğu sınırları bu istikrarsızlık nedeniyle bir türlü rahat yüzü görmeyecektir. Orta Asya devletleri ihraç ettikleri enerjiyi ve madeni en kısa yollardan taşıyamayacak ve ekonomileri çöktükçe İslami patlama ve istikrarsızlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Rusya, kendi toplumu ve ekonomisi çöküntü içindeyken bile, Orta Asya'da hegemonya kurma emellerini bırakmayacaktır. Öyleyse ortadaki risk son derece büyüktür.

EKLER

EK 1

1996'DA KABİL'İN ELE GEÇİRİLMESİNDEN SONRA TALİBAN'IN KADINLAR VE BAZI KÜLTÜREL KONULAR HAKKINDA YAYIMLADIĞI KARARNAMELERDEN ÖRNEKLER

(Bu çeviri Dari dilinden yapılmış ve aynen Batılı ajanslara gönderilmiştir.)

1

EMİR BİL MARUF VE NAY EZ MUNKAR (DİNİ POLİS)
GENEL BAŞKANLIĞI'NDAN BİLDİRİLEN KARARNAME

Kabil, Kasım 1996

Kadınlar, evlerinizden dışarı çıkmayınız. Evinizin dışına çıktığınızda, İslamiyet'in gelişinden önce erkeklerin karşısına çıkan, çok makyaj yapan ve şık elbiseler giyen o kadınlar gibi olmayınız.

Kurtarıcı bir din olan İslam, kadınları özel olarak onurlandırmıştır. İslamiyet'in kadınlara değerli nasihatleri vardır. Kadınlar, kendilerine iyi gözle bakmayacak olan faydasız insanların dikkatini çekecek fırsatlar yaratmamalıdır. Kadınların, aileleri için öğretmen ya da düzenleyici olmak gibi sorumlulukları vardır. Koca, erkek kardeş, baba; aileye gerekli hayat şartlarını (yiyecek, elbise, vs.) sağlama sorumluluğu onlarındır. Eğer kadınlar eğitim, sosyal ihtiyaçlar ya da sosyal hizmetler nedeniyle evin dışına çıkacak olurlarsa İslami şeriat düzenlemelerine uygun olarak üzerlerini örtceklerdir. Eğer kadınlar kendilerini göstermek amacıyla şık, süslü, dar ve çekici elbiselerle dışarıya çıkarlarsa, İslami şeriata uygun olarak cezalandırılacak ve cennete gitmeyi ümit edemeyeceklerdir.

Bütün aile büyükleri ve her Müslüman bu açıdan sorumludur. Bütün aile büyüklerini, aileleri üzerinde sıkı denetim uygulamaya ve bu tür sosyal sorunların ortaya çıkmasını engellemeye çağırıyoruz. Aksi takdirde hem bu kadınlar, hem de aile büyükleri Dini Polis'e (*Munkrat*) bağlı görevliler tarafından uyarılacaklar, sovruşturulacaklar ve ağır biçimde cezalandırılacaklardır.

Dini Polis (*Munkrat*) bu tür sosyal sorunlarla mücadele etme sorumluluğu ve yetkisine sahiptir ve şerrin sonu gelene dek bu mücadelesini sürdürecektir.

2

DEVLET HASTANELERİNDE VE ÖZEL KLİNİKLERDE İSLAMİ ŞERİAT İLKELERİNE DAYALI ÇALIŞMA KURALLARI Emir-ül-Müminin Molla Muhammed Ömer Adına, Halk Sağlığı Bakanlığı

Kabil, Kasım 1996

1. Kadın hastalar kadın hekimlere gitmelidir. Erkek hekime gerek olduğu bir durumda kadın hastaya yakın bir akrabası eşlik edecektir.

2. Muayene sırasında hem kadın hasta hem de erkek hekim İslami hicab usulunce giyineceklerdir.
3. Erkek hekimler, kadın hastalarda rahatsızlığın bulunduğu yerden başka bölgelere dokunmayacaklardır.
4. Kadın hastaların bekleme odası güvenli bir şekilde örtülmüş olacaktır.
5. Kadın hastaların muayene sırasını belirleyen kişi bir kadın olacaktır.
6. Gece nöbeti sırasında erkek hekim, kadın hastaların bulunduğu odalara kadın hastanın çağrısı olmadan giremeyecektir.
7. Kadın ve erkek hekimlerin bir arada oturması ve birbirleriyle konuşması yasaktır. Tartışma gerektirecek bir durum varsa, tartışma hicab usulüne göre giyinilmiş biçimde yapılacaktır.
8. Kadın hekimler basit elbiseler giyecekler, şık elbiseler giymeyecekler, makyaj yapmayacaklardır.
9. Kadın hekim ve hemşireler erkek hastaların yattığı odalara giremezler.
10. Hastane görevlileri namazlarını tam vaktinde kılacaklardır.
11. Dini Polis kontrol için hastaneye her an girebilir. Kimse buna engel olamaz.

3

EMİR BİL MARUF GENEL BAŞKANLIĞI

Kabil, Aralık 1996

1. Fitne ve kadın çıplaklığının (*bi hicabi*) önlenmesi. Hiçbir sürücü, İran *burka*'sı giyen bir kadını yoldan alamaz. Aksi takdirde sürücü hapse atılır. Yolda böyle bir kadın görüldüğünde, hemen yaşadığı ev bulunacak ve kocası cezalandırılacaktır. Kadın iç gıcıklayıcı ve çekici elbise giyiyorsa ve yanında yakın bir akrabası yoksa sürücü onu yoldan alamaz.

2. Müziğin önlenmesi. Resmi enformasyon imkânlarıyla yayınlanacaktır. Dükkânlar, oteller, araçlar ve rikşalarda kaset çalınması ve müzik dinlenmesi yasaktır. Bu hususa beş gün içinde uyulacaktır. Herhangi bir dükkânda bir müzik kaseti bulunduğu o dükkân sahibi tutuklanacak ve dükkânı kapatılacaktır. Beş kişi kefil olduğu takdirde dükkân açılacak, suçlu daha sonra salıverilecektir. Bir araçta müzik kaseti bulunduğu o araca el konulacak, araç sahibi tutuklanacaktır. Beş kişi kefil olduğu takdirde araç serbest bırakılacak, suçlu daha sonra salıverilecektir.

3. Sakal tıraşının ve kesiminin önlenmesi. Bundan sonraki bir buçuk ay içinde sakalı tıraşlanmış ve/veya kesilmiş birisi görürse hemen tutuklanacak ve sakalı uzayana dek hapiste tutulacaktır.

4. Güvercin beslemehin ve kuşlarla oynamanın önlenmesi. On gün içinde bu alışkanlıklar bitecektir. On gün sonra bu yasak takip edilecek ve hem güvercinler hem de beslenen kuşlar telef edilecektir.

5. Uçurtma uçurmanın önlenmesi. Şehirdeki uçurtma dükkânları kapatılacaktır. *

6. Putperestliğin önlenmesi. Araçlar, dükkânlar, oteller, odalar ve diğer bütün mekânlarda bulunan bütün resimler/portreler kaldırılacaktır. Takip memurları yukarıdaki yerlerde buldukları bütün resimleri yırtacaklardır.

7. Kumarın önlenmesi. Güvenlik polisiyle işbirliğine gidilerek başlıca kumar merkezleri saptanacak ve kumar oynayanlar bir ay hapiste tutulacaklardır.

8. Uyuşturucu bağımlılığın kökünün kazınması. Uyuşturucu bağımlıları hapsedilecek, uyuşturucu sağlayanlar ve bunları satan dükkânlar saptanacaktır. Bu dükkânlar kapatılacak ve sahipleriyle işletmecileri hapse atılıp cezalandırılacaklardır.

9. İngiliz ve Amerikan saç tıraşının önlenmesi. Uzun saçlı insanlar tutuklanacak ve Dini Polis karakoluna götürülerek saçları kesilecektir. Suçlu tıraş ücretini de ödemek zorundadır.

10. Kredi faizinin, para bozdurma ücretinin ve havale ücretinin önlenmesi. Bütün döviz tacirleri, yukarıda sayılan üç para işleminin yasaklandığından haberdar edilecektir. Aksine davrananlar uzun bir süre hapsedileceklerdir.

11. Genç hanımların şehir içindeki akarsularda çamaşır yıkamalarının önlenmesi. Bu yasağa uymayan hanımlar saygılı bir İslami tarzda uyarılacaklar ve evlerine götürüleceklerdir. Onların kocaları ağır biçimde cezalandırılacaktır.

12. Düğünlerde müzik çalmanın ve dans etmenin önlenmesi. Bu yasağa uyulmadığı takdirde o ailenin reisi tutuklanacak ve cezalandırılacaktır.

13. Davul çalınmasının önlenmesi. Davul çalmanın yasak olduğu ilan edilecektir. Her kim davul çalarsa bu konuda din büyükleri karar verecektir.

14. Terzilerde kadın elbisesi dikilmesinin ve kadınların ölçüsünün alınmasının önlenmesi. Herhangi bir dükkânda kadın ya da moda dergileri görülürse o dükkânı işleten terzi hapse atılacaktır.

15. Büyücülüğün önlenmesi. Büyülücülükle ilgili bütün kitaplar yakılacak ve yakalanan büyücüler tövbe edene dek hapsedilecektir.

16. Çarşıda namaz kılınmamasını ve saf tutulmamasını önleme. Bütün ilçelerde namaz tam vaktinde eda edilecektir. Namaz sırasında ulaşım kesin olarak durdurulacaktır. Herkesin camiye gitmesi mecburidir. Namaz saatlerinde dükkânlarda genç insanlar görüldüğü takdirde hemen hapse atılacaklardır.

  K 2

TALİBAN'IN Y  NETİM YAPISI

Taliban'ın lideri, Emr-  l-M  minin ya da M  minlerin Komutanı olarak da bilinen Molla Muhammed   mer'dir. En yetkili y  netim organı on ki  ilik bir ge  ici y  netim konseyi ya da Y  ksek   ura olup merkezi Kandahar'dadır. Bu   ura'ya iki komite ba  lıdır. Bunlardan birincisi ge  ici kabine ya da Kabil   urası, ikincisiyse Askeri   ura'dır.

Taliban'ın Kurucu Üyelerinden Oluşan Yüksek Şura, Kandahar 1994-1997

Molla Muhammed Ömer. Emir-ül-Müminin. Müminlerin Önderi. Taliban Hareketi'nin Baş.

Molla Muhammed Rabbani Ahund	Yönetim Konseyi Başkanı ve Taliban Başkan Vekili
Molla Muhammed Gavs Ahund	Haziran 1997'ye dek vekaleten Dışişleri Bakanı
Molla Muhammed Hasan Ahund	Genelkurmay Başkanı
Molla Muhammed Fazıl Ahund	Kara Kuvvetleri Komutanı
Molla Abdül Rezzak	Gümrük İdaresi Başkanı
Molla Seyid Gıyaseddin Ağa	Vekaleten Enformasyon Bakanı
Molla Hayrullah Hayırhva	Vekaleten İçişleri Bakanı
Mevlevi Abdül Sattar Sanani	Vekaleten Afganistan Başsavcısı
Mevlevi İhsanullah İhsan	Devlet Bankası Müdürü
Molla Abdül Celil	Haziran 1997'den sonra vekaleten Dışişleri Bakanı

Taliban'ın Askeri Yönetim Yapısı: Askeri Şura

Başkomutan: Molla Muhammed Ömer
Genelkurmay Başkanı: Molla Muhammed Hasan
Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı: Molla Rahmetullah Ahund
Kara Kuvvetleri Komutanı: Molla Muhammed Fazıl

Ordu Komutanı: Molla Cuma Han
Ordu Komutanı: Molla Muhammed Yunus
Ordu Komutanı: Molla Muhammed Gül
Ordu Komutanı: Molla Muhammed Aziz Han
Dördüncü Zırhlı Birlikler Komutanı: Molla Muhammed Zahir

2000 Yılında Kabil Şurası'nda Görev Alan Bakanlar

Molla Vekil Ahmed Mütevekkil	Dışışleri Bakanı
Molla Muhammed Abbas Ahund	Halk Sağlığı
Molla Abdül Rezzak	İçişleri
Molla Ubeydullah Ahund	Bayındırlık
Molla Tahir Enveri	Maliye
Molla Kudretullah	Enformasyon ve Kültür
Molla Abdül Latif Mansur	Tarım
Molla Muhammed İsa	Su ve Elektrik
Mevlana Ahmedullah Muti	İletişim
Molla Nureddin Turabi	Adalet
Mevlevi Hamdullah Numani	Yüksek Öğretim
Mevlevi Ahmed Can	Doğal Kaynaklar ve Endüstri
Mevlevi Celaleddin Hakani	Cephe İşleri
Mevlana Abdül Rezzak	Ticaret
Kari Din Muhammed	Planlama

Taliban Hareketi Üyelerinin Kökenleri

D = Dürrani Peştun; G = Gilzay Peştun; P = Gilzay veya Dürrani olmayan Peştun; T = Tacik; Ö = Özbek; B = Başka bir etnik grup; KÜ = Taliban kurucu üyesi; Müc = Sovyet askerlerine karşı savaşmış eski Mücahit.

Eski Mücahitlerin Parti Üyelikleri

Hizb (Y) = Hizb-i İslami (Yunus Halis); Hizb (H) = Hizb-i İslami (Gülbeddin Hikmetyar); Cem = Cemaat-i İslami (Rabbani); Amic = Afganistan Milli İslam Cephesi (Geylani); Har = Hareket (Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi).

Adı	Görevi	Memleketi/Yaşı	Kökeni/Rütbesi	Açıklamalar
M. Muhammed Omer	Lider	Mevand/Kandahar, KÜ, 37	G. Hotak Müc., eski Hizb (Y)	Kandahar medresesinde okudu, bir gözü kör. Hükümet başkanı.
M. Muhammed Rabbani	Kabil Şurası Başkanı	Kandahar, KÜ, 38	P. Kakar Müc., eski Hizb (Y)	
Muhammed Hasan	1997'den sonra Dışişleri Bakanı	Kandahar	G. Hotak Müc., eski Hizb (Y)	Kuetta medresesinde okudu. Ömer'in akrabası.
M. Muhammed Gavs	Dışişleri Bakanı, 1997'de emekli oldu	Kandahar, Huşab, KÜ, 50	D. Nurzay Müc., eski Hizb (Y)	Bir gözü kör, diğeri az görüyor. Ömer'in yakın dostu. 1997'de Mezar-ı Şerif'te ele geçirildi.
M. Abdül Rezzak	Gümrük İdaresi	Kandahar	D. Popalzay Müc., eski Hizb (Y)	
M. Seyid Gıyaseddin	Eğitim	Faryab	Ö. Müc. eski Har.	Okul eğitimi yok. İşadamı. Küpe takıyor.

Adı	Görevi	Memleketi/Yaşı	Kökeni/Rütbesi	Açıklamalar
M. Hayrullah Hayırhva	İçişleri	Kandahar	D. Popalzay Müc., eski Har.	Hakanya'dan mezun.
İhsanullah İhsan	Devlet Bankası Müdürü	Kandahar, Pençvec	D.	Host eski valisi. 1997'de Mezar-ı Şerif'te öldürüldü.
Mevlevi Abdül Sattar Sanani	Kandahar Yüksek Mahkemesi Başsavcısı	Kandahar, 80	D. İşakzay	Kandahar medresesinde okudu.
Muhammed Abbas	Sağlık. BM kuruluşlarıyla çalışıyor	Oruzgan, KÜ, 40	G. Hotak Müc., eski Hizb (Y)	Zabul ve Hakanya medreselerinde okudu. Kandahar'da tacir. Kandahar Belediye Başkanı, daha sonra Başsavcısı. Bağlan Birliği'nin komutanı.
Ubeydullah	Savunma	Kandahar	G. Hotak Müc., eski Har.	Kuetta medresesinde okudu. Mezar-ı Şerif'te ele geçirildi. Taliban ile ISI arasındaki irtibat subayı.
Dadullah	Bayındırlık			
Muhammedullah Ahund	Maliye	Kandahar	D. Alkozay Müc., eski Har.	Kuetta medresesinde okudu.

Adı	Görevi	Memleketi/Yaşı	Kökeni/Rütbesi	Açıklamalar
Emir Han Mutakki	Enformasyon ve Kültür	Logar, KÜ	P. Koçi boyuna bağlı göçebe. Müc., eski Har.	Hakanya'da okudu. Ömer'in eski dostu. Mezar-ı Şerif'ten sonra Bağlan Birliği'nin komutanı. Hakanya'da okudu.
Abdül Latif Mansur Muhammed Isa	Tarım Su, Elektrik	Paktiya Kandahar	G. Hotak Müc., eski Har.	
Alla Dad Ahund	İletişim	Kandahar	G. Hotak Müc., eski Hizb (Y)	Kuzeybatı Sınır Vilayetleri'nde kendi medresesi vardı.
Nureddin Turabi Hamidullah Nemani Ahmed Can	Adalet Yüksek Öğretim Doğal Kaynaklar ve Endüstri	Oruzgan Zabul Paktiya, 40	G. Hotak. D. Daftani. G. Zadrani.	Bir gözü kör. Okul eğitimi yok. Hakanya'da okudu. Suudi Arabistan'da halı taciri. Peşaver'de Taliban ticaret temsilcisi. Petrol şirketleriyle görüşmeleri yürütüyor.
Celaleddin Hakani	Cephe İşleri	Paktiya, 55	G. Zadrani Müc., eski Hizb (Y)	1974'te Davud'a karşı İslami hareketin başındaydı. Sonra Paktiya'ya göç etti. Paktiya'da ve altı yıl Hakanya'da okudu. Önde gelen Mücahit komutanlardan. 1991'de Host'u ele geçirdi. Taliban'a 1995'te katıldı.

Adı	Görevi	Memleketi/Yaşı	Kökeni/Rütbesi	Açıklamalar
Sadık Ahund	Ticaret	Kandahar	G. Hotak Müc., eski Har.	Eğitimi yok. 1997'de Mezar-ı Şerifte ele geçirildi.
Kari Din Muhammed	Planlama	Bedehşan	T. Müc., eski Cem.	Konseyde önde gelen Taciklerden.
Mevlevi Kalamuddin	Dini Polis'in başı 38	Logar, Bariki Barak, eski Har.	G. Mohmand Müc., Rabbani hükümetinde	Logar ve Hakanya'da okudu. Nebi Muhammedi'nin sekreteriydi. Taliban'a Zabul'da katıldı.
Mevlevi Celilullah Mevlevizade	Başsavcı	Herat, 68	Havaca.	Deobandi (Hindistan) medresesinde okudu. 1988'de geçici Mücahit hükümetinde danışmanlık yaptı. Rabbani'nin eğitim bakanıydı.
Muhammed Hasan	Kandahar valisi	Oruzgan, KÜ, 45	D. Ahakzay Müc., eski Har.	Kuetta medresesinde okudu. Oruzgan'da Ruslar'la savaştı. Bir bacağı yok ve bir parmağının ucu kesik.
Vekil Ahmed	Ömer'in sekreteri	Kandahar	P. Kakar, KÜ	Ömer'in başyardımcısı. Taliban'ın sözcüsü.

Adı	Görevi	Memleketi/Yaşı	Kökeni/Rütbesi	Açıklamalar
Şir Muhammed Stanakzay	Dışişleri Bakan Vekili	Logar	G. Stanakzay	Eski polis memuru. Hindistan'da eğitim gördü.
Arifullah Arif	Maliye Bakan Vekili	Paktiya, Zembrud	G. Süleyman Har.	Hakanya'da 14 yaşındayken altıncı sınıftan terk. Paktiya'da cihad için mücadele etti.

Ek 3
TALİBAN KRONOLOJİSİ
❧

1992

Nisan Başkan Necibullah Kabil'deki BM binasına sığınınca Afganistan ve Kabil Mücahitlerin eline düştü.

1993

Cumhurbaşkanı Rabbani ile Gülbeddin Hikmetyar arasında cereyan eden şiddetli çarpışmalar sonucu 10 bin sivil hayatını kaybetti.

<i>Ocak</i>	Dostum ve Hikmetyar birlikleri Kabil'e saldırınca hiziþ çatışmaları yüzünden Kabil neredeyse yerle bir oldu.
<i>Şubat</i>	Mahmud Mestiri BM Afganistan Özel Temsilciliği'ne atandı. Kabil'deki Pakistan büyükelçiliği boşaltıldı.
<i>Ekim</i>	İslamabad'daki altı Batılı büyükelçi Pakistan İçişleri Bakanı Nasrullah Babür'ün İsmail Han'la Herat'ta buluşmasına katıldılar.
<i>28 Ekim</i>	Başbakan Benazir Butto, Aşkabad'ta İsmail Han ve Dostum'la görüştü.
<i>4 Kasım</i>	Orta Asya'ya giden 30 kamyonluk bir Pakistan konvoyuna yerel çeteler Kandahar yakınlarında pusu kurdular. Çıkan çatışmalarda 20 kişi öldü. Taliban ortaya çıktı.
<i>5 Kasım</i>	Taliban Kandahar'ın kontrolünü ele geçirdi ve konvoyu kurtardı. Dört gün süren çatışmalarda 50 kişi öldü.
<i>25 Kasım</i>	Taliban güneydeki Laşkargar ve Hilmend vilayetlerinin kontrolünü ele geçirdi.

<i>1 Ocak</i>	3 bin Pakistanlı Taliban Peşaver'den Afganistan'a doğru yola çıktı.
<i>2 Şubat</i>	Taliban Kabil'e yirmi beş mil uzaklıktaki Vardak vilayetine girdi.
<i>11 Şubat</i>	Taliban Logar vilayetini ele geçirdi. 30 vilayetin 9'u Taliban'ın eline geçti. Cumhurbaşkanı Rabbani Taliban'la görüşmek üzere bir heyet gönderdi.

- 14 Şubat Taliban Çarasyab'ı ele geçirdi. Hikmetyar çatışmaya girmeden kaçtı.
- 18 Şubat Taliban kurulacak bir geçici hükümete katılmaları için üç şart öne sürdü: Tarafsız güçler Taliban'dan meydana gelecek, hükümete sadece iyi Müslümanlar katılacak ve 30 vilayetin tamamı temsil edilecekti.
- 7 Mart Taliban, Herat'ı ele geçirmeye çalışmak için Nimroz ve Ferah'a doğru ilerledi. Hazariler mevzilerini terk edince Taliban güney Kabil'e girdi.
- 11 Mart Mesud Kabil yakınlarında Taliban'a saldırdı. Taliban Çarasyab'a geri çekildi.
- 13 Mart Hazarilerin lideri Abdül Ali Mezari Taliban'ın eline düştü ve Taliban tarafından Kandahar'a götürülürken helikopter kazasında öldü. Taliban Ferah'ı ele geçirdi.
- 4 Nisan Taliban Herat yakınlarındaki Şindan hava üssünün bir kısmını ele geçirdi.
- 29 Mart Hükümet güçleri Taliban'ı Şindan'ın 125 kilometre gerisine püskürttüler.
- 12 Mayıs Taliban Ferah'tan çıkarıldı.
- 31 Mayıs Suudi İstihbarat Şefi Prens Türki el-Faysal, Kabil ve Kandahar'ı ziyaret etti.
- 10 Temmuz Barış heyetiyle birlikte gelen Suudi istihbarat şefi yardımcısı Afgan şehirlerini dolaştı ve Taliban'la görüştü.
- 2 Eylül Taliban Ferah'ı yeniden ele geçirdi. Şindan yakınlarında ağır çatışmalar oldu.
- 3 Eylül Taliban Şindan'ı ele geçirdi. Kabil askeri komuta kademelerini yeniden düzenledi ve İsmail Han'ın rütbesini tenzil etti. Askeri birlikler hava yoluyla Herat'a taşındı.
- 5 Eylül Taliban Herat'ı ele geçirdi. İsmail Han çatışmaya girmeden İran'a kaçtı.

6 Eylül	Kabil'deki Pakistan elçiliği kundaklandı ve yakıldı.
10 Ekim	İran, Taliban'ı İran sınırını geçmemesi için uyardı.
11 Ekim	Taliban 400 tankı Kandahar'dan Kabil'e kaydırıldı. Kabil'e saldırı hazırlıkları başladı.
11 Kasım	Taliban Çarasyab'a büyük bir saldırı başlattı ve şehri yeniden ele geçirdi.
11 Kasım	Taliban Kabil'e roketli saldırı düzenledi. Taliban'ın en şiddetli roketli saldırısında 36 kişi öldü, 52 kişi yaralandı.
26 Kasım	Taliban Kabil'e en büyük bombalı saldırıyı düzenledi. Saldırıda 39 sivil öldü, 140 kişi yaralandı. Hükümet birlikleri Taliban'ı Kabil'den geri püskürttüler.

1996

3 Mart	Cumhurbaşkanı Rabbani İran, Türkmenistan ve Özbekistan seyahatine çıktı.
20 Mart	Taliban Şurası izlenecek politikaları tartışmak üzere Kandahar'da bin kadar ulema ve aşiret büyüğünün katılımıyla toplandı.
4 Nisan	Taliban Şurası Rabbani'ye karşı cihad çağrısıyla sona erdi. Molla Ömer, Emr-ül-Müminin ilan edildi.
19 Nisan	ABD'li üst düzey diplomatlar Kabil ve Kandahar'da Afgan liderlerle görüştüler.
23 Mayıs	BM elçisi Mestiri sağlık sorunları yüzünden görevinden istifa etti.
26 Haziran	Hikmetyar Rabbani'ye katıldı ve başbakan oldu. Taliban Kabil'e roketli saldırı düzenledi. Saldırıda 52 kişi öldü.
11 Temmuz	Alman diplomat Norbert Holl BM tarafından Afganistan özel temsilciliğine atandı.
4 Eylül	Kabil'deki Afganlı kadınlar Taliban'ın aşırı uygulamalarını protesto ettiler.

- 10 Eylül Taliban Nangarhar'ın iki kasabasını ele geçirdi. Hacı Kadir Pakistan'a kaçtı. Celalabad yakınlarında şiddetli çatışmalar yaşandı.
- 11 Eylül Taliban Celalabad'ı ele geçirdi.
- 25 Eylül Taliban Surubi ve Esadabad'ı ele geçirdi.
- 26 Eylül Taliban, Surubi'den bir gecede Kabil'e intikal etti. Şehrin dışında çatışmalar yaşandı. Kabil Taliban'ın eline düştü.
- 27 Eylül Taliban Necibullah'ı asarak idam etti. Mesud kuzeye doğru çekildi. Molla Ömer af ilan etti ve Kabil'i Molla Muhammed Rabbani yönetimindeki altı kişilik bir konsey yönetmeye başladı. İran, Rusya, Hindistan ve Orta Asya devletleri Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesini kınadılar. Pakistan Kabil'e bir heyet yolladı.
- 1 Ekim Taliban Pençşir'deki Mesud'a teslim ol, yoksa ölürsün çağrısı yaptı. Taliban kuzeye doğru ilerlerken Mesud, Pençşir'e çıkan yolları havaya uçurdu. Taliban Salang tüneline ulaştı ve Dostum'un birlikleriyle çatışmaya başladı.
- 4 Ekim Alma-Ata'daki BDT zirvesi Taliban'ı Orta Asya'dan uzak durması için uyardı.
- 8 Ekim Taliban Pençşir'i ele geçirmek isteyince şiddetli çarpışmalar yaşandı. Pakistan mekik diplomasisine başladı.
- 10 Ekim Dostum, Mesud ve Halili, Hin Can'da bir araya gelerek Anavatanı Savunma Yüksek Konseyi'ni kurdular. Mesud 50 adamıyla Bagram'a saldırdı, Salang karayolunda karşı saldırılara girişti.
- 12 Ekim Mesud Cebel Sırac'ı ele geçirdi.
- 13 Ekim Mesud Çarikar'ı yeniden ele geçirdi. Çatışmalar, yüzlerce ölü ve yaralı verilerek Kabil'in 15 kilometre kadar yakınlarında yapıldı.
- 18 Ekim Taliban kaçarken Mesud Bagram'ı ele geçirdi. Dostum Mesud'a destek olması için silah ve cephane yolladı.

- 24 Ekim Molla Ömer, "Ölene kadar savaşıcağız ve kanımızın son damlasını Kabil için akıtacağız," dedi. Mesud Kabil'in askerden arındırılmasını talep etti. Taliban Dostum'un güçleriyle giriştiği şiddetli çatışmalar sonucunda Bağdisat vilayetini ele geçirdi.
- 31 Ekim İsmail Han'ın güçleri Taliban'a batıda direnmek üzere hava yoluyla İran'dan Meymane'ye intikal ettiler.

1997

- 1 Ocak Taliban, Bagram ve Çarikar vilayetlerini yeniden ele geçirdi. Taliban'ın bu başarısı, Mesud açısından ağır bir yenilgi oldu.
- 23 Ocak Taliban, Salang'ın girişindeki Gülbahar'ı yeniden ele geçirdi.
- 2 Şubat Taliban Horbend vadisini kullanarak ilerlerken Hazariler Bamyan'daki savunma hatlarını güçlendirdiler. Taliban heyeti ABD'yi ziyaret etti.
- 12 Mart Herat valisi Molla Abdül Rezzak'a yönelik bir suikast girişimi yapıldı.
- 19 Mayıs General Malik Pehlivan Dostum'a karşı ayaklandı, Faryab'ı ele geçirdi ve Taliban'a katıldığını ilan etti.
- 20 Mayıs Malik şiddetli çatışmalar sonucu Bağdisat, Faryab ve Sari Pul vilayetlerini ele geçirdi. Malik 700 tutsağı ve İsmail Han'ı Taliban'a teslim etti.
- 24 Mayıs Taliban Mezar-ı Şerif'e girdi, şeriatı uygulamaya başladı ve kız okullarını kapattı.
- 26 Mayıs Pakistan Taliban hükümetini tanıdı. Taliban ile Malik arasında Mezar-ı Şerifte yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı. Çatışmalar başladı.
- 28 Mayıs On sekiz saat süren bir muharebe sonucunda Taliban Mezar-ı Şeriften atıldı. 300 Taliban öldü. Mesud güneyden karşı saldırılara başladı.

- 2 Haziran Taliban Kabil'deki İran Büyükelçiliği'ni kapattı. Binlerce Pakistanlı öğrenci Taliban'a katıldı. Muhalefet Mezar-ı Şerifte yeni bir ittifak kurdu.
- 12 Haziran Bağlan'daki yaklaşık 3 bin Taliban'ın silahları ellerinden alındı. Mesud Cebel Sırac'ı yeniden ele geçirdi. Rabbani Mezar-ı Şerifte Malik'le buluştu. Muhalefet "Afganistan'ın Selameti İçin Birleşik İslami ve Milli Cephe"yi kurdu.
- 19 Temmuz Mesud Bagram ve Çarikar'ı ele geçirdi. Taliban askerleri silahlarını bırakıp kaçtılar.
- 21 Temmuz Malik görüşmeler yapmak üzere İran'a gitti.
- 28 Temmuz BM, Afganistan üzerine bir rapor hazırlaması için Lahdar Brahmi'yi görevlendirdi. Kabil çevresinde şiddetli çatışmalar devam etti.
- 7 Ağustos Uluslararası Kızıl Haç Örgütü, son üç ayda yapılan çatışmalarda 6.800 kadar kişinin yaralandığını bildirdi. Uluslararası yardım örgütü CARE, Kabil'deki kadın yardım programlarını askıya aldı.
- 12 Ağustos Mezar-ı Şerifte görüşen muhalefet liderleri Rabbani'yi yeniden cumhurbaşkanı seçtiler.
- 15 Ağustos Lahdar Brahmi bölgede incelemeler yapmak için Islamabad'a geldi.
- 19 Ağustos Brahmi Kandahar'ı ziyaret etti. Taliban yabancı basına, "Dürüst olun, yoksa atarız," uyarısında bulundu.
- 4 Eylül Molla Rabbani Kral Fahd'la Cidde'de buluştu. Kral Fahd Taliban'a sağlık ve eğitim alanında yardımcı olacaklarını açıkladı. Taliban İran, Rusya ve Fransa'yı Mesud'a yardımcı olmakla suçladı.
- 8 Eylül Kunduz'dan intikal eden bir Taliban birliği Mezar-ı Şerifteki havaalanına saldırarak burayı yeniden ele geçirdi. Özbekler, Malik ile Dostum arasında ikiye bölündüler.

- 9 Eylöl Evi Hizb-i Vahdet tarafından yakılan Malik, Mezar-ı Şerif'i terk etti. BM kuruluşlarının da şehri terk etmesinden sonra Mezar-ı Şerifte yoğun yağmalamalar meydana geldi. Taliban, havaalanından geri püskürtüldü.
- 12 Eylöl Dostum, Türkiye'den ayrılarak Mezar-ı Şerife geri döndü. Taliban 70 Hazari köylüsünü Kazl Abad'da öldürdü. Mezar-ı Şerife yönelik üç günlük bir yağmalama emri çıkarıldı. Taliban püskürtülünce yeniden barış sağlandı ve Dostum askeri birliklerin başına geçti.
- 18 Eylöl Mezar-ı Şerif çevresinde yeniden yoğun çarpışmalar meydana geldi. Taliban, Kral Fahd'ın kendilerine tam bir mali ve siyasi destek sunduğunu iddia etti.
- 23 Eylöl Bamyan Taliban tarafından şiddetli biçimde bombalandı. Çarpışmalar Mezar-ı Şerif'in 15 kilometre kadar dışında cereyan etti.
- 28 Eylöl Emma Bonino Kabil'de tutuklandı ve diğer 19 AB heyeti üyesiyle beraber üç saat Taliban tarafından gözaltında tutuldu.
- 30 Eylöl Taliban 3 BM görevlisini Kandahar'dan uzaklaştırdı.
- 1 Ekim Toplam 13 ülkeyi ziyaret eden Brahmi görevini tamamladı. Mezar-ı Şerif çevresinde ağır çarpışmalar devam etti.
- 8 Ekim Dostum'a bağlı kuvvetler Taliban'ı Kunduz dışına püskürttüler. Kabil, Pakistan'la yapılacak bir transit ticaret anlaşmasını geri çevirdi.
- 21 Ekim Malik İran'a kaçarken Dostum Şıbrgan'ı ele geçirdi.
- 16 Kasım Dostum, Şıbrgan yakınlarında bulunan otuz kadar toplu mezarı ortaya çıkardı. Mezarlarda toplam 2 bin Taliban askerinin cesedi bulundu. Dostum, cesetleri Taliban'a iade etmeyi önerdi. Esir değiş tokuşu gerçekleştirildi.

- 18 Kasım ABD Dışışleri Bakanı Madeleine Albright Pakistan'da Taliban'ın insan haklarına ilişkin davranışlarının "alçakça" olduğunu ifade etti.
- 26 Kasım BM Genel Sekreteri Kofi Annan, dış ülkelerin Afganistan'a müdahalesini sert dille kınayan bir rapor yayınladı.
- 17 Aralık BM Güvenlik Konseyi, Afganistan'daki gruplara yapılan silah satışlarını kınadı ve ateşkes çağrısında bulundu.

1998

- 6 Ocak Cumhurbaşkanı Rabbani BM gözetimi altında yapılacak bir bölgesel Afganistan konferansına destek bulmak amacıyla İran, Pakistan ve Tacikistan'ı kapsayan bir tura çıktı. Taliban'ın Faryab ilinde 600 Özbeki katlettiği iddia edildi. Erzak tedariki zorlaşınca Bamyan'a yönelik kuşatma ciddi boyutlara ulaştı.
- 7 Ocak Kofi Annan Taliban'a seslenerek Bamyan'a erzak alınmasına izin vermesini talep etti.
- 13 Ocak Kuetta yakınlarında düşen bir Taliban uçağında 80 asker öldü. Kandahar yakınlarında Taliban ile silah altına alınmaya direnen köylüler arasında çatışmalar meydana geldi.
- 27 Ocak Her iki taraftan da 250 esir serbest bırakıldı.
- 4 Şubat Kuzeydoğu Afganistan'da meydana gelen şiddetli depremde 4 bin kişi hayatını kaybetti, 15 bin kişi evsiz kaldı. Yağan şiddetli kar yüzünden yardım çalışmaları büyük ölçüde aksadı.
- 20 Şubat Afganistan ikinci bir depremle sarsıldı.
- 8 Mart Dünya Kadınlar Günü bu yıl bütün dünyada Afganlı kadınlar öne çıkarılarak kutlandı.

- 14 Mart** Özbeklerle Hazariler arasında Mezar-ı Şerif'te yoğun çarpışmalar meydana geldi.
- 22 Mart** Brahmi Taliban ile muhalefet arasında arabuluculuk yapmak üzere geri döndü.
- 1 Nisan** Taliban muhalefetle görüşmeler yapmak üzere bir ulema komisyonu oluşturdu.
- 17 Nisan** ABD'nin özel elçisi Bill Richardson Kabil ve Mezar-ı Şerif'i ziyaret etti.
- 26 Nisan** Ulema komisyonu BM'nin gözetimi altında İslamabad'da toplandı.
- 4 Mayıs** Taliban jetleri Tologan'ı bombaladı. 31 kişi öldü, 100 kişi yaralandı. Kabil çevresinde ve kuzeyde ağır çarpışmalar meydana geldi.
- 30 Mayıs** Afganistan'ın kuzeybatısı bir kez daha büyük bir depremle sarsıldı. 5 bin kişi hayatını kaybetti.
- 18 Haziran** Suudi Arabistan istihbarat şefi Prens Türki el-Faysal Kandahar'ı ziyaret etti.
- 30 Haziran** Taliban hükümet-dışı örgütlerin enkaz halindeki Politeknik binasına taşınmalarını emretti. Hükümet-dışı kuruluşlar bu emre uymayı reddettiler.
- 3 Temmuz** Alma-Ata'da toplanan ve beş ülkenin katıldığı Orta Asya Zirvesi, Afganistan'daki savaşın sona erdirilmesi çağrısında bulundu.
- 9 Temmuz** Kabil havaalanında bulunan bir BM uçağına roketli saldırı düzenlendi. Ömer'in çıkardığı bir kararnameye bütün TV'ler yasaklandı, Hristiyanların ülkeyi terk etmeleri istendi ve eski komünistlerin cezalandırılması emredildi. Afganistan'ın eski komünist Savunma Bakanı Kuetta'da öldürüldü.
- 12 Temmuz** Taliban Meymane'yi ele geçirdi, 800 Özbeki tutukladı ve 100 tank ele geçirdi.
- 18 Temmuz** Avrupa Birliği Kabil'e yönelik bütün insani yardımları kabul edilemez sınırlamalar nedeniyle askıya aldı.

- 20 Temmuz Hükümet-dışı örgütler Kabil'i terk etti. Avrupa Birliği Kabil'deki ofisini kapattı.
- 21 Temmuz İki Afgan görevli Celalabad'da kaçırıldı ve ardından öldürüldü.
- 31 Temmuz Taliban yöneticileri Hakanya'daki Dar-ül Ulum ve Pakistan'daki Akora Hotak medreselerini ziyaret ederek silahlı mücadeleye katılma çağrısında bulundular. Savaşa katılmak üzere 5 bin Pakistanlı Afganistan'a geçti.
- 1 Ağustos Taliban Şıbirgan'ı ele geçirdi. Dostum ve ona bağlı kuvvetler Özbek sınırındaki Hayratan'a kaçtılar.
- 7 Ağustos ABD'nin Kenya ve Tanzanya büyükelçilikleri bombalandı. Eylemlerden Usame bin Ladin sorumlu tutuldu.
- 8 Ağustos Taliban Mezar-ı Şerif'i ele geçirdi. 11 İranlı diplomat ile bir gazeteci öldürüldü. Taliban binlerce Hazariyi katletti, binlerce Hazari de Mezar-ı Şerif'ten kaçtı.
- 10 Ağustos Tologan Taliban'ın eline geçti.
- 11 Ağustos Rusya, Taliban'a yardım etmemesi konusunda Pakistan'ı uyardı. Orta Asya devletleri teyakkuz haline geçtiler.
- 12 Ağustos Pol-i Humri ve Hayratan Taliban'ın eline geçti.
- 18 Ağustos Ayetullah Ali Hamaney, ABD ile Pakistan'ı İran'a karşı Taliban'ı kullanmakla suçladı. İran-Taliban arasındaki gerginlik arttı. Molla Ömer, Taliban'ın Bin Ladin'i koruyacağını açıkladı.
- 20 Ağustos ABD, Bin Ladin'in Celalabad ve Host'taki kamplarına karşı 75 Cruise füzesi yolladı. Bu saldırılarda 21 kişi öldü, 30 kişi yaralandı.
- 21 Ağustos Taliban ABD'nin füze saldırılarını kınadı ve Bin Ladin'i koruyacağını tekrarladı. Kabil'de bir BM askeri görevlisi öldürüldü. Bütün yabancılar Afganistan, Peşaver ve Kuetta'yı terk ettiler.

- 26 Ağustos New York Büyük Jürisi, Bin Ladin'i terörizmle suçlayan bir suç duyurusunda bulundu.
- 1 Eylül İran, Afganistan sınırında 70 bin askerin katılımıyla oluşan bir askeri tatbikata başladı.
- 6 Eylül İran'ın uluslararası hukukun vatandaşlarını koruma hakkı verdiğini ilan etmesiyle bölgede bir savaş çıkma ihtimali arttı. ABD, İran'ı sakin olmaya çağırdı. Taliban BM'ye başvurarak tanınma talebini yineledi.
- 10 Eylül Taliban, Mezar-ı Şerifte 9 İranlı diplomatın cesetlerini bulduklarını açıkladı.
- 13 Eylül Bamyan çatışmalar sonucunda Taliban'ın eline geçti. Ömer, askerlerin soğukkanlı davranmasını talep etti.
- 20 Eylül Mesud'a bağlı güçler Kabil'e büyük bir bombalı saldırı düzenlediler. 66 kişi öldü, 215 kişi yaralandı.
- 22 Eylül Suudi Arabistan Taliban temsilcisini sınır dışı etti, Prens Türki el-Faysal'ın Kandahar'ı ziyaretinin ardından Taliban'ın hâlâ Bin Ladin'i teslim etmemiş olmasına büyük tepki gösterdi.
- 27 Eylül Taliban, İran'ın askeri tatbikatlarına karşılık sınırı 30 bin asker yığdı.
- 2 Ekim İran saldırı helikopterleri ve uçaklarla Herat hava sahasını ihlal etti. İran ordusu 200 bin askerlik bir tatbikata başladı.
- 14 Ekim Lahdar Brahmi Molla Ömer'le Kandahar'da görüştü. Bu, Ömer'in yabancı bir diplomatla yaptığı ilk görüşme oldu. Taliban, bütün İranlı tutsakların salıverilmesini kabul etti.
- 21 Ekim ABD'deki 129 kuruluşu temsil eden Feminist Majority Foundation (Feminist Çoğunluk Vakfı) adındaki örgüt Taliban üzerindeki ekonomik ve toplumsal baskıları arttırma çağrısında bulundu. Jay Leno'nun eşi Mavis Leno, Taliban'ın cinsiyetçi politikasına karşı kullanılmak üzere 100 bin dolarlık bağışta bulundu.

- 23 Ekim** Mesud, kuzey doğuda başarılı bir saldırıya girişti ve Kunduz vilayetine girdi. Celalabad'da darbe girişiminde bulunan General Tanay'ı destekleyen 60 kişi Taliban tarafından tutuklandı.
- 25 Ekim** Taliban kara mayınların kullanılmasını yasakladı. Mesud, Tacikistan sınırındaki İmam Sahib kentini ele geçirdi.
- 7 Kasım** BM, Taliban'ın daha önce Mezar-ı Şerif'te 4 bin kişiyi öldürdüğünü bildirdi. Ömer, BM'nin taraf tuttuğunu iddia ederek 3.500 Taliban'ın öldürüldüğünü savundu. Ömer, geniş tabanlı bir hükümet kurma önerisini bir kez daha reddetti.
- 13 Kasım** Hizb-i Vahdet'in bir hizbinin lideri olan Muhammed Ekberi Bamyan'da Taliban'a teslim oldu.
- 23 Kasım** UNESCO başkanı Frederico Mayor, Taliban'ın insan hakları ihlallerine karşı bütün dünyayı harekete geçmeye çağırdı.
- 1 Aralık** Taliban, Celalabad Üniversitesi önündeki öğrencilere ateş açtı. Açılan ateş sonunda 4 kişi öldü, 6 kişi yaralandı.
- 9 Aralık** BM Genel Kurulu, Afganistan aleyhinde ağır bir tasarı yayınladı.
- 29 Aralık** UNICEF Afganistan'da eğitim sisteminin tamamen çöktüğünü ilan etti.

1999

- 10 Ocak** Taliban, Peşaver'de yeni kurulan Barış ve Milli Birlik Partisi'ni tanımadığını ve sadece askeri bir çözümün kabul edilebileceğini ilan etti. Mesud kuzeydeki askeri saldırılarını sürdürdü.
- 12 Ocak** Eski Mücahit komutanlarından Abdül Hak'ın ailesi Peşaver'de silahlı bir saldırı sonucunda öldürüldü.

- 19 Ocak** Taliban Kabil'de, altı karayolu hırsızının kolları ve bacaklarını keserek bunları şehirdeki ağaçların dallarına astı.
- 21 Ocak** BM Güvenlik Konseyi, Lahdar Brahmi'den aldığı bir brifingin neticesinde bir kez daha ateşkes çağrısında bulundu.
- 31 Ocak** Taliban'la görüşmelerde bulunmak üzere ilk kez bir Çin heyeti Kabil'e geldi.
- 2 Şubat** İranlı yetkililer Taliban'la Dubai'de görüşmelerde bulundular. ABD Dışişleri Bakan Vekili Strobe Talbott Islamabad'ta Taliban'la bir dizi görüşme yaptı. Taliban'a Usame bin Ladin'in iadesini talep eden bir mektup ulaştırıldı.
- 9 Şubat** Taliban, ABD'nin mektubunu reddetti ve Bin Ladin'in iade edilmeyeceğini, ancak hareketlerinin sınırlandırılacağını söyledi.
- 11 Şubat** Logar'daki Meydan Şehr'de meydana gelen depremde 50 kişi hayatını kaybetti ve 200 kişi yaralandı.
- 13 Şubat** Bin Ladin yeraltına indi. Taliban onun nerede olduğunu bilmediğini açıkladı. Mesud görüşmelerde bulunmak üzere Tahran'a gitti.
- 15 Şubat** Sovyetler'in Afganistan'dan çekilişinin onuncu yıl dönümü.
- 21 Şubat** BM arabulucusu Lahdar Brahmi, Riyad'ta Kral Fahd'la görüştüktan sonra Islamabad'a gitti.
- 28 Şubat** Taliban-karşıtı ittifak, bir yönetim konseyinin ve 150 kişilik bir parlamentonun kurulacağını ilan etti.
- 3 Mart** Türkmenistan'ın Dışişleri Bakanı Şeyh Muradov ilk kez Molla Ömer'le Kandahar'da görüşmeler yaptı.
- 4 Mart** Hillary Clinton Taliban'ın cinsiyetçi politikasını eleştirdi.
- 11 Mart** Aşkabad'ta Taliban ile muhalefet arasında BM'nin arabuluculuğunda görüşmeler başladı.

- 14 Mart** Görüşmeler, iki tarafın da bazı esirleri salıvermeyi kabul etmesi üzerine umutlu bir sonuçla bitti. Kurulacak hükümetin şekli daha sonraki görüşmelere bırakıldı.
- 24 Mart** Lahdar Brahmi Kandahar'da Molla Ömer'le görüştü.
- 30 Mart** Aşkabad görüşmelerinin ikinci turu, iki tarafın da birbirini eleştirmesi nedeniyle yarıda kaldı.
- 7 Nisan** Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev Duşanbe'de Mesud'la görüştü. Rusya, Tacikistan'da yeni bir askeri üs kuracağını ilan etti.
- 10 Nisan** Molla Ömer muhalefetle artık hiçbir görüşme yapmayacağını açıkladı. Bamyân'da ve civarında ağır çatışmalar meydana geldi.
- 15 Nisan** Başkan Clinton Taliban'ın insan hakları ihlallerini eleştirdi. Bunun üzerine Taliban Clinton'ı kınadı.
- 21 Nisan** Taliban geri çekilince Bamyân Hizb-i Vahdet'in eline düştü. Onlarca kişi öldü, bir o kadarı da yaralandı.
- 28 Nisan** Taliban Bamyân'ı geri almak için şehri bombaladı. Bombalama sırasında 30 sivil hayatını kaybetti.
- 29 Nisan** Taliban, Pakistan ile Türkmenistan arasında Afganistan'dan geçecek bir doğalgaz boru hattı anlaşması imzalandı. Bu proje için yeni bir finansal sponsor bulunulacağı ilan edildi. Hillary Clinton, Washington'da yaptığı bir konuşmada Taliban'ın cinsiyetçi politikasını eleştirdi.
- 5 Mayıs** İran'la Özbekistan Taşkent'te ortak bir bildiri yayınlarak Afganistan'ın Taliban'ın eline düşmemesi için gereken her türlü tedbiri alacaklarını ilan ettiler.
- 9 Mayıs** Taliban, kuzeyden ve güneyden saldırarak Bamyân'ı yeniden ele geçirdi.
- 12 Mayıs** Taliban heyeti doğalgaz ve elektrik satın almak için Türkmenistan'la anlaşma imzaladı.

- 14 Mayıs** ABD Pakistan'ı Taliban'ı desteklememesi yönünde ilk defa uyardı. Eski Kral Zahir Şah'ın dönmesini tercih ettiğini açıkladı.
- 20 Mayıs** Ağır çatışmalar meydana geldi. Mesud Kabil'e 12 roket fırlattı. Bagram ise Taliban tarafından bombalandı. Kuzeyde çatışmalar cereyan etti.
- 22 Mayıs** Taliban, Herat'taki bir ayaklanmayı şiddetli biçimde bastırdı. Bunun üzerine 8 kişi halk önünde idam edildi, 100 kişi daha öldürüldü. Taliban İran'ı silah sağlamakla suçladı.
- 28 Mayıs** Uluslararası Af Örgütü Bamyan'ın ele geçirilmesi sırasında Taliban'ı sivilleri öldürmekle suçladı. Molla Ömer Kandahar'da binlerce Taliban komutanı ve mollayla üç gün sürecek bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda Taliban hareketinin geleceği tartışıldı.
- 2 Haziran** Özbekistan Dışişleri Bakanı Aziz Kamilov Kandahar'da ilk defa Molla Ömer'le görüştü. Taliban, Taşkent'teki bir sonraki "6+2" konferansına Afganistan hükümeti olarak kabul görüldükleri takdirde katılacaklarını ilan etti.
- 8 Haziran** ABD federal polisi FBI, Bin Ladin'i en çok aranan 10 kaçak listesinin birinci sırasına yerleştirdi. ABD'nin Bin Ladin'e yönelik saldırılar düzenleyeceği endişesi arttı.
- 26 Haziran** Eski Kral Zahir Şah Roma'da bir dizi temasta bulundu, ancak Taliban onun barış sağlayıcı rolüne karşı baştan tavrı koydu. Bin Ladin'in tehditleri yüzünden ABD, Afrika'daki yedi büyükelçiliğini üç gün süreyle kapattı.
- 6 Temmuz** ABD, Taliban'a karşı ticari ve ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladı, Taliban'ın ABD'deki mal varlıkları donduruldu. Taliban, Mesud'a karşı yoğun bir yaz taarruzu düzenlemek için hazırlıklara başla-

- dı, bu amaçla binlerce Pakistanlı ve yüzlerce Arap Taliban'ın saflarına katıldı.
- 15 Temmuz Afganistan'ın önde gelen milliyetçilerinden eski senatör Abdül Ahed Karzay, Kuetta'da Zahir Şah'la buluştuktan sonra öldürüldü. ABD Dışişleri Bakanlığı ve BM bu cinayeti kınadılar.
- 16 Temmuz Rusya, Tacikistan ve Özbekistan dışişleri bakanları Taşkent'te bir araya gelip, Orta Asya'da İslami aşırılığa karşı mücadelede işbirliği yapmak üzere anlaştılar.
- 19 Temmuz "6+2" görüşmeleri Taşkent'te başladı. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ateşkes çağrısında bulundu ve Afganistan konusunda BM'de bir toplantı yapılmasını istedi.
- 20 Temmuz Taşkent görüşmeleri herhangi bir somut sonuca varılmadan sona erdi.
- 23 Temmuz Mesud Taşkent'e geldi ve Cumhurbaşkanı Kerimov'la görüştü.
- 27 Temmuz Mesud'a bağlı güçlerin Kabil havaalanına roketli saldırılarda bulunmaları dolayısıyla BM uçakları Kabil'e uçamadılar. Taliban'ın büyük bir saldırıya geçeceği endişeleri arttı.
- 28 Temmuz Taliban üç cepheden birden Bagram'a karşı saldırıya geçti. Saldırının birinci gününde iki taraftan toplam 130 kişi öldü.
- 1 Ağustos Bagram Taliban'ın eline düştü. Mesud'un bu kenti tekrar ele geçirme mücadelesi çok ağır bir şekilde devam etti.
- 2 Ağustos Mesud Pençşir'e geri çekilince Taliban Çarikar'ı ele geçirdi. Bunun üzerine 200 bin kişi Şomali vadisine doğru kaçmaya başladılar ve yeni bir göçmen krizi başgösterdi.
- 3 Ağustos Taliban kuzeyde Kunduz'da ilerlemeye başladı ve İmam Sahib ile Şir Han Bandar'ı ele geçirdi. Böylece

- Mesud'tun Tacikistan'la arasındaki ikmal hattı kesildi. Bu çatışmalarda 3 bin kişi öldü.
- 5 Ağustos** Mesud karşı saldırıya geçti ve Çarikar'ı yeniden ele geçirdi, Taliban'ı Kabil yakınlarındaki eski mevzilerine geri püskürttü. 400 Taliban öldü, 500 Taliban da esir alındı.
- 8 Ağustos** Mesud kuzeyde kaybettiği toprakları geri aldı.
- 10 Ağustos** Washington, Bin Ladin'le olan bağları yüzünden Taliban havayolları Ariana'nın ABD'deki malvarlıklarını dondurdu.
- 13 Ağustos** Taliban Bagram'ı geri aldı.
- 15 Ağustos** BM Taliban'a bir çağrıda bulunarak yeni göçmenler yaratılmaması ve çatışmaların durdurulması çağrısında bulundu. Taliban ise Şomali vadisinde ilerlerken geride her şeyi yakıp yıkıyordu. Kabil'de binlerce kişi tutuklandı.
- 17 Ağustos** Pakistan arabuluculuk önerisinde bulunsada Kuzey İttifakı bu öneriyi reddetti.
- 24 Ağustos** Kandahar'da Molla Ömer'in evinin önünde büyük bir bomba patladı. Saldırıda 40 kişi öldü, bunlar arasında Ömer'in iki akrabası ve altı Arap da bulunuyordu.
- 5 Eylül** İki taraf da kuzeye ve Kabil çevresine yeni saldırılar düzenlerken ağır çatışmalar meydana geldi.
- 10 Eylül** BM Uyuşturucu Denetim Programı verilerine göre Afganistan'da afyon üretimi iki katı artarak 1999 yılında 4.600 tona yükseldi. Afyon tarlalarının yüzde 97'si Taliban'ın kontrolü altında bulunuyordu.
- 20 Eylül** Rusya Afganistanlı Afganlılar, Pakistanlılar ve Arapların Dağıstan ve Çeçenistan'da savaştıklarını iddia etti.
- 25 Eylül** Taliban Kuzey İttifakı'nın başkenti Tologan'a doğru ilerlerken şiddetli çatışmalar meydana geldi.
- 27 Eylül** BM, Afganistan'daki hiziplere dışarıdan yardım edilmesini eleştirdi. Taliban İmam Sahib'i yeniden ele geçirdi.

- 29 Eylül Kuzey İttifakı bir Taliban SU-22 avcı uçağını Tologan üzerinde vurarak düşürdü. Çatışmalar yoğunlaştı.
- 4 Ekim Pakistan gizli servisi ISI'nin şefi Kandahar'ı ziyaret etti ve Pakistanlı teröristlerin Afganistan tarafından iade edilmesini talep etti. Molla Ömer işbirliğine hazır olduklarını açıkladı.
- 12 Ekim Pakistan'da gerçekleşen bir askeri darbeyle Başbakan Nevaz Şerif düşürüldü.
- 15 Ekim BM Güvenlik Konseyi Taliban'a karşı sınırlı yaptırımlar uygulama kararı aldı.

2000

- 18 Ocak Francisc Vendrell BM Genel Sekreteri Afganistan Özel Temsilciliği'ne getirildi.
- 6 Şubat Bazı Afgan siviller, iç hat uçuşu yapan bir Afgan uçağını Kabil'de kaçırarak Londra'ya gitmeye zorladılar. Uçak kaçırma olayı dört gün sonra kansız biçimde sona erdi.
- Mart İslam Konferansı Örgütü, Taliban ile Kuzey İttifakı arasında başarıyla sonuçlanmayan bir dizi görüşmeler yürüttü.
- 27 Mart İsmail Han, Kandahar'daki Taliban hapisanesinden kaçmayı başararak İran'a ulaştı. Taliban Mesud'un ilerlemesini önlemek için karşı saldırıya geçti.
- Nisan Afganistan sert bir kuraklıkla karşı karşıya kaldı. Taliban uluslararası yardım çağrısında bulundu.
- 1 Temmuz Taliban Kabil'in kuzeyinde yaz taarruzuna başladı, ancak ağır zayıat verdirilerek geri püskürtüldü.
- 10 Temmuz Pakistan'ın Kabil büyükelçiliğinde bomba patladı.
- 28 Temmuz Taliban Mesud'un kuzeydeki güçlerine karşı saldırılara girişti. Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Özbek İslami Hareketi Özbekistan'a saldırılar düzenledi.

5 Eylül

Dört hafta süren bir kuşatma ve şiddetli çatışmalardan sonra Taliban Tahar eyaletindeki Tologan'ı Mesud'un elinden aldı. Mesud, Bedeşan eyaletine kaçtı. 150 bin kişi mülteci olarak kabul edilmek amacıyla Tacikistan'a doğru kaçmaya başladı. Orta Asya ve Rusya liderleri Taliban'ın ilerleyişini kınadı.

EK 4 YENİ BÜYÜK OYUN

**TABLO 1. Türkmenistan Doğalgazının Taşınmasına İlişkin
Önerilen Boru Hattı Güzergâhları (1996)**

<i>Şirket</i>	<i>Güzergâh</i>	<i>Ayrıntılar</i>
1. Enron/Wing Merril BOTAŞ/ Gama Guris	Türkmenistan Azerbaycan- Türkiye	Hazar Denizi'nin altından gececektir. Maliyeti 1,6 milyar dolar
2. Unocal, Delta Oil, Turkmenrosgaz	Türkmenistan- Pakistan- Afganistan	937 mil uzunluğunda. Maliyeti 2,5 milyar dolar
3. Bidas-TAP	Türkmenistan Pakistan- Afganistan	750 mil uzunluğunda. Maliyeti 2,5 milyar dolar
4. Royal Dutch Shell, Gaz de France, Snamprogetti, Türkmenistan	Türkmenistan- İran- Türkiye	1.875 mil uzunluğunda. Maliyeti 2 milyar dolar
5. Mitsubishi, Exxon, Çin, Türkmenistan	Türkmenistan- Kazakistan- Çin-Japonya	5.000 mil uzunluğunda. Maliyeti 22 milyar dolar
6. Çin-İran- Türkmenistan	Kazakistan- Türkmenistan- İran-Basra Körfezi	1.500 mil uzunluğunda. Maliyeti 2,5 milyar dolar

7. İran-Türkmenistan arasındaki 120 mil uzunluğundaki petrol bo-
ru hattı Aralık 1997'de hizmete girmiştir.

Boru Hatlarının 1999'daki Durumu

1. Bechtel Group ile US General Electric'in oluşturduğu konsorsiyum 1999'da Hazar Denizi'nin altından geçip, Türkmenistan ile Türkiye arasında döşenecek boru hattına ilişkin bir sözleşme imzalamışlardır.
2. Vazgeçilmiştir.
3. Vazgeçilmiştir.
4. Durdurulmuştur.
5. Durdurulmuştur.
6. Durdurulmuştur.

Kaynak: Ahmet Raşid

TABLO 2. Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretimi

	milyar metreküp/yıl	Trilyon feet/küp/yıl
1989	89,6	3,20
1990	55,7	2,00
1994	20,6	0,73
1995	22,0	0,78
1996	26,0	0,91
1997	17,0	0,60
1998	13,6	0,48

Kaynak: Türkmenistan hükümeti

TABLO 3. Afganistan Boru Hattı İçin Unocal-Bridas Arasındaki Rekabetin Kronolojisi

1992	13 Ocak	Bridas, doğu Türkmenistan'daki Yaşlar bloku için doğalgaz arama hakkını kazandı. Üretim kârı yüzde 50-50 bölüşülecekti.
1993	Şubat	Bridas, Batı Türkmenistan'daki Keymir petrol ve doğalgaz bloku için arama hakkını kazandı. Üretim kârı Bridas lehine yüzde 75-25 oranında paylaşılacaktı.

Mart

Başkan Niyazov ABD'yi ziyaret etti. ABD eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Alexander Haig, Başkan Niyazov tarafından ABD'nin Türkmenistan'da yatırım yapmasını ve İran üzerinden doğalgaz boru hattı döşenmesi karşısındaki Amerikan tutumunu yumuşatması için tutuldu.

1994 *Eylül*

Bridas'ın Keymir blokundan petrol ihraç etmesi önlendi.

Kasım

Türkmenistan doğalgaz boru hatlarını incelemek üzere bir çalışma grubu oluşturuldu. Grupta Haig ve Bridas da bulunuyordu. Taliban Kandahar'ı ele geçirdi.

1995 *Ocak*

Keymir blokuna ilişkin yeniden yapılan müzakereler sonucunda Bridas kendine düşen payı azaltarak yüzde 65'e indirdi. Petrol ihracatı onaylandı.

16 Mart

Başkan Niyazov ile Pakistan Başbakanı Benazir Butto imzaladıkları bir anlaşmayla Afganistan doğalgaz boru hattının ön fizibilite etüdünü yapması için Bridas'ı görevlendirdiklerini ilan ettiler.

Nisan

Türkmenistan ile İran bir anlaşma imzalayarak İran üzerinden Türkiye'ye ulaşacak olan boru hattının ilk 290 kilometrelik kısmının yapımına başlandı.

ABD, Hazar bölgesindeki Amerikan petrol ve doğalgaz çıkarlarını incelemek üzere Ulusal Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanlığı ve CIA'dan meydana gelen bir çalışma grubu oluşturdu. ABD, İran üzerinden geçecek bir boru hattına karşı çıkacaklarını Türkmenistan'a bildirdi ve hattın batıdaki ülkeler üzerinden geçmesi gerektiğini söyledi.

	Türkmenistan'dan bir grup yetkili Houston'ı (Texas) ziyaret ettiler. Bu ziyaret Bidas'ın daveti üzerine gerçekleşti. Yetkililer Unocal'la ilk kez burada görüştüler.
<i>Haziran</i>	Aşkabad ve İslamabad'daki Unocal heyeti Afganistan boru hattı için Bidas'la işbirliği yapma konusunu müzakere ettiler. Bidas Türkmenistan hükûmetine fizibilite etüdünü sundu.
<i>Ağustos</i>	Bidas şirketi Yaşlar'da petrol ve doğalgaza rastladı. Bidas Taliban'la ilk kez Kandahar'da görüşme yaptı. Bidas yöneticileri Kabil, Herat ve Mezar-ı Şerifi ziyaret ettiler.
<i>21 Ekim</i>	New York'ta bulunan Başkan Niyazov Unocal/Delta'yla Afganistan boru hattı sözleşmesini imzaladı.
<i>Aralık</i>	Türkmenistan, Keymir blokundan Bidas tarafından çıkarılan petrolün ihracını ikinci kez yasakladı.
<i>1996 Şubat</i>	Bidas Afganistan hükûmetiyle boru hattının yapımına ilişkin sözleşmeyi imzaladı. Bidas, Türkmenistan'daki işlerine karıştığı gerekçeyle*Unocal/Delta aleyhine Houston'da dava açtı.
<i>Mart</i>	ABD Büyükelçisi Tom Simmons tek yetkili olarak Unocal'a izin verilmesi için Başbakan Butto'ya baskı yaptı. Butto, Simmons'un fazla ileri gittiğini ve yazılı olarak resmen özür dilemesini talep etti.
<i>Nisan</i>	Bidas, Türkmenistan sözleşme şartlarına uymadığı için tahkime gitti. ABD Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Robin Raphel Kabil ve Kandahar'ı ziyaret etti.
<i>Mayıs</i>	İran, Türkmenistan'la İran'ı birbirine bağlayan 160 kilometrelik yeni bir demiryolu hattını

hizmete açtı. Türkmenistan, Özbekistan, Pakistan ile Afganistan bir anlaşma imzalayarak boru hattını kimin inşa edeceğini belirleme yetkisini Türkmenistan'a bıraktılar.

Ağustos Rusya'nın Gazprom şirketi Unocal/Delta ve Türkmenistan'ın Turkmenrosgaz şirketi bir sözleşme imzalayarak ortak bir boru hattının yapımı konusunda anlaştılar. ABD Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Robin Raphel Afganistan ve Orta Asya ülkelerini ziyaret etti. Unocal boru hattının Amerikan çıkarlarına uygun olacağını söyledi.

Eylül Unocal, Başkan Niyazov'a boru hattı konusundaki nihai raporunu sundu. Söz konusu projenin denetçiliğini yürütmek üzere bir konsey oluşturdukları takdirde Afganistan'daki askeri gruplara insani yardım yaparak onları ödüllendireceklerini söyledi.

27 Eylül Taliban Kabil'i ele geçirdi. ABD, Afganistan'la diplomatik ilişkileri kısa bir zaman içinde yeniden kuracaklarını ilan etti.

1 Ekim Unocal Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesini desteklediklerini ve boru hattı projesinin artık daha kolay gerçekleşeceğini söyledi. Daha sonra Unocal bu yöndeki haberleri yalanladı.

26 Ekim Başkan Niyazov ile Unocal/Delta bir anlaşma imzalayarak Afgan boru hattı için bu şirkete ayrıcalıklı konsorsiyum kurma hakkı tanıdılar. ABD'nin Pakistan Eski Büyükelçisi Robert Oakley, Unocal'ın Afganistan Danışma Komitesi'yle ilk görüşmesini yaptı.

Kasım Bidas, Taliban ve General Raşid Dostum'la boru hattının yapım sözleşmesini imzaladı.

9 Aralık Pakistan Dışişleri Bakanı Necmettin Şeyh Kan-

		dahar'a geçti ve Taliban'la boru hattı konusunda görüşmeler yaptı.
29 Aralık		İran, Türkiye ve Türkmenistan arasında bir anlaşma imzalanarak Türkiye'nin İran üzerinden Türkmenistan doğalgazı alımı konusunda anlaşmaya varıldı.
1997 20 Ocak		Türkmenistan Mobil ile Monument Oil'le bir sözleşme imzalayarak petrol ve doğalgaz arama izni verildi.
Ocak		Uluslararası Ticaret Odası (ICC) geçici bir talimatla Bidas'a Keymir'den petrol ihraç etme yetkisi verdi. Türkmenistan bu talimatı reddetti. BM Genel Sekreterliği Müsteşarı Yasuşi Akaşi petrol şirketlerini ve Afganistan'daki askeri grupları boru hattı konusunda eleştirdi.
Şubat		Washington'da bulunan bir Taliban heyeti ABD'nin Taliban'ı tanımasını talep etti ve Unocal'la görüşmeler yaptı. İkinci bir Taliban heyeti Bidas'ın misafiri olarak Arjantin'i ziyaret etti. Geri dönerken Suudi istihbarat şefi Prens Türki el-Faysal'la Cidde'de görüştüler.
Mart		Unocal Kandahar'da bir büro, Afganistan'ın diğer kentlerinde ise eğitim merkezleri açmaya başladı. Bidas Kabil'de bir büro açtı, Carlos Bulgheroni Kabil ve Kandahar'ı ziyaret etti.
8 Nisan		Taliban, boru hattını çalışmalara ilk başlayacak olan şirkete ihale edeceklerini açıkladı. Unocal Başkanı John Imle, Taliban'ın bu açıklamasının çok şaşırtıcı olduğunu bildirdi. Unocal yeni Asya merkezini Kuala Lumpur'da kurdu.
14 Mayıs		Aşkabad'ta ECO zirvesi düzenlendi. Pakistan, Türkmenistan ve Unocal bir sözleşme imzalayarak petrol ve doğalgaz boru hattının yapımına o yıl içinde başlanması üzerinde anlaştılar.

- 24 Mayıs** Taliban Mezar-ı Şerifi ele geçirse de dört gün sonra geri püskürtüldü, bu sırada ağır zayıatlar verdi.
- 4 Haziran** Pakistan, Türkmenistan, Unocal ve Delta'nın oluşturduğu çalışma grubu ilk toplantısını İslamabad'ta yaptı.
- 8 Haziran** Unocal yetkilisi Marty Miller, barış sağlanmadıkça boru hattının yapımının yıllar sürebileceğini söyledi.
- 9 Haziran** Bidas yetkilisi Carlos Bulgheroni Taliban liderleriyle Kabil'de bir araya geldi ve Bidas'ın "her türlü güvenlik şartı altında yapıma başlayabileceği"ni söyledi. Ayrıca, Afganistan'ın karayollarını yeniden inşa etme ve endüstrisini canlandırma sözü verdi. Bidas Taliban'la bir müzakere sözleşmesi imzaladı.
- 22 Temmuz** Türkmenistan-ABD arasındaki ticari çıkarları savunmak üzere yeni bir birlik kuruldu. Birliğin ilk başkanlığına Unocal getirildi.
- 23 Temmuz** Pakistan, Türkmenistan ile Unocal bir sözleşme imzalayarak Unocal'ın yapıma başlama tarihini bir yıl erteledi. Yeni başlama tarihi Aralık 1998 olarak belirlendi. Unocal'ın yetkilisi Marty Miller Mezar-ı Şerif ve Kandahar'ı ziyaret etti. Amacı Afganistan'daki grupların desteğini kazanmaktı.
- 27 Temmuz** ABD'nin politikasında büyük bir değişim oldu ve Türkmenistan-Türkiye doğalgaz boru hattının İran'dan geçmesine karşı çıkmayacağını ilan etti. ABD daha sonra bunun dostlarına yardımcı olacağını, ama İran'la bir yakınlaşma anlamına gelmediğini açıkladı.
- 14 Ağustos** Shell Başkanı Alan Parsley Niyazov'la görüştü ve Türkmenistan-Türkiye doğalgaz boru hattını destekleyeceğini bildirdi.

- 28 Ağustos** Taliban, Bidas'ın Unocal'dan daha iyi şartlarla boru hattını önerdiğini ilan etti ve yakında Bidas'la sözleşme imzalanacağını söyledi. Unocal, ihalenin hâlâ sonuçlanmadığını ilan etti.
- 1 Eylül** Türkmenistan Hazar civarındaki yeni doğalgaz yataklarıyla ilgili yeni bir ihale açtı. 57 yaşındaki Niyazov Münih'te kalp ameliyatı oldu. Sağlığı ve yerine kimin geçeceği konusu endişeli bir bekleyişe yol açtı.
- 5 Eylül** Bidas Latin Amerika'daki hisselerinin yüzde 60'ını Amoco'ya sattı. Ortak girişimler oluşturmak üzere yeni bir şirket kurulacağı ilan edildi.
- 12 Eylül** Beş kişiden oluşan bir Taliban heyeti Arjantin'e gelerek Bidas'la boru hattı üzerinde görüşmelerde bulundu. Geri dönüşlerinde Pakistanlı yetkililer, heyeti beş gün süreyle Peşaver'de alıkoydular.
- 15 Eylül** Pakistan, Unocal'la otuz yıllık bir doğalgaz fiyatlandırma anlaşmasına vardı. Buna göre Pakistan her 1.000 feet/küp doğalgaz başına 2,05 dolar ödeyecekti. Teslimat Multan'a yapılacaktı. Pakistan reddettikleri 15 cent'in Taliban rejimine aktarılacağını söyledi.
- 16 Ekim** Başbakan Nevaz Şerif bir günlüğüne Aşkabad'a gitti ve Başkan Niyazov'la boru hattı projesini görüştü.
- 22 Ekim** Bir Taliban heyeti Aşkabad'ı ziyaret etti ve Pakistan ile Türkmenistan'la birlikte üçlü bir komisyon kurarak Unocal'ın gaz boru hattı projesini inceleyeceğini ilan ettiler.
- 25 Ekim** Aşkabad'ta Orta Asya Gaz Boru Hattı (Cent-Gas) şirketi kuruldu. Ortakları şunlardı: Unocal (yüzde 46,5), Delta Oil (yüzde 15), Türkmenistan (yüzde 7), Japon Itochu Oil (yüzde

		6,5), Indonesia Petroleum Inpex (yüzde 6,5), Crescent Group (yüzde 3,5), Hyundai Engineering and Consturction Co. (yüzde 5). Gazprom sözleşmeye daha sonra taraf olacaktı. Unocal yetkilisi Marty Miller, doğalgaz taşıma ücretinin henüz belirlenmediğini ve CentGas'ın Taliban'la sözleşme imzalamayacağını ilan etti. Taliban, hangi konsorsiyuma katılacakları konusunda karar vermediklerini açıkladı.
28 Kasım		Bir Taliban heyeti Sugarland'da Unocal'la görüşmek üzere ABD'ye hareket etti. Daha sonra Taliban yetkilileri ABD Dışişleri Bakanlığı'yla da bir görüşme yaptılar.
	Aralık	Unocal, Afganistan'da bir eğitim programı düzenlemesi için Nebraska Üniversitesi'ne 900 bin dolarlık yardımda bulundu.
29 Aralık		Türkmenistan ile İran, yaklaşık 190 kilometre uzunluğundaki ve 0,3 trilyon feet/küp yıllık kapasiteli boru hattını hizmete açtılar.
1998	6 Ocak	Paris'teki Uluslararası Tahkim Divanı, Türkmenistan hükümeti tarafından Keymir rafinerisinden sağlanan rafine petrol ürünleri için Bidas'a ödünç verilmesi gereken paranın teslim edilmesi üzerine Bidas lehinde karar verdi. Bidas'a bunun üzerine 47 milyon dolarlık kendi parası ile 3 milyon dolarlık zarar tazminatı ödendi.
	3 Şubat	Gazprom Unocal konsorsiyumunu terk etti. Sahip olduğu yüzde 10'luk pay konsorsiyum üyelerine dağıtıldı. Bunun üzerine Unocal'ın payı yüzde 54'e yükseldi.
	3 Mart	Avusturalya'nın BHP şirketinin kıdemli bir ekibi Başbakan Nevaz Şerif'le görüştü ve İran-Pakistan doğalgaz boru hattının hızlandırılmasını talep etti.

- 11 Mart** Aşkabad'ta bulunan Unocal yetkilisi Marty Miller, Afganistan'daki savaşın devam etmesi nedeniyle finansmanı imkânsız hale geldiği için boru hattı projesinin durdurulduğunu ilan etti. Yapım çalışmaları ve finansmanın bu yıl başlamayacağını söyledi. Türkmenistan ise çalışmalara hızla başlanması gerektiğini savundu.
- 30 Mart** Unocal, finansman çalışmalarını tamamlayabilmek için Pakistan'dan projenin Ekim 1998'e kadar uzatılması talebinde bulundu. Afganistan'daki iç savaş nedeniyle daha önceki bitirme tarihine uyamayacağını bildirdi.
- Haziran** Unocal'ın yıllık hissedarlar toplantısında bazı hissedarlar şirketin Afganistan'da boru hattı inşa etme fikrine karşı çıktılar ve Taliban'ın insan haklarını ihlal ettiğini söylediler. Unocal ise 1995'ten beri bu projeye 10-15 milyon dolar harcadığını belirtti ve 1998'te Afganistan'daki bazı yardım kuruluşlarına 1 milyon dolar bağışta bulunacağını ilan etti.
- 21 Ağustos** ABD'nin Afganistan'daki Usame bin Ladin'e yönelik bir füze saldırısı düzenlemesi üzerine Unocal boru hattı projesini durdurdu ve görevlilerini İslamabad ve Kandahar'dan çekti.
- 10 Eylül** Bir grup Yeşil eylemci, Unocal'ın insanlığa ve çevreye karşı suç işlediğini, Taliban'la işbirliği yaptığını ilan ederek Kaliforniya Başsavcısı'nın bu şirketi feshetmesi çağrısında bulundu. Unocal bu iddiaları reddetti.
- 5 Ekim** Fort Bend County'deki Texas bölge mahkemesi Bidas'ın Unocal aleyhine açtığı 15 milyar dolarlık davayı reddetti. Bidas, Unocal'ın Türkmenistan'daki doğalgaz sahalarına kendilerinin girmelerinin engellendiğini iddia etmişti. Dava-

		nın reddine sebep, mevcut anlaşmazlığın Texas yasalarına göre değil, Türkmenistan ve Afganistan yasalarına göre çözülmesi gerektiği idi.
23 Kasım		Tasarruf tedbirleri uygulamaya başlayan Unocal, Türkmenistan'dan Türkiye'ye taşınacak doğalgaz boru hattı projesinden (değeri 2,9 milyar dolardı) vazgeçti.
4 Aralık		Unocal, Afganistan boru hattı konsorsiyumundan çekildi. Buna gerekçe olarak petrol fiyatlarının düşük olması, Afganistan'da Usame bin Ladin'le ilgili endişeler ve Amerikan feminist gruplarının baskıları gösterildi. Unocal Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'daki bürolarını kapattı.
22 Aralık		Unocal düşük petrol fiyatları nedeniyle 1999 yılı sermaye harcama planlarında yüzde 40'lık bir azaltmaya gideceğini açıkladı.
1999 24 Ocak		Türkmenistan Dışişleri Bakanı Şeyh Muradov Pakistan'ı ziyaret ederek boru hattı projesine devam edildiğini söyledi.
	Şubat	Carlos Bulgheroni Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya'yı ziyaret ederek bu ülke liderleriyle müzakerelerde bulundu.
3 Mart		Türkmenistan Dışişleri Bakanı Şeyh Muradov Kandahar'da ilk kez Molla Ömer'le görüşerek boru hattını konusunu ele aldılar.
	Mart	Azerbaycan'da bulunan BP'nin önderliğindeki North Apsheron Operating Company (NAOC) faaliyetlerine son verdi. Bunun gerekçesi düşük petrol fiyatlarıydı. Onun iş ortağı olan Unocal ve Delta da Azerbaycan'ı terk ettiler.
29 Nisan		Pakistan, Türkmenistan ile Taliban, İslamabad'da doğalgaz boru hattı projesini yeniden canlandırmak üzere bir anlaşma imzaladılar.

12 Mayıs

Bir Taliban heyeti, Türkmenistan'la doğalgaz ve elektrik satın alma konusunda bir anlaşma imzaladı.

 K 5
AFGANİSTAN'A İLİŞKİN
BAZI KAVRAMLARIN AÇIKLANMASI

<i>Bara</i>	Pakistan'da bir kaçakçı pazarı.
<i>Basmacı</i>	1920'lerde Orta Asya'da Sovyet yönetimine karşı savaşmış İslami gerillalar.
<i>Beytül Mal</i>	Kamudan alınan vergilerle finanse edilen bir İslami hayır fonu.
<i>Burka</i>	Taliban rejiminde Afgan kadınlarının giydiği baştan ayağa kadar uzanan bir tür �arŐal.
<i>Cihad</i>	İyi Müslüman olmak için yapılan çalışma veya mücadele. Ayrıca İslamı savunmak veya yaymak için yapılan kutsal savaş.
<i>Cirge</i>	Siyasal ve hukuki meseleleri tartışmak üzere toplanan yaŐlılar meclisi veya aşiret meclisi.

Dari	Afganiŝtan'da konuşulan Farsça lehçe.
Emir-ül Mûminin	Mûminlerin komutanı. Bir İslami unvan.
Fetva	Ulemanın çıkardığı hukuki emir.
Han	Eskiden Peştun aşiret liderlerine verilen ad. Ŗimdilerde yaygın bir aşiret ismi.
Helal	İslami usullerle kesilen hayvanın etine verilen ad. Bunun için hayvanın boğazı kesilir ve kanının tamamen akması sağlanır.
İstihbarat	Suudi İstihbarat Dairesi.
Kadı	Ŗeriat hukukuna göre adaletle karar veren İslami yargıç.
Kâfirler	Gayri-Mûslimler veya imansızlar.
Leşker	Geleneksel aşiret milis gücü.
Loya Cirge	Büyük meclis. Aşiret liderleri, ulema ve diğer temsilcilerin yeni Afgan kralını seçmek üzere toplandığı geleneksel meclise verilen ad. Ayrıca Afganistan'ın asli yasama organıdır.
Mahrem	Katı İslam yasalarına göre bir kadına seyahati sırasında eşlik etmesi gereken ve o kadınla kan bağı bulunan bir erkek akrabası.
Malik	Peştun aŝiretinin önde gelenlerine verilen ad. Eskiden aşiret veya boy liderlerinde denirdi.
Medrese	Dini konularda eğitim veren İslami okullar.
Molla	Yerel caminin geleneksel dua önderi.
Mûcahit	Cihad ya da kutsal savaş yapan kutsal savaşçı.
Mûnafikin	Mûnafık olan Müslümanlar.
Nan	Mayasız hamurdan yapılan bir tür lavaŝ ekmeği. Afganlıların temel besin maddesidir.
Peştunveli	Peştunların çoğu kere Ŗeriat'la baėdaŝmayan aşiret kurallarının bütünü.
Pir	Bir Ŗufi tarikatının önderine verilen onursal unvan.

Ramazan	İslam takvimine göre oruç ayı.
Rigestan	Çöl bölgesi.
Saray	Eski İpek Yolu'nda kervanlarının konaklama yerleri. Kervansaray.
Sufilik	İslam'da mistik bir akım.
Şalvar Kamis	Afgan ve Pakistanlı kadın ve erkeklerin giydiği şalvar ve uzun gömlek kombinasyonu.
Şeriat	İslam hukuku bütünü.
Şura	İslam konseyi.
Tor	Yüksek derecedeki afyona verilen ad.
Ulema	İslami öğretmen ve bilgeler. Tekili "âlim"dir.
Ümmet	Tüm Müslümanların oluşturduğu topluluk, geniş anlamda İslam âlemi.
Zekât	Fakirlere verilen İslami vergi. Kişinin şahsi mal ve para varlığının yüzde 2,5'ine denktir.

EK 6
KAYNAKÇA

- Akiner, Shireen, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, Kegan Paul International, Londra 1983.
- Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks from the 14th Century to the Present*, Hoover Institute Press 1990.
- Arney, George, *Afghanistan*, Mandarin, Londra 1990.
- Arnold, Anthony, *The Fateful Pebble, Afghanistan's Role in the Fall of the Soviet Empire*, Presidio Press, California 1993.
- Babür, *Babürname*, çev. Nette Beveridge, Sang-e-Meel Publications, Lahor 1979.
- Batuta, İbn-i, *Travel in Asia and Africa 1325-1354*, Routledge and Kegan Paul, Londra 1984.

- Bennigsen, Alexandre ve Wimbush, Enders, *Muslim National Communism in the Soviet Union, a Revolutionary Struggle for the Post-Colonial World*, University of Chicago Press, Chicago 1979.
- Bennigsen, Alexandre ve Wimbush, Ender, *Muslims of the Soviet Empire*, C. Hurst and Co. Londra 1985.
- Bennigsen, Alexandre ve Wimbush, Enders, *Mystics and Commissars, Sufism in the Soviet Union*, University of California Press, Berkeley 1985.
- Byron, Robert, *The Road to Oxiana*, Macmillan, Londra 1937.
- Chase, Robert ve Kennedy, Paul ile Hill, Emily, *The Pivotal States. A New Framework for US Policy in the Developing World*, W. Norton and Co. 1999.
- Cordovez, Diego ve Harrison, Selig, *Out of Afghanistan, The Inside Story of the Soviet Withdrawal*, Oxford University Press 1995.
- Dupree, Louis, *Afghanistan*, Princeton University Press 1980.
- Dupree, Nancy Hatch, *A Historical Guide to Afghanistan*, Afgan Turizm Örgütü, Kabil 1970.
- Dupree, Nancy Hatch, *A Historical Guide to Kabul*, Afgan Turizm Örgütü, Kabil 1970.
- Elleston, Harold, *The General against the Kremlin. Alexander Lebed: Power and Illusion*, Little Brown and Co., Londra 1998.
- Gani, Abdül, *A Brief Political History of Afghanistan*, Najaf Publishers, Lahor 1989.
- Goodwin, Jan, *Caught in the Crossfire*, E.P. Dutton, New York 1987.
- Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes, a History of Central Asia*, Rutgers University 1970.
- Han, Riaz, *Untying the Afghan Knot, Negotiating Soviet Withdrawal*, Duke University Press 1991.
- Hilci, Celaledin, *Muslim Celebrities of Central Asia*, University of Peshawar 1989.
- Hopkirk, Peter, *The Great Game*, John Murray, Londra 1970.
- Hopkirk, Peter, *Setting the East Ablaze*, John Murray, Londra 1984.
- Huntington, Samuel P, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the New World Order*, Simon and Schuster, New York 1966.

- Ignatieff, Michael, *The Warrior's Honor, Ethnic War and the Modern Conscience*, Vintage, New York 1999.
- Kaplan, Robert, *The Ends of the Earth, a Journey to the Frontiers of Anarchy*, Vintage Books 1997.
- Magnus, Ralph ve Naby, Eden, *Afghanistan, Mullah, Marx and Mujahid*, Harper Collins, Hindistan 1998.
- Maley William (der.) *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, C. Hurst, Londra 1998.
- Marsden, Peter, *The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan*, Zed Books, London 1998.
- McCoy, Alfred ve Block, Alan, *War on Drugs, Studies in the Failure of US Narcotics Policy*, Westview Press 1992.
- Metcalf, Barbara, *Islamic Revival in British India 1860-1900*, Royal Book Company, Islamabad 1982.
- Musavi, Seyid Asker, *The Hazaras of Afghanistan, an Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Curzon Press, Londra 1998.
- Naumkin, Vital, *State, Religion and Society in Central Asia*, Ithaca Press, Reading 1993.
- Newby, Eric, *A Short Walk in the Hindu Kush*, Picador 1974.
- Noelle, Christine, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, Curzon Press, Londra 1997.
- Olcott, Martha Brill, *Central Asia's New States*, US Institute of Peace 1996.
- Olsen, Asta, *Islam and Politics in Afghanistan*, Curzon Press, Londra 1995.
- Pettifer, James, *The Turkish Labyrinth -Ataturk and the New Islam*, Penguin Books, Londra 1997.
- Polo, Marco, *The Travels of Marco Polo*, Dell Publisling, New York 1961.
- Rawlinson, Henry, *England and Russia in the East*, 1875, yeni basım: Indus Publications, Karaçi 1989.
- Roy, Olivier, *Afghanistan, from Holy War to Civil War*, Princeton University 1995.

- Roy, Olivier, *The Failure of Political Islam*, I.B. Tauris, Cambridge, Londra 1994.
- Roy, Olivier, *Islam and Resistance in Afghanistan*, Cambridge University Press, 1986.
- Royal Geographical Society, *The Country of the Turkomans*, Royal Geographical Society, Londra 1977.
- Rubin, Barnett, *The Fragmentation of Afghanistan, State Formation and Collapse in the International System*, Yale University Press, New Haven 1995.
- Rubin, Barnett, *The Search for Peace in Afghanistan, From Buffer State to Failed State*, Yale University Press, New Haven 1995.
- Rubin, Barnett ve Synder, Jack, *Post-Soviet Political Order, Conflict and State Building*, Routledge, Londra 1998.
- Seward, Desmond, *The Monks of War, the Military Religious Orders*, Penguin, Londra 1972.
- Şefkat, Seyid, *Civil Military Relations in Pakistan. From Z.A. Bhutto to Benazir Bhutto*, Westview Press 1998.
- Sikorski, Radek, *Dust of the Saints*, Chatto and Windus, Londra 1989.
- Tapper, Richard, *The Conflict of Tribe and State in Afghanistan*, Crom Helm, Londra 1983.
- Verrier, Anthony, *Francis Younghusband and the Great Game*, Jonathan Cape, Londra 1991.

Medya Kaynakları

- Pakistan: Dawn, Frontier Post, Nation, News, Herald.
- USA: International Herald Tribune, New York Times, Washington Post, Los Angeles Times.
- Diğer ülkeler: Agence France Press (AFP), Associated Press (AP), Reuters, Interfax, Far Eastern Economic Review, Economist, Guardian, Independent, Le Monde.

TALİBAN

Küresel kapitalizmin simgesi olan İkiz Kuleler'e ve ABD'nin askeri gücünün merkezi olan Pentagon'a yönelik saldırıların yapıldığı dakikalardan beri bütün dünya tek bir hareketin ismiyle yatıp kalkıyor: Taliban!

Peki, kimdir daha çok yakın zamanlara kadar özel olarak Afganistan'la ilgilenenlerin dışında adı sanı duyulmamış olan bu insanlar? Taliban hareketi nasıl doğmuştur, nasıl kuvvet kazanmıştır ve çok kısa bir süre içinde önce Kabil'i, sonra ülkenin çok büyük bir kısmını ele geçirmeyi nasıl başarmıştır?

Usame bin Ladin'i niçin topraklarında misafir etmişler ve onun eylemleri yüzünden dünya imparatoru ABD'nin kendilerine savaş ilan etmesini, bütün dünyayı karşısına almayı, üstlerine yağan füzeleri ve muhtemel bir işgali nasıl göze almışlardır?

Taliban'ın İslamiyet yorumu yeni bir "uygarlıklar çatışması"nı fişekleyebilecek güçte midir gerçekten, yoksa Taliban merkezindeki kutuplaşma, bölgenin Müslüman devletlerini de içine alan "Yeni Büyük Oyun"un, dünyanın en el değmemiş petrol yataklarının bulunduğu Orta Asya'yı kendi nüfuzları altında tutmak isteyen, önce baş oyuncu ABD olmak üzere diğer oyuncuları oluşturan devletlerin de yer aldığı bir "petrol, güç ve dünya hâkimiyeti" savaşının bir parçası mıdır sadece?

Yirmi bir yıldır Afganistan'la ilgili geniş çaplı haberler yapan tek gazeteci ve bir Afganistan âşığı olan Ahmed Raşid'in **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun** adını taşıyan bu kitabı, Taliban konusunda dünyada varolan en kapsamlı ve nesnel bilgilere dayalı kitabı oluşturmaktadır. Bu kitapta yine, Taliban'ın küçük bir grup olarak doğuşundan bütün dünyanın kaderinin düğümlendiği bir korku odağı haline gelmesine kadarki serüveni ve Usame bin Ladin'in bu serüvende oynadığı rol en ince ayrıntılarına kadar gözler önüne serilmektedir.

ISBN 975-316-968-X

9 789753 169684

